

ISSN (Print): 2304-5809
ISSN (Online): 2313-2167

Науковий журнал
«Молодий вчений»

№ 12.1 (52.1) грудень, 2017 р.

Редакційна колегія журналу

Базалій Валерій Васильович – доктор сільськогосподарських наук (Україна)
Балашова Галина Станіславівна – доктор сільськогосподарських наук (Україна)
Гриценко Дмитро Сергійович – кандидат технічних наук (Україна)
Змерзлий Борис Володимирович – доктор історичних наук (Україна)
Іртищева Інна Олександрівна – доктор економічних наук (Україна)
Коковіхін Сергій Васильович – доктор сільськогосподарських наук (Україна)
Лавриненко Юрій Олександрович – доктор сільськогосподарських наук (Україна)
Лебедева Надія Анатоліївна – доктор філософії в галузі культурології (Україна)
Морозенко Дмитро Володимирович – доктор ветеринарних наук (Україна)
Наумкіна Світлана Михайлівна – доктор політичних наук (Україна)
Нетюхайло Лілія Григорівна – доктор медичних наук (Україна)
Пекліна Галина Петрівна – доктор медичних наук (Україна)
Писаренко Павло Володимирович – доктор сільськогосподарських наук (Україна)
Романенкова Юлія Вікторівна – доктор мистецтвознавства (Україна)
Севостьянова Наталія Іларіонівна – кандидат юридичних наук (Україна)
Стратонов Василь Миколайович – доктор юридичних наук (Україна)
Шаванов Сергій Валентинович – кандидат психологічних наук (Україна)
Шайко-Шайковський Олександр Геннадійович – доктор технічних наук (Україна)
Шапошников Костянтин Сергійович – доктор економічних наук (Україна)
Шапошнікова Ірина Василівна – доктор соціологічних наук (Україна)
Шепель Юрій Олександрович – доктор філологічних наук (Україна)
Шерман Михайло Ісаакович – доктор педагогічних наук (Україна)
Шипота Галина Євгенівна – кандидат педагогічних наук (Україна)
Яковлев Денис Вікторович – доктор політичних наук (Україна)

Міжнародна наукова рада

Arkadiusz Adamczyk – Professor, dr hab. in Humanities (Poland)
Giorgi Kvinikadze – PhD in Geography, Associate Professor (Georgia)
Janusz Wielki – Professor, dr hab. in Economics, Engineer (Poland)
Inessa Sytnik – Professor, dr hab. in Economics (Poland)
Вікторова Інна Анатоліївна – доктор медичних наук (Росія)
Глущенко Олеся Анатоліївна – доктор філологічних наук (Росія)
Дмитрієв Олександр Миколайович – кандидат історичних наук (Росія)
Марусенко Ірина Михайлівна – доктор медичних наук (Росія)
Швецова Вікторія Михайлівна – кандидат філологічних наук (Росія)
Яригіна Ірина Зотовна – доктор економічних наук (Росія)

Повний бібліографічний опис всіх статей журналу представлено у:
Національній бібліотеці України імені В.В. Вернадського,
Науковій електронній бібліотеці Elibrary.ru, Polish Scholarly Bibliography

Журнал включено до міжнародних каталогів наукових видань і наукометричних баз:
РИНЦ, ScholarGoogle, OAJI, CiteFactor, Research Bible, Index Copernicus.
Index Copernicus (IC™ Value): 4.11 (2013); 5.77 (2014); 43.69 (2015); 56.47 (2016)

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації – серія КВ № 18987–7777Р від 05.06.2012 р.,
видане Державною реєстраційною службою України.

Відповідальність за зміст, добір та викладення фактів у статтях несуть автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій. Матеріали публікуються в авторській редакції. Передрукування матеріалів, опублікованих в журналі, дозволено тільки зі згоди автора та редакції журналу.

ЗМІСТ**РОЛЬ УКРАЇНСЬКОЇ
ЛІТЕРАТУРИ У ЗБЕРЕЖЕННІ
НАЦІОНАЛЬНОЇ
МЕНТАЛЬНОСТІ**

Блохин Д.Д. Мовна позиція Івана Франка: духовність і мова нації.....	1
Будугай О.Д. Аксіологічні й естетичні виміри «тихої лірики» Василя Діденка.....	8
Римар Н.Ю. Художньопросторові детермінанти в наративному моделюванні прозових текстів Ніни Бічуї.....	13
Стрілецька С.В. Аналіз типології текстів з позиції перекладацького аналізу.....	17

**УКРАЇНСЬКА МОВА
В ЧАСІ ТА ПРОСТОРИ**

Береговенко Н.С. Англійські параметричні прикметники: синонімічні та стилістичні особливості (на матеріалі фільмів каналу BBC «The Blue Planet» та «Life»).....	21
Демченко Н.С. Тенденції перекладу сучасних англомовних фільмонімів на українську мову.....	25
Денисенко І.І. Структурно-семантичні аспекти соматичних ідіом англійської мови.....	30
Зізіньська А.П. Структурні властивості імперативів в англійській мові XII – XVII століття.....	34
Ying-Yao Cheng, Kulish O.V. Gender hidden curriculum in Ukrainian literature textbooks for 5-9 grades of middle school.....	38
Rylypenko I.O. Pragmatic characteristics of numerals in free and phraseological phrases.....	45
Тарасюк А.М. Мовні засоби вираження сутестії стосовно поняття «wisdom» в середньоанглійських біблійних текстах.....	49
Туровська Л.В. Вивчення суспільно-політичної лексики: традиції і новаторство.....	52
Щаслива Н.С. Риси ментальності носіїв української та англійської мов.....	56

**ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ
СТУДІЇ. ДО ПРОБЛЕМИ
ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ
МЕНТАЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ
ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ
ЗАКЛАДІВ**

Борщовецька В.Д. Дидактико-когнітивні та методичні передумови навчання іншомовної лексики майбутніх перекладачів.....	60
Єрко А.І., Тимошук А.В. Особистісно-професійне становлення фахівців в умовах вищого навчального закладу.....	64
Марчук В.В., Зелінська В.А., Марчук М.В. Значимість ціннісних орієнтацій у суспільному процесі.....	68
Погоріла С.Г. Спрямованість професійно-педагогічної підготовки магістрів з економіки і підприємництва у вищому навчальному закладі.....	72
Резнік В.Г., Лобачова С.В. Проблеми організації автономного навчання іноземних мов студентів вищої школи: сучасні методи та стратегії.....	76
Тимчук І.М. Етнопсихологічні аспекти та гуманістична орієнтованість викладання психологічних дисциплін для студентів-екологів.....	80
Шмирова О.В., Носенко М.М. Сучасні підходи використання ІКТ у підвищенні пізнавальної активності студентів під час викладання іноземної мови.....	84
Ярмола О.В., Лобачова С.В., Велика К.І. Лінгво-інформаційні методи створення електронних тематичних словників аграрних термінів.....	87

**УКРАЇНСЬКЕ
ПРАВОЗНАВСТВО:
МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД**

Биковець О.І. Мовно-правовий аспект в реформуванні галузі освіти в Україні.....	92
Ломакіна І.Ю. Ефективність державного регулювання сільського господарства.....	96
Малишко І.В. Історичні передумови розвитку форм влаштування безпритульних та бездоглядних дітей.....	100

Обіюх Н.М.

Філософсько-правові погляди
на проблему визначення
ментальності українського селянства
в контексті права на землю.....104

Пахомова А.О.

Особливості адміністративно-правового
регулювання аграрної науки
Республіки Білорусь.....108

Самойлович А.А.

Реалізація адміністративної
відповідальності за порушення
рослинного законодавства громадянами
та посадовими особами.....112

НАЦІОНАЛЬНА КУЛЬТУРА: ФОЛЬКЛОРИСТИКА, ЕТНОГРАФІЯ, МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

Дмитренко М.К.

Микола Костомаров як фольклорист
(до 200-річчя від дня народження).....116

Карпенко С.Д.

Українське казкознавство
у дослідженнях Олександра Потебні.....123

Мельник Л.М., Харьковщенко Ю.Є.

Видавнича справа Ф. Скорови в Україні
у контексті формування української
національної культури.....130

CONTENTS

THE ROLE OF UKRAINIAN LITERATURE IN THE PRESERVATION OF NATIONAL MENTALITY

Blochyn D.D.

The language position by Ivan Franko: spirit and national language.....1

Buduhai O.D.

The axiological and aesthetic dimension of Vasyl Didenko's «quiet lyrics».....8

Rimar N.Yu.

Artistic space determinants in the narrative modelling of prose texts by Nina Bichuia.....13

Striletska S.V.

The analysis of text typology based on translation analysis.....17

UKRAINIAN LANGUAGE IN TIME AND SPACE

Beregovenko N.S.

English adjectives of dimension: their synonymic and stylistic peculiarities (based on the BBC's documentaries «The Blue Planet» and «Life»).....21

Demchenko N.S.

Trends in translating current movie titles into Ukrainian.....25

Denysenko I.I.

Structural and semantic aspects of the somatic idioms of the English language.....30

Zizinska A.P.

Structure features of imperatives in English of XII – XVII century.....34

Ying-Yao Cheng, Kulish O.V.

Gender hidden curriculum in Ukrainian literature textbooks for 5-9 grades of middle school.....38

Pylypenko I.O.

Pragmatic characteristics of numerals in free and phraseological phrases.....45

Tarasiuk A.M.

Language means of expressing suggestion in relation to the concept «wisdom» in the Middle English Biblical texts.....49

Turovska L.V.

Study of social-and-political lexis: traditions and innovation.....52

Shchaslyva N.S.

Mentality features of Ukrainians and Englishmen.....56

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL STUDIES. ON THE ISSUE OF FORMATION OF UKRAINIAN MENTALITY OF STUDENTS OF HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Borshchovetska V.D.

Pedagogical cognitive and methodological prerequisites of 12 vocabulary teaching to the future interpreters.....60

Yerko A.I., Tymoshchuk A.V.

Personal and professional development of specialists in higher educational establishment.....64

Marchuk V.V.,

Zelinska V.A., Marchuk M.V.

The meaningfulness of the value orientations in public process.....68

Pohorila S.H.

Professional and pedagogical orientation of masters in economics and entrepreneurship at higher educational establishments.....72

Ryeyznik V.G., Lobachova S.V.

Some issues of autonomous teaching foreign languages organization for high school students: modern methods and strategies.....76

Tymchuk I.M.

Etnophysiological aspects and humanitarian orientation in teaching physiological subjects to students-ecologists.....80

Shmyrova O.V., Nosenko M.M.

Modern approaches to using ICT in increasing cognitive activity of students during foreign language teaching.....84

Yarmola O.V.,

Lobachova S.V., Velyka K.I.

Lingvo-informational methods of electronic dictionaries compiling.....87

UKRAINIAN LEGAL STUDIES: THE INTERNATIONAL EXPERIENCE

Bykovets O.I.

Linguistic and legal aspect in reforming the education sector in Ukraine.....92

Lomakina I.Yu.

Efficiency of state regulation of agriculture.....96

Malyshko I.V.

Historical background emergence of forms of placement of homeless and neglected children.....100

Obiukh N.M.

The philosophical and legal approaches to the problem of determining the mentality of Ukrainian peasantry in the context of land ownership.....104

Pakhomova A.A.

Features of administrative and legal regulation of agricultural science of the Republic of Belarus.....108

Samoylovych A.A.

Implementation of administrative responsibility for violation vegetation legislation by citizens and officials.....112

NATIONAL CULTURE: FOLKLORISTICS, ETHNOGRAPHY, ART HISTORY

Dmytrenko M.K.

Mykola Kostomarov as a folklorist (to the 200th anniversary of birth).....116

Karpenko S.D.

Ukrainian farylore in folklore studies by Alexander Potebnja.....123

Melnyk L.M., Kharkovshchenko Y.Y.

Skoryna's publishing in Ukraine in the context of formation of Ukrainian national culture.....130

РОЛЬ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ У ЗБЕРЕЖЕННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ

УДК 821.161.2І.Франко:811.161.2

МОВНА ПОЗИЦІЯ ІВАНА ФРАНКА: ДУХОВНІСТЬ І МОВА НАЦІЇ

Блохин Д.Д.

Німецько-українське наукове об'єднання
імені Ю. Бойка-Блохина в Німеччині

У статті розглядається стан літературної мови на час появи великого українського письменника, вченого, критика, видавця, громадського і політичного діяча Івана Франка та його концепція зв'язку мови і духовності українського народу.

Ключові слова: Іван Франко, українська мова, мовна свідомість, парапсихологія, внутрішня духовність, В. Самійленко про мову.

Постановка проблеми. У кожного культурного народу, нації, літературна мова розвивається й удосконалюється саме працею його великих письменників, праця яких залежить від політичної обстановки в країні та умов в яких поставлені письменники та вчені. Але, напевно, жодна мова не зазнала такого тернистого шляху в історії свого становлення, як українська мова. Вона ніколи не мала нормальних умов розвитку, через загарбницьку політику нищення її іншими завойовниками. Хоча її корені сягають в глибоку давнину, як писав Олесь Гончар: «Наша рідна українська мова бринить з найдавніших глибин нашої історії. Вона зоріє яскравим сяйвом ще з літописних часів. В усіх словниках, як не шукати, не знайдемо слів, що були б зависокі для уславлення нашої рідної української мови. Багата і багатобарвна, вона твір усієї України, суцвіття міст і сіл. Всюди там, де билося українське серце, кувалась духовність нашого народу» [20]. Цивілізоване суспільство оберігає свою мову, бо втрата її – це втрата зв'язків з нашою історією, втрата національного ґрунту і перетворення нації на безликих безбаченків. Щоб зрозуміти це більш ґрунтовно, коротко вдамось до історичного розвитку української мови.

Аналіз досліджень та публікацій. Про стан розвитку нашої прадавньої руської мови в епоху Київської Русі розповідають літописи. І.Франко писав, що самий найстаріший «Літопис руський», «дає нам можливість зробити висновок, що тут уже в цей час досягли чималої вправності не лише в писанні, а й в стилістиці, у виробленні мови» [1, с. 162], що це свідчить про високу культуру мовлення. Учені вказують, що найдавніша література XI – XIII ст. мала високий розквіт, але після нападів татар, особливо кримських, багато цінних праць було знищено. Про красу та приналежність давніх творів свідчать хоча би такі твори: «Слово о полку Ігоревім», «Поученіє Володимира Мономаха», оповідання про ослі-

плення Василька, про Михайлика і Золоті ворота, «Євшан зілля», Київський літопис і ін., мова яких народна, милозвучна. Але з часом ця мова переходить на церковнослов'янську, і вона в порівнянні з західноєвропейською, де переважала латинська мова, стала біднішою. Латина не перешкоджала розвитку літератури народними мовами, а спричинилася до культурного розвитку, даючи кожному народові доступ до скарбниці античної літератури. Для української мови латина дала місце і грецькій мові, що дало доступ до ще багатшої скарбниці, ніж давала латина.

Найганебнішого занепаду мова зазнала в період XVIII ст., з яким літературне бароко «не доживило, а догоріло повним полум'ям до кінця, та враз згасло. Згасло разом з притаманною українському бароко літературною мовою: на зміну прийшла народна мова» [8, с. 253]. Перехід до класицизму визначився помітно переходом до російського класицизму, з його неукраїнською мовою, що приводить до вульгарної, а не народної мови, бо своєю диктаторською силою царизм відноситься з певним презирством і нехтуванням української мови. Так, Києво-Могилянська Академія, яка у XVIII ст. була світською, то у XIX ст. стала виключно духовною школою. Українська молодь вимушена була вчитися у престижних російських університетах в Москві або в Петербурзі. Вихід «Енеїди» І. Котляревського в 1798 р. Котляревський відмовився від мовної української традиції, до якої наближалася російська мова, та почав створювати нову українську літературну мову. Як зазначав Є. Маланюк: «Язиковий прольог Котляревського так тісно зв'язаний з язиковим епілогом Сковороди. Зсинтизувавши в собі мовні скарби попередніх віків, українська літературна мова вийшла на шлях стильового еволюціонування» [2, с. 637].

Зародження нової української літературної мови пов'язане з іменами І. Котляревського, П. Гулака-Артемовського, Г. Квітки-Основ'яненка, які

вносили свої мовні говірки в українську літературну мову: І. Котляревський – полтавську, Квітка-Основ'яненко – харківську, Гулак-Артемовський – київську. В період романтики, осередком якої був Харківський університет, розпочинають свою діяльність харківські романтики: Левко Боровиковського (1809–1889), Ізмаїл Срезневський (1812–1880), Амвросій Метлинський (1814–1870) та Микола Костомаров (1817–1885), які почали свою діяльність народною мовою і стають співцями поезії як скарбу народного. А далі постає київська романтика 40-х років, осередком якої був заснований у 1843 р. Київський університет, ректором якого був романтик-філософ, природознавець Михайло Максимович (1804–1873). Він оживив українознавство, використовуючи українську мову для певних жанрів, які читались в Західній Україні, бо там, на щастя, російської мови не знали. Він переклав на українську мову «Слово о полку Ігоревім» і пару Псалм (1859), віршів. У Києві зійшлися М. Костомаров, Т. Шевченко, В. Білозерський, П. Куліш, М. Гулак-Артемовський – «це була молодь високої чистоти духовної», – писав П. Куліш. Кияни сполучають християнство з романтикою, що сприяло духовній єдності всього народу. Праця М. Костомарова «Книги биття українського народу» продовжує традиції харківської романтики – піднесення української мови, яка уже існувала в поезії Т. Шевченка. Як писав П. Куліш: «На Шевченка взирало браттє, як на якийсь небесний світильник, і се був погляд, правдивий». «Тарасова муза прорвала якийсь підземний закляп вже кілька віків замкнений багатьма замками, запечатаний багатьма печатями» – писав М. Костомаров [8, с. 424]. Мова народної поезії Шевченка – це його природня мова. Подібної співзвучної мови досягли лише нечисленні поети світової романтичної поезії, що в такій великій мірі була орієнтована на «музичність» (К. Брентано). Шевченко виробив справжню високохудожню літературну мову, побудовану на основі киево-полтавських говірок. Він уже використовує «високу мову», вона зайняла своє місце в загальнослов'янському контексті, вона була наділена такою потужною енергією, що силу Шевченкового слова відчули вже її нащадки. Українська мова стала епіцентром нової літературної системи, де Шевченко показує місце своєї нації серед інших, бажання створити світ власних понять своєю мовою, творення своєї національної культури.

Але русифікація Східної України не допустила творення термінології української мови, що вело мову до віддалення від народного ґрунту і до деформації її структури; почалось нищення мови, культури, релігії, нищення народу як нації. Метою було відірвати мову Східної України від Західної, галицької мови, тим відволікти маси від вимог національної незалежності. На українську мову штучно накидалися російська термінологія, яка була неприродною для української мови, намагаючись знищити єдність української літературної мови, підкреслюючи про дві українські мови – східноукраїнську і західноукраїнську. У 1876 р. був виданий Емський указ російського царя Александра II про заборону української мови і друку нею в Російській імперії. Царизм заборонив завозити друковані праці українською

мовою в межі Російської імперії. А тому довелося усю видавничу діяльність перенести до Галичини, яка була вільною від московського царизму, і це тривало 30 років. Але Галичина була відсталого в літературній мові, там панувала стара книжна мова, далека від народної, побудована на основі церковнослов'янської мови, так зване «язичіє». Гальмом розвитку української мови були політичні умови в Галичині, яка була під гнітом як Польщі, так і Австро-Угорщини, а вони були не зацікавлені в розвитку української мови, а краще сказати, що були зацікавлені в її знищенні як і самої нації. У 1867 р. була заснована перша народовецька громадська організація – товариство «Просвіта», що згодом розгорнула велику національну роботу. У 70-х роках звернув свою увагу на Галичину М. Драгоманов, де була створена політична партія поступового характеру – радикальна, на чолі якої стояли І. Франко і М. Павлик. У 1873 р. заходами О. Кониського та Пальчикова, з пожертви п. Милорадовичевої був створений «Літературний фонд», що став пізніше основою Літературно-Наукового Товариства ім. Шевченка, утвореного в 1892 р., що відіграло важливу роль в пробудженні національної свідомості українського народу, в обороні його прав як його перша Академія наук. Так, на галицькому ґрунті створилися умови для тіснішої співпраці східних і західних українців. І дійсно, до кінця важкого періоду в історії Наддніпрянщини (до 1905 р.), Галичина була, як тоді говорили, «П'ємонтою» українського народу. Але недоліком було те, що галицька мова поширювалась на багато царин культурного життя українського народу: преса, книгодрукування, школа, побут і ін. Слід відзначити, що усі суто наукові праці про українську мову у другій половині XIX ст. були написані і в Галичині, і в Наддніпрянщині не українською мовою.

З 1856 р. стали з'являтися церковні праці українською мовою: «Катехічні бесіди на символ віри та молитву Господню», «Проповіді на малоросійском языке» (1857) В. Гричулевича; 1859 р. М. Максимович видав «Псалми переложенные на малорусское наречие». З 60-х рр. стали перекладати Біблію українською мовою. У 1868 р. П. Куліш надрукував у «Правді» переклад «П'ятикнижжя», а в 70-х рр. у Львові – переклади «Йова» й Псалтиря. У 80-х рр. І Пулюй і П. Куліш переклали і видали «Святе Письмо Нового Завіту», більшу частину перекладу зробив П. Куліш, а решту – Пулюй. У 1772 р. після поділу Польщі, Галичина опинилась в складі Австро-Угорської імперії, то був час культурного застою українства. Пізніше було відкрито пару шкіл і запроваджено в школах т.зв. «русинську мову» або «руську мову», т. б. книжну староукраїнську мову з польськими і російськими елементами. Такою мовою писав Левицький, Могильницький і ін. Перші прояви національно-культурного відродження виникали із зацікавлення української молоді до народного життя, фольклору, мови. Виникала потреба в зближенні їх з інтелігенцією, письменниками Наддніпрянщини, зокрема «руської трійці» – Маркіяна Шашкевича, Якова Головацького та Івана Вагилевича, які видавали в Будапешті в 1837 р. альманах «Русалка Дністрова». Мова цих авторів «Русалки» стала живою народною мовою. Але

спроби створити нову літературну мову, використовуючи галицькі говірки (Маркіян Шашкевич), не увінчалися успіхом. А коли Галичина почула мову Шевченка, вона почала відходити від застарілого язичія. Але політичні умови, зв'язані з нестабільністю Австрії, привели і до нестабілізації української мови. Лише єдина «Зоря Галицька» до 1854 р. видавалась народною мовою. У ній друкували свої твори М. Устиянович, Я. Головацький, В. Терлецький, О.Духнович і ін., але література так і не змогла перейти на чисту народну мову, і в 50-і роки вже визначилась цілковитим засиллям «язичія», що сприяв «москвофільський» рух, який відцурався народної мови, орієнтуючись на «язичіє». Спасінням української народної мови було «народництво» в 60-х рр. XIX ст., яке не визнавало «язичія», вони писали свої твори галицьким діалектом. Але мова повинна далі поповнюватися і рости. І так як українська мова проходила свій розвиток в Галичині, то вона була змушена розвивати здобутки Великої України і як могла посувала їх вперед. А тому це не була лише галицька мова, а це була загальноукраїнська літературна мова, хоча вона в ці роки увібрала в себе багато галицьких слів і тому стала не лише київсько-полтавською, а мовою великого українського народу. У Галичині українська мова раніше почала опановувати міста, ніж на Великій Україні, де міста були зросійщені. Хоч і в Галичині, міста були теж залиті чужою стихією, але тут був дещо більший опір українців, тут мова була забарвлена європейськими впливами, які були прийняті до часткового засвоєння: склянка, парасоля, краватка, канапа, софа, цитрина і ін.

Виклад основного матеріалу. Слід зупинитися на *мовній позиції Івана Франка*. На початку своєї літературної діяльності він не зразу зорієнтувався у заплутаній мовній ситуації, що панувала в 70-х рр. XIX ст. Перші твори І. Франка друкувалися в москвофільському журналі «Другъ», і мова їхня була якась мішанина: української, польської і російської [18, с. 62]. Але потім, приєднавшись до народовців, І. Франко перейшов на мовну позицію цього напрямку, з якого більше ніколи не зійшов. «Народовці» мали двох ворогів, що зазіхали на українську мову – поляків і росіян. «ляхи і москалі б'ються без відомості русинів, котрих не признають обоє» – писав «народовець», публіцист К. Климкович. У Галичині українська народна мова була такою сировиною, що слід було формувати нову мову. Але були і інші труднощі – діалекти української народної мови. Франко з огляду свого походження, з Галичини с. Нагуєвичі (бойківський говір. – Т.Д.), був далекий від тієї мови, що нею писали творці української літературної мови: І. Котляревський, Т. Шевченко, П. Куліш, І. Нечуй-Левицький, П. Мирний, І. Карпенко-Карий і ін. Навіть галичани-редактори часто виправляли мову східних письменників на галицькі форми, коли друкування було перенесено в Галичину, бо в Східній Україні друкування українською мовою було заборонено. Франкові, як і іншим, було не зразу зрозуміло, що слід покласти в основу формування української літературної мови, який говір. Взявши участь у мовній дискусії 90-х рр., І. Франко виступив проти надання переваги в українській мові східноукраїнського елемен-

ту і за використання всіх «відтінків, котрих годі не бачити, на котрі тяжко гніватися». У змінах мови, які робив Франко, відбився розвиток української літературної мови.

Велику роль відіграв Іван Франко у виробленні української мови після Т. Шевченка, П. Куліша, заслугою якого в великій мірі є те, що він стояв на тому, що «українська мова надається до вислову високих думок і почувань на рівні з мовами інших культурних народів». Він обстоював за зближення мови галицьких письменників і літературної мови Східної України. Про це він писав у передмові до третього видання казки «Лис Микита»: «Я дбав про те, щоб мова моєї переробки, не тратячи основного характеру галицько-руського наріччя, все-таки не разила й українців і наближалася до тої спільної галичанам і українцям літературної мови української, якої витворення так дуже потрібне для нашого сучасного розвою» («Лис Микита», 1902, с. 5). Не маючи ні словників, ні вчителів української мови наддніпрянців, Франкові доводилось важко протоптувати шлях до літературної української мови. І. Франко пройшов сам довгий шлях у формуванні української літературної мови на Галичині. Мовна свідомість Франка ще з дитинства формувалась на основі бойківського діалекту і тодішнього літературного оточення, і це видно з його повісті «Петрії і Довбушки», яка в першій редакції надрукована рідною йому бойківською говіркою. Але, навчаючись у сьомому класі Дрогобицької гімназії, І. Франко вперше ознайомився з «Кобзарем» Т. Шевченка, якого вивчав напам'ять та з творами С. Руданського, О. Стороженка, М. Костомарова, мова яких справила на нього велике враження. Після закінчення гімназії, він поступив у Львівський університет, де брав участь у «Академічному гуртку». В цей час постали мовні суперечки, і він вагався, не знаючи, на яку сторону стати. Він писав: «В порах кружкових, я не грав ніякої ролі, хоч в «Друзі» мусів зразу друкувати «язичієм», то все-таки у себе писав фонетикою і народним язиком» [3, 15]. Пізніше у працях І. Франка переважає розмовна народна мова з уст народу. А тому він радив молодим вчитися мови із уст народу і літературних творів Східної України, як зразкових щодо чистоти мови. І він радив, що уже появилися галицькі письменники, які хочуть вчитися тієї рідної мови, черпають із джерел народної мови кращих українських письменників.

Франко схвалював фонетично-морфологічний принцип правопису наддніпрянців і виступив проти етимологічного правопису галицьких «москвофілів». Він писав: «За фонетику промовляють два найважливіші практичні погляди: конечність літературного і національного поєднання галицьких русинів з українцями, і те, що власне між пишущими русько-українською мовою, коли не всі, то певно найчисленніші й найважливіші писателі уживали й уживають фонетики» [12, с. 226-227]. Хоч І. Франко і був галичанином, але він свідомо підходив до справи питання про удосконалення літературної української мови, ставши на сторону наддніпрянців, але з тим, щоб зберегти і народність мови, її діалекти. І вже в дозрілих роках, він свідомо наблизив свою письменницьку мову до найкращих мовників Наддніпрянської

України, і уже в подальших часах, передруковуючи свої ранні праці, уважно переглядає свою мову і застосовує загальноукраїнські говіркові вирази, вміло поєднуючи галицьку народну мову з духом і вимогами всеукраїнської літературної мови, тому мова доби найвищого розквіту його таланту, стала письменницькою літературною мовою, яка майже не відрізнялася від мови інших українських письменників.

Уже після 80-х рр. І. Франко ще більше удосконалює і виправляє мову своїх ранніх праць. У передмові до збірки «З вершин і низин» (1887), він пише: «Я користався авторським правом... підправляв мову. Що в моїх віршах мова не чиста, це ще тим легше зрозуміти, бо я особливо переходив де-які ступені розвитку, де панувало намагання притлумити почуття живої чистої народної мови, котре змалку ще було в мене сильно розвинуте. На мені в мініюатурі перетворилось те, що в великим розмірі бачимо на всій галицько-руській літературі: школа, граматика і спори язикові прибили й закаламутили чистоту народної мови» [6]. З його другого видання цієї збірки (1896), видно наскільки Франко очистив свою мову. Це ж можна сказати і про перевидані твори такі, як «Зів'яле листя» (1887), «Мій ізма-рагд» (1898), «Іван Вишенський» (1900), «Із днів журби» (1900), «Мойсей» (1905), «Sempre tiron» (1906). В останньому десятиріччі XIX ст. в Галичині загострювалась боротьба з «галицькими тенденціями» в українській мові проти полонізмів і діалектів. Це вказувало на те, що постала проблема витворення єдиної української мови для всієї України. І це було нелегко, бо в школах орієнтувалися на підручники галицькою мовою, засмічені полонізмами і германізмами. Мовознавчі дискусії 1891-1892 рр. між творцями української мови, як І. Франко і Б. Грінченко, І. Нечуй-Левицький і А. Кримський, І. Верхратський і І. Стещенко проклали позитивні шляхи розвитку і становлення української мови. У мовній дискусії І. Франко зайняв виразну позицію, що в розвитку української літературної мови мають значення всі її говори «котрих годі не бачити на котрі тяжко гніватися. Ані знівечити, ані замазати тих відтінків не можна, та чи й треба? Адже ж се не жадне крадене добро, а здобутки дійової праці, котрі чомусь же народилися і повинні вийти на пожиток цілоти» [9, с. 358].

Отже, І. Франко дотримувався погляду, що українська мова в своєму розвитку має живитися соками всіх діалектів. Це видно із відповіді І. Франка на статтю Б. Грінченка «Галицькі вірші», в якій він (Грінченко) твердив, що українська літературна мова існує тільки на Великій Україні, а галицьку мову називав «язичієм». Франко закинув йому хуторянську обмеженість, бажання запламувати все те, що вживається в рідному хуторі. Він наголошував, що українська мова повинна поповнюватися із лексичного і граматичного фонду народної мови, збагачуючись новими термінами та висловами, які виникають внаслідок розвитку суспільства, бо мова – живий організм, витворений духовним життям народу на протязі всього історичного розвитку.

Щодо говорів, що створюють основу української літературної мови, то І. Франко обстоював говори Наддніпрянщини [10, с. 337], які повинні

становити основу виробленої спільної мови для українців. Він писав: «Мені хотілось би своїми заввагами докинути цеглину до взаємного порозуміння між українцями і галичанами на полі язиковім і таким способом причинитися до полагодження одного дуже важного питання – будущеї єдності і одноцільності нашої літературної мови, будущеї, повторяю, бо тепер ще її не маємо і за звісних, дуже важливих причин мати не можемо» [9, с. 358]. У статті «Літературна мова і діалекти», він пише: «Кожен, хто брався писати тою мовою, наскільки черпав із книжної традиції, мусив зачинати від Котляревського, Квітки, Шевченка, Марка Вовчка, Нечуя-Левицького, мусить бачити, що тут, у мові тих письменників, лежить основа того типу, яким мусить явитися вироблена літературна мова на величезному просторі від Харкова до Кам'янця-Подільського виявила таку єдностійність, такий брак розкішних відмін, який вповні відповідав українському національному типові, такому «мішаному» і вирівняному в цій масі, як мало котрий тип у світі. І от кожний галичанин чи українець, хто бажає друкованим словом промовити до найбільшої маси, а до того мови виробленої найбільшим числом талановитих і популярних письменників» [11, с. 227]. І. Франко дуже цінив Шевченка у творенні української літературної мови, погляди якого ставив у центрі уваги. Свої погляди, ще в ранньому періоді, на творчість Шевченка він змінив в пізнішому періоді своєї творчості. Він надрукував у різних періодичних виданнях 60 наукових праць, статей, інформацій, з них польською мовою – 13, німецькою – 5 [13, с. 79-80].

І. Франко цінив роль О.О. Потебні (1835-1891), який протягом всього життя цікавився і досліджував питання мови і національності, який писав: «... із зниженням певної мови, чи втратою її носіями, зникають ті полісемічні світи значень, що нею продукуються, збіднюється міра знання. Кожна мова відбиває специфіку вдачі певного народу» [7, с. 11-12]. І він з глибокою пересторогою говорив, що стосувалося українців: «Страни, в которых... связь единства языка между сословиями, как Малороссия, в которых отношения сами осуждены на гибель и принесут погибель другим. Это великое море горя»... (там же). І це добре розумів І. Франко, а тому так відстоював правильність української мови, зближення галицької мови з мовою Наддніпрянщини.

На початку XX ст. такі мовознавці, як А. Кримський, О. Курило, Є. Тимченко, В. Сімович, І. Огієнко, Р. Смаль-Стоцький, І. Свинцицький і ін. обґрунтовували спільну генезу мови всіх історично роз'єднаних територій України, позбавлених своєї державності, що сприяло єднанню української мови. І. Франко невпинно працював над «язиковими» питаннями, як він про це писав. Він торкався, як відзначили львівські дослідники (І. Ковалик і І. Галенко), багатьох проблемних питань науки української літературної мови: розвиток літературної української мови, її зв'язок з діалектами, фонетична основа розвитку українського письменства і ін., про це досить багато писалось дослідниками. Трохи менше приділялось уваги вивченню І. Франком питань психологічного характеру: мови й сутності людини, зв'язок мови і духовності людини і сус-

пільства, про національну і мовну свідомість і ін. Нас цікавить питання зв'язку мови і духовності народу у творах І. Франка.

Ми не претендуємо на повний огляд усіх його творів, а розглянемо лише деякі його думки в окремих творах на проблему – *духовність і мова*. В радянській науковій літературі ці питання замовчувались, а в кращому випадку перекручувались, підтасовуючи їх до політичних вимог. Так, праця І. Франка «Двоязычність і дволичність» ніколи не перевидавалась і не поміщалась у його зібраних творах, причина цього самозрозуміла, радянська влада не турбувалась про духовність українського народу, як не так багато і про свою мову, а ставила її в рамки своєї політики. І. Франко часто нагадував, що мова – «це коштовний скарб народу», розвиток якої залежить від ряду чинників державно-політичного, морально-етичного, духового і соціально-економічного характеру. Але основним фактором збереження розвитку мови, він вважав *духовний розвиток* як особистості, так і нації: «мова росте елементарно з душею народу, людина вкладає у мову свою душу, і може виражати нею як добро, так зло, як прекрасне мистецтво, так огидне, як чудові романи, так і похабні писання. Рівень мови, яка є знаряддям душі людини, є рівень душі і культурного розвитку цієї людини. І плекання цієї душі людини з самого раннього віку й її духового рівня, що забезпечує розвиток особистості і народу, приводить до плекання цією людиною своєї материнської мови, і тоді мова стає «органом високих ідей і гуманних змагань», як говорив І. Франко [1, Т. 37, с. 276] (далі подається том і сторінка. – Т.Д.). Чим краще вироблене духовне обличчя того, хто створює мову, тим багатша мова.

Отже, основна проблема, яка тут поставлена, з визнання того, що розвиток *національної мови* І. Франко пов'язує з *духовним* життям як окремої людини, так і українського народу з його національною самосвідомістю, мовною свідомістю та духовною (релігійною) свідомістю. *Концепція духовності* Франка тісно пов'язана з удосконаленням морально-етичних норм, які ведуть до усвідомлення загальнолюдських категорій: добра, краси, самовдосконалення, відповідальності за виховання своїх і чужих дітей, естетичне сприйняття світу, любов до природи і збереження її, відповідальність за свою моральну поведінку, за свої вчинки. Але, щоб людина могла це все осягти і сприйняти як повинність, вона повинна свідомо розуміти, що духовність – це частка її активної діяльності, праці в загальне добро свого народу, і це досягається, шляхом «праці по сродству» як говорив Сковорода, бо така продуктивна праця приносить радість, користь як собі, так і суспільству, бо в таку працю вкладена любов і вміння. Тільки така праця може бути стимулом до розвитку її духовності, а це приведе і до розвитку особистості всього народу [1, Т. 26, с. 7-28; Т. 30, с. 232; Т. 45, с. 7-23, 283-284].

Концепція мови І. Франка чисто гуманна і проста: мова повинна виростати з самої душі народу, а душа народу мусить іти через правильне моральне, культурне виховання, що дасть плідний ґрунт для розвитку мови національно свідомого, працьовитого і чесного народу. І. Франко

трактував розвиток мови, як політичний чинник держави, це цілком логічно, бо без мови немає нації, немає держави. Мова – це основа розвитку науки, культури і економіки, без чого держава не є державою. А тому держава повинна дбати про розвиток освіти, науки, культури свого народу, а народ повинен бути впевнений у своєму майбутньому. Франко писав: «мова політичний чинник» [1, Т. 45, с. 281], як результат цілеспрямованих дій, які вимагають великих зусиль, а важливість своєї мови повинна гарантувати здорова суспільно-політична держава, яка повинна знати куди іде і чого вона хоче. Франко писав: «...в часи живих народних рухів політичної волі, ... боротьби за певні, ясні ідеали і конкретні народні інтереси важливу роль відіграє жива мова. Живі сучасні літературні теорії з елементарною силою виражаються наверх...» [1, Т. 29, с. 42]. Тільки в сприятливих соціально-політичних обставинах, – вважав Франко, – мова може розвиватися «у формах і композиціях живого народного мовлення», що спостерігав у структурі ділової староукраїнської мови XIV – XVI ст., яка функціонувала «при дворах литовських князів і бояр, у князівських канцеляріях» [1, Т. 41, с. 171].

Політичний стан тодішньої України, поділеної між трьома державами, створив несприятливі умови для розвитку української мови, «нове письменство українсько-руське довгий час мусило йти різними дорогами, інколи блудити манівцями» [1, Т. 29, с. 42], що негативно позначилось на неправильному мовотворенні, викликало психологічну відразу, накинено загарбниками, як мову «пастухів і мужиків», і виділену для неї місця як діалекту. Франко підкреслював, що боротьба за українську мову – це «боротьба за народ і його душу» [1, Т. 41, с. 64-65]. Він бачив у політиці Російської і Австро-Угорської імперій ясно виражену експансію, спрямовану на знищення української мови, розцінював це як загарбницьку політику урядів. Мова може успішно розвиватися в незалежній державі, коли вона стане мовою нації. Франко відстоював призначення української мови, що «українською мовою можна писати про всякі справи, що вона здатна й до книжки, й до науки» [4, с. 513], бо вона «гарна, образована та многовіковим досвідом збагачена» [1, Т. 38, с. 301], він писав: «...в слові твому іскриться/ І сила й м'якість, дотеп і потуга,/ І все, чим може вгору дух піднятися...» («Мойсей»).

І. Франко турбувався про місце і статус української мови серед світових мов, щоб «черпати із спільних нам усіх криниць загальнолюдської освітньої цивілізації» [1, Т. 29, с. 42], бо народи, які не можуть засвоїти здобутків прогресу, зникають або уповільнюють свій розвиток. Він шукає шляхи виходу нашої мови на зв'язки з прогресивним світом, на зв'язки «українського народу з західною культурою» [1, Т. 27, с. 102], яке побудоване на демократичних основах, що поширюється на мову. Ця справа – справа справжніх інтелігентів, «чутких і чистих серцем», національно свідомих, які бачуть збагачення духовного життя в «плеканні і розвитку своєї мови... Такі люди були уже у нас в 70-х роках XIX ст., але їх було мало..., М. Старицький, О. Пчілка, М. Лисенко, які в історії духового розвитку внесли великий внесок..., пройняті запалом до чесної праці для рідного

краю, вони внесли всі свої великі духовні засоби, свій запал і енергію в діло двигання українського народу» [1, Т. 33, с. 237]. Про українську інтелігенцію Франко писав: «Треба доброї сталі, треба сміливої і совісної праці, щоби з того каменю викресати іскру. Такою сталю повинна бути інтелігенція» [1, Т. 46, с. 377], «інтелігенція повинна жити з народом і між народом, не як окрема верства, але як невідлучна частина народу... Вона повинна, як та культурна і освітня закваска, проїняти весь організм народу і привести його до живішого руху, до поступового зросту» [1, Т. 28, с. 77], основою якої повинна бути мова. Франко виступав проти мовного дуалізму деяких, які писали російською, а розмовляли українською, що шкодило розвитку мовної ситуації, бо давало можливість твердити, що українська мова надається лише «для домашнього вжитку чи у сфері елементарної народної освіти, а російська мова – мова уряду, школи, науки» [1, Т. 33, с. 242].

Ця ситуація характерна і для нашої Незалежної Держави, особливо Східної України, але ми не знаходимося в тій ситуації, про яку писав І. Франко, напевно що в ганебнішій – ми маємо Державу, але без державної мови, націю без патріотизму, без національної і мовної свідомості, бо багато «інтелігентів» – українців, бачите, не можуть так легко висловлювати свої думки українською мовою як російською, але живуть і працюють в Незалежній Українській Державі.

І. Франко хоч був галичанином, але не підтримував галицьку інтелігенцію зберегти «старомодну мовну мішанину», «каліченою російсько-церковно-галицько-руським діалектом» [1, Т. 31, с. 473]. Заслугою І. Франка є те, що він розкрив соціальні, політичні і психологічні корені руйнівного явища, що підточує саму структуру мови, бо ця мова мала «усі прикмети гриба, що точить дерево...». Зло, яке ніс цей гібридний «язык» має куди глибші коріння: українська культура поступово втрачала інтелігенцію – частину свого організму, який володів знаннями, без нього не можливо просуватися далі. Молода генерація «рішила уже пристати до великоруського берега, дивиться на свою мову як навіть не *malum necessarium* (неминуче зло), але як неіснуючу або засуджену на швидку загибель» [1, Т. 29, с. 166]. І. Франко розумів, «існування сього москвофільства – се наша вина, наша органічна слабкість, а не жодна вина, котрої би ми могли каятися, не жоден гріх, з котрого би треба сповідатися і обіцувати поправу. Виною, гріхом, хібною моральною ми можемо вважати хіба наше загальне ліниство, безхарактерність, крутість та лизунство...» [1, Т. 46, с. 313-314]. У праці «Двоязычність і дволичність» (1905) І. Франко знову повертається до москвофільства і вказує на його небезпечність, що воно крім політичної має і етичну сторону – «відступство від служіння інтересам рідного народу, йшов вербунок на службу різними темними силами дома і за границею». Він розкрив «славу» І. Наумовича, яка була штучно роздута, його праці не мали значної цінності. Тут йдеться про те, що мала місце облуда щодо мови: мова – спосіб комунікації людей і, маючи до вибору, я беру ту мову, яка дає можливість комунікуватися більше з людьми. Але, десь глибоко із *підсвідомості* озветься

рідна мова, з якою народився, виріс і виховався, і заперечить це вибір, бо як не можливо поміняти душу, так не можливо поміняти і рідну мову, або, як каже Франко, «як не можеш замінитися з ким іншим своєю шкірою» [15, с. 233]. Це були глибокі думки І. Франка, пов'язані з *мовною свідомістю* особистості на рівні сучасної *парапсихології*. Він, як психолог, розумів *ендотимну підвалину закладки рідної мови*, ще у внутрітробному житті дитини, нехтування цим, не признання себе, своїх батьків і «стидатися язика дідів своїх» – це свідомий відхід від мови [1, Т. 47, с. 559]. Каліченням української мови можновладці хотіли доказати про нездатність її до літературного розвитку. Франко писав польською, німецькою мовами, але застерігав інших, що це не є відхід від своєї мови: «Німецька бесіда – то для мене фрак... Но руська бесіда – то для мене той любий домашній убір, в котрім всякий показується другим, таким, яким єсть... руська бесіда, то бесіда мого серця» [1, Т. 48, с. 46]. Цю синівську любов до мови він проніс через все своє життя і бачив обов'язок свій дбати про розвиток мови і очищення її від бруду. І це довготривалий час, який «не пропаде марно», бо «сила» лежить не в пізнанні, а в «діланні» [1, Т. 46, с. 317]. Франко був проти всякої мертвотності, схоластики, яку накидали мові, бо мова, як «жива рослина», тому її «не можна і не слід закодовувати в мертві правила і формули» граматики [1, Т. 37, с. 206]. Він заперечував вислови, що «граматика має нас навчити чистої і правильної мови», приходячи до висновку: «Часи, в котрих переважає командуюча критика і командуюча граматики, се звичайно, часи вузького педантизму, схоластики, упадку доброго стилю в мові» [1, Т. 30, с. 214].

І. Франко розділяв думку видатного російського педагога К. Ушинського, який у праці «Рідне слово» вважав мову «за органічний витвір народної думки й почуття, в якому виявляються результати духовного життя народу», обстоюючи думку, що лише рідне слово може бути справжнім педагогом, що тільки навчившись його, дитина вступає в життя «з безмежними силами». Лише через великий і багатий світ рідної мови, вона стає членом нації, дістає основу для «здорового духовного життя», для розвитку своїх здібностей. У цьому бачиться єдність думок обох видатних мислителів. І. Франко твердив, що «чим багатше духовне обличчя з усіма його прикметами, тим більше їх, чим вони характерніші, гармонійніші, тим багатша, сильніша й симпатичніша індивідуальність людини... До таких прикмет, що відповідають складові душі... належить і мова» [1, Т. 33, с. 276]. Мовну діяльність Франко пов'язує з самою особистістю, з «таємною робітнею її духу». Так, характеризує творчість В. Самійленка, особливо мову його творів, Франко вважав її «бездоганно чистою, ясною, як небесна блакить прозорою і дзвінкою» [1, Т. 37, с. 184]. Щоб розкрити таємницю «наскрізь народної і при тім наскрізь інтелігентної мови В. Самійленка, дослідник прагнув «прочитати» його «внутрішню біографію, пізнати його душу... як духовний тип» [1, Т. 37, с. 199]. І. Франко характеризує Самійленка як особистість – «розумний, освічений чоловік», «з ніжним людським почуттям, з вродженою і життєм виробленою симпатією до всього бідного, покривдженого і зневажли-

вого в природі і суспільстві. При тім він українець, свідомий українець, усею душею відданий своїй країні і своєму народові... Він живо відчуває всі зневаги і всі, – на жаль, – такі нечисленні радощі рідного народу. Нема такої народної болячки, яка б не збудила відгуку в його серці»... [1, Т. 37, с. 201]. Творячи концепцію розвитку мови, Франко показав *взаємозв'язок мови людини і її внутрішньої духовності*: «в гарної людини – гарна мова, а гарна мова – в гарної людини». Про мову Самійленка, Франко пише: «Мова його – се один великий комплімент для будучої національної літературної мови України... на се маємо найкращий доказ у його поезій «Україна і мова» [1, Т. 37, с. 204].

Висновки. Отже, І. Франко розглядав мову як сутність людини, як явище пов'язане з «духом», «душею народу», духовністю, системою виховання її, соціально-економічним устроєм. Тут він заглиблювався в діяльність людини як продукт

праці, прагнучи душою творця, «мовне життя» і пізнати «духове обличчя людини». Він твердив, що у письменників, публіцистів, політиків їхнім радикальним думкам «відповідає чиста народна мова і фонетична правопис; коли ж думки тупіють, люди починають спекулювати, вмотуватись в опортуністичну філософію, то й мова робиться пліхша, і зміст відбігає від народного життя» [1, Т. 29, с. 163]. Вивчення сутності мови і її взаємозв'язок з духовністю людини, народу, привело І. Франка до пізнання великої сили поетичного слова і значення мови в житті особистості і всієї нації. Але не завжди до кінця збагнена сила духу мови, як виразника глибокої національної свідомості особистості, народу, нації. Для цього потрібна ще мовна свідомість письменника, до якої повинні стремити всі, щоб правильно зрозуміти силу духу мови, «що темне для ума, для серця ясне й явне».

Список літератури:

1. Франко І. Українці. Твори: У 50-ти томах. – Київ, 1984. – Т. 41.
2. Маланюк Є. Українська література в світі сучасності // Літературно-науковий вісник. – Львів, 1932. – Кн. 7.
3. Франко І. Твори в 20-ти томах. – Київ, 1955. – Т. I.
4. Ковалів П. Значення І. Франка в розвитку літературної мови Галичини // Іван Франко. Збірник філологічної секції для відзначення 110-річчя народин і 50-річчя смерті Івана Франка. – Нью-Йорк – Париж – Торонто, 1968. – Т. 33.
5. Лев В. Участь І. Франка в творі української мови // Записки НТШ, 1957.
6. Франко Іван. З вершин і низин. Передмова. – Київ-Ляйбціг, 1887.
7. Потебня Олександр. Мова. Національність. Денаціоналізація. Статті і фрагменти. Упорядкування і вступна частина Юрія Шевельова. – Нью-Йорк, 1992.
8. Дмитро Чижевський. Історія української літератури. – Нью-Йорк: УВАН, 1956.
9. Франко І. Говоримо на вовка, скажімо і про вовка // Зоря. – Львів, 1891. – Ч. 18.
10. Франко І. Молода Україна. Провідні ідеї й епізоди за останніх десятиліть ХІХ в І. Франка. Вибір із творів. – Нью-Йорк, 1956.
11. Франко І. Літературна мова і діалекти // ЛНВ. – Львів, 1907. – Кн. 3.
12. Франко І. Фонетика й етимологія в южноруській літературі // Народ, 1894. – Ч. 5.
13. Мороз О.Н. Творчість Шевченка в оцінці І. Франка // Збірник праць ХІ Наукової Шевченківської конференції АН УРСР. – Київ, 1963.
14. Франко І. Авторські статті «Галицькі вірші» // Зоря. – Львів, 1891.
15. Лев Др.В. Західно-українські признаки мови Ів. Франка в його ранніх творах // Рідне Слово, 1946, ч. 6.
16. Франко І. Володимир Самійленко. Твори: У 50 тт. – Київ, 1982. – Т. 37.
17. Мова В. Листи, 1928.
18. Тетеріна Д. Погляди західноєвропейських і українських вчених на розвиток мови й духовності народу. У книзі: Вибрані твори в шести томах. – Мюнхен-Київ, 2004. – Т. VI.
19. Франко І. Зібрання творів: У 50-ти томах. – Київ, 1982.
20. Тетеріна Д. Еволюція української літературної мови та сучасний її стан // Українознавство. – Київ, 2003. – Ч. 4. – С. 26-34.

Блохин Д.Д.

Германско-украинское научное общество
имени Ю. Бойка-Блохина в Германии

ЯЗЫКОВАЯ ПОЗИЦИЯ ИВАНА ФРАНКО: ДУХОВНОСТЬ И ЯЗЫК НАЦИИ

Аннотация

В статье рассматривается состояние литературного языка во времена становления известного украинского писателя, ученого, критика, издателя, общественного и политического деятеля Ивана Франко и его концепция связи языка и духовности украинского народа.

Ключевые слова: Иван Франко, украинский язык, языковое сознание, парапсихология, внутренняя духовность, В. Самийленко о языке.

Blochyn D.D.

German-Ukrainian Scientific Association in Germany
named prof. Yu. Boyko-Blokhyn

THE LANGUAGE POSITION BY IVAN FRANKO: SPIRIT AND NATIONAL LANGUAGE

Summary

The article examines the status of literary language at the time of the appearance of the exited Ukrainian writer, scientist, critic, publisher, public, and political figure Ivan Franko and his concept of language and spirituality of the Ukrainian people.

Keywords: Ivan Franko, Ukrainian language, linguistic, consciousness, parapsychology, inner Spirituality, V. Samiylenko over language.

УДК 821.161.2-14В.Діденко

АКСІОЛОГІЧНІ Й ЕСТЕТИЧНІ ВИМІРИ «ТИХОЇ ЛІРИКИ» ВАСИЛЯ ДІДЕНКА

Будугай О.Д.

Білоцерківський національний аграрний університет

У статті йдеться про специфіку творення віршів українського поета 1960-1980 рр. Василя Діденка. Його поезії аналізуються в контексті естетичної течії «тихої лірики» в українській літературі. Окреслено основні мотиви віршів, визначено моральні цінності й самобутні естетичні орієнтації автора. Виявлено особливості поетики ліричних творів Василя Діденка для дорослих, звернено увагу на їхнє евфонічне багатство. Показано органічну естетичну єдність цих віршів із творами для дітей зі збірок «Степовичка», «Берізка».

Ключові слова: моральні цінності, поетика, «тиха лірика», вірш, образ, мотив, евфонія.

Постановка проблеми. В українському красному письменстві поета Василя Івановича Діденка (03.02.1937 – 13.04.1990) науковці вважають представником естетичної течії «тихої лірики», «негучної поезії». Читачі сприймають В. Діденка передусім як автора текстів пісень «На долині туман», «Помереж мені, мила, сорочку», «Полею іду я». У доробку поета є 13 книг лірики, серед яких вирізняються дві збірки для малят: «Степовичка» (1965), «Берізка» (1975).

Однак уся поетична спадщина цього витонченого лірика ще не дійшла до читача. Значна кількість рукописних поезій ще не стала доступною широкому загалу через брак коштів на друк. Ці неопубліковані вірші зберігаються в архіві Василевого брата Віктора Діденка в м. Гуляйполі Запорізької області, на малій батьківщині митця. Частину поезій після смерті письменника земляки видали у збірці вибраних творів «Серцем, сповненим любов'ю» (1998) [7], а також у розділі «Вибрані поезії» книги, упорядкованої гуляйпільськими краєзнавцями-журналістами І. Кушніренком, В. Жилінським «Василь Діденко – поет, громадянин, редактор» (2007) [10].

Зарадити замовчуванню Діденкової творчої спадщини прагнуть земляки поета, мешканці Гуляйполя, Поліг, Запоріжжя. Краєзнавці В. Жилінський, І. Кушніренко, В. Скорик, О. Ємець, В. Федина, Г. Лютий, П. Дашевський та інші розкрили важливі штрихи біографії автора. Учителі у Запорізькому краї знайомлять школярів з доробком митця на уроках літератури. Для збереження пам'яті про поета і поширення його

спадщини серед читачів багато роблять бібліотекарі Запорізької області. Гуляйпільська районна бібліотека носить ім'я В. Діденка. Тут брат поета Віктор зустрічається з читачами, прагне зберегти для нащадків Василеве мистецьке слово.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Про шістдесятництво як феномен, про окремих представників «тихої лірики» і специфіку цього мистецького явища вели мову в своїх дослідженнях В. Базилевський, Т. Головань, Т. Грибніченко, І. Дзюба, М. Домчук, В. Дончик, М. Ільницький, О. Каленченко, Г. Ключек, Ю. Ковалів, Т. Конончук, М. Коцюбинська, Т. Кремін, О. Кривуляк, Н. Ксьондзик, Ю. Мендель, В. Моренець, М. Павлишин, В. Панченко, В. Слапчук, М. Сорока, Л. Тарнашинська, В. Цимбалюк, О. Шаргіна та ін. Вони довели непроминальне значення внеску цих письменників у вітчизняну й світову літературу.

Перші віршові спроби В. Діденка-студента були схвалені досвідченими поетами М. Рильським, А. Малишком, П. Вороньком, В. Сосюрою. Творчий доробок В. Діденка в контексті української літератури другої половини ХХ ст. у різні періоди історії аналізували С. Бисикало, О. Будугай, А. Будугай, П. Дашевський, О. Ємець, В. Жилінський, С. Крижанівський, І. Кушніренко, М. Лиходід, П. Мовчан, Є. Пилипчук, П. Ребро, А. Рекубрацький, В. Скорик, М. Сом, О. Стадніченко, М. Тараненко, В. Федина, В. Шевченко та ін.

Введення літературознавчого терміну «тиха лірика» в науковий обіг припадає на 1994 рік, коли В. Моренець запропонував це визначення

у своїй дисертації «Сучасна українська лірика: (особливості розвитку і логіка саморуху)». Він констатував, що у слові «тиха» науковці вбачали неоднорідне семантичне наповнення. Одні дослідники вважали цей епітет позитивним, таким, що означав «морально-філософське заглиблення» поезії. Інша частина науковців у зазначений термін вкладала негативний сенс, цей епітет вважала виявом «зниження громадянського» пафосу лірики» [12, с. 48].

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми. Поет і журналіст А. Рекубратський у своїй рецензії на збірку В. Діденка «Дивосвіти любові» наголосив: «Якось уже так повелося: коли заходить мова про поезію Василя Діденка, обов'язково відлунюється в тобі ранково-тремка, глибинно-народна мелодія пісні «На долині туман». Вона, наче світлячок, вабить читача, кличе познайомитися з поетичним світом автора» [13]. Власне саме про цю пісню критики завжди говорили найбільше. Однак на сьогодні художній феномен усієї лірики В. Діденка залишається для читача до кінця не розкритим. На нашу думку, специфіка Діденкової «тихої лірики» потребує детальнішого аналізу з урахуванням сучасних підходів до студій літературних явищ. Відтак **мета статті** – виявити аксіологічну й естетичну специфіку Діденкових віршів зі збірок «Рання ластівка» (1988), «Вродливий день» (1979), а також його творів для дітей як оригінального художнього явища. Провідним обрано біографічний метод дослідження, який допомагає з'ясувати особливий зв'язок життя й мистецького шляху письменника з його творами. Духовна біографія В. Діденка органічно поєднана з долею українського шістдесятництва. Тому важливим є також звернення до *духовно-історичного* методу, оскільки в ліриці досліджується ментальність, стан душі патріота.

Аксіологічні виміри лірики В. Діденка аналізуються з урахуванням того, як Р. Гром'як, Ю. Ковалів, В. Теремко пояснюють зазначений термін: «Аксіологія (грецьк. *axia* – цінність і *logos* – вчення) – в літературознавстві і мистецтвознавстві – вчення про художні цінності. На основі розуміння природи художніх цінностей літературознавці розробляють теорію літературної критики, сприймання та інтерпретації творів літератури, їх функціонування серед різних читачьких кіл» [11, с. 24].

Виклад основного матеріалу. Дослідник В. Цимбалюк зазначив, що «в плеяді поетів-шістдесятників виділилось оригінальне крило, пов'язане з іменами Володимира Підпалого, Петра Засенка, Василя Діденка, Володимира Лучука та інших, яке в літературознавстві називали «тихою лірикою». Ця молода генерація поетів була опозицією до тогочасного режиму. Отримавши на короткий час можливість вільно висловлюватися й писати, вони взяли курс на розв'язання нової концепції людського існування, позбавлену декларативного патріотизму. Цей напрямок уособлював другу хвилю шістдесятників, остаточно утвердився в середині 60-х років ХХ ст. і був зорієнтований не стільки на інноваційну модерністську поезію, скільки на традиційну форму українського вірша, яка спиралася на традиції українського фольклору й Тараса Шевченка,

розвинену Максимом Рильським і Андрієм Малишком» [16, с. 64].

Аналізуючи ситуацію «внутрішньої еміграції» репрезентантів «тихої лірики», М. Домчук пише: «Слід зазначити, представники поезії цього напрямку в умовах панування тоталітарної ідеології найменше зазнали трансформацій, супротивних природі їхнього таланту, проте особиста доля кожного з них позначена драматизмом. Явище «тихої лірики» було викликане необхідністю розібратися в суспільних змінах і повернутися до справжніх витоків» [8, с. 18]. Доля В. Діденка теж складалася драматично. З ранніх літ «дитині війни» ніхто не стелив життєвий шлях килимами. Але його любов до батьків, рідного краю переборола гіркоту війни. У творі «**Суворе дитинство**» він пише: «Нам би сльозу найчистішу дитячу / Витерти знов голубим рушником. / Мамо, я сам у бур'ян заховався й не плачу, / Тішусь метеликів білим танком. / Ми вогняними літаками пропалили. / Та від любові крила не віддалені. / Там, де застали люті бої, / Нас обнімали руки твої» [4, с. 54].

Діденкова душа щедро всотала і соки рідної землі, і материну пісню. І не завадило цьому босоного дитинство. Поет запитує себе і дивується: «Чомусь не люблять босоногості / Ті, що повзучі росли; / Ті, що не відали убогості / Ні в дні війни, ні будь-коли; / Ті, що з окіпної вологості / Втекли у затишні тили» [7, с. 12]. Поетика лірики В. Діденка самотня і потребує ретельних студій. Уточнимо значення цього поняття. Авторитетом у студіях поетики визнаний літературознавець Г. Ключек. У своїй монографії «Поетика Бориса Олійника» Г. Ключек подав своєрідний вступ під назвою «Діалог із самим собою». У ньому уточнено мету й завдання праці. Автор веде полеміку із «внутрішнім опонентом», чий голос «часом буває нещадним» [9, с. 4]. Г. Ключек аналізує суть дефініції «поетика», підкреслює: «Ми рідко коли розглядаємо поетичний твір як художню цілісність. Чомусь вважаємо це за надмірність – за розкіш, без якої можна обійтись... Мрію колись взяти в руки книгу, в якій би ніхто і нікуди не поспішав. Хай у цій книзі буде лише кілька поетичних шедеврів. І щоб кожний з них супроводжувався ґрунтовним критичним розбором. Переконали, що такі книги вкрай потрібні читачеві» [9, с. 10]. Отже, в основі вивчення поетики Г. Ключек бачить *системний підхід до аналізу* окремого твору чи збірки.

У розділі монографії «Поетика морально-етичних категорій» розглянуто феномен «Материнство» як особливу категорію. У вірші Б. Олійника «Пісня про матір» дослідник звертає увагу на особливий смисл понять про те, що мати «продовжила життя», «прикрасила землю», «навчила дітей жити по совісті». «Треба відчувати первісний смисл цих простих і звичних для нас понять – і тоді ми зрозуміємо поета, який поставив у центрі свого поетичного світу і, взагалі, у центрі всесвіту (космосу) матір. Це чисто художнє осягнення істини, і хоч воно не співпадає з істиною науковою (бо ж філософія не ставить матір у центрі всесвіту), все одно ми віримо поету» [9, с. 260].

Образ матері у свідомості шістдесятників тісно поєднаний з образом України. Згадаємо поезію В. Симоненка «Лебеді материнства», «Задивляюсь у твої зіниці...», «Грудочка землі» та ін.

З особливою теплою пише про найріднішу людину і В. Діденко, чия збірка «Рання ластівка» починається віршами «В душі моїй одбився...», «Мати», «Тарас Шевченко». Починаючи сповідь, автор ніби щиро розкриває обійми читачеві, веде мову про основні цінності у своєму житті. А це Україна, рідна матір, Кобзар. Усі разом вони прищепили поетові вірність рідній мові: «Моє коріння – в мові / Трясил, Кармелюків. / У кремені й підкові – / Історія віків. / У сурем тоні міднім / Цвіте звитає катран. / У кожнім звуці ріднім – / Любові океан» («В душі моїй одбився...») [5, с. 5]. У сонеті **«Мати»** В. Діденко вдається до прийому анафори, вживає ряд дієслів, які засвідчують невтомну працю неньки. Він прагне підкреслити, як багато любові дала вона синові і навчила найголовнішим моральним цінностям: «І народила. Й сповила. І слово / Навчила мовити. І напуття / Дала мені, щоб я своє життя / Не збур'янив, а скрасив колосково» [5, с. 6]. Мотив материнства звучить і в творах «Мати Україно» [5, с. 30], «Колиска» [5, с. 56]. У вірші **«Матері»** автор зізнається: «Зичиш синові світлої долі, / Руки ж схожі твої на ріллю. / От за них на всесвітнім роздоллі / Я тебе і найбільше люблю» [7, с. 71].

Коли народився у В. Діденка син Іван, поет вкотре з вдячністю за недоспані ночі звертається до своєї неньки у творі «Я знову згадую про матір» [7, с. 74]. Свою дружину Надію Тимофіївну він сприймає вже в новому ореолі молодої матері. Василь Іванович дуже тішився народженню сина і приділяв увагу його вихованню: «Ніжного, тихого, теплового вечора / Я у кімнаті не сплю. / Сина, якого іще не наречено, / Батьківським серцем люблю», – писав митець у поезії **«Коханий»** [5, с. 80]. Любити велику і малу батьківщину поет учив, оспівуючи вічні цінності українців, наші духовні константи. Серед них і дбайливе ставлення до всього живого. Батьківські уроки син добре засвоїв: на вінку від Івана на перепохованні поета в Гуляйполі містився зворушливий напис: *«Спасибі тобі, батьку, за те, що навчив мене любити Україну»*.

Із темою материнства і батьківства органічно поєдналися Василеві вірші, присвячені татові, якого поет теж дуже шанував. Не всі шістдесятники мали щастя пізнати батьківську любов. Сиротами і напівсиротами їх зробила війна. Діденків друг студентської юності М. Сом був сиротою. Не зазнав тепла від батька і В. Симоненко, якого виховували мати й дід. Але В. Діденкові пощастило з батьком. Перший опублікований 1953 року в газеті «Вінницька правда» вірш В. Діденка **«П'ятнадцятирічний капітан»** зустрічаємо і в збірці «Вродливий день». Уже з перших рядків поезії поруч з ліричним героєм виникають образи батьків: «Ой у полі пшениця врожайна / Колосками киває мені. / Я до батька спішу, до комбайна, / Що не раз мені сниться вві сні. / Поведу корабля степового / океаном хлібів золотих... / Стане мати моя край дороги / І погляне, щаслива, сюди...» [4, с. 61]. У вірші **«Батько»** автор художньо переконливо й самобутньо оспівує чесноти свого тата, його працьовитість, скромність, сформованість сильного характеру. Він добирає різнопланові епітети до цього образу: «посивілий», «тихий», «грізний», «ніжний». Особливо виразно лунають слова про душу чесного

чоловіка: «Сивий батько. Тиша урочиста. / Череди і річка оддалік. / І пливе, як правда світла й чиста, / над землею дум його потік. / У душі то сонячно, то хмарно, / Бо душа – не поле й не соша. / Батько мій живе і жив немарно: / Вміє кривді дати одкоша!» [5, с. 17].

Строфи поезії, насиченої картинками з життя школярів, бентежать душу і на крилах дитинства відносять дорослого читача у минуле. Так, у вірші **«Непохмурого літа»** зі збірки «Рання ластівка» поет закликає однокласників «топтати стежини малі», піти до першої вчительки Насті Григорівни: «Нам би й зараз шукати зайців у малині, / Синій Гайчур ватагою вброд перейти. / Нам би й зараз, плачучи мрії дитинні, / З мореплавцем Сіндбадом пливти і пливти» [5, с. 97]. Автор констатує: «Я провів у минуле студентські семестри, / Та цвіте ще у серці школярська весна» [5, с. 97]. Героєві радісно усвідомлювати, що немало цікавих подій відбулося в його шкільні роки. І були у нього гарні вчителі, хороші друзі, яких автор у вірші назвав поіменно: Ніна Ляськова, Ліда Вовченко, Володька Лютий, Мишко Ляшенко. Спогади дитинства світлі й легкі, бо нині поет відчуває в собі юну снагу: «Смутку, геть! Теплий дощ над Гуляйполем никне, / Гладить вітер, мов дівчина, чуб мій рудий. / Повз тополі гінкі, повз тини і повз вікна / Я землею іду – молодий, молодий!» [5, с. 97].

В. Діденко постійно відкриває у цьому широкому світі тонкі нюанси його барв, що читач дивується, як можна так влучно й колоритно підмічати ці деталі. Поет був від природи наділений унікальною якістю чистого дитячого відчуття світу, він сам був, ніби щира «доросла дитина». У довершеному творі **«Край городу вишні білі»**, який не випадково увійшов до обох дитячих збірок «Степовичка» і «Берізка», автор показав прагнення людини до гармонії зі світом природи. Ліричний герой-хлопчик споглядає пейзаж дивної весняної краси – цвітіння вишень. Це архетипний для українців образ. Окреме дерево чи цілий вишневий садок ми сприймаємо як символ матері-України. Діти всотують красу вишень у цвіту з молоком матері, з перших кроків у рідному дворі, з народних пісень, із творів Кобзаря.

Але зима панувала не так давно, тому картина вишень у білому цвіту асоціюється в уяві з білим снігом. Однак працелюбні бджоли нагадують, що зима вже минула, настало тепло і пора праці на землі: «Край городу вишні білі / Нарobili заметілі – / Розметали пелюстки. / Понад луки, понад поле / Поспішають бистрі бджоли / Мед збирати залюбки» [3, с. 7]. Далі автор показує, що берегти усе, що дихає, закликає маленьку людину сама природа: «Я беру тоненьку гілку. / А вона: – Пусти, Васильку, – / Так почулося мені, – / Не ламай мойого цвіту: / Скоро-скоро бути літу – / Вродять вишеньки смачні» [3, с. 7]. Герой сприйняв мову дерева так, як відчув світ чистий душею хлопчик Ляоня з повісті В. Близнеца «Звук павутички». Особливістю творчої манери В. Діденка є таке ж уміння змалювати тонку, як звук павутички, матерію психіки, виявити в юній душі звучання струни, що закладе основу характеру.

Читач відчуває, що герой не буде ламати білосніжного цвіту. І не тільки тому, що вишенька пообіцяла, що «вродять вишеньки смачні», але

й задля краси на рідній землі. Форма діалогу між Васильком і вишневою гілкою дуже вдало показує, що людина не є царем природи, а частинкою її. Без органічної єдності з довкіллям людина приречена на екологічний крах. Ліричний герой чує вишеньку, чиї пелюстки поет порівняв із заметіллю. Йому притаманні важливі риси української ментальності – сердечність (кордоцентризм) і злютованість-єдність із рідною землею (антеїзм). Поєднання символічних мікрообразів вишневого цвіту та працюючих «Божих комах» бджілок нагадує про «два крила» людської праці, про хрестоматійні «Троянди й виноград» М. Рильського, тобто поєднання красивого й корисного. Цей мотив вічний, тож вірш «Край городу вишні білі» даруватиме й далі естетичну насолоду читачеві.

Красу весни поет піднесено змальовує у поезії «**Коли тепло вертається**». Він увиразнює свій схвилюваний стан душі пестливими словами, вдається до персоніфікації: «Тієї, що у березні, / нема на річці криженьки. / Кульбабки жовті в березі / росю мують ніженьки. / Весна дзвенить, весна гуля, / вкриває листям пагілля. / Весна зими не слухає, / прозорим вітром дмухає» [3, с. 3]. Діти вчать у поета спостережливості, помічають фенологічні зміни в природі. Цьому сприяють зорові, слухові, тактильні образи. Милозвучність досягається гармонійним доббором голосних, приголосних. Асонанси орнаментують поезію, додають їй музичальності. Не випадково рядки творів В. Діденка стали піснями.

У 1964 році у всіх куточках СРСР голосом співака М. Кондратюка залунала оригінальна пісня на слова В. Діденка й музику Б. Буєвського «На долині туман». Цей текст є яскравим прикладом літературного твору, що став народною піснею. Вірш «**На долині туман**», на нашу думку, можна розглядати як зразок лірики для віку ранньої юності. У цій поезії «попід гору дівча ішло» та «мак червоний в село несло». Слово «дівча» у читача асоціюється з юнкою-підлітком, а не дорослою дівчиною на порі. Ліричний герой-хлопчина уявляється слухачеві теж дуже юним. Він залюблений у рідні пейзажі долини річки Гайчур, оповитої отим туманом, котрий «мак червоний в росі скупав». У перекладі з тюркської назва річки Гайчур із поетового дитинства означає «та, що вільно тече в степу». Саме таку незалежну назву отримала ріка. На її берегах осіли нащадки козаків і селян, котрі дали рідному поселенню волелюбну назву – Гуляйполе. Поет народився 3 лютого 1937 року в Гуляйполі, тут провів ранні роки дитинства, сюди ж повертав у свої студентські й зрілі роки. Назву міста він затято писав через дефіс, як за часів Махновської вольниці – «Гуляй-Поле». Кожен рядок Діденкового вірша «На долині туман» нагадує про рідні пейзажі дитинства на березі Гайчура, в мікрорайоні Бочани.

Автор часто вдається до самобутніх епітетів, оригінальних і влучних порівнянь, персоніфікації, пестливої лексики, звертань, які увиразнюють художній малюнок. Василеві друзі, земляки часто бачили його на лоні природи: біля річки, у степу, на лузі. Природа Василя Діденка зцілювала, давала наснагу творити. А до творчості митець ставився як до найголовнішого заняття у своєму житті, не міг довго працювати навіть у редакціях видань. Проте самовіддана робота над словом талановитого, але скромного поета з покоління «дітей війни» не могла забезпечити йому матеріальне існування. Автора відомих пісень знищила сіра проза нелегкого буття в тоталітарному суспільстві. Так, зокрема, стверджує його друг ще зі студентської лави – поет М. Сом: «Він був поет. Його убила проза» [7, с. 53]. Про майже постійну матеріальну скруту друга згадує і запорізький радіожурналіст В. Федина, оглядаючи своє листування з В. Діденком [15, с. 124].

В. Базилевський, аналізуючи «тихі вірші» Л. Талалая, пише: «Він не просто думає подробицями, він розкошує ними, втішається, подає їх у найрізноманітніших сполуках і варіаціях, з різних боків і в різних ракурсах. Ця ненаситість у відтворенні мікрокосму, обертання у «золоті подробиці життя» – домінантна складова його ліричної сили» [1, с. 349]. Таку ж увагу до деталей читач спостерігає у ліриці В. Діденка. Діденкові рядки свідчать про тонке відчуття краси рідної мови, рафінованої милозвучності, законам яких митець прагнув ніколи не зраджувати і закликав до цього своїх колег по перу. У листах, у подарованих друзям книгах В. Діденко ставив такі підписи: «Ніжний поет», «Син степу», «Друг Пегаса», «Товариш по Січі». Таким ніжним кордоцентризмом читачі ХХІ століття певно й мають його сприймати.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, аксіологічні особливості лірики В. Діденка є тісно поєднаними з духовно-естетичним досвідом українців як етносу і духовною ситуацією доби шістдесятництва. Діденків ліричний герой постає перед читачем як трепетна душа, щиро відкрита світові й добрим людям. Для нього почуття любові до родини, до рідної природи органічно поєднане з долею України. У поглядах на призначення митця В. Діденко передусім цінує здатність до складання гарних віршів. Він вірно служив своєму головному призначенню Поета, був надзвичайно працюючим, хоча матеріального добробуту це заняття йому не принесло. Самобутність поетики, високий рівень художності лірики пояснюється увагою митця до промовистих деталей, умінням творити тонку ефонію, володіти цілим комплексом виражальних засобів. У подальших студіях актуальним може стати аналіз специфіки віршів В. Діденка, узятих з архіву родини письменника.

Список літератури:

1. Базилевський В. Похвала Леонідові Талалаю / Володимир Базилевський // Базилевський В. Лук Одиссеїв: статті, есеї, діалоги. – К.: Ярославів вал, 2005. – С. 348-362.
2. Будугай О. До ювілею Василя Діденка. Сайт «Ключ» – «Краща література юним читачам» Національної бібліотеки України для дітей. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.chl.kiev.ua/key/Books/ShowBook/452>.
3. Діденко В. Берізка: збірка поезій / Василь Діденко. – К.: Веселка, 1975. – 20 с.
4. Діденко В. Вродливий день: лірика / Василь Діденко. – К.: Рад. письменник, 1979. – 111 с.

5. Діденко В. Рання ластівка: поезії / Василь Діденко. – К.: Рад. письменник, 1988. – 97 с.
6. Діденко В. Степовичка: збірка поезій / Василь Діденко. – К.: Веселка, 1965. – 16 с.
7. Діденко В. Серцем, сповненим любов'ю: вибране / Василь Діденко. – Гуляйполе: Гуляйпільська друкарня, 1998. – 97 с.
8. Домчук М. «Амплітуда поета – від землі аж до неба...». Володимир Підпалий у контексті шкільної програми / Мирослава Домчук // Дивослово. – 2004. – № 5. – С. 18-23.
9. Клочек Г. Д. Поетика Бориса Олійника: Літ.-критич. нарис / Григорій Клочек – К.: Рад. письменник, 1989. – 332 с.
10. Кушніренко І., Жилінський В. Василь Діденко – поет, громадянин, редактор / Іван Кушніренко, Володимир Жилінський – Запоріжжя: Дніпровський металург, 1997. – 224 с.
11. Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка – К.: ВЦ «Академія», 1997. – 752 с.
12. Моренець В. П. Сучасна українська лірика: (особливості розвитку і логіка саморуху): дис. ... докт. філол. наук.: 10.01.01 / Моренець Володимир Пилипович. – К., 1994. – 442 с.
13. Рекубрацький А. Дивосвіти Василя Діденка / Анатолій Рекубрацький // Комсомолец Запоріжжя. – 1969. – 25 вересня.
14. Сом М. Штрихи до портрета (Василь Діденко) / Микола Сом // Дивослово. – 1996. – № 2. – С. 52-53.
15. Федина В. Василь Діденко / Василь Федина // Письменники Запорізького краю. – Запоріжжя: Хортиця, 2002. – С. 119-124.
16. Цимбалюк В. Поет-шістдесятник Володимир Підпалий та його «тиха лірика» (до 75-річчя з дня народження) / Василь Цимбалюк // Українознавство. – 2011. – № 1. – С. 64-69.

Будугай О.Д.

Белоцерковский национальный аграрный университет

АКСИОЛОГИЧЕСКИЕ И ЭСТЕТИЧЕСКИЕ ИЗМЕРЕНИЯ «ТИХОЙ ЛИРИКИ» ВАСИЛЯ ДИДЕНКО

Аннотация

В статье речь идет о специфике стихосложения украинского поэта 1960-1980 гг. Василя Диденко. Его стихотворения анализируются в контексте эстетического течения «тихой лирики» в украинской литературе. Обозначены основные мотивы стихов, определены нравственные ценности и самобытные эстетические ориентации автора. Выявлены особенности поэтики лирических произведений Василя Диденко для взрослых, обращено внимание на их эвфоническое богатство. Показано органическое единство этих стихов с произведениями для детей со сборников «Степнячка», «Березка».

Ключевые слова: нравственные ценности, поэтика, «тихая лирика», стихотворение, образ, мотив, эвфония.

Buduhai O.D.

Bila Tserkva National Agrarian University

THE AXIOLOGICAL AND AESTHETIC DIMENSION OF VASYL DIDENKO'S «QUIET LYRICS»

Summary

The article deals with the specifics of creating poems of the Ukrainian poet Vasyl Didenko (1960-1980). His poetry is analyzed in the context of the aesthetic trend of «quiet lyrics» in Ukrainian literature. The main reasons of the poems, the moral values and original aesthetic orientations of the author are determined. The features of Vasyl Didenko's poetics of the lyrical works for adults are revealed, attention is paid to their euphonic wealth. The organic aesthetic unity of these poems with works for children from the collections «Stepovychka», «Berizka» is shown.

Keywords: moral values, poetics, «quiet lyrics», poem, image, motive, euphony.

УДК 821.161.2-3Біч

ХУДОЖНЬОПРОСТОРОВІ ДЕТЕРМІНАНТИ В НАРАТИВНОМУ МОДЕЛЮВАННІ ПРОЗОВИХ ТЕКСТІВ НІНИ БІЧУЇ

Римар Н.Ю.

Білоцерківський національний аграрний університет

У статті досліджено художньопросторові детермінанти прозових творів Ніни Бічуї, проаналізовано їхню роль у наративному моделюванні текстів. На матеріалі художніх творів виділено традиційні та індивідуально-авторські особливості зображення простору як складової хронотопу, охарактеризовано основні просторові моделі, властиві прозі авторки. Акцентовано увагу на виявлених локусах, просторових опозиціях і різновидах простору через наративний ракурс художнього тексту.

Ключові слова: художній простір, хронотоп, наратив, наратор, проза, Ніна Бічуя.

Постановка наукової проблеми. Зважаючи на те, що в другій половині ХХ століття відбулася відчутна зміна викладової манери української прози, тому це спричинило руйнування класичної фабули. Твори цього періоду відзначаються поліваріантними ознаками сюжету, фрактальністю художнього мислення. Водночас пройшли модифікації просторової організації прозового тексту. Художня проза Н. Бічуї зосереджена у власній просторовій площині, що формує певну естетичну систему й засвідчує відчуття авторкою самолокалізації в просторовому континуумі й речовому світі. Оскільки відношення художнього модусу письменниці перебувають у постійному взаємовідношенні, формуючи художній образ на основі комплексу знаків і символів із просторовим значенням та узгодженим розміщенням подій, доцільно говорити про явище хронотопу в контексті Бічуївської прози. *Художній хронотоп* (або *хронотоп*, як частіше вживано в сучасному літературознавстві) у широкому розумінні позначає «часопростір» – систему всіх часових і просторових елементів твору, що усвідомлюються у їхній змістовій та функціональній цілісності, яка й складає актуальну сутність поняття [6, с. 197]. Загалом, для наративу прози Н. Бічуї характерний амбівалентний хронотоп, що передбачає розгортання подій у кількох просторово-часових вимірах, межі між якими у художньому плані часто дуже розмиті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняні і зарубіжні літературознавці неодноразово звертали увагу на просторовий модус, аналізуючи наративний формат художньої прози, переважно завжди розглядали просторову константу через систему хронотопу, нерозривно пов'язуючи простір із часом (див. дослідження М. Бахтіна [1], Ю. Лотмана [4], О. Кандразкіної [5], Н. Копистянської [7-9], Т. Пастушак [11], Ф. Федорова [14] тощо). На хронотопний аналіз тексту у світлі філософсько-історичних підходів до вивчення літератури звернув увагу Ю. Бондаренко [3]. Ґрунтовим є монографічне дослідження Н. Копистянської «Час і простір у мистецтві слова» [9]. Особливостям простору і тексту присвячені дослідження В. Топорова [13]. На художній простір прозових творів звернув увагу у розвідках Г. Белаш [2]. Просторово-часову конфігурацію літературного твору в наративному форматі дослідила Л. Мацевко-Бекерська [10].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри те, що в українському

літературознавстві наявні студії, спрямовані на вивчення художнього простору в прозових творах (див. наукові розвідки Г. Белаша [2], Л. Пилипюк [12] та інших), оповідна творчість Ніни Бічуї дотепер залишена поза увагою дослідницьких пошуків, хоча вона є не менш цікавим літературознавчим явищем якраз у вивченні просторового модусу в наративному моделюванні художнього світу.

Мета статті – дослідити художньопросторові детермінанти в прозових творах Ніни Бічуї, проаналізувати їхню роль у наративному моделюванні текстів, указати на традиційні та індивідуально-авторські особливості зображення простору як складової хронотопу, виділити й охарактеризувати основні просторові моделі, властиві прозі авторки.

Матеріалом дослідження слугують такі збірки художньої прози Ніни Бічуї: «Звичайний шкільний тиждень» (1973 р.), «Яблуня і зернятко» (1983 р.), «Бенефіс» (1990 р.), «Шпага Слава Беркути» (2010 р.), «Великі королівські лови» (2011 р.).

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Об'єднуючи час і простір в один наративний хід, Н. Бічуя намагається конкретизувати події та виразно подати емоційно-психологічний простір персонажів. Таку особливість фіксуємо в повісті «Квітень у човні», де я-наратор перебуває у «*найтісніше збитому згуртовуванні*» «*бозна-скільки часу*», а персонаж-юнак «*відстороняє решту світу*» від дівчини, і вони нікуди не поспішають [Бічуя 1981, с. 7]. Подібне спостерігаємо і в епізоді, коли я-наратор, долаючи момент чекання, наводить інші дотичні хронотопні реалії: «*затишну вуличку; годинник, що відраховує хвилини; будинок навпроти, стіну тощо*» [Бічуя 1981, с. 43].

Унікальною художньою здатністю деяких текстів є локальне зміщення розповіді до хронотопу одного героя, де він набуває рис індивідуального топосу. Такий хронотоп виявлено у творі «Зачин до оповідання про Донелайтиса», де наратор прискіпливо «придивляється» до простору Донелайтиса: «*низьке сіро-голубе небо, шорстка стіна будинку, порепана кора дуба тощо*» [Бічуя 2011, с. 119-121]. Інколи вже традиційні архетипні локуси наративно пристосовані до простору персонажа і його безпосереднього оточення: «*Дорога – сіра, поставлена майже сторч спіраль, а на дорозі – мій мотоцикл, а на мотоциклі – я і Малінка*» [Бічуя 1973, с. 113]. Неприховані

можливості наратора-персонажа дозволяють йому порушити замкнено-щільний простір сотенного мітингового натовпу: він прагне збудувати власну яшмову вежу як свідчення індивідуальних просторових меж («Показія, або...») [Бічуя 2011, с. 152]. У цьому контексті заявлена ще одна хронотопна опозиція досліджуваної прози – свій/чужий часопростір. Філософема індивідуального простору потрактована третьоособовим розповідачем через персонажну позицію у творі «Мед мудрості нашої», де герой керує власними просторовими межами: аби не бачити неба, він закриває повіки. Окрім того, залежно від рефлексій персонажа, індивідуальний простір може стискатися або розширюватися.

Цікавою здатністю художнього нарративу прози є літотне зосередження великого простору в окремій деталі, як, наприклад, у творі «Показія, або...», де я-оповідач зазначає, що в її очах може вміститися увесь Вільнюс [Бічуя 2011, с. 154]. У творах Н. Бічуї простір неодноразово охарактеризовано географічними межами: Львів («Шпага Славка Беркути», «Земля», «Камінний господар»), Почаїв («Показія, або...»), Київ («Сотворіння тайни»), Карпати, Африка («Яблуня і зернятко»), Грузія («Спогад про Грузію»), Литва («Зачин до оповідання про Донелайтиса»), Вільнюс («Показія, або...») тощо. Ще одна антиномія – відкритий / закритий простір – набуває у викладовій манері Н. Бічуї особливого значення. У художньому плані засвідчено порівняно більше реалій закритого простору, вияви якого зазвичай спричинені негативними, зокрема, депресивними станами персонажа, про які повідомляє гетеродієгетичний чи екстрадієгетичний наратор. Інколи швидке взаємозаміщення просторових форм додає більшої художньої важливості певному локусу. Це видно в повісті «Репетиція», де зміна Наталією власноруч відкритого локусу – театральної сцени – на закритий (кімнату з матір'ю і мольбертом) набуває не лише гострого наративного напруження, а вказує на екзистенційні характеристики просторового конинууму. Тотожний наративний прийом використано в розповіді про Івана, який «жив у вузькій, темнуватій і незатишній кімнаті театрального гуртожитку» [Бічуя 1984, с. 32]. Цей просторовий локус у ході розповіді набуває негативного конотативного окреслення образного типу: «вузька гуртожитська кімнатина» [Бічуя 1984, с. 37], що створює високе емоційне напруження викладової тактики твору.

Як свідчення індивідуально-авторського підходу може бути прийом зосередження простору в незвичних, на перший погляд, локусах суб'єктивовано до персонажів, як, наприклад, образ Миркового ліжка в повісті «Звичайний шкільний тиждень». Інколи закритий простір може мати ознаки відкритого, як, наприклад, в образі залу з повісті «Яблуня і зернятко»: «обшитий світлим полірованим деревом, великий, просторий, з високою стелею...» [Бічуя 1983, с. 13] чи «глибокого колодязя без дна» у творі «Показія, або...».

Відкритий простір представлений набагато меншою кількістю локативів, що, очевидно, засвідчує власне письменницьке структурування нарративу художньої прози. Домінувальна роль

у творах Н. Бічуї належить простору дороги, який зреалізований у таких наратемах-характеристиках: «Курила **дорога** від босих хлоп'ячих ніг...» [Бічуя 2011, с. 15]; «...від дому ближча, до дому **даляша**» («Великі королівські лови»); «**Котермак** бачив перед собою **дорогу**, утоптану століттями» («Дрогобицький звіздар») [Бічуя 2011, с. 47]. Неодноразово присутнє метафоричне осмислення локусу дороги: «**Стрибала дорога зайцем**, наче сліди замітала. Утоптана століттями **дорога**» («Дрогобицький звіздар») [Бічуя 2011, с. 54]; «**Вузька дорога** тулилася чимраз щільніше до **підніжжя**» («Спогад про Грузію»). У контексті історичної тематики дорога виступає історичним модусом, часто доповнена синонімічною лексею **шлях**: «**тим шляхом** возили сіль із Польщі, а **тим шляхом** ішли татари на Польщу, а **тим шляхом** король вирушав із Кракова, коли панували там голод і мор...» («Дрогобицький звіздар») [Бічуя 2011, с. 49].

Варто виокремити і локус вікна, який у закритому просторі стає символом межі, переходу до іншого – відкритого – світу. Віконний простір представлений такими описами у творах: **вікно** **врівень із тротуаром** («Репетиція»), **широке вікно** («Спогад про Грузію») тощо. В об'єктиві вікна розглядає місто героїня повісті «Шпага Славка Беркути». Художня площина відкритого простору в досліджуваній прозі організована такими локусами: **великий човен**, **широка ріка** («Квітень у човні»); **вулиця** – **свіжа і світла, широка, як театральна сцена** («Репетиція»); **височенний пагорб**, **край світу**, **цілий світ** («Повінь»); **голубувато-білі і голубувато-рожеві гори** («Яблуня і зернятко»); **Чумацький Шлях** («Дрогобицький звіздар»); **відчинені ворота** («Великі королівські лови»); **дзвіниця**, **що тягнулася вгору** («Показія, або...»).

В осмисленні наратора простір часто постає в бінарному плані – **довгий, безкінечний/щільний, заповнений**. Видовжений простір в художньому представленні створює додатковий ефект пустоти: **довжелезний університетський коридор** («Звичайний шкільний тиждень»), **довга зала** («Спогад про Грузію»); **золотавий степовий простір** («Недобре дівчисько»), образ **цілого світу, високості** («Повінь»). Щільний, заповнений простір зреалізований такими художніми характеристиками: **залюднений шпиль Ай-Петрі, намети, напнуті впритул один до одного, черги біля кіосків, уцертъ заповнений маленький готель** («Де народжується сонце»), **переповнений автобус** («Дрогобицький звіздар»); **дерева, що росли майже впритул до скелі** («Спогад про Грузію»); **дахи невисоких будинків, густо поставлених один при одному** («Показія, або...»). Просторова щільність зазвичай внутрішньо стискає, не дає можливості до руху. Характеристика ущільненого часопростору створює у наративному плані явище концентричності сюжету. Цей тип простору часто присутній під час емоційної тривоги наратора чи персонажа і має негативний контекст. Так, у творі «Показія, або...» я-наратор жіночої статі, перебуваючи у тісних книжкових коридорах, **затиснута наперами, сторінками, рядками, словами, шепотінням тисяч голосів, шарудінням мільйонів звуків...**, доходить до висновку, що втрачає саму себе, свою індивідуальність [Бічуя 2011, с. 144]. В іншому

епізоді цього твору той же наратор заперечує свою думку, стверджуючи: *«Щоб самим собою бути, необхідно залишатися прикритим, закритим, замкненим на тисячу замків»* [Бічуя 2011, с. 149]. Опозиційне потрактування одних і тих художніх категорій загалом властиве наративній манері прозових творів Н. Бічуї. Удаючись до філософських розмірковувань, наратор розташовує героя під час молитви у храмі у двох полюсах простору: у натовпі, а також на самоті, *«із своїм богом сам на сам»* [Бічуя 1981, с. 100]. Про двоїсту природу простору свідчить і відчуття на позиція наратора про поділ його на дві частини у творі «Квітень у човні».

У наративі прози Н. Бічуї виявлена ще одна просторова опозиція: *укомплектований/хаотичний* простір. З одного боку, топос у досліджуваних текстах укомплектований, взаємопов'язаний, у чому переконалися зі слів розповідача у повісті «Квітень у човні», з іншого – він має хаотичне вираження («Показія, або...»). Просторовий хаос змальовано у повісті «Повінь», репрезентований через ретроспекцію я-оповідача: *«мені здавалося, що все тріщить і ламається, весь світ зрушив з місця і зараз зірветься у провалля»* [Бічуя 1981, с. 73]. Несуттєвий, світлий простір перебуває у полі зору митця і в повісті «Яблуна і зернятко». Інколи матеріальні реалії творять безконечну просторову перспективу, як у творі «Спогад про Грузію», що теж може бути свідченням хаотичної топосної репрезентації. Подекуди просторові характеристики набувають екзистенційного забарвлення: образ *«прізви без дна і без кінця, застеленої туманом, непевністю й страхом»* [Бічуя 1973, с. 118], *кінця урвища* (повість «Квітень у човні»). У головній героїні повісті «Чистотіл» просторові координати з виразними модифікаціями окреслені її межовим емоційним станом: *«Серце провалювалось і провалювалось кудись углиб, ніби вона стала криницею без дна і початку»* [Бічуя 1990, с. 44].

Спорадично в окремих наратемах текстів Н. Бічуї присутні такі типи простору: а) **знищений**: виявлений у поданих художніх конструкціях: *«Дрогобич – у долині, як між двома долонями»* [Бічуя 2011, с. 54]; *«Скеля моторошно, гнітюче, якимось під кутом нависала наді мною»* [Бічуя 2011, с. 102]; б) **застиглий**: цей тип простору репрезентовано у творі «Дрого-

бицький звіздар» образом *«чорних дахів»* [Бічуя 2011, с. 57]; в) **замкнений**: його творять контури дахів і недалеких гір у творі «Спогад про Грузію»; д) **перевернутий**: такий просторовий модус характерний для світогляду поетів, які *«мають власний спосіб бачення світу – знизу вгору, ставлячи все з ніг на голову»* [Бічуя 2011, с. 148]. Цю особливість підмічає наратор у творі «Показія, або...». Таку просторову форму фіксуємо і в конструкції *«Земля – над небом. Дивлюся на воду, на небо не вгору, а вниз»* («Показія, або...») [Бічуя 2011, с. 139]; е) **глибинний**: репрезентований через образ глибокого колодязя («Показія, або...»); є) **зміщений**: присутній у тих моментах, коли накладаються просторові межі одна на одну. Наприклад, в одному із творів оповідач вважає, що Вільнюс – це суміш Львова і Києва [Бічуя 2011, с. 154]; ж) **персоніфікований**: образ вітру, що має намір зрушити хату з місця («Недобре дівчисько»); з) **рухомий**: цей тип простору наратор зазвичай використовує із певним художнім задумом, як, наприклад, у повісті «Репетиція». Від гри на віолончелі у повісті «Чистотіл» кімната *«довшає до безкінечності, витягується»* [Бічуя 1990, с. 35]; після випитого спиртного в уяві героя повісті «Квітень у човні» Сергія кімната сунеться і стає ніби на ребро [Бічуя 1981, с. 64]. Ця просторова деформація відбувається переважно крізь персонажну фокалізацію; к) **інтимний**: проступає крізь індивідуально-авторську наративну перспективу і засвідчений в одному епізоді повісті «Чистотіл» й існує між Калиною та Андрієм. Його герої не можуть до кінця подолати.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, дослідження просторового модусу як важливого засобу у наративному моделюванні художньої прози Ніни Бічуї засвідчило, що для аналізованих текстів на наративному рівні властиві такі вияви просторових зв'язків: різноманітні просторові опозиції (свій – чужий, відкритий – закритий), літотне зосередження великого простору і навпаки, персонажне сприймання просторових меж через окремі локуси (вікно, вулиця, дорожка) тощо. Перспективним у цьому напрямку дослідження можуть бути студії щодо докладного вивчення взаємозв'язку простору і часу у прозі, а також просторового моделювання урбаністичного наративу художніх творів Ніни Бічуї.

Умовні скорочення назв джерел:

- Бічуя Н. Л. Звичайний шкільний тиждень [Текст]: Повість / Н. Л. Бічуя. – К.: Веселка, 1973. – 157 с.
 Бічуя Н. Яблуна і зернятко [Текст]: Повісті та оповідання / Н. Л. Бічуя; Худож. Н. І. Ніколайчук. – К.: Веселка, 1983. – 216 с.
 Бічуя Н. Бенефіс [Текст]: Повісті / Н. Л. Бічуя. – К.: Дніпро, 1990. – 476 с.
 Бічуя Н. Великі королівські лови: новели та візії / Н. Бічуя. – Львів: ЛА «Піраміда», 2011. – 192 с.

Список літератури:

- Бахтин М. Форми времени и хронотопа в романе. Очерки по исторической поэтике / М. М. Бахтин // Вопросы литературы и эстетики: Исследования разных лет. – М.: Худож. лит., 1975. – С. 234-407.
- Белаш Г. О. Особливості художнього простору в історичній прозі В. Будзинського / Г. О. Белаш // Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. – 2014. – Вип. II. – С. 102-108.
- Бондаренко Ю. Хронотопний аналіз тексту у світлі філософсько-історичних підходів до вивчення літератури / Ю. Бондаренко // Українська мова та література в школі. – 2007. – № 4. – С. 21-25.
- Лотман Ю. К проблеме пространственной семиотики / Ю. М. Лотман. – СПб: Искусство, 2000. – 442 с.

5. Кандразкина О. Категории пространства, времени и хронотопа в художественном произведении и языковые средства их выражения / О. О. Кандразкина // Известия Самарского научного центра Российской академии наук. – 2011. – Серия: Филология. – Т. 13. – № 2(5). – С. 121-122.
6. Козлов Р. Час і простір як художні мисленнєві моделі / Р. Козлов // Література. Фольклор. Проблеми поетики: зб. наук. праць. – Кривий Ріг, 2009. – Вип. 33. – Ч. 2. – С. 197-202.
7. Копистянська Н. Хронотоп як аспект вивчення слов'янського романтизму (на матеріалі західнослов'янських літератур у європейському контексті) [Електронний ресурс] / Н. Х. Копистянська // Слов'янські літератури: доп. XII Міжнар. з'їзд славістів. – К., 1998. – С. 57-74. – Режим доступу: <http://www.rastko.rs/rastko/> – Заголовок з екрана.
8. Копистянська Н. Напрями вивчення часу і простору в літературознавстві слов'янського світу [Електронний ресурс] / Н. Копистянська, Н. Григораш // Слов'янські літератури: доп. XIII Міжнар. конгр. славістів; 15-21 серпня 2003 р., Любляна. – К., 2003. – С. 5-35. – Режим доступу: <http://www.rastko.rs/rastko/delo/11892> – Заголовок з екрана.
9. Копистянська Н. Час і простір у мистецтві слова: монографія / Нонна Копистянська. – Львів: ПАІС, 2012. – 344 с.
10. Мацевко-Бекерська Л. Наратив як засіб організації просторово-часової конфігурації літературного твору / Л. Мацевко-Бекерська // Вісник Львівського університету: збірник наукових праць. – Серія: Іноземні мови. – Випуск 18. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2011. – С. 52-59.
11. Пастущак Т. Естетичні функції хронотопу в наративній структурі повістей Михайла Стельмаха / Т. Пастущак // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Літературознавство: зб. наук. пр. / за ред. Поплавської Н. М. – Тернопіль: ТНПУ, 2009. – Вип. 27. – С. 316-326.
12. Пилипюк Л. А. Простір як місце дії у творчості Оноре Бальзака / Л. А. Пилипюк // Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. – 2014. – Вип. II. – С. 319-327.
13. Топоров В. Н. Пространство и текст / В. Н. Топоров // Текст: семантика и структура. – М.: Худож. лит., 1983. – С. 227-284.
14. Федоров Ф. П. Романтический художественный мир: пространство и время / Ф. П. Федоров. – Рига: Зинатне, 1988. – С. 432-433.
15. Флоренский П. А. Анализ пространственности и времени в художественно-изобразительных произведениях / П. А. Флоренский // Статьи и исследования по истории философии искусства и археологии. – М.: Мысль, 2000. – С. 112.

Римар Н.Ю.

Белоцерковский национальный аграрный университет

ХУДОЖЕСТВЕННОПРОСТОРОВЫЕ ДЕТЕРМИНАНТЫ В НАРАТИВНОМ МОДЕЛИРОВАНИИ ПРОЗАИЧЕСКИХ ТЕКСТОВ НИНЫ БИЧУИ

Аннотация

В статье исследованы художественнопросторовые детерминанты прозаических произведений Нины Бичуи, проанализирована их роль в нарративном моделировании текстов. На материале художественных произведений выделено традиционные и индивидуально-авторские особенности изображения пространства как составляющей хронотопа, охарактеризованы основные пространственные модели, присутствующие в прозе автора. Акцентируется внимание на основных локусах, пространственных оппозициях и разновидностях пространства сквозь нарративный ракурс художественного текста.

Ключевые слова: художественное пространство, хронотоп, нарратив, нарратор, проза, Нина Бичуя.

Rimar N.Yu.

Bila Tserkva National Agrarian University

ARTISTIC SPACE DETERMINANTS IN THE NARRATIVE MODELLING OF PROSE TEXTS BY NINA BICHUIA

Summary

The article investigates the artistic spatial determinants of the prose works of Nina Bichuya, analyzes their role in narrative modeling of texts. On the material of artistic works the traditional and individual-author's peculiarities of the image of space as a component of the chronotope are singled out, the main spatial models characterized by the prose of the author are described. The emphasis is placed on the main loci, spatial opposition and variety of space through the narrative perspective of the artistic text.

Keywords: artistic space, chronotope, narrative, narrator, prose, Nina Bichuya.

УДК 801.671:57:81'367.2

АНАЛІЗ ТИПОЛОГІЇ ТЕКСТІВ З ПОЗИЦІЇ ПЕРЕКЛАДАЦЬКОГО АНАЛІЗУ

Стрілецька С.В.

Білоцерківський національний аграрний університет

У статті розглянуто стилістичний аналіз тексту як складову процесу перекладацького аналізу. Уточнено поняття «функціональний стиль мови». Проаналізовано суттєві для перекладознавства тексти (наукові, ділові, публіцистичні і художні) з позицій перекладацького аналізу. Узагальнено сутність когезії як домінантної категоріальної характеристики тексту. Виділено типи повторення як лексичний і семантичний засіб забезпечення когезії в тексті.

Ключові слова: переклад, перекладацький аналіз, функціональний стиль мови, лексико-семантична когезія, типи повторень.

Адекватний письмовий переклад неможливо здійснити без відповідного перекладацького аналізу вихідного текстового матеріалу [6, с. 4].

Перша складова частина процесу перекладу передбачає виявлення у тексті повторень як лексико-семантичного засобу забезпечення когезії в тексті, створення сітки вузлів лексико-семантичного зв'язку, встановлення «семантичного ядра» шляхом визначення центральних і маргінальних речень за М. Ноеу (1991). Перекладацький аналіз тексту включає також його стилістичний аналіз [6, с. 4-5].

З огляду на це, **актуальність** статті зумовлена необхідністю вивчення текстів різних функціональних стилів мови з метою створення вагомого інструменту для подальшої перекладацької діяльності.

Метою статті є розглянути стилістичний аналіз тексту як складову процесу перекладацького аналізу.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі **завдання**:

1. Уточнити поняття «функціональний стиль мови».

2. Проаналізувати суттєві для перекладознавства тексти (наукові, ділові, публіцистичні і художні) з позицій перекладацького аналізу.

Однією з базових категорій традиційної стилістики є поняття «функціональний стиль мови» (далі – ФСМ). Услід за І.Р. Гальперінім, під ФСМ ми розуміємо систему взаємопов'язаних мовних засобів, які слугують певній меті комунікації [4, с. 33]. Автор виділяє наступні функціональні стилі англійської мови: 1) мова художньої літератури (англ. «The language of belles-lettres»); 2) мова публіцистичної літератури (англ. «The language of the publicistic literature»); 3) мова газет (англ. «The language of newspapers»); 4) мова наукової прози (англ. «The language of scientific prose»); 5) мова офіційних документів (англ. «The language of official documents») [3, с. 33].

На думку Н.М. Кожині, до функціональних стилів мови належать: 1) науковий стиль (англ. «The scientific style»); 2) стиль офіційних і ділових документів (англ. «The official and business style»); 3) публіцистичний стиль (англ. «The publicistic style»); 4) стиль художньої літератури (англ. «The style of belles-lettres»); 5) розмовно-побутовий стиль (англ. «The colloquial and everyday style») [8, с. 157-215].

О.О. Селіванова поєднує класифікації І.Р. Гальперіна і Н.М. Кожині та виділяє наступні ФСМ:

1) офіційно-діловий стиль (англ. «The official and business style»); 2) публіцистичний стиль (англ. «The publicistic style»); 3) науковий стиль (англ. «The scientific style»); 4) розмовний стиль (англ. «The colloquial style»); 5) стиль художньої літератури (англ. «The style of belles-lettres») [3, с. 695].

З огляду на проведений аналіз наукової літератури з питання визначення поняття «ФСМ», ми дійшли до висновку, що у традиційній стилістиці не існує єдиної класифікації ФСМ. Натомість, проведений аналіз, услід за Т.Р. Кияк, дозволяє виділити суттєвими для перекладознавства тексти, а саме: науковий, діловий, публіцистичний, художній [5, с. 86]. Розглянемо кожний із зазначених текстів детальніше.

Питання класифікації наукових текстів досліджували вчені І.В. Арнольд (1981), І. Колігасова (1991), А.Д. Белова (2003) та ін., які виділяли такі їх риси: логічність, послідовність, чіткість, аргументованість, доказовість [1; 2; 9]. Традиційно до наукових текстів відносять монографії, журнальні статті, автореферати, доповіді, тези тощо [10, с. 43]. Особливість наукових текстів полягає в наявності термінів, основних концептуальних одиниць наукового тексту. У науковій статті і вузькофаховій монографії термін перебуває у своїй термінологічній сфері і забезпечує передачу нової інформації.

Ознаками наукового тексту виступають його цілісність та інформаційна завершеність, при цьому поняття змісту стає вирішальним. У змістовій структурі висловлювань зазвичай виділяються такі значення: денотативне (предметне, референційне), інформаційне (препозитивне, становить його семантичну структуру), інтерпретаційне (репрезентує значення як своєрідну інтелектуальну модель предмета, події, ситуації стану) [5, с. 116]. Такі міркування дають підстави вважати, що процес передачі семантичної інформації, який ґрунтується на когезійному зв'язку, співвідносить референційні, інформаційні та інтерпретаційні аспекти змісту в тексті.

Наявність усіх названих вище ознак дає змогу визначити науковий текст як форму лінгвосоціокультурної взаємодії, що реалізується в мовленнєвій діяльності суб'єктів фахової сфери спілкування. У своєму конституюванні він спирається на цілісну структуру в сукупності інтра- та екстралінгвістичних чинників, що зумовлює необхідний референційний, інформаційний, інтерпретаційний базис локальної та глобальної зв'язності тексту.

Питання класифікації ділового тексту вивчали С.С. Максимов (1984, 1992), J.L. Austin (1986) та ін. До ділових текстів учені відносять тексти офіційних і ділових документів: договори, угоди, пакти, декларації, конвенції, ділові контракти, конституції, закони, статути, накази, правила, ділові листи і записки [12; 14]. Серед особливостей ділових текстів науковці визначають специфічну композицію (преамбула, центральні речення, вступне слово, заключні речення, підпис, печать, зазначення дати, імені адресата тощо), наявність літературних фраз «I beg to inform you», «on behalf of», «Dear Sir», використання символів, аббревіатур, акронімів, відсутність стилістичних прийомів та експресивних засобів, складний синтаксис [7, с. 57-59].

За Н.М. Разинкиной (1989), діловий стиль – функціональний різновид мови, який служить для спілкування в державно-політичному, громадському й економічному житті, законодавстві, у сфері управління адміністративно-господарською діяльністю. Названий стиль належить до виразно-об'єктивних стилів; виділяється найвищою мірою книжності. Основне призначення – регулювати ділові стосунки в зазначених вище сферах та обслуговувати громадські потреби людей у типових ситуаціях.

Специфіка ділового спілкування полягає в тому, що незалежно від того, хто є безпосереднім укладачем документа й кому його адресовано, офіційним автором та адресатом документа майже завжди є організація в цілому. Іншою важливою характеристикою ділового спілкування є конкретна адресність інформації. Наступною характерною рисою ділового спілкування є тематична обмеженість кола завдань, що вирішує організація, а це, у свою чергу, є наслідком певної стабільності її функцій.

Традиційними ознаками досконалості ділового стилю є: 1) стислість; 2) дотримання основних загально-мовних і функціонально-стилістичних мовних норм; 3) слова й вирази, що безпосередньо пов'язані з думкою, повинні стояти в тексті якнайближче; 4) дотримання максимально чіткого, послідовно-лаконічного і граматичного зв'язку між реченнями, що містять окремі судження; 5) вставні речення, застереження, супровідні твердження, усілякі відхилення від основної думки повинні значно поступатися своїм обсягом перед викладом основної думки.

У результаті багатовікового розвитку в діловому стилі сформувалися такі мовні засоби та способи викладу змісту, які дозволяють найефективніше фіксувати управлінську інформацію й відповідати всім вимогам, що до неї висуваються.

Діловий стиль має такі функціональні підстилі: 1) законодавчий – використовується в законодавчій сфері, регламентує та обслуговує офіційно-ділові стосунки між приватними особами, між державою і приватними та службовими особами (реалізується у Конституції, законах, указах, статутах, постановах та ін.); 2) дипломатичний – використовується у сфері міждержавних офіційно-ділових стосунків у галузі політики, економіки, культури (регламентує офіційно-ділові стосунки міжнародних організацій, структур, окремих громадян. Реалізується в конвенціях (міжнародних угодах), комюніке (повідомленнях),

нотах (зверненнях), протоколах, меморандумах, договорах, заявах, ультиматумах та ін.); 3) юридичний – використовується у юриспруденції (судочинстві, дізнання, розслідування, арбітраж) (цей підстиль обслуговує і регламентує правові та конфліктні відносини між державою та підприємствами й організаціями всіх форм власності, між підприємствами, організаціями та установами, між державою та приватними особами, між підприємствами, організаціями та установами всіх форм власності та приватними особами, між приватними особами).

Діловий стиль реалізується в актах, позовних заявах, протоколах, постановах, запитках, повідомленнях та ін. Адміністративно-канцелярський – використовується у професійно-виробничій сфері, правових відносинах і діловодстві. Він обслуговує та регламентує: 1) службові (офіційні) відносини між підприємствами одного й різного підпорядкування; 2) службові відносини між структурними підрозділами одного підпорядкування; 3) службові відносини між приватною особою та організацією, установою, закладом і навпаки; 4) приватні (неофіційні) відносини між окремими громадянами.

Типологію публіцистичних текстів вивчали І.Р. Гальперін (1977), І.В. Арнольд (1981), М.Н. Кожина (1977) [12, с. 85]. Автори виділяють ораторський стиль (промови з політичних, соціальних та інших громадських питань), стиль теле- і радіокоментарів, стиль есе, стиль журналістських статей (книжок). С.С. Максимов дещо по-іншому розглядає питання публіцистичного тексту. До публіцистичних текстів автор відносить друковані тексти засобів масової інформації (статті і есе в газетах і журналах з коментарями, судженнями, критикою, дискусіями, оголошеннями і рекламою, спортивними коментарями тощо) і тексти в електронному вигляді інтернеті [7, с. 85]. Такі тексти мають певні лінгвістичні риси художніх текстів (емоційне забарвлення, оцінка автором подій, використання стилістичних прийомів та експресивних засобів мови) [7, с. 13].

Публіцистичний стиль мовлення представляє собою функціональний різновид літературної мови і широко вживається у різних сферах суспільного життя: в газетах і журналах, на телебаченні та радіо, в публічних політичних виступах, у діяльності партій та суспільних об'єднань. Сюди ж треба додати політичну літературу для масових читачів та документальне кіно.

Найважливішими функціями публіцистичного стилю є інформаційна та впливова. Інформаційна функція властива усім стилям мови. Специфіка інформаційної функції в публіцистичному стилі залежить від характеру інформації, її джерел та адресатів. Інформація у публіцистичних текстах не лише описує факти, але й відображає думку, настрій, містить коментарі та роздуми авторів. Це відрізняє її від наукової інформації.

Функція впливу є для публіцистичного стилю системоутворюючою, саме вона виділяє цей стиль серед інших різновидів літературної мови.

Публіцистичний стиль представлений різними жанрами, котрі мають різні задачі в процесі спілкування та функціонують в різних умовах. До публіцистичних жанрів відносяться газетні політичні інформації, передові статті, замітки, фел'етони,

памфлети, лірико-публіцистичні статті, а також лозунги, заклики, звернення до громади країни, рецензії на фільми та вистави, сатиричні замітки, начерки, огляди, тобто всі жанри масової комунікації, а також усна форма мови – публічні виступи на суспільно-політичні теми.

Питання класифікації художніх текстів вивчали Т.А. Казакова (2003), Л.В. Коломієць (2004), J. Sinclair (1986) [5; 10; 15]. Так, J. Sinclair говорить про те, що художні тексти відображають «уявні світи» (англ. «fictional worlds»), тобто світи творчої вигадки письменника [15, с. 52]. Серед художніх текстів учені виділяють: 1) прозу (класичну та інші жанри прози, такі як фантастика, детективи); 2) драму; 3) поезію; 4) художні фільми.

Стиль художньої літератури (інші назви: художній, художньо-белетристичний) являє собою складний сплав у якому відображається все багатство літературної мови. Тут можливі поєднання елементів усіх стилів, а також діалектів, жаргонізмів та інших складників, якщо це вмотивоване потребами мистецького зображення дійсності. У цьому стилі вирізняються засади організації мовних засобів прози, поезії та драматургії, кожна з яких у свою чергу характеризується розмаїттям жанрових особливостей. Та попри жанрові відмінності художньо-белетристичний стиль є цілісною категорією літературної мови, оскільки всі його різновиди об'єднуються виконуваною ним спільною функцією впливу.

Якщо порівняти арсенал виражальних засобів художнього стилю і деяких жанрів публіцистики, то виявляється, що тут є багато спільного, проте вони відрізняються своїми завданнями, сферою застосування, обсягом використовуваних слів та конструкцій. Так, наприклад, введення в мову художнього твору суспільно-політичної лексики і фразеології, вимагає від письменника добре розвинутого чуття художньої міри, знання найтонших нюансів, що виникають у слові від зміни контексту. Відомо, що невмотивоване переміщення мовних засобів з одного стилю в інший – функціонально далекий – сприймається як різкий дисонанс або як засіб комізму. Н.Ф. Палевина (1980) наголошує, що в образній, емоційно насиченій мові, поезії не тільки таке переміщення, а навіть поодинокі стилістичні вади у використанні лексики знижують, а то й зовсім зводять нанівець художню вартість твору.

Використання мовних засобів у художньому стилі зумовлено його призначенням – образно відтворювати дійсність, тобто змальовувати життя через образи, втілені в слова. Тому найхарактернішою ознакою мови красного письменництва є гранична чуттєва конкретність при відтворенні образів людей та явищ навколишньої дійсності, глибока виразність, емоційність, картинна мальовничість. У художньому стилі можуть поєднуватися досить різнопланові мовленнєві засоби з погляду їхніх експресивно-стилістичних та номінативно-виразової сили будь-які співвідношення елементів загальної системи мови та її стилів.

Основною функцією мови художнього твору, є функція зображувальна у найширшому значенні цього слова: це і використання специфічних засобів словесного зображення: синонімів, антонімів, епітетів, метафор, порівнянь; це і вживання немаркованих мовних засобів, їх здатності «живописати» при змалюванні портретів, пейзажів, описів, при відтворенні кольорів, звуків, запахів; це і впровадження евфонічних засобів мови, її ритмомелодики та ін.

У художньому стилі мовні засоби служать специфічній меті – побудові художнього образу; ця мета здійснюється через поєднання елементів усіх елементів функціональних стилів мови.

Специфіка художніх творів полягає в різко виявленій індивідуальності, неповторності мови кожного письменника, в єдності комунікативних та естетичних функцій тексту, в широкому використанні елементів різного стилістичного забарвлення, в естетичній значимості будь-якої лінгвістичної одиниці. Але вдаючись до тих чи інших лексико-фразеологічних і морфолого-синтаксичних засобів загально народної мови, вживаючи говірки, просторічно-жаргонні елементи, автор мусить завжди орієнтуватись на літературну норму. Це закон художньо-словесного мистецтва, порушення якого веде до мовного натуралізму.

Підсумовуючи вищевикладене, можна зробити висновки про те, що у традиційній стилістиці не існує єдиної класифікації ФСМ. Суттєвими для перекладознавства текстами є наукові, ділові, публіцистичні і художні. Аналіз вказаних текстів з позицій перекладацького аналізу дозволяє вивчити такі значущі категорії як когезія і когерентність, оскільки саме вони уможливають існування тексту як цілісного структурно-семантичного утворення.

Список літератури:

1. Арнольд И. В. Стилистика современного английского языка (стилистика декодирования) / И. В. Арнольд. – М.: Просвещение, 1981. – 295 с.
2. Белова А. Д. Лингвистические аспекты аргументации / А. Д. Белова. – К.: Логос, 2003. – 304 с.
3. Воробйова О. П. Про потрібний підхід до тексту і його категорій / О. П. Воробйова // Іноземна філологія. – Львів, 1993. – № 106. – С. 46-53.
4. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин. – М.: Наука, 1981. – 139 с.
5. Казакова Т. А. Imagery in Translation. Практикум по художественному переводу / Т. А. Казакова. – СПб.: Изд-во «Союз», 2003. – 320 с.
6. Кияк Т. Р. Перекладознавство: підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] / Т. Р. Кияк, А. М. Наumenко, О. Д. Огуй. – К.: Київський ун-т, 2009. – 544 с.
7. Кожевникова К. Об аспектах связности в тексте как целом / К. Кожевникова // Синтаксис текста. – М., 1979. – С. 49-68.
8. Кожина М. Н. Стилистика русского языка / М. Н. Кожина. – М.: Просвещение, 1977. – 223 с.
9. Колегаева И. Текст как единица научной и художественной коммуникации / И. Колегаева. – Одесса: ОГУ им. И. И. Мечникова, 1991. – 121 с.

10. Коломієць Л. В. Концептуально-методологічні засади сучасного українського поетичного перекладу / Л. В. Коломієць. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет». – К., 2004. – 522 с.
11. Максимов С. Е. Прагматические и структурно-семантические особенности текста международного договора (На материале англ. языка): дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. – К., 1984. – 198 с.
12. Максимов С. Е. Практичний курс перекладу (англійська і українська мови). Теорія та практика перекладацького аналізу: навч. посіб. / С. Е. Максимов. – 2-ге вид., випр. і доп. – К.: Ленвіт, 2012. – 203 с.
13. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава: Довкілля=K, 2011. – 844 с.
14. Austin J. L. A word as an action / J. L. Austin // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. XVII. – М. Прогресс, 1986. – С. 22-150.
15. Sinclair J. Fictional world / J. Sinclair // Talking about text. – Birmingham: English Language Research, 1986, DAM № 13. – P. 43-60.

Стрелецкая С.В.

Белоцерковский национальный аграрный университет

АНАЛИЗ ТИПОЛОГИИ ТЕКСТОВ С ПОЗИЦИИ ПЕРЕВОДЧЕСКОГО АНАЛИЗА

Аннотация

В статье рассмотрено стилистический анализ текста как составляющую процесса переводческого анализа. Автор уточнил понятие «функциональный стиль языка». Проанализированы важные для переводоведения тексты (научные, деловые, публицистические и художественные) с позиции переводческого анализа. Обобщено суть когезии как доминантной категориальной характеристики текста. Выделено типы повторений как лексический и семантический способ обеспечения когезии в тексте.

Ключевые слова: перевод, переводческий анализ, функциональный стиль языка, лексико-семантическая когезия, типы повторений.

Striletska S.V.

Bila Tserkva National Agrarian University

THE ANALYSIS OF TEXT TYPOLOGY BASED ON TRANSLATION ANALYSIS

Summary

The article deals with the problem of stylistic text analysis as the component of the process of translation analysis. The author clarifies what the concept «the functional language style» is. The most important texts for translation studies (scientific, business, publicistic and fictional) from the position of translation analysis have been analyzed. The essence of cohesion as the dominant category characteristics of the text has been generalized. Types of repetitions as lexical and semantic means of cohesion providing in the text have been distinguished.

Keywords: translation, translation analysis, lexico-semantic cohesion, types of repetitions.

УКРАЇНСЬКА МОВА В ЧАСІ ТА ПРОСТОРИ

УДК 11.111:81'367.623:791

АНГЛІЙСЬКІ ПАРАМЕТРИЧНІ ПРИКМЕТНИКИ: СИНОНІМІЧНІ ТА СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ (НА МАТЕРІАЛІ ФІЛЬМІВ КАНАЛУ BBC «THE BLUE PLANET» ТА «LIFE»)

Береговенко Н.С.

Білоцерківський національний аграрний університет

Стаття присвячена дослідженню англійських параметричних прикметників та їх синонімічних та стилістичних особливостей на матеріалі фільмів каналу BBC «The Blue Planet» та «Life». Визначається розбіжність в структурах концептуального простору параметричних прикметників. Аналізується вживання параметричних прикметників з іншими частинами мови. Встановлюються основні стилістичні та семантичні відмінності між параметричними прикметниками, що відносяться до одного і того ж мікрополя. У статті також зроблена спроба визначити функціональні характеристики англійських параметричних прикметників.

Ключові слова: параметр, синонім, семантика, лексико-семантична група, лексико-семантичне поле, фільм.

Постановка проблеми. Для сучасної англійської мови характерні лексико-семантичні відношення, які є в будь-якій терміносистемі. Синонімія та антонімія належать до парадигматичних відношень у лексико-семантичній системі мови. Сучасний етап розвитку лінгвістики характеризується посиленою увагою до системного аналізу та структурування лексичного складу мови, зокрема назв розміру. Незважаючи на значні досягнення вітчизняної та зарубіжної лінгвістики у вивченні параметричних прикметників та неослабний інтерес вчених до них, не розв'язаним й досі залишається ряд проблем. Так, проблема польової семантики прикметників з їх широким діапазоном лексичної сполучуваності належить до недостатньо вивчених, хоча вони досить багаті своєю семантикою і активно вступають в синонімічні та антонімічні зв'язки та відношення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Услід за В.В. Архелюк, О.В. Соловйовою, Н.І. Жуковою, С.П. Денисовою, Г.Н. Гумовською, Т. Givon, D. Bolinger, R. Beard та ін., під поняттям «параметричні прикметники» ми розуміємо прикметники, які означають великий чи малий розмір предметів та об'єктів навколишнього світу [1]. **Актуальність** нашого дослідження визначається спрямуванням сучасних лінгвістичних студій до вирішення проблем, пов'язаних з семантичними та стилістичними відмінностями прикметників розміру, які входять до одного лексико-семантичного мікрополя.

Метою даної статті є дистрибутивний аналіз особливостей вживання параметричних прикметників та опис їх синонімічних та стилістичних особливостей на матеріалі фільмів каналу BBC «The Blue Planet» та «Life».

Виклад основного матеріалу. Параметричні прикметники входять до складу лексико-семантичної групи розміру. В середині цієї групи прикметники вступають у синонімічні та антонімічні

відношення. Прикметники розміру в англійській мові становлять відкриту лексичну мікросистему, основні принципи якої відповідають тому типу лексичних парадигм, що в семасіології прийнято вважати дводомінантними лексико-семантичними групами, тобто такими, що складаються з двох підгруп чи мікрополів – прикметників на позначення великого та малого розміру [8, с. 107]. Мікрополе (за О. Бондарко) – мінімальний елемент макрополя, що є самостійним, у плані змісту й у плані вираження. Функціонально-семантичні мікрополя тісно пов'язані одне з одним й утворюють певну систему. Вони пов'язані одне з одним відношеннями тотожності й відмінності [4, с. 13].

Для опису синонімічних особливостей досліджуваних прикметників, ми скористалися класифікацією Т. Линник з метою проаналізувати особливості вживання параметричних прикметників, підрозділивши їх на мікрополя на позначення великого та малого загального розміру.

Отже, до мікрополя на позначення великого загального розміру ми відносимо такі прикметники як *large, great, big, enormous, huge, immense, vast, massive, giant, gigantic*, які траплялися у матеріалі нашого дослідження. Одними з найбільш частотних параметричних прикметників є синонімічний ряд зі значенням «великий», а саме: *large, great, big*. Так, прикметник *large* в матеріалі вживається, як правило, для опису розміру створіння у межах однієї зоологічної групи, як от:

1) *Orca, the largest and most predatory of the dolphin family* (Life, VII, 42:41) [11].

2) *The world's largest eagle – Steller's eagle, a third as big as golden* (BP, VIII, 20:32) [9].

3) *Dawson's bee is one of the largest in the world* (Life, VI, 37:08) [11].

4) *Out of the depths comes one of the largest and most aggressive starfish in the ocean* (Life, VIII, 30:56) [11].

На відміну від прикметника *large*, прикметник *big* часто вживається з прислівниками і підсилювальними словами на зразок: *much bigger* (Life, II, 41:31), *too big* (Life, V, 08:03), *big enough* (Life, VI, 36:26), *very big* (Life, IX, 14:04), *hardly bigger* (BP, VIII, 22:49), *far bigger* (BP, V, 35:53), *such a big* (BP, I, 34:08), *rather bigger* (BP, VII, 33:07). Наприклад:

1) *But in hard times the dragons risk hunting something much bigger. Water buffalo, an animal ten times their size* (Life, II, 41:31) [11].

Прикметник *great* поступається *large* та *big* за частотою вживання при позначенні розміру конкретних фізичних об'єктів, що зумовило інтерпретацію його як слова переважно з абстрактною семантикою. Хоча, дослідники зазначають, що при позначенні великого загального розміру конкретних предметів *great*, наприклад, вживається частіше ніж його синоніми із значенням «величезний» – *huge*, *enormous* та інші [2, с. 10]. Досліджуваний прикметник має також відмінність семантичного та функціонального характеру, вживаючись здебільшого тоді, коли підкреслюється надзвичайно великий розмір предмета. Це викликає різного роду емоції – страх, захоплення, здивування і т. д. Щодо *big* та *large*, то проведені науковцями дослідження виявили, що у свідомості представників англомовного соціуму, основні структури концептуального простору *big* та *large* не збігаються через наявність у них своїх власних змістових ознак. Ці прикметники, які в лексикографічних роботах часто фіксуються як взаємозамінні, насправді акцентують різні смислові компоненти однакових, на перший погляд, фрагментів навколишньої дійсності. Для *big* основними концептами є *висота*, *ширина* та *довжина*. Для характеристики зовнішності живих істот носії сучасної англійської мови використовують *big*, у центрі уваги якого є не тільки їх високий зріст, але й наявна вказівка на м'язисте тіло. Концепт *ширина* профілює ситуативно зумовлене збільшення розміру органів тіла людини чи тварини, а концепт *довжина* відображає горизонтально розташований простір [3, с. 5]. У ході дослідження виявлено, що *big* не вживається із іменниками збірності, як його синоніми *large* та *great*, наприклад: *great swarm* (BP, VII, 44:54), *great gathering* (Life, II, 27:26), *great schools* (BP, I, 46:04), *great column* (Life, IV, 44:28), *great numbers* (BP, III, 30:18), *great quantity* (Life, VIII, 10:26), *great shoals* (Life, IV, 43:13), *large colony* (BP, V, 03:58), *large group* (Life, II, 32:34), *large family* (Life, X, 46:46).

Щодо *large*, то він втілює концепти *ширина* та *просторість*, оскільки для характеристики високого зросту людини чи іншої живої істоти, носії англійської мови використовують прикметник *large*, щоб акцентувати увагу на широкоплечій статури [3, с. 6]. Серед основних ознак *large* виділяють ознаку «площа» та ознаки «місткість» та «незайнята територія». Прикметник *large* також надзвичайно часто вживається з іменниками на позначення розмірів частин тіла живих істот (людей, тварин) та позначає осіб високого зросту, кремезних, а *big* – таких, що мають великий фізичний розмір та вагу, як от:

1) *It is far bigger than even the biggest dinosaur* (BP, I, 0:54) [9].

При описі частин тіла переважає *large*. Вираження розміру об'ємних та площинних предметів впливає на диференціацію прикметників щодо сполучуваності їх з певними підкласами іменників: *large* використовується, коли йдеться про предмети площинні, *big* – про об'ємні [5, с. 8].

Серед рідше вживаних слів мікрополя виділяються слова з тісним семантичним зв'язком. Одна з таких груп представлена синонімічним рядом «величезний» прикметниками *enormous*, *huge*, *immense*, *vast*, *massive*. Усі вони продовжують лінію *great*, експресивно позначаючи розмір предметів. Так, *enormous* вказує на надмірний чи надзвичайно великий розмір предмета, маючи при цьому додатковий етимологічно зумовлений відтінок значного відхилення від норми [8, с. 9]. *Huge*, як правило, вживається при позначенні об'ємних предметів, а *immense* – частіше як означення до іменників, що називають великі частини простору та для позначення того, що є надзвичайно великим безвідносно до взірця або стандарту [6, с. 36]. *Huge* також поєднується із іменниками, які означають конкретні об'єкти як об'ємної, так і пласкої характеристики, а також збірні і абстрактні поняття. Крім цього, прикметник *huge* часто поєднується з іменниками, що позначають явища природи (лексико-семантичний варіант «сильний» використовується) та частини тіла тварин (у цьому випадку використовується варіант «міцний, потужний»). Наприклад:

1a) *Huge storms stir the depths and enrich the surface waters* (BP, II, 19:13) [9].

1б) *Сильні шторми викликають змішування глибинних вод, збагачуючи, таким чином, верхні шари* (Планета, II, 19:13) [10].

Прикметник *vast* вживається найчастіше з назвами площинних об'єктів, інколи виступає як означення до іменників на позначення частин тіла людини, проте для нього більш узвичаєним є поєднання з іменниками, що називають такі частини простору, як море, поле, та досить часто вживається з збірними іменниками, як от: *clouds* (Life, VI, 01:01) в значенні «зграї», *majority* (BP, I, 30:14), *swarms* (BP, V, 06:31), *schools* (BP, III, 11:59).

Інколи, поєднуючись із абстрактними іменниками вказана одиниця може означати широту охоплення. Прикметник *massive* позначає кількість, величину, ступінь прояву чого-небудь та інтенсивність при поєднанні з іменниками, що називають явища природи. Всі прикметники даного ряду – *enormous*, *huge*, *vast*, *immense*, *massive* мають виразну експресивність на протилежності нейтральнішим у цьому відношенні *great*, *big* and *large*. Прикметники *giant*, *gigantic* характеризуються особливо рідким вживанням та стилістично обмеженою сферою функціонування в писемній літературній мові. Так, часто *gigantic* використовується при тлумаченні інших слів на позначення великого розміру [6, с. 32].

Мікрополе на позначення малого загального розміру представлено значно меншою кількістю номінацій. До синонімічного ряду «малий, невеликий» входять прикметники *little* та *small*. Останні, як це зазначається в багатьох дослідженнях, мають значні відмінності в емоційному плані, оскільки *small* – нейтральне слово і не має емоційного компонента, а отже, передає об'єктивну ознаку предмета, тоді як *little* – емоційно за-

барвлене і характеризує погляди мовця на певні предмети і виражає почуття людини щодо того чи іншого явища, предмета тощо. Наприклад:

1) *For such a little frog, it is a marathon ascent* (Life, III, 37:34) [11].

За загальною кількістю вживань лексем *little* та *small* мало чим відрізняються одна від одної, а із значенням розміру конкретних фізичних об'єктів *small* вживається частіше за *little*. Крім цього, *small* часто вживається із збірними іменниками, чим також відрізняється від *little*, наприклад: *group* (BP, VII, 45:35), *harem* (Life, X, 03:49), *community* (25), *pod* (BP, V, 45:10), *crew* (Life, I, 48:50). Аналіз *little* та *small* з погляду їх вживання з релевантними в полі розміру семантичними класами іменників показує, що при поєднанні з назвами осіб *little* вживається частіше, коли набирає додаткового оцінчого характеру, а *small* – тоді, коли комбінується сема «розмір» з семою «вік» [7, с. 12]. За А. В. Бондарко, під семою ми розуміємо смислову одиницю; мінімальну, граничну, неділиму складову частину лексичного значення [4, с. 15]. Прикметник *small* також частіше за *little* позначає розмір неживих предметів, зокрема частин тіла, як от:

1) *Its tail alone is the width of a small aircraft wings* (BP, I, 01:25) [9].

За спостереженням багатьох дослідників *small* вживається здебільшого тоді, коли необхідно наголосити на малому розмірі предмета чи створіння. У випадку, коли ж просто констатується факт незначної його величини, вживається *little*. Інколи можлива взаємозаміна *little* на *small* при наявності емоційно та стилістично нейтрального контексту. Але, як зазначає В. І. Шаховський, заміна неможлива, коли наявний контекст, який конкретизує малий розмір предмета. В цьому випадку вживається лише *small* [7, с. 14].

Tiny характеризується найбільшою семантичною близькістю до центральних слів мікрополя *small* та *little* з групи периферійних слів. Воно може позначати вік, важливість чого-небудь, може виражати інтенсивність прояву при поєднанні зі словами, що називають звуки, вказувати на обсяг і найголовніше – *tiny*, порівняно з попередніми прикметниками, передає значення найекспресивніше. Наприклад:

1a) *This tiny strawberry poison arrow frog, only the size of a fingernail, is guarding her fertilized eggs* (Life, IV, 36:17) [11].

1б) Ця **невеличка** земляна жаба-дереволаз, **розміром з ніготь**, охороняє свою запліднену кладку (Життя, IV, 36:17) [12].

З найбільш частотних слів периферії слід вказати на *minute*, *microscopic*, *miniature*, *slight*. Найближче за кількістю значень до *tiny* стоїть *minute*, яке може позначати кількість, вказувати на важливість, масштабність, оцінку особи. Менш виразно емоційність проявляється у рідковживаних *microscopic* та *miniature*. *Microscopic* вжива-

ється досить часто з іменниками, що позначають рослини, мікроорганізми, водорості, наприклад: *plants* (BP, III, 08:42), *algae* (BP, IV, 30:40), *microscopic life* (BP, II, 13:17), в той час як *miniature* тяжіє до слів, які означають розміри людей (особливо жінок), живих створінь, як от: *miniature shark* (BP, V, 38:04). *Slight* – емоційно нейтральне слово, вживається спорадично. В нашому матеріалі помітне тяжіння цього прикметника до іменників на позначення води, рухів у воді. Наприклад:

1) *And out here in the Caribbean Sea the tidal movements are slight* (Life, VII, 27:33) [11].

Висновки. Отже, дистрибутивний аналіз матеріалу виявив, що параметричний прикметник *large* здебільшого вживається зі словами на означення крупних за розміром створінь в межах однієї зоологічної групи, в той час як *big* часто вживається з прислівниками та підсилювальними словами. Крім того, основні структури концептуального простору *big* та *large* не збігаються через наявність у них своїх власних змістових ознак. Для *big* основними концептами є *висота*, *ширина* та *довжина*, а для *large* – *ширина* та *просторість*. Параметричні прикметники *large* та *great* досить часто вживаються зі збірними іменниками, на відміну від *big*. Прикметник *great* має відмінність семантичного та функціонального характеру, вживаючись здебільшого тоді, коли підкреслюється надзвичайно великий розмір предмета. Серед рідше вживаних слів мікрополя варто відмітити параметричні прикметники *enormous*, *huge*, *immense*, *vast* та *massive*, які продовжують лінію *great*, експресивно позначаючи розмір предметів. Прикметники *giant* та *gigantic* характеризуються особливо рідким вживанням та стилістично обмеженою сферою функціонування в писемній літературній мові. Параметричні прикметники, які входять до мікрополя на позначення малого загального розміру *little* та *small* мають значні відмінності в емоційному плані. Так *small* – більш нейтральне слово і не має емоційного компонента, тоді як *little* – емоційно забарвлене і характеризує погляди мовця на предмети оточуючої дійсності. Параметричний прикметник *tiny* найбільш семантично близький до *little* та *small*, але він передає значення найекспресивніше. Прикметники периферії *minute*, *microscopic*, *miniature*, *slight* вживаються в нашому матеріалі спорадично та характеризуються емоційною нейтральністю в порівнянні з експресивними прикметниками *little* та *tiny*.

Перспективним вбачається виявлення особливостей вживання інших параметричних прикметників, які залучаються для опису як живих, так і неживих істот, а також дослідження особливостей вживання та способів перекладу лексичних одиниць усіх мовних рівнів поля параметричності.

Список літератури:

1. Андреева Т. В. Роль прилагательных в пополнении словарного состава современного английского языка: автореф. дисс. на соиск. учён. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.04 / Т. В. Андреева. – М., 1981. – 16 с.
2. Андрусъ А. Ф. Концептуальний простір англійських прикметників big та large: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 / А. Ф. Андрусъ. – Чернівці, 2009. – 20 с.
3. Афанасьева О. В. Лексическая сочетаемость английских прилагательных, обозначающих большой размер (big/large, vast, enormous, immense, extensive, ample, expansive) в современном английском языке: автореф. дисс. на соиск. учён. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.04 / О. В. Афанасьева. – М., 1977. – 20 с.
4. Бондарко А. В. Понятия «семантическая категория», «функционально-семантическое поле» и «категориальная ситуация» в аспекте сопоставительных исследований // Методы сопоставительного изучения языков. – М.: Наука, 1988. – С. 12-19.
5. Дзеньдзюра Н. І. Словотвірні гнізда параметричних прикметників: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 / Н. І. Дзеньдзюра. – Л., 2010. – 16 с.
6. Линник Т. Г. Семантична структура лексики на позначення розміру в українській та англійській мовах // Мовознавство. – 1974. – № 5. – С. 31-38.
7. Стальмашевская Е. В. Однотипные лексико-семантические группы прилагательных со значением «большой» в английском и русском языках: автореф. дисс. на соиск. учён. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.04 / Е. В. Стальмашевская. – Ленинград, 1973. – 30 с.
8. Lehrer A. Semantic fields and lexical Structure. – Amsterdam. North Holland publ., 1974. – 225 p.
9. A BBC / Discovery Channel: Blue Planet (series 1-8): Co-production series producer Alastair Fothergill, producer Alastair Fothergill, Andy Byatt, Martha Holmes, editor Martin Elsbury, cameraman Rick Rosenthal, narrated by David Attenborough, music composed by George Fenton, music performed by BBC concert orchestra, titles music sung by Magdalen College Choir, 2001.
10. BBC: Блакитна планета (серії 1-8): Продюсер серії Алістер Фотергіл, продюсери Алістер Фотергіл, Енді Біатт, Марта Холмс, оператор Пік Розенталь, музика Джордж Фентон, ведучий Девід Аттенборо.
11. A BBC / Discovery Channel: Life (series 1-10): Co-production series producer Martha Holmes, producer Michel Hanton, producer Rupert Barrington, Adam Chapman, Martha Holmes, Neil Lucas, Patrick Morris, Ted Oakes, narrated by David Attenborough, music composed by George Fenton, 2009.
12. BBC: Життя (серії 1-10): Продюсер серії Марта Холмс, виконавчий продюсер Майкл Гантон, продюсери: Руперт Баррінгтон, Адам Чепмен, Марта Холмс, Нейл Лукас, Патрік Морріс, Тед Оейкс, ведучий Девід Аттенборо, композитор Джордж Фентон, 2009.

Береговенко Н.С.

Белоцерковский национальный аграрный университет

АНГЛИЙСКИЕ ПАРАМЕТРИЧЕСКИЕ ПРИЛАГАТЕЛЬНЫЕ: СИНОНИМИЧЕСКИЕ И СТИЛИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ (НА МАТЕРИАЛЕ ФИЛЬМОВ КАНАЛА BBC «THE BLUE PLANET» И «LIFE»)

Аннотация

Статья посвящена исследованию английских параметрических прилагательных и их синонимических и стилистических особенностей на материале фильмов канала BBC «The Blue Planet» и «Life». Определяется расхождение в структурах концептуального пространства параметрических прилагательных. Анализируется взаимодействие параметрических прилагательных с другими частями речи. Устанавливаются основные стилистические и семантические различия между параметрическими прилагательными, которые относятся к одному и тому же микрополю. В статье также сделана попытка определить функциональные характеристики английских параметрических прилагательных.

Ключевые слова: параметр, синоним, семантика, лексико-семантическая группа, лексико-семантическое поле, фильм.

Beregovenko N.S.

Bila Tserkva National Agrarian University

ENGLISH ADJECTIVES OF DIMENSION: THEIR SYNONYMIC AND STYLISTIC PECULIARITIES (BASED ON THE BBC'S DOCUMENTARIES «THE BLUE PLANET» AND «LIFE»)

Summary

The article investigates English adjectives of dimension and their synonymic and semantic differences based on the BBC's documentaries «The Blue Planet» and «Life». The discrepancy in the structures of the conceptual space of the English adjectives of dimension is determined. The use of the English adjectives of dimension with other parts of the speech is analyzed. The basic stylistic and semantic differences between the English adjectives of dimension that belong to the same micro field are established. In addition, the article attempts to determine functional characteristics of English adjectives of dimension.

Keywords: parameter, synonym, semantics, lexical and semantic group, lexical and semantic field, film.

ТЕНДЕНЦІЇ ПЕРЕКЛАДУ СУЧАСНИХ АНГЛОМОВНИХ ФІЛЬМОНІМІВ НА УКРАЇНСЬКУ МОВУ

Демченко Н.С.

Білоцерківський національний аграрний університет

У статті розглядаються сучасні тенденції перекладу назв фільмів на прикладі англomовних художніх стрічок, які вийшли в український прокат в 2016-2017 рр. Виділяються наступні стратегії перекладу: прямий переклад, трансформація назви, заміна назви. Наводяться приклади перекладів назв фільмів з англійської мови на українську мову. Аналізуються переклади назв англomовних фільмів, які були здійснені за допомогою заміни назви. У роботі було з'ясовано, що назва фільму повинна відповідати сюжету, ідейно-філософському змісту та жанровій приналежності.

Ключові слова: переклад назв художніх фільмів, фільмонім, перекладацькі стратегії, прямий переклад, трансформація, заміна.

Постановка проблеми. В даний час кіноіндустрія займає одну з провідних позицій в масовій культурі. Художні фільми покликані розважати, навчати і надихати глядача. Зарубіжні фільми дають аудиторії можливість дізнатися щось нове про людей та культуру країн, що беруть участь в їх виробництві. Назва фільму грає важливу роль в передачі його сенсу. Коректність формулювання назви є однією з умов правильного розуміння глядачем сюжету та ідеї кінокартини, тому при перекладі назв кінострічок, призначених для міжкультурної трансляції, перекладач повинен вміти трансформувати їх для того, щоб забезпечити адекватне сприйняття фільму представниками іншої лінгвокультури [15]. У зв'язку з цим переклади назв фільмів представляють собою не тільки великий матеріал для дослідження типів еквівалентності, інтерференції, мовних помилок, а й цікаве джерело для виявлення і зіставлення тенденцій перекладу з точки зору перекладацьких стратегій.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. До даної проблематики зверталися О. Александрова, О. Бабенко, К. Бальжінімаєва, З. Громова, Т. Лук'янова, А. Полякова, К. Панова, І. Воронцова та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Новизна дослідження полягає в тому, що в ньому було вперше проаналізовано сучасні тенденції перекладу назв фільмів на прикладі англomовних художніх кінокартин 2016-2017 рр.

Метою статті є виявлення та аналіз сучасних тенденцій перекладу назв англomовних фільмів. **Об'єктом** нашого дослідження є назви англomовних кінофільмів, **предметом** дослідження – їх переклад українською мовою.

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно зі своєю знаковою природою назви кінофільмів відносяться до особливого розряду власних назв або онімів. Для їх позначення існує також термін – «фільмонім». Найважливіша функція фільмонімів – це інформативна функція, яка включає в себе рекламну функцію і функцію впливу на глядача. Вони розрізняються максимально лаконічною структурою і виявляють риси, які притаманні назвам як самостійним одиницям мови [8].

Стилістичні особливості фільмонімів обумовлені дією маркетингової функції. Стилістично

маркованими є фільмоніми, виразність яких досягається за допомогою мовних засобів різних рівнів. Величезна кількість використання фільмонімів в засобах масової інформації підкреслює не тільки популярність назв кінострічок, а й що дані мовні одиниці увійшли в клас крилатих виразів [11]. У нашому дослідженні ми будемо користуватися традиційним терміном «назва фільму».

Назва фільму виконує декілька дуже важливих функцій, які неможливо було б реалізувати за її відсутності. По-перше, назва ідентифікує фільм, без неї було б неможливим будь-яка розмова про кінематограф, була б украй ускладнена робота всієї кіноіндустрії, адже позначення фільму необхідно на всіх етапах виробництва фільму – від верхнього рядка в сценарії до назви рецензії в журналі чи Інтернет порталі. По-друге, без назви фільму неможлива реклама і його просування. По-третє, назви допомагають нам розібратися в нескінченному потоці рецензій, трейлерів, статей, новин, назви допомагають структурувати інформацію про кінематограф і все, що з ним пов'язано. По-четверте, назва – це засіб спрямувати глядацьке сприйняття кінокартини в той чи інший бік. Розставляючи акценти певним чином, виносячи в назву конкретні думки, автори фільму доносять до глядача головну думку картини, її задум [9].

Переклад фільму завжди супроводжується певними труднощами не лише лінгвістичного, але й технічного характеру, що впливає на ступінь еквівалентності і адекватності перекладу оригіналу, а також на його технічне втілення на екрані. Назва фільму дає першу інформацію, яку глядач отримує про стрічку. Вже судячи з заголовку глядач вирішує, чи ж варто переглядати ту стрічку чи ні. Своєрідна інтрига, смислове наповнення, таємниця криється саме в заголовку. Тож переклад назви кінофільму є надзвичайно важливим і являється одним із нових проблем, які постають перед перекладачем [4].

Для досягнення бажаного успіху перекладачеві необхідні не тільки чудове володіння іноземною і рідною мовами, а й фонові, екстралінгвістичні знання. Крім того перекладач повинен володіти хорошими творчими здібностями і інтуїцією. Обов'язок кожного перекладача полягає в тому, щоб приділяти увагу найдрібнішим і непомітним деталям, бути делікатним у відборі інформації, вивченні чужої культури, щоб вико-

нати професійну місію перекладача, а саме: передавати не тільки слова і ідею тексту перекладу, а й колорит культурного життя народу. При цьому, кінцевий результат перекладу повинен легко сприйматися реципієнтом цієї культури, і, таким чином, перекладач повинен домогтися того ж впливу на одержувача перекладеним текстом, який надає текст оригіналу [11].

Іноді відбувається так, що назва, здавалося б, перекладена правильно, і складно знайти більш вдалий варіант перекладу, але виникає відчуття дискомфорту, ніби щось «не так». Це трапляється, коли помилка полягає в недотриманні стилістичної єдності оригінальної назви і перекладного аналога, тобто стиль перекладеної назви не відповідає стилю оригінальної назви [9].

Дослідники вважають, що переклад назв фільмів можна порівняти з перекладом афоризмів та прислів'їв, тому що вони мають схожі текстові ознаки і принципово схожий підхід до перекладу [2, с. 242]. Серед цілого ряду існуючих трансформацій слід використовувати тільки ту, яка необхідна для найбільшого наближення назви-перекладу до оригіналу стосовно таких критеріїв, як структура, виразність та інформативність. Отже, процес перекладу назви кінофільму необхідно розпочати з аналізу загального сюжету картини та зіставлення його з назвою, виявивши мету її використання. Лише за такої умови можна зрозуміти, за допомогою якої саме трансформації мета використання певної назви фільму буде досягнута [3, с. 174].

Порівняльний аналіз назв англійських художніх фільмів і їх перекладів українською мовою дозволяє нам говорити про те, що при роботі з назвами фільмів перекладачеві необхідно адаптувати «створений в іншомовній дійсності текст з урахуванням мовних, когнітивних, ціннісних установок масового адресата» [6, с. 32]. З цієї метою широко використовуються наступні стратегії, запропоновані дослідницею К.Ж. Бальжінімаєвою:

1. Прямий переклад англomовних назв фільмів.

Як правило, названа стратегія застосовується до назв фільмів, в яких відсутні непереказні соціокультурні компоненти. Прямий переклад вважається найбільш точним і адекватним і регулярно використовується в разі, якщо фільмонім складається з власної назви або включає його до свого складу. Дослівно також можуть перекладатися назви, що складаються з простого словосполучення або слова з прямим або універсальним метафоричним значенням. Відмінності оригінальних і перекладених фільмонімів стосуються морфологічних і/або синтаксичних особливостей мовних систем, але значної лексико-граматичної і семантичної трансформації при такому перекладі не відбувається. У деяких випадках перекладена назва є точнішою, ніж оригінальна завдяки граматичним можливостям мови. До даної стратегії також відносяться такі прийоми перекладу, як транслітерація і транскрипція, що не мають внутрішньої форми [1].

В процесі відбирання назв фільмів для дослідження та їх аналізу було з'ясовано, що дана стратегія є найбільш популярною перекладацькою стратегією. Прикладів стратегії прямого перекладу назв досить багато. Наприклад:

«It» – «Воно»

«The Dark Tower» – «Темна вежа»

«King Arthur: Legend of the Sword» – «Король Артур: Легенда меча»

«Life» – «Життя»

«Seven Sisters» – «Сім сестер»

«Annabelle: Creation» – «Анабель: Створення»

2. Трансформація назви.

Як відзначають багато дослідників, стратегія трансформації в перекладах обумовлений різними факторами: лексичними, стилістичними, функціональними, прагматичними.

Назви багатьох фільмів перекладаються за допомогою заміни або додавання лексичних елементів, а використання ключових слів фільму компенсує в назві смислову або жанрову недостатність дослівного перекладу. Крім усього іншого, це відображає і рекламну функцію назв фільмів. Додавання характеризується тим, що в тексті перекладу збільшується кількість слів. Необхідність додавання може бути виражена неформальністю семантичних компонентів, що містяться в оригінальній назві, тобто перекладач повинен додавати слова, щоб не порушити норми української мови. Зміни можуть бути обумовлені і прагматичним фактором, тому що інформація, що міститься в назві, може бути зрозуміла іноземній аудиторії, і одночасно незрозуміла українській аудиторії [14].

Прикладами цієї стратегії служать наступні назви фільмів:

«A Dog's Purpose» – «Життя і мета собаки»

«The Institute» – «Інститут Роузвуд»

«The Boss» – «Леді бос»

«The Forest» – «Ліс примар»

«Logan» – «Лоран: Росмаха»

Поряд з додаванням, може використовуватися і прийом опущення. Опущення слів, представлених в оригіналі – це явище прямо протилежне додаванню. При перекладі опущення піддаються найчастіше слова, які є семасіологічно зайвими, тобто виражають значення, які можуть бути вилучені з тексту і без їх допомоги. Крім того, опущення можуть бути викликані «особливостями мови, стилем перекладу, відмінностями в національних традиціях» [7, с. 54]:

«Neighbors 2: Sorority Rising» – «Сусіди 2»

«My Big Fat Greek Wedding 2» – «Моє велике грецьке весілля 2»

«Voyage of Time: Life's Journey» – «Мандрівка часу»

3. Заміна.

Незважаючи на основні вимоги, які стоять перед перекладачем: збереження семантико-структурної рівності і рівних комунікативно-функціональних властивостей, випадків зміни назв фільмів при перекладі досить багато [10, с. 145].

Дана перекладацька стратегія є однією з найпопулярніших і вимагає чималих зусиль і творчих здібностей перекладачів, разом зі знанням культурологічних особливостей обох країн.

Заміна назви фільму відбувається через неможливість передати прагматичний зміст вихідного тексту. «Найбільшу складність при перекладі викликають фразеологізми, гра слів й навмисно змінених стійких виразів, зміст яких є прозорим лише для тих, хто добре знає культуру англomовних країн» [16, с. 89]. Прагматична адаптація

також викликана завдяки використанню реалій та авторської словотворчості, які несуть певне смислове навантаження і є незрозумілими при дослівному перекладі [12, с. 312]. Дана стратегія є різновидом смислового розвитку, де трансформація відбувається вже цілісно, а не за елементами і використовується в тому випадку, коли неможливо передати прагматичний сенс вихідного тексту і доводиться вдаватися до повної заміни назви фільму, так як назва фільму являє собою неперекладне поєднання слів [1]:

Наведемо приклади перекладів таких назв:

Яскравим прикладом вдалої заміни є переклад фільму «Fist Fight» як «Махач вчителів». Суть фільму можна зрозуміти із самої назви, адже викладачі теж люди і у них можуть виникнути конфлікти, що і сталося в одній зі шкіл. Перекладач вирішив перекласти слово «fight» як «махач», характерне для молодіжного сленгу та додати слово «вчителі» для більш точної характеристики фільму. Такий спосіб перекладу був обраний для того, щоб залучити молодіжну публіку до перегляду цього комедійного фільму, адже така назва краще відображає суть фільму і підкреслює комедійність.

Іноді перекладачі намагаються передати зміст в назві кінофільму задля того, щоб підготувати глядача до перегляду. Прикладом того є трилер-бойовик «Unlocked», назву якого перекладено не дослівно, а з дещо ширшим поясненням «Таємний агент». Оригінальний переклад підкреслює жанр фільму і привертає увагу любителів трилерів.

Переклад фільмонімів, які містять у собі власні назви найчастіше перекладаються без трансформації шляхом транскрипції та транслітерації. Тим не менш переклад без трансформації не завжди є універсальним. Іноді перекладачам доводиться вдаватися до повної заміни. Так, фільмоніми «Ozzy» та «Richard the Stark» в українському прокаті вийшли під назвами «Велика втеча» та «Пташиний ульот». Перекладачі використали сюжетну адаптацію, що дозволяє потенційним глядачам уявити сюжет кінокартини та її героїв. Транслітерація назви ускладнила б сприйняття назви та не свідчила б ні про що.

Після прокату в Україні оскароносною стрічки «Мій хлопець – псих» (англ. Silver Linings Playbook) багато хто міг помітити, що невігдала конструкція здобула популярність. Глядачам також стали пропонувати фільми: «Мій хлопець – кілер» замість дослівного перекладу «Містер Досконалість» (англ. Mr. Right), «Якщо твоя дівчина – зомбі» замість «Життя після Бет» (англ. Life After Beth). Скористатись цією конструкцією вирішили і при перекладі цьогорічної комедії Colossal, яку переклали «Моя дівчина – монстр» (замість «Величезний»). На нашу думку переклад, є вдалим, оскільки назва «Моя дівчина – монстр» є інтригуючою і натякає на жанр та сюжет фільму.

Але не завжди цілісна заміна є вдалим перекладом оригінальної назви. Дуже дискусійний випадок використання заміни при перекладі англійської назви фільму «How to be a single» на українську мову «В активному пошуку», що вийшов на екрани в 2016 р. Комедійна мелодрама про історії чотирьох жінок, які віддали перевагу бути самотніми. На нашу думку, повна заміна назви

спотворює сенс сюжету, оскільки стрічка зовсім не про активний пошук, а про мистецтво «бути однією». Тож, перекладачам варто було зберегти «родзинку» фільму і перекласти дослівно.

Назву фільму «War dogs» на українську мову перекладено як «Хлопці зі стволами». В американській культурі існує термін «war dog», який використовується для опису невійськових осіб, а саме, приватних торговців зброєю, які заробляють гроші на периферії війни. Дослівний переклад у цьому випадку був би неможливий, насамперед, через різницю національно-культурних компонентів. «Пси війни» звучав би незрозумілим для українського глядача і створив би помилкові асоціації. У зв'язку з цим, перекладач вирішив вдатися до повної заміни, адаптувавши назву до сюжетної лінії, тим самим зробивши фільмонім привабливішим для потенційного глядача. Тож, на нашу думку переклад є влучним та доцільним.

Іноді кардинальна зміна назви у перекладі відбувається з комерційних причин, тобто заради успіху фільму. Фільм «Kung fu yoga» з Джеккі Чаном переклали як «Обладунки бога: у пошуках скарбів». Виключно з комерційних міркувань дистриб'ютори відмовилися від оригінального назви «Кунг фу йога» і вирішили поспекулювати на популярній сазі «Обладунки Бога», яка зробила Джеккі Чана світовою знаменитістю. Нічого спільного, крім виконавця головної ролі і теми скарбів, у нового фільму з легендарної трилогії немає, тому деякі глядачі залишилися розчаровані, оскільки вони думали, що купують квиток на продовження улюбленого комедійного бойовика.

Аналогічна ситуація з фільмом «The Girl with All the Gift», який переклали Нова ера Z. Перше, що спадає на думку, це те, що цей фільм є продовженням наукової фантастики «World War Z» («Всесвітня війна Z»). Дистриб'ютори навмисно знову відмовилися від оригінальної назви з комерційних цілей. На нашу думку дослівний переклад «Дівчина з усіма дарами/талантами» краще передає головний задум кінокартини, так як у фільмі мова йде про обдаровану дівчинку від якої залежить майбутнє. Іншим варіантом назви фільму може бути «Дари Пандори» – назва книги, за яким було знято фільм.

Піддалася трансформації при перекладі також і назва англійського мультфільму «Kubo and the Two Strings» («Кубо і Легенда самурая»). Two Strings – важливий сюжетний елемент мультфільму, що символізує зв'язок Кубо з батьками. Це казка про хлопчика Кубо, який ніколи не зустрічався зі своїм, нині покійним батьком, найбільшим самураєм. Він знає масу героїчних історій про нього від своєї мами, але, на жаль, у всіх цих історій немає кінця. Він успадкував цікавий дар від своєї матері. Йому належить самому розгадати загадки сім'ї, тим самим знайшовши шлях до розуміння родичів. Заміна назви на «Легенда самурая» – типовий приклад вітчизняної локалізації. Оригінальну назву «Kubo and the Two Strings» дослівно можна перекласти як «Кубо і дві струни», але так як дослівна назва не така яскрава з точки зору маркетингу, то було застосовано заміну назви.

До перекладу травневої новинки «The Headhunter's Calling» підійшли з особливою

«фантазією», переклавши як «Мисливець з Уолл-стріт» (дослівно «Покликання мисливця за головами»). Нескладно здогадатися, що дистриб'ютори розраховують на асоціацію з гучною драмою «Вовк з Уолл-стріт» про американського брокера з кримінальним минулим – легенди з Уолл-стріт. На нашу думку, переклад не є влучним і не відображає ідейну задумку фільму, адже така назва вводить в оману, так як глядачі будуть очікувати історію кар'єрного росту та успіху головного героя. А насправді фільм не лише про кар'єру, а й про те, як необхідно і важливо вміти правильно розставляти пріоритети, про сімейні цінності, стосунки, час, серйозні проблеми і надії. До того ж, фільм розрахований на сімейну аудиторію, про що назва зовсім не говорить. На нашу думку перекладач повинен був звернути увагу на те, що в американському прокаті цей фільм вийшов під

назвою «Family man», що, на наш погляд, краще відображає сюжет фільму.

Висновки. Отже, проведений нами аналіз показав, що при перекладі англійських назв фільмів на українську мову мають місце наступні стратегії: прямий переклад назви, трансформація назви та заміна. Вибір стратегії залежить від вихідної назви фільму, лінгвокультурного навантаження, жанру фільму, глядацької аудиторії та маркетингових стратегій. Також було виявлено, що переклади назв фільмів на українську мову не завжди були адекватними, оскільки перекладені назви не відповідали змісту, ідейному задуму та жанровій приналежності фільму.

Перспективу дослідження вбачаємо у подальшому вивченні цієї теми, зокрема звернемо свою увагу на переклад назв кінофільмів певної жанрової приналежності.

Список літератури:

1. Александрова О. И. Стратегии перевода современных англоязычных фильмонимов на русский и испанский языки [Электронный ресурс] / О. И. Александрова, У. А. Николаева // Вестник РУДН. – 2016. – № 2. – С. 113-122. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/strategii-perevoda-sovremennyh-angloyazychnyh-filmonimov-na-russkiy-i-ispanskiy-yazyki>.
2. Алексеева И. С. Профессиональный тренинг переводчика: учеб. пособие по устному и письменному переводу для переводчиков и преподавателей / И. С. Алексеева. – СПб.: Союз, 2008. – 288 с.
3. Антропова А. В. Названия американских и российских кинофильмов: сопоставительная характеристика и проблемы перевода: дис. канд. филол. наук: 10.02.20 / А. В. Антропова. – Екатеринбург, 2008. – 217 с.
4. Бабенко О. В. Специфіка перекладу назв фільмів [Електронний ресурс] / О. В. Бабенко, Д. М. Добринська, М. Ю. Зайцева // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції Наука. Теорія і практика. Познань. – 2012. – С. 85-89. – Режим доступу: http://xn--e1aajfpeds8ay4h.com.ua/files/image/konf%2010/konf%2010_3_22.pdf.
5. Бальжинимаева Е. Ж. Стратегии перевода названий фильмов // Сравнительное правоведение в странах России, Монголии, Японии и КНР: материалы междунар. студенч. науч.-практ. конф. – Улан-Удэ: Бурятский гос. ун-т, 2009. – С. 32-45.
6. Бочарникова Н. В. Дезориентирующий перевод названий кинотекстов как явление коммерческой адаптации / Н. В. Бочарникова // Вестник Челябинского государственного университета. – 2011. – № 25(240). – С. 32-38.
7. Виноградов В. С. Введение в переводоведение (общие и лексические вопросы) / В. С. Виноградов. – М.: Издательство института общего среднего образования РАО, 2001. – 224 с.
8. Воронцова И. И. Тенденции перевода фильмонимов в контексте современного российского кинематографического рынка [Электронный ресурс] / И. И. Воронцова, Н. Л. Ткаченко // Новый филологический вестник. – 2015. – № 3(34). – С. 139-150. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/tendentsii-perevoda-filmonimov-v-kontekste-sovremennogo-rossiyskogo-kinematograficheskogo-rynka>.
9. Громова З. В. Основні помилки при перекладі назв кінофільмів [Електронний ресурс] / З. В. Громова // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Філологічні науки. – 2013. – № 9(1). – С. 28-33. – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/j-pdf/vluf_2013_9\(1\)_7.pdf](http://nbuv.gov.ua/j-pdf/vluf_2013_9(1)_7.pdf).
10. Латышев Л. К. Технология перевода: уч. пос. по подготовке переводчиков / Л. К. Латышев. М.: НВИ-ТЕЗАУРУС, 2000. – 280 с.
11. Леушина А. Ю. Особенности передачи названий фильмов, содержащих реалии: выпускная квалификационная работа: 45.03.02 / А. Ю. Леушина. – Пермь, 2016. – 47 с.
12. Лук'янова Т. Стратегії адаптації при перекладі назв англійських фільмів українською мовою [Електронний ресурс] / Т. Лук'янова // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2011. – Вип. 15. – С. 310-313. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhdu_2011_15_73.
13. Минеева О. А. Способы перевода на русский язык названий немецких художественных фильмов [Электронный ресурс] / О. А. Минеева, К. Х. Мададова, А. А. Пирогова // Символ науки. – 2016. – № 5-1. – С. 294-296. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/v/sposoby-perevoda-na-russkiy-yazyk-nazvaniy-nemetskih-hudozhestvennyh-filmov>.
14. Панова К. О. Факторы, осложняющие перевод названий фильмов / К. О. Панова, Е. В. Бондаренко // Интеллектуальный потенциал XXI века: ступени познания. – 2013. – № 16. – С. 73-78.
15. Полякова А. А. Трансформации названий кинофильмов при переводе с английского языка на русский [Электронный ресурс] // Orapev-online. – 2017. – № 14. – Режим доступа: <http://journalmrsu.ru/arts/transformatcii-nazvanij-kinofilmov-pri-perevode-s-anglijskogo-yazyka-na-russkij>.
16. Слепович В. С. Курс перевода (английский – русский язык): учеб. пособие для студентов учреждений, обеспечивающих получение высшего образования по специальности «Мировая экономика и международные экономические отношения» / В. С. Слепович. – 7-е изд. – Минск: ТетраСистемс, 2008. – 320 с.
17. Кінопортал KINO-TEATR.UA [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://kino-teatr.ua/uk/>.

Демченко Н.С.

Белоцерковский национальный аграрный университет

ТЕНДЕНЦИИ ПЕРЕВОДА СОВРЕМЕННЫХ АНГЛОЯЗЫЧНЫХ ФИЛЬМОНИМОВ НА УКРАИНСКИЙ ЯЗЫК

Аннотация

В статье рассматриваются современные тенденции перевода названий фильмов на примере англоязычных художественных кинолент, вышедших в украинский прокат в 2016-2017 гг. Выделяются следующие стратегии перевода: прямой перевод, трансформация названия, замена названия. Приводятся примеры переводов названий фильмов с английского языка на украинский язык. Анализируются переводы названий англоязычных фильмов, которые были осуществлены с помощью замены названия. В работе было установлено, что название фильма должно соответствовать сюжету, идейно-философскому содержанию и жанровой принадлежности.

Ключевые слова: перевод названий художественных фильмов, фильмоним, переводческие стратегии, прямой перевод, трансформация, замена.

Demchenko N.S.

Bila Tserkva National Agrarian University

TRENDS IN TRANSLATING CURRENT MOVIE TITLES INTO UKRAINIAN

Summary

The article considers the current trends in translation of movie titles that can be exemplified in English language feature films, released in Ukraine in 2016-2017. The following strategies of translation are figured out: direct translation, transformation, replacement. The article gives examples of movie titles translation from English into Ukrainian. Translations of titles of English-language films made through replacement are analyzed. This work reveals a film title should comply with its plot, ideological and philosophical content and style.

Keywords: translating feature movies titles, filmonym, translation strategies, direct translation, transformation, replacement.

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ АСПЕКТИ СОМАТИЧНИХ ІДІОМ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Денисенко І.І.

Білоцерківський національний аграрний університет

Стаття присвячена структурно-семантичній характеристиці соматичних фразеологізмів англійської мови. У статті розглянуто явище фразеології, основні теоретичні засади вивчення ідіоматичних виразів. Висвітлене та охарактеризоване поняття «соматизм». Охарактеризовано особливості соматичних фразеологізмів, класифікації за структурним та семантичним змістом. Виокремлено найчастотніші соматизми англійської мови, їхня структура та семантична складова.

Ключові слова: фразеологізм, соматизм, ідіоматичні вирази, лексема, соматичний компонент, семантичні особливості.

Постановка проблеми. Ідіоми завжди привертали увагу дослідників, так як фразеологічні мовні одиниці мають велике значення в будь-якій мовній системі. Проте нові підходи в лексичних дослідженнях висвітлюють ідіоматичні вирази з різних точок зору. Ідіоматичні словосполучення часто зустрічаються в журналах, газетах, фільмах, також широко використовуються в повсякденній мові і становлять вагомую частину цінностей культури. Різні мови мають відмінності у структурі та змісті ідіом.

Ідіоми являють собою значну частину мови та впливають на мовний потенціал, окрім того фразеологізми сприяють збагаченню та розширенню культурної спадщини. Завдяки метафоричності ідіоматичної конструкції мова стає барвистою та передає усі тонкощі не лише менталітету, а й багатовікової спадщини народу, що відображають людський досвід розуміння навколишнього світу. Потреба у дослідженні полягає в тому, що в даний час існує теоретична та практична необхідність у співвідношенні окремих лінгвістичних одиниць серед конкретних мов. Створення регулярної функціональної та семантичної ідентичності між одиницями двох мов, необхідне при перекладі та загальному функціонуванні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Саме тому фразеологізми є предметом дослідження великої кількості вчених, наприклад: В. Маслової, О. Тищенко, А. Архангельської, В. Мокієнка, Д. Ужченка, Х. Качіарі, А. Ков'є, П. Кветко, І. Стоянова і т. д. Особлива увага в дослідженнях ідіоматичних виразів приділяється соматизмам, що тісно пов'язані з чуттєвими аспектами людського буття.

Виділення раніше невирішених частин проблеми. Дослідження визначається тим, що в межах лінгвістичної науки ще не визначена теоретична й практична значимість соматизмів, які відображають особливості національного менталітету. В останні роки увагу лінгвістів привертють все більше фразеологізми, що містять у своєму складі соматичний компонент (від греч. *soma* – тіло) – слова на позначення частин тіла людей та тварин.

Метою статті є аналіз структурно-семантичних аспектів соматичних ідіом англійської мови. Об'єктом дослідження є особливості функціонування та розподілу фразеологічних одиниць з соматичним компонентом, їхня структура та семантичне навантаження в системі мови

та мовлення. Предметом дослідження соматизми англійської мови.

Виклад основного матеріалу. Різні аспекти соматичної фразеології представлені в дослідженнях та працях М. Алефіренка, В. Жукова, В. Мокієнка, І. Стоянової, М. Шанського. І. Стоянова стверджує, що ідіоми, що складаються з соматичних виразів, вважаються одним із найчастотніших типів. Когнітивні моделі, які лежать в основі соматизмів є найбільш архаїчними і найбільш стабільним лексичним шаром, що тісно пов'язаний із сприйняттям людського тіла. Особливість номінацій соматизмів зумовлена антропоцентризмом та антропоморфізмом предметного світу у свідомості людини. Важливо рисою соматичних ідіом є образна спрямованість та наявність численних аналогів, що різко відрізняє цю групу фразеологізмів від інших тематичних груп. Термін «соматизм» до фразеологічних одиниць, що містять у структурі назви частин тіла застосував вперше Ф. Вакк у дослідженні фразеологічних одиниць естонської мови. Ф. Вакк зауважує, що до групи соматичних фразеологізмів входять не лише лексеми на позначення частин тіла, але й слова, що пов'язані з організмом людини чи тварини (*bone, blood, nerve* etc.). Також Ф. Вакк робить висновок, що група соматичних фразеологізмів належить до найбільш уживаних та найдавніших елементів мовної системи [3, 15]. І. Стоянова у своїх дослідженнях також акцентує свою увагу на частотності використання соматичних фразеологічних одиниць. Разом із цим вона характеризує існування аналогів ідіом, що містять в собі компонент на позначення людського тіла в різних мовах та стверджує, що вони є досить близькими, пояснюючи це тим, що назви частин тіла є найбільш архаїчними та несуть в собі сприйняття світу в цілому [12, с. 51].

Як зазначалося вище, ідіоми є багатогранними одиницями, які потребують різних точок зору та методологічних підходів. К. Качіарі визнає, що ідіоматизація – це процес, коли певне словосполучення не є ідіоматичною, але з часом під впливом соціальних та лінгвістичних чинників поступово перетворюється в ідіоматичну конструкцію. Також вона стверджує, що ідіоми внутрішньо неоднорідні, що створення єдиної класифікації чи характеристики є досить проблематичним. Ідіоми складаються з елементів, які лексично і синтаксично пов'язані разом, але в той самий час мають різноманітні відмінні риси в структурі [7, с. 23].

Існує безліч критеріїв за якими можна класифікувати ідіоматичні вирази. П. Кветко акцентує свою увагу на семантичній та структурній складовій фразеологізмів, фіксованості та мінливості, функції, стилістиці та етимології [17, с. 35]. С. Глуксберг виділяє композиційність ідіом і тому виокремлює некомпозиційні (ідіоми, які не мають зв'язків між складовими та значення ідіоми не можна зрозуміти), частково композиційні (ідіоми, які мають певні зв'язки, що частково можна зрозуміти), повністю композиційні ідіоми (значення складових елементів повністю відповідає ідіоматичному виразу). Вчений також пропонує ще іншу класифікацію відповідно до прозорості [14, с. 65].

Класифікація А. Ков'є фокусується не лише на синтаксичних та семантичних особливостях фразем, але і на їх прагматичному аспекті. У цьому ключі А. Ков'є водить прагматичні фрази або прагматемами відміну від семантичних фразем [8, с. 78].

Найвідомішою системою класифікації фразеологізмів є класифікація Ш. Баллі та В.В. Виноградова.

В.В. Виноградов розрізняє три групи фразеологічних одиниць – фразеологічні зрощення, фразеологічні єдності і фразеологічні сполучення.

Фразеологічні зрощення – семантично неподільні фразеологічні одиниці, у яких цілісне значення невмотивоване, тобто не впливає із значень їх компонентів. Наприклад: *бити баглай* – *to eat the bread of idleness*; *лє як з відра* – *to rain cats and dogs* і под.

Фразеологічні єдності – теж семантично неподільні фразеологічні одиниці, але цілісне їх значення умотивоване значенням компонентів. Наприклад: *to look a gift horse in the mouth* – *заглядати в рот дарованому коню*; *a fish out of water* – *не в своїй тарілці* та ін.

Фразеологічні сполучення – тип фраз, створених реалізацією зв'язних значень слів. Фразеологічні сполучення не є безумовними семантичними єдностями [1]. Вони аналітичні, наприклад: в українській мові: *зачепити почуття*; *зачепити гордість*; *зачепити інтереси*. В англійській мові: *to meet the requirement*; *to meet the necessity, the demand*.

І. Стоянова акцентуючи увагу на номінативності соматичних ідіом класифікує конструкції наступним чином: група ідіом, які в назві мають номінацію на позначення частини тіла (*take one's foot*, *make foot out of nose*, *heel over toe*); опорно-рухової системи (*a skeleton in the cupboard*, *skin and bones*); судинної системи (*blue blood*); внутрішніх органів (*from the bottom of the heart*, *have a heart*); органів чуття (*to be all ears*, *to have a good nose*).

Важливими є семантичні аспекти соматизмів англійської мови, які можуть виражати людські емоції та почуття чи риси людського характеру.

Соматизми можуть набувати різних семантичних конотацій. Тому І. Стоянова класифікує соматичні ідіоми на декілька тематичних груп:

- ідіоми на позначення людських емоцій та почуттів, які є досить семантично навантаженими та виражають конкретний емоційний стан людини: сміх, плач, ридання, щастя, радість, задоволення, любов або пристрасть, втома, виснаження,

депресію, сум і т. д. [12, с. 63] (*carry somebody of his feet*, *to rub one's hand*, *to win somebody's hand*, *my foot*, *wring one's hand*, *to be dead on one's feet*, *somebody's legs are giving away*);

- ідіоми, що описують риси людського характеру, які базуються на позитивних чи негативних складових людської природи: ледачкуватість, хоробрість, байдужість (*folding one's hand*, *as get cold feet*, *to get oneself in hand*), здатність швидко реагувати (*think on one's feet*, *to be a firm hand*), щоб показати психологічну стабільність (*to find one's feet*, *to be on one's feet*), особливі професійні звички та досвід (*be an old hand*, *a fresh hand*, *to be all thumbs*);

- ідіоми, що характеризують когнітивний аспект особових та не особових відносин та ситуацій, наприклад концепт єдності та миру (*to be at loggerheads with somebody*), поступка чи життєвий виклик (*gain the upper hand*, *every man's hand against one*, *hand it to somebody*), спроба зробити щось, замах на насильство (*to fight hand in hand*, *lay violent hands on somebody*), щоб описати силу та вплив на щось чи на когось (*to have long hands*, *to be in somebody's hands*, *hidden hands*), успіх (*to win hands down*, *to fall on one's feet*) [12, с. 67].

За словами П. Кветко, ідіоми двох різних мов можна розглядати під кутом лінгвістичної точки зору за допомогою порівняльного методу, або з точки зору перекладу ідіом у різних літературних текстах. У порівняльному методі ідіоматичний простір однієї мови порівнюється з іншомовним, зосереджуючись на взаємній еквівалентності та мовному втручанні. Відмінності можуть бути у структурі, змісті, значенні та використанні окремих слів та виразів.

Відповідно до ступеня еквівалентності, П. Кветко пропонує три основних типи фразеологізмів: 1) абсолютні еквіваленти – це ідіоми, які є ідентичними за структурою та змістом в різних мовах, тому що мають одне джерело; 2) відносні еквіваленти – ідіоми, які мають однакове або дуже близьке значення, але містять різні лексичні елементи; 3) нееквівалентні – ідіоми, які не мають ідіоматичного відповідника і повинні бути замінені словами або описом. Серед абсолютних та відносних еквівалентів, П. Кветко розрізняє схожі та близькі еквіваленти та часткові чи повні. Саме тому розглянемо соматичні ідіоми за такими групами: абсолютні еквіваленти, близькі еквіваленти, часткові еквіваленти та ті, які не мають еквівалентів [17, с. 41].

Більшість англійських соматичних ідіом пов'язані з трьома органами (*head*, *foot*, *hand*). Абсолютні еквіваленти, що містять в своїй структурі елемент на позначення тіла включають ідіоми, які мають однакове значення, є лексичними та семантичними відповідниками. Наприклад, соматичні ідіоматичні вирази англійської та української мов *to have a head on one's shoulders* – мати голову на плечах, *dirty one's hands* – забруднити чиїсь руки, *on foot* – на ногах, мають ідентичні лексичні значення, використовуються стилістично нейтральні дієслова з тими самими денотативними значеннями, та мають єдине семантичне значення. Ідіоматичні вирази, які є близькими еквівалентами, можуть відрізнятися використанням прийменників, мати різні граматичні форми

дієслова (однина чи множина), прийменникові чи безприйменникові конструкції, зміна порядку слів (*hands down* – опускати руки, *bang one's hand against the wall* – битися головою об стіну, *get back on one's feet* – стати знову на ноги). Часткові еквіваленти можуть мати спільне лише на семантичному рівні. Лексично та синтаксично вони є відмінними і можуть мати різні лексеми на позначення тіла, використання іншого дієслова в ідіоматичному виразі, вживання складних та складених лексичних одиниць (*go hand in hand* – йти пліч-о-пліч, *have eyes in the back of one's head* – мати очі на потилиці, *sweep off someone's feet* – збити з ніг).

Ідіоми, які є нееквівалентними, не мають семантичного, структурного та лексичного відповідника (*handful* – мала кількість, *come to a head* – критикувати, *foot the bill* – платити за когось).

За граматичною приналежністю до певної частини мови ідіоми можна класифікувати на такі типи:

- дієслівні (*to get into one's head*, *to lose one's head*, *to shake the dust from one's feet*);
- субстантивні (*head and shoulders above*);
- прикметникові (*black hearted*, *with bare hands*);
- прислівникові.

Соматичні фразеологізми в англійській та українській мовах часто мають подібні лексичні та семантичні характеристики, але більшість фразеологізмів є частковими еквівалентами, або близькими.

Висновок. Фразеологія важлива для вивчення семантичних процесів, пов'язаних з розвитком значень слів, народження нових ознак процесів для підвищення нашої компетенції при вивченні функціонування мовної системи. Все це свідчить про важливість і необхідність вивчення цієї частини лексики. Розглядаючи різні типи фразеологічних одиниць, ми вивчаємо їх структуру, синтаксичний контекст. Широко розглядаються тематичні, синонімічні та антонімічні ряди в фразеології.

Людське тіло та все, що з ним пов'язане – це дійсність, яка присутня в житті носія будь-якої мови, але сприймають та оцінюють частини тіла носії різних мов по-різному, тож вони є цінним матеріалом для вивчення мовних картин світу. Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми тому подальше дослідження з метою виокремлення когнітивних моделей ідіом з компонентами-соматизмами в окремих варіантах англійської мови в зіставному аспекті з українською є важливим етапом та перспективним напрямом в лінгвокогнітивному мовознавстві.

Список літератури:

1. Балли Ш. Французская стилистика; пер. с фр. К.А. Долинина / Ш. Балли. – М.: Изд-во иностр. лит., 1961. – 394 с.
2. Блюм А. Семантические особенности соматической фразеологии / А. Блюм. – МЛ: АСТ-пресс, 2000. – 20 с.
3. Вакк Ф.О. О соматической фразеологии в современном эстонском литературном языке: автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.02 «Языки народов Российской Федерации» / Ф.О. Вакк. – Таллин, 1964. – 23 с.
4. Мізін К.І. Усталені порівняння англійської, німецької, української та російської мов в аспекті зіставної лінгвокультурології: автореф. дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.17 / К.І. Мізін. – К.: Київський нац. лінгв. ун-тет, 2012. – 33 с.
5. Скоробагатко Н.О. Концептуалізація фразеологічного соматичного коду в східнослов'янських і східнослов'янських говірках: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Н.О. Скоробагатко; Луган. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – Луганськ, 2009. – 20 с.
6. Селіванова О.О. Нариси з української фразеології. Психологічний та етнокультурний аспекти / О.О. Селіванова. – Київ – Черкаси, 2004. – 276 с.
7. Cacciari C., Tabossi P. Idioms: Processing, Structure, and Interpretation. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Inc, 1993. – 189 p.
8. Cowie A. Oxford Dictionary of Current Idiomatic English. Oxford: Oxford University Press, 1985. – 257 p.
9. Cowie A. Phraseology: Theory, Analysis and Applications. Oxford: Clarendon Press, 1998. – 227 p.
10. Lakoff G. Metaphors We Live by / G. Lakoff, M. Johnson. – Chicago: The University of Chicago Press, 1980. – 242 p.
11. Serval S.P. A cognitive approach to the role of body parts in the conceptualization of emotion metaphors / S.P. Serval // Epos: Revista de filologia. – Madrid: Uned, 2001. – № 17. – P. 245-260.
12. Stoyanova I. Semantic Aspects of English Body Idioms. Diss / IRIM Chisinau, 2009. – 126 p.
13. Gibbs R.W. Why Idioms Are Not Dead Metaphors. Idioms: Processing, Structure and Interpretation. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Inc., 1993. P. 57-77.
14. Glucksberg S. Understanding Figurative Language: From Metaphor to Idioms. Oxford: Oxford University Press, 2001. – 186 p.
15. Glucksberg S. Idiom Meanings and Allusional Content. Idioms: Processing, Structure and Interpretation. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Inc., 1993. P. 3-26.
16. Kavka S. A Book on Idiomaticity. Žilina: University of Žilina, 2003. – 253 p.
17. Kvetko P. English Lexicology in Theory and Practice. Trnava: Univerzita Sv. Cyrila a Metoda, 2009. – 30-39 p.

Довідкова література:

18. Фразеологічний словник української мови / уклад. В.М. Білоноженко, В.О. Винник та ін. – К.: Наукова думка, 1993. – Т. 1-2. – 1512 с.
19. Cambridge International Dictionary of Idioms. Cambridge: Cambridge University Press, 1998.
20. Long T. Longman Dictionary of English Idioms. Harlow: Longman, 1979.

Денисенко И.И.

Белоцерковский национальный аграрный университет

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ СОМАТИЧЕСКИХ ИДИОМ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Аннотация

Статья посвящена структурно-семантической характеристике соматических фразеологизмов английского языка. В статье рассмотрены явление фразеологии, основные теоретические основы изучения идиоматических выражений. Также охарактеризовано определение «соматизм». Очерчены особенности соматических фразеологизмов, классификации за структурным и семантическим содержанием. В статье выделены наиболее употребляемые соматизмы английского языка, их структура и семантическая составляющая.

Ключевые слова: фразеологизм, соматизм, идиоматические выражения, лексема, соматический компонент, семантические особенности.

Denysenko I.I.

Bila Tserkva National Agrarian University

STRUCTURAL AND SEMANTIC ASPECTS OF THE SOMATIC IDIOMS OF THE ENGLISH LANGUAGE

Summary

The article is devoted to the structural and semantic characteristics of the English phraseological idioms with body components. The article deals with the phenomenon of phraseology, the basic theoretical principles of idiomatic study, describes the definition of «somatic idiom», peculiarities of somatic phraseologisms, classification by structural and semantic content, the most frequent somatisms of the English language, their structure and semantic component are singled out.

Keywords: phraseology, somatism, idiomatic expressions, lexeme, somatic component, semantic peculiarities.

СТРУКТУРНІ ВЛАСТИВОСТІ ІМПЕРАТИВІВ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ XII – XVII СТОЛІТТЯ

Зізіньська А.П.

Білоцерківський національний аграрний університет

У статті досліджено структурні особливості імперативу у пам'ятках середньоанглійського та ранньоніованглійського періоду; проаналізовано функціонування та маркування імперативу; ґрунтуючись на сучасних підходах до дослідження структури речення, було визначено особливості розташування імперативного дієслова та підмета. Встановлено, що поширеними були імперативи, утворені за допомогою смислового дієслова в наказовому способі. Часто вживались такі маркери як *let / lete, pray / preie, do, have*. Було з'ясовано, що імперативи вживались головним чином у вигляді реквестивів, які були представлені маркерами ввічливості такими як *let, pray* та ін. а також виражали волевиявлення мовця, яке залежно від конкретної комунікативної ситуації набували різних модальних відтінків.

Ключові слова: імператив, імперативна клауза, мовленнєвий акт дериваційне дерево, діяхронія, середньоанглійська мова, ранньоніованглійська мова.

Постановка проблеми. В сучасній лінгвістиці актуальними залишаються питання, що стосуються функціональних та структурних особливостей імперативу. Дослідження є спробою проаналізувати імперативи в середньоанглійській та ранньоніованглійській мовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженнями імперативів в генеративній парадигмі займалися такі вчені як В. Ван дер Вурфф (2007), Дж. Лайонс та Р. Хаддлстон (1977), Дж. Садок та А. Звіцкі (1985), Е. Девіс (1986), Ч. Хан (2000), К. Плацак (1998), Е. Потсдам (1998), Л. Рупп (1999) та ін. Увага дослідників була зосереджена на структурі імперативу, його класифікації та особливостям розташування імперативного дієслова в реченні.

Виділення раніше невирішених частин проблеми. Структурні особливості імперативу в генеративістиці є об'єктом дослідження численних розвідок. Однак не висвітленими залишаються питання, які стосуються діяхронічних досліджень, зокрема середньоанглійського та ранньоніованглійського періодів.

Метою статті є вивчення імперативів у діяхронії, що дає змогу проаналізувати структуру та мовні засоби вираження досліджуваних одиниць. Матеріалом слугують пам'ятки писемності середньоанглійського та ранньоніованглійського періодів.

Виклад основного матеріалу. В сучасній англійській мові основними комунікативними типами речень є розповідне, питальне, наказове та окличне. Наказові речення визначаються морфосинтаксичними, семантичними або прагматичними особливостями.

Оскільки наказове речення виражає спонукальну дію, то основною структурною особливістю його є те, що підмет цього речення є семантично передбаченим, а отже, не обов'язковим. Заперечні наказові речення утворюються за допомогою допоміжного дієслова *do*, яке слугує наказовим маркером: *Don't do that!*

Визначаючи імператив як окремий синтаксичний клас, необхідно відділяти функції від структури, розглядаючи елементи останньої як незалежні, структурні (синтаксичні) особливості типу клаузи. Так, наприклад, імперативи зазвичай вживаються як накази, а декларативи – як

ствердження. В нашому дослідженні ми будемо аналізувати імперативи як «імперативну клаузу» (клауза з імперативними синтаксичними ознаками), виокремлюючи при цьому «дієслово-імператив».

Імперативні речення в різних мовах формально відрізняється від інших типів речень: тобто, вони мають відмінну морфологію головного дієслова та відмінний синтаксис. Традиційно, вони висловлюють директивне іллокутивне значення, пов'язане з наказами та проханнями. Відповідно, термін імператив часто використовується, коли мова йде про функцію речення, а не структуру. Будь-яка конструкція, яка виражає директивне значення буде класифікуватися як імператив, незалежно від його форми. Наприклад, всі речення в (1), будуть імперативами, оскільки всі вони мають приблизно одне й те ж іллокутивне значення чи прохання:

- (1) a. *Wash the dishes!*
b. *You will wash the dishes!*
c. *Will you wash the dishes, please?*
d. *You should wash the dishes!*

Грамматичний статус імперативних речень досить простий, як синтаксично так і семантично. У більшості мов, навіть у тих, які демонструють багату дієслівну морфологію, імперативні дієслова здебільшого позбавлені матеріального вираження морфологічними засобами.

Синтаксичні особливості імперативів тривалий час були питанням для дискусій серед дослідників генеративної граматики (І. І. Ревзін, З. Харріс, Н. Хомський). Імперативи в досліджуваній період вживались для реалізації директивів, зокрема реквестивів. В сучасній англійській мові реквестиви мають маркер ввічливості *please*, що супроводжується підвищенням інтонації. Саме по собі слово *please* не вживалось до початку 17 ст. і мало тогочасний відповідник – *pray (prithiee)*.

В англійській мові XII – XVII ст. прямі реквестиви, а саме імперативи є домінуючим типом РМА. Оскільки імперативи входять до складу наказових речень, то варто зазначити, що це був єдиний тип дієслівних речень, які ще з давньоанглійського періоду зберегли односкладову структуру. Зміни, які відбуваються в наказових реченнях, носили переважно морфологічний характер і були пов'язані з розвитком наказового способу.

Саме в середньоанглійський період відбувається диференціація форм наказового способу за особами. З'являються форми звертання до 3-ої особи однини та множини, а також 1-ої особи множини. Отже, збільшується функціонування моделі наказових речень [2; с. 263]. Утім імператив, в основі якого лежить звертання до 2-ої особи, все ще залишається домінуючим видом директивів.

У середньоанглійський та ранньомодерноанглійський періоди утворення імперативів відбувалось за допомогою безпосередньо самого дієслова, або дієслів, таких як *come* (*cum*) (2), *go* (*wende*) (3) and *let* (*lat*, *lete*) (4).

ME1 (2) «**Wend** adun stille, / **Pat cume** to þan watere.» (Brut, p. 23, 3) – «Йди вниз, поки не дійдеш до води»;

ME2 (3) **Wende** with him in his jurné / **And com** ogain this day! (Amis and Amiloun, 275-276) – «Йди з ним в його мандрівку / Та повертайся назад цього ж дня!»;

ENE2 (4) «**O, let** me kiss that hand!» (King Lear, 4; 6; 147) – «О, дозволь мені поцілувати цю руку!».

В ході нашого дослідження нами було виділено наступні типи імперативів:

1) Імператив, представлений основним дієсловом. Напр.: *Wende!* = *Go!*

Такий тип імперативу складається з одного смислового дієслова в наказовому способі та матиме наступну схему [V]:

2) **Let** + особовий займенник + смислове дієслово (**Let** + personal pronoun + verb):

(5) «**Let** him us alle knighte / **For that is** ureright!» (King Horn, 519) – «Нехай він нас посвятить у лицарі / Тому що ми маємо на це право!»

(6) *Marian, let me go first to Robin Hood, / And I will tell him what wee doe intend.* (Downfall of Robert, 592) – «Маріан, дозволь мені спочатку піти до Робін Гуда, / І я скажу йому, що ми задумали.»;

Let належить до маркерів ввічливості, тому вживання його в реченні надає ознак прохання до імперативу. Такий тип зазвичай не вважається традиційним імперативом завдяки присутності підмета 1-ої чи 3-ої особи, оскільки більшість вчених погоджуються, що імператив, повинен мати підмет виражений займенником другої особи.

3) Смислове дієслово + займенник *thee* / *the* / *thou* / *you* (Verb + 2nd person pronoun):

(7) «**Reste thee...**» (Bevis of Hampton, 1006) – «Відпочинь...»

(8) «**Bithenke** the of thi michel honour;» (Amis and Amiloun, 595) – «Пам'ятай про велику честь;»

(9) *And the trouth tell thou me.* (A Gest of Robyn Hode, 981) – «І правду скажи мені».

4) Звертання + смислове дієслово в наказовому способі (Form of address + verb):

(10) «*Sir emperor,*» he seyd, «**listen** to me.» (Stanzias Guy of Warwick, 2446) – «Імператоре, – він сказав, – послухай мене».

5) дієслово **pray** / **preie** + займенник 2-ої особи (**pray** / **preie** + 2nd person pronoun):

(11) «*I pray thee, lady, the moder of Crist,* / *Praieth youre sone me to spare.*» (Mary Mediatrix, 54, 1-2) – «Я прошу тебе, діво, мати Христа, / Молись своєму синові, щоб він мене помилував».

(12) *Heaven and earth! Edmund, seek him / out: wind me into him, I pray you;* (King Lear, 1; 2; 23) – «Небо і земле! Едмунд, знайди його: віднеси його до мене, благаю тебе.»;

В досліджуваній період часто дієслово *pray* вживалось у значенні «просити», додаючи до імператива властивостей прохання. Це дієслово засвідчено із займенником другої особи, розміщеним пре-/постпозитивно.

7) **Do** + verb:

(13) «**Do bringe** that child before thee!» (Bevis of Hampton, 663) – «Приведи цю дитину!».

Допоміжне дієслово *do* в поєднанні зі смисловим дієсловом вживалось у наказах, акцентуючи при цьому увагу на серйозності виконання дії. Імперативи спонукають адресата (не) зробити щось після моменту мовлення. Імперативні речення зазвичай не мають підмета і складаються зі смислового дієслова, або допоміжного дієслова в поєднанні зі смисловим. В середньоанглійській мові в імперативних структурах підмет також був переважно відсутній або йшов після смислового дієслова. Як зазначає Д. Лайтфут, вживання *do* в ролі допоміжного дієслова починається з 15 ст. Остаточне становлення *do-support* відбувається в 17 ст. та набуває тих рис, які наявні в сучасній англійській мові.

Імперативні конструкції в середньоанглійській та ранньомодерноанглійській періоди були більш гнучкими, ніж в сучасній англійській мові, оскільки порядок слів в досліджуваній період залишався менш фіксованим.

З розвитком генеративної граматики, а саме Ікс-штрих теорії, трактування та підходи до структури та позиційних особливостей імперативів зазнали змін. В сучасній англійській мові згідно з Ікс-штрих теорією у структурі імператива відбувається пересув *V* в *T*, а *T*, в свою чергу, в *C*:

$$\begin{matrix} V \rightarrow T \\ T \rightarrow C \end{matrix}$$

Графічно це можна проілюструвати наступним чином (див. рис. 1).

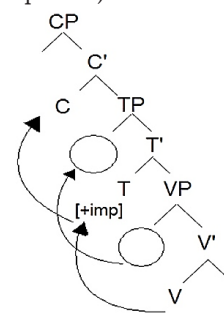

Рис. 1.

Розглянемо це на прикладі речення: *Call me tomorrow* (рис. 2).

З ілюстрації помітне переміщення дієслова з позиції *V* на позицію *T*, де функція *[+imp]* переносить його на позицію *C*, що пояснює таким чином ініціальну позицію дієслова в реченні. Відбувається також пересув з позиції *Spec* у *VP* на позицію *Spec* у *TP*, заповнюючи місце підмета в реченні [3, с. 251].

Оскільки, аналіз матеріалу дослідження показав, що імперативи, які утворювались за допомогою смислового дієслова, були діакронічно

стійкими, то варто зазначити їх структурні особливості. Так, наприклад, речення (3) можна графічно представити (рис. 3).

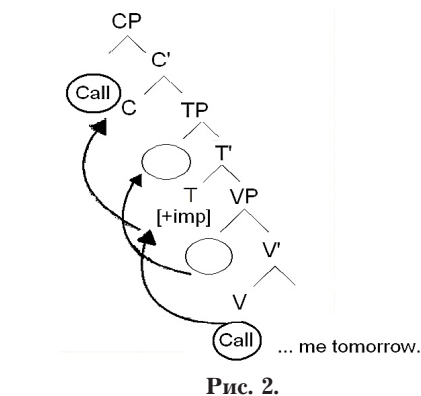

Рис. 2.

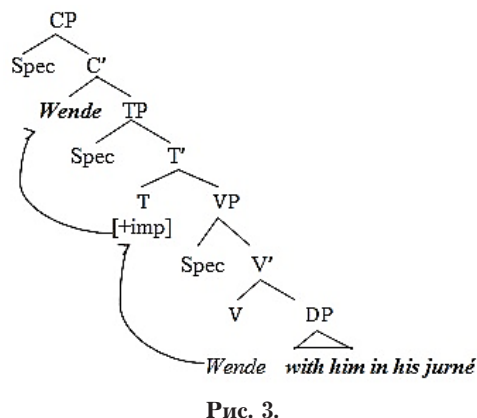

Рис. 3.

Приклад (2) показує ініціальне розташування імперативного дієслова та нульовий підмет, що є свідченням діяхронічної стійкості такого типу імперативного речення.

У досліджуваній період помітним було вживання імперативних речень з постпозитивним відносно дієслова підметом вираженням займенниками другої особи однини та множини: *thou, thee, ye, you*. Напр.:

(14) *Nowe blissful lady, bless thou me, to detheq when I schal falle.* (The Annunciation, § 11, 28) – «А зараз, пресвятадіво, благослови мене до смерті, коли я зазнаю поразки.» ([NP *Nowe blissful lady*] [VP *bless thou me*] [NP *to detheq when I schal falle*]).

Графічно зазначений вище тип імперативів можна представити у вигляді дериваційного дерева (рис. 4).

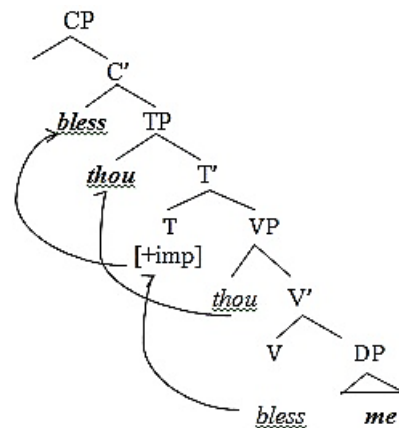

Рис. 4.

Специфіка підмета в імперативних реченнях полягає в його розташуванні, а саме: він займає місце *Spec* в *TP*, перейшовши зі *Spec* у *VP*.

Висновки та пропозиції. Генеративні підходи та методи, які вчені застосовують при структурному аналізі речення, є придатні і в діяхронічних студіях. Аналіз матеріалу дає змогу дослідити структурні особливості імперативів в діяхронії. Специфічною рисою таких імперативів є: препозиція дієслова, яке у свою чергу було фінітним; постпозитивний до нього підмет, наявність звертання.

Подальші наукові розвідки мають на меті зосередити на дослідженні особливостей утворення та вживання імперативів в діяхронічному аспекті із застосуванням новітніх генеративних підходів до аналізу.

Список літератури:

1. Дрінко Г.Г. Спонукальні конструкції в англійській та українських мовах: дис. на здобуття наук. ступеня кандидата філол. наук: 10.02.17 / Г.Г. Дрінко – Донецьк, 2005.
2. Иванова И.П., Чахоян Л.П. История английского языка / И.П. Иванова, Л.П. Чахоян – М.: Высш. шк., 1976. – 319 с.
3. Jucker Andreas H., Taavitsainen Irma. Speech Acts in the History of English / A. H. Jucker, I. Taavitsainen (Pragmatics & Beyond New Series, ISSN 0922-842X; v. 176) – John Benjamins Publishing Company, 2008 – 318 p.
4. Potsdam Eric. 'Analysing Word Order in the English Imperative' / Eric Potsdam. – Linguistik Aktuell / Linguistics Today 103. Amsterdam: John Benjamins, 2007. – 251-72 p.
5. Rizzi Luigi. 'The Fine Structure of the Left Periphery'. In Elements of Grammar: Handbook of Generative Syntax, ed. Liliane Haegeman / Rizzi Luigi. – Dordrecht: Kluwer, 1997. – 281-337 p.
6. Rupp Laura. 'Inverted' Imperatives'. In Imperative Clauses in Generative Grammar: Studies in Honour of Frits Beukema, ed. Wim van der Wurff / Laura Rupp. – Linguistik Aktuell / Linguistics Today 103. Amsterdam: John Benjamins, 2007.
7. Middle English texts. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://d.lib.rochester.edu/teams/text-online>.

Зизинская А.П.

Белоцерковский национальный аграрный университет

СТРУКТУРНЫЕ СВОЙСТВА ИМПЕРАТИВОВ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ XII – XVII ВЕКА

Аннотация

В статье рассматриваются основные структурные свойства императива; проанализированы функционирование и особенности маркировки; были установлены особенности размещения императивного глагола; Анализ материала позволил определить, что наиболее распространенными побудительными структурами были императивы. Исследование показало, что наиболее часто употребляемыми были императивы, образованные с помощью смыслового глагола в повелительном наклонении. Также часто употреблялись такие маркеры, как *let / lete, pray / preie, do, have*. В ходе диахронического исследования было выснено, что императивы употреблялись главным образом в виде реквестивов, которые были представленные маркерами вежливости такими как *let, pray* и другими, а также выражали волеизъявление говорящего, которое в зависимости от ситуации приобретали разные модальные оттенки. Исследование показало, что повелительное наклонение образовывалось с помощью местоимения 2-го лица. Статья содержит иллюстративный материал среднеанглийского ранненовоанглийского языка.

Ключевые слова: императив, императивная клауза, деривационное дерево, речевой акт, реквестив, диахрония, среднеанглийский язык, ранненовоанглийский язык.

Zizinska A.P.

Bila Tserkva National Agrarian University

STRUCTURE FEATURES OF IMPERATIVES IN ENGLISH OF XII – XVII CENTURY

Summary

The article analyses the main features of imperatives in Middle English and Early New English periods. It reveals the specific structure and the mechanism of marking of the imperatives in the history of English. The investigation showed the specific structure of imperatives and how they were formed. The most common markers were *let / lete, pray / preie, do, have*. During the diachronic research there has been established that the imperatives were mostly used as requests introduced by the markers of politeness such as *let, pray* etc., and also expressed the will or desire of a speaker which depending on the context could have modal features. Our investigation also showed that imperatives were mostly formed with the help of a 2nd person pronoun and a verb in an imperative mood. The article defines the peculiarities of the position of imperative verb and the subject.

Keywords: imperative, imperative clause, speech act, request, diachrony, Middle English, Early Modern English.

GENDER HIDDEN CURRICULUM IN UKRAINIAN LITERATURE TEXTBOOKS FOR 5-9 GRADES OF MIDDLE SCHOOL

Ying-Yao Cheng

National Sun Yat-sen University

Kulish O.V.

National Sun Yat-sen University,
Bila Tserkva National Agrarian University

This paper is concerned with gender issues in compulsory education in Ukraine. The national curriculum program from Ukrainian literature and textbooks for 5-9 grades of middle school were analyzed for gender hidden curriculum. In depth analysis of texts revealed great discrepancies in gender representations in texts by authors and by heroes. While studying plots of the prose texts, gender stereotypes were noticed, mainly in novels, which describes old Ukrainian patriarchal family traditions. Language sexism was also presented on lexical, semantic, morphological and syntax level. Characters in novels are stereotyped by using female and male adjectives. Female typical attributing words are beautiful, weak, passive, emotional, irrational, kind; male typical attributing words are active, clever, logical, courageous, curious, successful, strong. Social roles in society are divided very strictly, while men are presented like heroes, warriors, masters or husbands, women mostly are housewives, daughters, girls, mothers or widows. It is proposed by author to remove texts, which depicts old patriarchal traditions and instead texts of modern writers are recommended for reading.

Keywords: curriculum, national program, school textbooks, gender studies, gender stereotypes, gender representations, gender category, subcategory, patriarchal traditions, gender justice component, gender sensitive language, language sexism, social role.

Formulation of the research question. An important role in gender socialization plays school curriculum and textbooks, using them we can organize educational process in schools. According to Ukrainian Constitution in Article 21. «All people are free and equal in dignity and rights.» and in Article 24. «Equal rights for women and men are ensured», the highest Law – Constitution guaranty equality for men and women but «schools continue retransmit gender stereotypes» as said T.I. Buturlym [7]. Another Ukrainian gender researcher A. Marushchenko (2013) indicates the presence of educational hidden curriculum, which exists at the same time with the formal educational process and implicitly promotes assimilation, gender specific patterns of behavior, gender roles, and gender stereotypes [17]. Philip Jackson (1968) highlights the term 'hidden curriculum' in his book *Life in Classrooms*, and he is generally cited as the originator of the term [9].

Socialization to gender roles begins early in pre-school ages and eliminates in elementary school. According to P. A. Adler, S. J. Kless and P. Adler [1] boys and girls have their own gender subculture with idealized images of masculinity and femininity: «these images reflecting in the composite of factors affecting children's popularity among their peers». It is obviously can be supposed that such behavior among peers will be enforced in middle school and finally can lead to the bullying (moral or even physical). Results of the studies of American middle-school children, mentioned in *Early Childhood education volume 1*, suggests that sexist is one of the most frequently used taunts and gender-related slurs can enforce normative gender behavior and stigmatize perceived infractions of gender roles [21; 92]. Elina Lahelma after ethnographic research study conducted in two secondary schools, suggested that «sex-based harassment acts as a form of social control that constituted a way of maintaining and policing gen-

der boundaries and hierarchies» [15], and another author, the pioneer in «Multicultural education» James Banks in his book «Multicultural education: issues and perspectives» points out key statistic facts from American schools whereas main problems of «null curriculum» and gender inequity in schools appears in sexual harassment, physical or verbal and psychological bullying and low self-esteem which in its turn occur in depressions, eating disorders and academic under-achievements [5]. Gender bias can be an important factor both in family life and in education. Gender stereotypes abound in behavior, pictures, books, textbooks and TV programs, which constitute the main components of the hidden curriculum [17]. The **motivation** for this article to find gender stereotypes in school curriculum and make suggestions in order to prevent gender discrimination in Ukrainian compulsory education.

Purpose. The **purpose** of the article is to analyze the curriculum of Ukrainian literature for students in 5-9 grades through an angle of gender mainstreaming and understand the degree of present gender component and gender discrimination in Ukrainian literature school program. Purpose emphasizes the importance of reaching two **objectives** in Ukrainian literature curriculum: 1) gender parity in Ukrainian literature program; 2) gender equality: norms and values transmitted in the learning process with the processes of gender justice. In order to evaluate the progress in the domain of gender-sensitive education, it is necessary to carry out a **qualitative study**. Attaining gender parity is only one step towards gender equality in curriculum. A qualitative assessment of the level of gender sensitive curriculum development includes an analysis of the current curriculum programs, a content-analysis of textbooks used in middle secondary schools.

Method. Current study is a content analysis study of written texts with in depth literature

review of research articles related with «gender hidden curriculum», where Ukrainian literature curriculum programs and textbooks (5 national curriculum programs and 5 textbooks for each grade) were analyzed and conceptualized conclusions were made. *Sampling:* National curriculum program for 5, 6, 7, 8, 9 grades were used; textbooks for 5th, 6th, 7th, 8th, 9th grades were examined. Gender curriculum related research articles from social psychology field and Ukrainian journals were studied. *Data collection:* The data – national curriculum program on Ukrainian literature subject was downloaded from the official site of Ukrainian Ministry of Science and Education, textbooks for each grade were downloaded from the internet resource site for students.

Curricular programs:

<http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/navchalni-programy.html>

Textbooks:

http://mta.ua/stat/pidruchniki_dlya_shkolitutm_source=FB&utm_medium=post&utm_campaign=pidruchnyky

Data analyses. Literature critics and journal articles related to the gender issues in education were analyzed and conceptualized. Content of written texts in the textbooks were analyzed and coded by 3 categories: Gender representations, Gender stereotypes, and Gender justice component, each of first two categories divided into smaller subcategories. Category gender representations include subcategories gender representations by authors, gender representations by heroes, gender representations by main female heroes. Category Gender stereotypes include subcategories: language sexism, gender character traits, gender social roles. The four examples from the curriculum program and textbooks below illustrate two of three categories. The first example describes category «*gender justice component*». I 9 grade students according to national curriculum must learn about old marriage traditions in Ukraine, for example «*bride kidnapping*», «*the agreement between families*», «*redemption of bride*». After this chapter students get known about «*widow songs*» and in textbooks they can read about tragic history of widows in Ukraine, they live without any support or help of relatives or friends, so must do a lot of hard physical work, raise children alone, and in desperate moments they agree to marry any man, even if he has bad temper or bad habits. At the same time the history of whole Ukraine is compared with widow's story and named «*Widow's land*» due to the historical events, where men quite often must go to the war and being killed [23].

The subcategory «*language sexism*» is illustrated by exploitation of stereotypical feminine traits, for example in 9 grade students must read and analyze grotesque composition by Ivan Kotlyarevsky «*Eneida*» [2], where women's negative character's described by very rude and abuse expressions: *Aeneas was a lively fellow, / Lusty as any Cossack blade, / In every kind of mischief mellow, / The staunchest tramp to ply his trade...* In first passage Aeneas depicted as very handsome and brave man, who can allure any woman, in the next passage we can read that his greatest enemy is a wicked Goddess, on his opinion is

a «*hussy*», who hate him and want to kill him [2]: *But wicked Juno, spiteful hussy, / Came cackling like a pullet fussy: / Dark hatred smoldered in her mind! / For some time now her wish most evil / Had been to send him to the devil / Till not a smell was left behind...* The two samples below brightly illustrate subcategories «*gender character traits*» and «*gender social roles*». In composition «*Marusya*» by Grigoriy Kvitka-Osnovianenko we found next passage [19]: «*The God awarded him by hard-working, kind and obedient wife; whatever he Naum (name of husband) want, his wife will not sleep all the night, try to get it whatever it costs for her, she will do everything to please his husband. He respected her for this, loved her as his own soul...*» or the next passage found in the textbook for 8 grades named «*One hundred thousand*» written by Ivan Karpenko-Kariy [19]: «*Gerasym (husband): Don't bother me! In my hat, there are more minds than in your head. / Paraska (wife): And your great mind leads you to the stupid corner! Why you decided that Roman (son) should marry with Puzurivna (rich girl)? / Gerasym (husband): Ah! So you know? Well, so what? You care? / Paraska (wife): I don't want any daughter besides Motria... I have get used to her, and she – to me; she is beautiful girl, healthy, knows all rules in a family: how to care of poultry, pigs, cows – in one word she is perfect housewife in all matters...; I am sick, and no one can bake bread better than she, no one can make sweet beet soup better than she...*».

Literature review

1. Category «Gender representations»

In depth analysis of Ukrainian curriculum program revealed great in-parity of male and female authors, and male and female heroes in literature works proposed for students of 5, 6, 7, 8, and 9 grades. Thus, male readers have a wide choice of heroes to identify with, whereas girls have no such choice. The resulting data on division of gender roles lead to the conclusion that among analyzed textbooks there weren't a balanced ratio of representatives of both sexes. Curriculum gender asymmetry presented at writer's sex, we found that Ukrainian literature represented mainly by men. According to Michael Kimmel [12, c. 164] «*studies of children's books and anthropologies consistently reported traditional sex differences and pro-male biases. Females have been vastly underrepresented in pictures, in titles, and as main characters, and often are completely absent. In addition, female characters have usually been cast in insignificant or secondary roles*». The same situation we can find in Ukrainian literature textbooks for middle school. We also found that main characters in these compositions were mostly associated with negative character features or with unsuccessful life.

2. Category «gender justice component»

Content analysis of the educational documents (Ukrainian literature programs for grades 5-9) [30] showed that «*gender justice component*» was noticed in «*Ukrainian literature*» for 5th grade twice in tale stories about female fairy creature, which helped everyone and named «*Huha-Mohovynka*» by Vasyl Koroliv-Staruy and another story was about small brave girl, she had an extraordinary journey to a fairy country called «*Ad-*

ventures of Aly in country Nedolandiya» [3]. In 6 grades «gender justice component» was outlined only once in the tale-story describing clever girl and also one time in the poem of Iryna Zhilenko «Fire-bird», the main character personifies very beautiful and brave women, who don't afraid to show her beauty to others [13]. In 7 grades, we found two works with positive role models of women in traditional society: poem «Marusya Boguslavka» – about brave girl, she rescued many cossacks (Ukrainian warriors at that time) from tatar prison, the next novel called «Orusya» describes brave girl who escaped from parent's home with her beloved and healed him after wounding [14]. In 8 grades program, we found inspiring poems by Lesya Ukrayinka, where she states, «She will be laughing even if she wants to cry» [19]. The ninth grade curriculum program represented by «Natalka-Poltavka» by Ivan Karpenko-Karuy, the main hero young girl is very faithful and devoted to her beloved man, and another composition named «Institute-girl» by Marko Vovchok tells us about two young beautiful girls, but one is very poor and ought to earn her living working as servant girl but still she looks happy and smiling has a good temper, and the second girl is rich, wicked and proud, always unhappy with bogus aristocratic manners but she has opportunity to get an education for rich ladies [23]. As we noticed overall quantity of works in literature allow more space for male roles both in the illustrations and in the texts. Female figures mostly inspire the feeling of pity or contempt in the students, whereas male heroes can be the object of admiration, pride, indignation or hatred.

3. Category Gender stereotypes

Subcategory «Language sexism»

It is a proven fact in linguistics to be considered male-centrism is primarily present in many languages, in linguistic structure of Ukrainian language there are a number of patriarchal stereotypes which impose power picture of the world in which women play a secondary role. A classic example of this is appeal to the audience, in the beginning of every textbook we can see «Dear friends» or «Dear eight grade students». But it happens quite often that these words perceived in a wrong way, like audience consist from male children only.

Subcategory «language sexism» or words of stereotypical content represented by image(s) of woman, as «feminine», «girl», «victim», man described as «hero», «hard worker», «farmer», «pragmatic». Sometimes it can be found even abuse and rude expressions about women, for example, in the composition of «Eneida» by Ivan Kotlyarevsky already mentioned above. Sexism can exist in the language at the level of words, expressions, sentences and at the level of discourse. The most common linguistic sexism is the gender stereotypes, asymmetry in using parallel statements regarding men and women, and «invisibility» of women in the language [26].

The Ukrainian researcher O. Semikolenova, (2007) in her book «We are different – we are equal. Basics of gender equality culture: Guide for 9-12 grades students of secondary schools» states [26], that language sexism can be divided into

categories – lexical omission, semantic asymmetry, morphological asymmetry, syntax asymmetry. One of the most evident sign of language sexism is lexical omission. Meaning of some professions that can have both men and women, but there is only a masculine gender form, for example, job titles, scientific degrees and ranks. In particular, names of some professions are used only in masculine gender form. This is particularly true for prestige professions and positions that for a long time been inaccessible for women: a lawyer, a surgeon, a director, a manager, a professor, a deputy, a minister, a president. In the fact, today women also acquire these professions and occupy higher positions, but through the use of a male-centered language they continue to remain invisible in the textbooks. Although these words are not labeled by one gender, they are perceived as being related firstly to men.

The semantic asymmetry is observed not only in the names of professions. Many words with parallel gender forms in fact, are different in meaning. In such pairs of words masculine form is positive or has neutral meaning and form of feminine gender eventually undergo deterioration of meaning. The content-analysis of textbooks showed that in areas where significant (and sometimes overwhelming) amount are women, professions are formed in masculine gender – teacher, accountant, designer, stylist, and chef and so on. On the other hand, some names of low-paid jobs exist only in the feminine gender form, for example – maid, nurse. Some professions names have feminine and masculine gender words but these words have a different semantic meaning, for example a midwife – women with secondary medical education, has the right to provide medical assistance during childbirth; Obstetrician – a doctor, a specialist in obstetrics. When the woman is called a good poetess, it meant that she is talented among other poetesses, but when she is called «a talented poet», it is meant that her talent recognized among all poets – women and men. Gender discrimination on semantic level of words was also have been found in expressions of stereotypical images of women and men like: «female logic» (no logic), «women's happiness» (have a husband and children), «women's talk» (not serious conversation). While the same expressions with men do not exist (for example, «men's happiness»), or they have positive stylistic meaning – «men's talk» (serious conversation).

Morphological asymmetry (formation of feminine gender words from masculine gender words), indicating that the form of masculine gender is primary, and the feminine gender word is a secondary and dependent on it, for example: God – Goddess, poet – poetess and others.

The tendency to portray active men and passive women observed in textbook's language through syntax asymmetry. Specifically, the researchers found tendency depict men as a subject and woman – as an object through words in sentences, men are usually subjects in a sentence and words denoting women – objects. In those cases where women are a subject it is used a passive voice of the action, which devalues the achievements of women. For example, in the poem from 6 grade textbooks by Oleksandr Oles «Mukuta Kozhumjyaka» [3]: «Our prince has to give his daughter to the evil

Dragon...» where Subject represented by «prince» in masculine gender and object by «daughter» in feminine gender. The word order also can eliminate gender bias picture in latent curriculum. Even in cases where the feminine and masculine gender of the words are supposedly equal, but in such pairs of words masculine gender will precede feminine and is considered more important (for example, he and she, husband and wife, men and women). In fairy tales for 5 and 6 grades almost every tale starts with the sentence: «Once upon a time there lived grandfather and grandmother...» or «Once upon a time there lived a man with his wife and three sons...».

We cannot ignore the fact that linguistics sexism does negatively impact both female and male students. The results of sociological research by L. Lindsey (2005) shows that «ambiguous interpretations of masculine generics not only bias cognitions but differentially affect the self-esteem of people who read, hear and use them. Those who use sexist language in written form are more likely use it in oral form.» [16, c. 91].

Subcategory «gender character traits»

Gender character traits of women often depicted as caring, emotional, sensitive, weak, and such traits as activity, courage, rationality, curiosity seems unique to men. These interpretations are examples of words with stereotypical gender image. However, the mentioned characteristics can be equally inherent to men and women as individual traits and not the specific gender features. In order to analyze the evolution of views on gender issues, we can quote a content-analysis of the image of the mother, which often play a leading role in poems of the textbooks for elementary school [20]. The country is identified with mother («Ukraine – our only mother»), and the mother teaches the native language («Ukrainian language as a mother tongue»). The mother is a sensible guardian of moral principles. Often the mother is shown as a weak woman, who worked a lot and has fallen ill. In the middle school curriculum program, for example, in the folk poem from the textbook for 8 grade we found next: «Ukraine bewailed, because have no money to live for, because her small children were killed by tatar army...» [19]. We can argue if the image of sick and tired mother even if it is positive, has a negative influence on student's consciousness. The language of female heroes differs from male heroes, becomes more polite, expressive and feminine. This phenomenon was mentioned also by Lindsey [16; 86] in «Gender roles: a sociological perspective. It can be noticed in many languages, the brightest evidence is «women's language» in Japanese language, and women's characters described in textbooks, using polite language, female readers refrain themselves from «man talk» and believe that they are lesser persons.

Subcategory «gender social roles»

Category «gender social roles» reflects the traditional distribution of men and women activities through national curriculum program. We have not found any single composition through textbooks of five grades of middle education which is not related to traditional female activities, it was revealed that women were traditionally associated with household activity and children, men were associated with physical work, war, and career. As it was mentioned also by Michael Kimmel, a female character's activities in books are limited to loving, watching or helping, while males engaged in adventuring and solving problems. Women were not given jobs or professions; motherhood was presented as a full-time, life-time job [12, c. 164]. In some compositions we found not typical, strong women's characters, who opposed traditional beliefs but mostly their attempts were crashed with public shame like in «Natalka – Poltavka» by Ivan Kotlyarevsky in 9 grade textbooks. This evidence can explain the fact that many words related to the public sphere are in masculine gender, and related to the private sphere are in feminine gender (housewife, housemaid). Men and boys are presented as energetic and active, whereas women and girls as passive, dependent and taken care of by someone else, very often «they are spending years crying and waiting for men returning from long journeys or war». Gender role stereotypes affect how children perceive themselves. Negative portrayals of their gender may affect their identity and self-esteem [21]. And as a result, student of middle school may perform increased level of overt gender bullying in spite of the fact that amount of bullying decreases in high school, but it acquires more covert forms [21]. James Banks in «Multicultural education: issues and perspectives» insist on importance of gender equal curriculum. Because, as he mentioned «When children read about people in nontraditional gender roles, they are less likely to limit themselves to stereotypes.» [5]. He also identified major forms of bias in textbooks which can help teachers to detect whether text is prejudice related to gender.

Results. We propose a list of categories with subcategories which can be defined from the sampling textbooks of Ukrainian literature subject. Each category is represented by table with numbers or text samples.

1. Categories «Gender representations» and «Gender justice component»

We can make comparison within grades in Table 1. Categories «gender representations» and «gender justice component».

2. Categories «Gender stereotypes» (Table 2).

Interpretations of female and male social roles samples in literature by grades (Table 3).

Discussion. According national curriculum program in Ukrainian literature [25] we found high attention to a component of the national culture,

Table 1

Grade/gender	5 th grade (2013)		6 th grade (2014)		7 th grade (2010)		8 th grade (2016)		9 th grade (2009)	
Subcategories	female	male	female	male	female	male	female	male	female	male
Gender representations by authors	1	11	5	15	1	12	3	14	1	17
Gender representations by heroes	11	20	11	24	17	19	7	17	9	10

raising a level of national conscious and patriotism of the future generation. Thus, interdisciplinary connections with Ukrainian language and Ukrainian history were noticed. But researchers should also mention that the Ukrainian literature from ancient times up to the XX century reveal traditional values of the conservative society, where women were segregated or ignored. So, it is proposed to include more works of modern writers, who describes transition to the values of modern people and changes of an informational society. We propose to increase frequency of modern literature texts where changes in gender relations are obvious, and there is a tendency of partner roles and gender harmony.

Interpretation of the gender aspect in Ukrainian literature works should be reflected in the content of the curriculum program. The poem by Kotlyarevsky «Eneyida» consist a lot of language sexism which are abusive and not acceptable in modern discourse. On the contrary, we should pay more attention to the works where children can see not typical stories of women, for example in «Institute-girl» by Marko Vovchok. In the content of the curriculum and textbooks we advise to focus not only on suffering, moral degradation of the characters or their idealization but offer students find solutions to characters life problems.

The problem of gender and language correlation is much complicated question than it seems

at a first glance. It not only reflects the treatment of women by men in society, but also is able to form our understanding of sex and our attitude towards women. Language itself is not sexist, but it become such because of those who use it [24]. *Gender sensitive language*, as mentioned in *Gender bias in school textbooks* [6], is the best way to present gender issues in textbooks context, but gender sensitive language should not make women visible, include them in context only, and keeping misrepresent them in stereotypical ways, but should make them genuine equal in context. Linda Lindsey stated that «in dealing with the generic issue, we should encourage inclusiveness and avoid sexism», using pronoun «they» for example, is more acceptable than «she and he» [16, c. 76]. We advise to omit texts with gender offensive expressions or those that negatively portray gender representatives. It is better to avoid stereotypical images of gender roles (for example, manager – a man, teacher – a woman); The curriculum should follow a gender-neutral vocabulary – instead of using name of a female or a male profession it is advised to use universal name of profession or role performed by both sexes and call men and women equally and do not use endearing or other special forms to one of the genders. In the study of texts where gender component is present, during discussion gender terminology should be used and explained, for example: «feminism,» «gender,»

Table 2

Commonly used adjectives and nouns for female and male heroes to denote feminine and masculine traits and social roles

Female adjectives	Male adjectives	Female nouns	Male nouns
Beautiful	Active	Housewife	Fellow
Weak	Logical	Daughter	Boy
little	Serious	Princess	Husband
passive	Beautiful	Girl	Student
emotional	Clever	Schoolgirl	Son
irrational	Mean	Housemaid	Slave
kind	Courageous	Wife	Warrior
loving	Rational	Widow	Father
suffering	Curious	Wench	King
caring	Hard-working	Witch	Regent
sensitive	Successful	Mother	Prince
hard-working	Rich	Single-mother	Owner
polite	Poor	Mistress	Master
poor	Fighting	Muse	Blacksmith
sweet	Strong	Queen	Pope
lonely	Obsessed	Governess	Lord
charming	Slim	Teacher	Mister
ugly	Obese		Worker
sacrificing	Ugly		Slave

Table 3

Grade	Composition	Female roles	Male roles
5 th grade	1. «Painted Fox»	1. Females are silly and easy cheated by clever and sly males.	1. Males are clever, sly and extremely successful in cheating.
6 th grade	1. «A secret society of cowards, oranti fear remedy # 9.»	1. Female character is kind and helping, but at the same time weak and suffering.	1. Male characters adventurous and curious, fantastic and brave.
7 th grade	1. «Oryusya»	1. Main female character depicted as beautiful, loving, hard-working at home young girl.	1. Male characters strong, handsome, wise, controlling and organizing leader, fighter.
8 th grade	1. «Place for Dragon».	1. Female characters are invisible and mentioned only once as a daughter of king.	1. Males are described as good friends, intelligent persons, writers.
9 th grade	1. «Lileya».	1. Female characters are suffering and weak, poor and depending on men.	1. Male characters mean and ugly, exploit other people especially women.

«gender identity culture», «feminine» «masculinity» «androgyny», «gender harmony/disharmony», «gender equality/inequality» «gender discrimination», «gender violence» and so on.

In the texts containing gender component, we advise to use gender methodology: study gender view of author in the text; gender characteristic picture of the world; comparing different views of characters and place of the man and women in the family, in social, political, and industrial areas; study characteristics of gender discrimination or equality; determine the main causes of disharmony in the relationship between men and woman; make comparison of a gender ideology, compare gender views of heroes on the relationship between men and women in other works. Michael Kimmel points out that some changes have occurred over the past-quarter century. In children's books today, girls and women are far more likely than before to be depicted as the main character, and far less likely to be depicted as passive, without ambition or career goals. But gender stereotypes still prevail: girls are still depicted as more interested in domestic life than boys are [12; 164]. Thus, the development of postindustrial modern society leads to the deep cultural changes and promote gender equality. Cultural change in attitudes toward the roles of women and men can thus be regarded as necessary, although not sufficient, condition for the consolidation of gender equality [11].

Conclusions. Content analysis of school textbooks for Ukrainian literature in 5-9 grades led the researchers to the conclusion that they were compiled without consideration for gender balance. In the content of a curriculum program women are positioned as characters of sacrifice, labor, housewife, mother, men – the leader, the aggressor, intellectual personality. As a result, at the age of junior high school girls find out that they are more valued for their appearance than for their talents [12], low self-esteem, and society pressure and expectations influence female students to choose humanitarian direction while entering university, and as a result get low-paid occupation in future. «The direction of the gendered society in the new century and the new millennium is not for women and men to become increasingly similar, but

for them to become more equal. For those traits and behaviors labeled as masculine and feminine – competence and compassion, ambition and affection – to be accepted as distinctly human qualities, accessible to both women and men. Such a transformation does not require that men and women become more like each other, but, rather, more deeply and fully themselves» [12]. Gender-sensitive language in textbooks develops student's consciousness with value of gender parity principle. And in order to make language gender-neutral it should be recognized that males are regarded more highly than females as argued by gender sociological researcher L. Linsey (2005) [16, c. 92].

Gender-sensitive curriculum needs to design new methodology, and Ukrainian government made an obvious progress of implementing in school life gender-sensitive curriculum according to the standards of EU countries. It should be mentioned that Ukraine is still very young country and gained its independence from Soviet Union in 1991, since that event passed too less of time on the way of democracy, transparency and human rights of both genders. And almost two decades ago textbooks in Ukraine were designed by the standards of former USSR, where equal rights between women and men were declared but not followed by everyday life practice. Ukraine is undergoing a complex process of transformation from communist to democratic values, it has been done an obvious progress on this direction by publishing more improved textbooks year by year, but it could be done more in a rapidly changing world and facing reality of women's equality in developed countries.

From the current study, we can make conclusions only about gender segregation in so-called hidden curriculum, but we are unclear about other aspects of hidden curriculum related to nationality and social class issues. As being currently study in Taiwan, connected with educational system in Taiwan, researcher interested in **further study**, **where** we would examine hidden curriculum in middle school of Taiwanese literature textbooks for the gender discrimination, make comparison with Ukrainian one and make future suggestions for both countries educational curriculum.

References:

1. Adler P.A., Kless S.J. & Adler P. (1992). Socialization to Gender Roles: Popularity among Elementary School Boys and Girls. *Sociology of Education* Vol. 65, No. 3, 169-187. – http://www.jstor.org/stable/2112807?seq=1#page_scan_tab_contents.
2. Andrusyshen C.H. and Kirkconnell W. (Trans.) (1963). *The Ukrainian Poets 1189-1962*. Ivan Kotliarevsky. Eneida. Toronto: Ukrainian Canadian Committee by the University of Toronto Press, pp. 36-47.
3. Avramenko O.M. (2013). *Ukrainian literature: 5th grade textbook for compulsory school*. Kyiv: Gramota.
4. Amancio L. (1993). Stereotypes as Ideologies. The case of gender categories. *Revista de Psicologia Social* 8(2), 163-170. [file:///Users/user/Downloads/Dialnet-StereotypesAsIdeologies-111785%20\(1\).](file:///Users/user/Downloads/Dialnet-StereotypesAsIdeologies-111785%20(1).)
5. Banks J.A., McGee Banks C.A. (2010) *Multicultural Education: Issues and Perspectives*. Hoboken: John Wiley & Sons, Inc.
6. Bronwyn D. (1995). *Gender bias in school text books*. London: Women and Youth Affairs Division, Commonwealth Secretariat.
7. Buturlym T.I. *Hidden curriculum in Ukrainian literature programs for high secondary school*.
8. Jackson P.W. (1968). *Life in Classrooms*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
9. Hyde J.S. (1984). Children's understanding of sexist language. *Developmental Psychology* 20(4):697-706. – https://www.researchgate.net/publication/232448169_Childrens_understanding_of_sexist_language.
10. Inglehart R., Norris P. (2003). *Rising Tide. Gender Equality and Cultural Change around the World*. New York: Cambridge University press.
11. Kimmel M.S. (2004). *The Gendered Society*. New York: Oxford University Press.

12. Kovalenko L.T. (2014). Ukrainian literature: 6th grade textbook for compulsory school. Kyiv, Publishing House: Osvita.
13. Kovalenko L.T. (2016). Ukrainian literature: 7th grade textbook for compulsory school. Kyiv, Publishing House: Osvita.
14. Lahelma E. (2002). Gendered Conflicts in Secondary School: Fun or enactment of power? Gender and education. Vol. 14, No. 3, 295-306. – <http://www.tandfonline.com/doi/ref/10.1080/0954025022000010749>.
15. Lindsey L.L. (2005). Gender Roles. A sociological perspective. Upper Saddle River: Pearson Education Inc.
16. Marushchenko O., Plakhotnik O. (2012). Gender school histories. Kharkov: Monograph.
17. Marushchenko O., (2013). Hidden curriculum of the modern school: methodology and structuring research. Kharkiv, vol. 1 (pp. 57-64).
18. Mischenko O. (2016). Ukrainian literature: 8th grade textbook for compulsory school. Kyiv: Geneza.
19. Moussienko N. and Kisselyova O. (2008). Gender sensitive education in Ukraine: Achievements, Gaps and Challenges. In J. Włodarczyk (Eds.), Gender Issues 2008: Gender Sensitive Education in the Czech Republic, Poland, Slovakia and Ukraine. (pp. 129-164). Warsaw: Heinrich Böll Foundation. – http://aa.ecn.cz/img_upload/8b47a03bf445e4c3031ce326c68558ae/Gender_Issues_2008_UK_int.pdf.
20. Narahara M.M. (1998). Gender stereotypes in Children's Picture Books. University of California.
21. New R.S., Cochran M. (Eds.), (2007). Early Childhood Education. An International Encyclopedia. Vol. 1 A-D. Westport: Praeger Publishers.
22. Paharenko V. (2009). Ukrainian literature: 9th grade textbook for compulsory school. Kyiv: Geneza.
23. Tsukor O., Ivanova I. (2007). The Basics of Gender-sensitive education. A textbook for the headmaster. Kyiv: Pleyady. No 10, p. 34-47.
24. Sunderland J. (2011). Language, Gender and Children's fiction. London: Continuum.
25. Semikolenova O. (Eds.), (2007). We are different – we are equal. Basics of gender equality culture: Guide for 9-12 grades students of secondary schools. Kyiv: K.I.S.
26. Skoryk M.M. (Eds.), (2004). Fundamentals of Gender Theory: Textbook. Kyiv: K.I.S.
27. <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/navchalni-programy.html>.
28. <http://ufpp.gov.ua/content/PDF/zakonodavstvo/konstitychiya.pdf>.
29. <http://sites.utoronto.ca/elul/English/218/Eneida.pdf>.

Їнг-Яо Ченг

Тайванський національний університет імені Сунь Ятсена (Китай)

Куліш О.В.

Тайванський національний університет імені Сунь Ятсена (Китай),

Білоцерківський національний аграрний університет (Україна)

БЕЗГЕНДЕРНИЙ КУРС НАВЧАННЯ ЗА ПІДРУЧНИКАМИ З УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ ДЛЯ УЧНІВ 5-9 КЛАСІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ШКІЛ

Анотація

Стаття присвячена гендерним питанням базової освіти в Україні. Здійснено аналіз національної програми безгендерного курсу навчання з української літератури та підручників для 5-9 класів загальноосвітніх шкіл. У глибинному аналізі текстів виявлено великі розбіжності у гендерних уявленнях у текстах авторів та героїв. Під час вивчення сюжетів прозових текстів були помічені гендерні стереотипи, головним чином у романах, де описані старі українські патріархальні сімейні традиції. Мовні сексизми також були представлені на лексичному, семантичному, морфологічному та синтаксичному рівнях. Стереотипи героїв у романах виявлені шляхом використання жіночих та чоловічих прикметників. Жіночі типові прикметники – красиві, слабкі, пасивні, емоційні, ірраціональні, добрі; чоловічі типові прикметники – активні, розумні, логічні, мужні, цікаві, успішні, сильні. Соціальні ролі в суспільстві дуже суворо поділені: чоловіки представлені як герої, воїни, майстри, а жінки – домогосподарки, дочки, дівчата, матері та вдови. Автор пропонує вилучити тексти, в яких зображені старі патріархальні традиції, а натомість рекомендуються тексти сучасних письменників для читання.

Ключові слова: навчальна програма, національна програма, шкільні підручники, гендерні дослідження, гендерні стереотипи, гендерні уявлення, гендерна категорія, підкатегорія, патріархальні традиції, компонент гендерної справедливості, гендерно-чутлива мова, мовний сексизм, соціальна роль.

Инг-Яо Ченг

Тайванский национальный университет имени Сунь Ятсена (Китай)

Кулиш О.В.

Тайванский национальный университет имени Сунь Ятсена (Китай),

Белоцерковский национальный аграрный университет (Украина)

БЕЗГЕНДЕРНЫЙ КУРС ОБУЧЕНИЯ ПО УЧЕБНИКАМ УКРАИНСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ ДЛЯ УЧАЩИХСЯ 5-9 КЛАССОВ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ШКОЛ

Аннотация

В статье рассмотрены вопросы гендерного образования в Украине. Осуществлен анализ национальной программы безгендерного курса обучения на уроках украинской литературы и учебников 5-9 классов общеобразовательных школ. В анализе текстов выявлены расхождения в гендерных представлениях по тексту авторов и героев. При изучении сюжетов прозаических текстов были подмечены гендерные стереотипы, главным образом в романах, где описаны старые украинские патриархальные семейные традиции. Языковой сексизм также был представлен на лексическом, семантическом, морфологическом и синтаксическом уровнях. Стереотипы героев в романах выявлены путем использования женских и мужских прилагательных. Женские типичные прилагательные – красивые, слабые, пассивные, эмоциональные, иррациональные, добрые; мужские типичные прилагательные – активные, умные, логичные, мужественные, интересные, успешные, сильные. Социальные роли в обществе очень жестко определены: мужчины представлены как герои, воины, мастера, а женщины – домохозяйки, дочери, девушки, матери и вдовы. Автор предлагает изъять тексты, в которых изображены старые патриархальные традиции, а взамен рекомендуются тексты современных писателей для чтения.

Ключевые слова: образовательная программа, национальная программа, школьные учебники, гендерные исследования, гендерные стереотипы, гендерные представления, гендерная категория, подкатегория, патриархальные традиции, компонент гендерной справедливости, гендерно-чувственный язык, языковой сексизм, социальная роль.

UDC 81'367.627/4

PRAGMATIC CHARACTERISTICS OF NUMERALS IN FREE AND PHRASEOLOGICAL PHRASES

Pylpenko I.O.

Bila Tserkva National Agrarian University

The article is devoted to analysis of systemic semantic relations. The author considers variants of coherent word-combinations in comparison with both variants of free word-combinations and variants of phraseological units. The article in question deals with the status of Numerals as far as their linguo-cognitive aspects are considered. Observation of discrepancies in comparable languages is considered. Attention is being focused upon their semantic deviations in different languages.

Keywords: numerals, nouns, linguo-cognitive aspects, free word-combination, semantic deviations, quantitative words.

Formulation of the problem. Each language has stable phrases, which in terms of content and syntactic function are equivalent to words. These phrases belong to pollexemic linguistic units with a certain structure and semantic loading. Phraseological units reflect the perception of people about the surrounding world. Each language is characterized by its original phraseology, which is associated with the uniqueness of everyday life, customs, culture and mentality of the people. In English, phraseological units with a numerator occupy a special place. The phraseological units with a numerator are characterized by the fatigue, distinctness and semantic integrity. Despite the sufficient development of modern linguistics, scholars have paid considerable attention to the linguistic

and cognitive aspects of numerals in the context of free and phraseological phrases and their differences in comparable languages.

The urgency of the topic of research is determined by the trends of the present linguistics to study the issues of systemic-functional linguistic existence units [1, c. 2].

The purpose of this article is to analyze the processes of decantification and desempence of numerals on their diasynchronous vector.

Presenting main material. In the lexical-semantic field of the quantity (LSFQ), English numerals occupy a dominant position, which is conditioned by their regular correlation with natural numbers, using in a direct and indirect number, the ability to denote precise, inaccurate, and approximate quan-

tities [3]. Outside LSFQ, quantitative words-numerals are deprived of supporting semains, desemante and denote the adherent signs of objectivity, syncretism and semantic emptiness [4]. In a phraseological context, numerals semanize an undefined number, and in syntactic – approximate. Expressions of quantitative values can be lexemes, devoid of quantitative sem. For example: «денег куры не клюют» (много денег), «куда деваться от княжон» (слишком много невест). It should be noted that the numerical values of numerals are weathered in symbolic symbols such as: 4 – «symbol of order», 7 – «symbol of abundance», 100 – «symbol of completeness», 13 – «symbol of misfortune» [2, с. 3]. The axiological aspect is characteristic of serial adjectives such as: Eng. first, second, third, ukr: перший, другий, третій. For example: English: first teeth «молочні зуби», second teeth «постійні зуби», third teeth «вставні зуби», second to none «неперевершений», second thoughts «подальші роздуми»; ukr: третій зайвий, сьомо вода на киселі; rus: играть первую скрипку, третьего не дано. Normative for numerals was the designation of dynasties, telephones, routes, cars, brands, etc. Advertising slogans are saturated with quantitative units (QU) such as super-, macro-, mini-. Metaphors and other tropical means from the point to the intentions of the addressee, verbalizing its influence on the behavior of the addressee. In humorous situations, QU anecdotes create the effect of a linguistic game. Example:

Teacher: If we take three from seven, what difference does it make?

The pupil: That's what I say.

Units with quantitative semes are the favorites of folk art and idioms, which are created by acting models of language. For example: Умом Россию не понять, аршином общим не измерить (Tyutchev). Numbers, on the one hand, are the words of measure and weight, on the other hand, have much in common with their semantic evolution and functioning.

The terminology of QU is marked by the loss of objective semantics, the enrichment of QU by semimes of exact quantification. Outside the terminology and on.

The phraseological space of the QU forms a binary opposition to the designation of the adherent concepts of «a lot». At the syntagmatic level, QU is inherent semantics of a bivector – an exact, approximate or indefinite quantity.

Determinants in this case are text and discursive factors. In the semantic evolution of QU, they repeat their cycle of formation: they reverse the significance of objectivity, qualitative and syncretic.

The linguistic parameters of QU are due to the efficacy of lingual and extralinguistic factors, the nature of denotats, signs of the latter and the ways of their knowledge. A standard-expression vector in the QU domain is the driving force through which erodes the etymological origins of said words, generates semantic quantization, objectivity, qualitative, verifies the universal character of quantitative words, in particular their poly-aspect, polyvectorality, and polyfunctionality.

Among the linguistic means of expressing the notion of number dominant position number portions (NumP) that are used to designate fragments of re-

ality in their quantitative representation. The semantic core of NumP exists nouns or quasi-nouns, and numerical attributes are numerals.

The basic condition for combining these words is discreteness, homogeneity marked objects. Common for NumP is English and Ukrainian use to indicate the exact or approximate number, which is determined by the nature of knowledge. The analysis of the actual material shows that the Numerals are mostly used to denote an exact number. Among the elements that convey the flavor of English, a special place is occupied by the NumP with words of weight and weight (mile, yard, foot, hundredweight, fathom, bushel, inch). These words are transmitted over the original using transliteration, and their content is commented by the translator. The absence of a formal match between the elements of the English and Ukrainian languages occurs when the dates, pages, etc. are indicated. In English, quantitative numerals are used instead of ordinal in combinations of the type book three, chapter nine, in the year 1914, room fifteen, page thirty. In Ukrainian, such updating is optional. For example: Служив під другим номером станкового кулемета (V.S. Kucher). J. Galsworthy's novels begin to refer to temporal parameters Events: On June 15 1886 (The Man of Property); When, in 1895 (In Chancery); In that Summer of 1909 (To Let); On that momentous mid-October afternoon of 1922 (The White Monkey); at the end of September 1924 (The Silver Spoon); by the spring of 1926 (Swan Song).

Mandatory for the English is to fix the date of writing the letter and the author's seat: 11-Road, London, N. W. 5, 15 September 19 –; Vine Cottage, Oxford Road, Abington-on-Thames, Nr. Oxford, 13th May 19th –. In English the name of the year is transmitted by a numerical numerator, and the number of the month is ordinal: 1st January 1915... the first of January (January the first), nineteen fifteen; 3rd May 1789... the third of May (May the third) seventeen eighty-nine. Differences in the comparable languages are observed with the compatibility of NumP with official words. Thus, the Ukrainian expression «на десятій сторінці» is translated using English links at page ten, on page ten (at p. Ten, on p. 10), depending on the particular situation. But in English, unlike the Ukrainian one, a numerical number is used.

Among means of realization of the notion of an approximate number in English and Ukrainian, the structural type «noun + numerator», inverse configuration is singled out. Implementation of this structural type of numerical approximation illustrates the role played by the syntactic environment, the position of the tokens and the structure of the macrosystem. For example: «They're going a day or two, are not they?» (K. Prichard). «Sometimes a man, sometimes a girl or two» (Th. Dreiser). «This wood goes for a mile or two, if I remember» (J. Galsworthy). Ukr: «Днів за п'ять до покосу, як захворів він» (I. Tsupa). «Нарешті, хвилин за десять Коцюбинський дозвонився таки» (Y. Smolich).

With the identity of the model (noun + numeric), the order of their stability sequences (the proklytic use of the noun), the same plan of expression the numbers (approximate) of the mentioned pat-

terns in the comparable languages are different lexical content. In English, this structure is used only numerator is two, and in the Ukrainian language there are different numerals. A type combination a day or two, bird or two, a hawk or two, a month or two, a girl or two, a year or two are on the verge of free and sustainable phrases that are stable component is two, the latter, deseming, becomes «several». For example: «a word or two» – ukr. one or two words, short conversation, short utterance. The structure of free communication of «кілометрів двадцять» when translated into English is not stored, the equivalent here is sought after using structural types of about 20 kilometers, about 20 kilometers, round twenty kilometers. Inversive configuration is more common in the Ukrainian language, in English, NumP are used with word-specifiers round, about almost, approx, some, etc. In terms of full or rough NumP, numerals implement a quantitative function. The numerical function is performed by numerals as the names of abstract numbers. In NumP, nouns or their substitutes are used to denote living entities (NumN1), objects, artifacts (NumN2), events, events (NumN3), and quantitative units (NumN4). For example: NumN1 – English three rabbits, two birds, one child; ukrainian – три собаки, дві кішки; NumN2 – English two eggs, one cigar, forty books; ukrainian – два будинки, сім стільців; NumN3 – English two directions, four matches, three blows; ukrainian – дві події, чотири змагання; NumN4 – English. two dozens, five acres, two minutes; ukrainian – дві дюжини, п'ять гектарів, три секунди.

Particular attention during the translation deserves stable NumP. According to the semantic principle, these combinations fall into several groups. The first group includes NumP that realize the exact number (in two- на половину. Four Seas – чотири моря, Four Corners – чотири сторони світу, etc.). Significant difficulties in translating are NumP of the second group whose numerals are characterized by semantic diffusion, a broad semantic volume. For example: «to be in two minds» – бути в нерішучості, «two by four» – пуста розмова, «one and all» – усі разом і кожен зокрема.

An adequate translation of units of this type contributes to the knowledge of the language and its stories. Some NumP are associated with mythology, reproducing a magical attitude people to numbers. Comparison: seven sins, seven virtues, seven stars, twelve disciples. In the third group is distinguished by NumP components with numerals that got rid of the quantitative meaning and act as a «building material». For example: «like one o'clock» – дуже швидко, чимдуж, «as cross as two sticks» – дуже злий, «as two peas» – дуже схожі, etc. These combinations are used to indicate qualitative features, subjective assessments, which is one of the translation complexes. Among the phraseological NumP in comparable languages a group of combinations with identical figurative meaning is singled out. For example: «one scabby ship will mar a whole flock» – ukr. одна паршива вівця усю отару псує; «if you run after two hares you will catch neither» – ukr. За двома зайцями поженешся, жодного не спіймаєш; «to make two ends meet» – ukr. зводити кінці з кінцями. It is more difficult to keep the color of the original, when compared to the NumP, there

is only the similarity of meaning. In this case, traditional forms of the translator are used. For example: «one drop of poison infects the whole tun of wine» – ukr. ложка дьогтю у бочці меду, eng. «when two Sunday's meet together» – ukr. після дощику в четвер.

The national color of the language is represented by NumP, which do not have equivalents outside the original and are explicated with the help of a comment: For example: «Five o'clock tea» – ukr. чай між другим сніданком та обідом, english. «to accept the Chiltern Hundred» – ukr. знімати з себе відповідальність члена парламенту; english. «the old thirteen» – ukr. колишній державний стяг США. The past is echoed in the phraseological units (PU) of the original and the translator, while the universal is that the PU of different languages enter into a battle, not only with the original syntactic structures, but also with the established phraseology. Phraseology as an intermediate level is on the verge of lexico-semantic and syntactic levels. In English, phraseological units with a numerator occupy a special place (PUN). (PUN) is characterized by solidity, autonomy and semantic integrity. (PUN) belong to heterogeneous pollexemic units with the corresponding structure and semantics. (PUN) are secondary derivative complexes. The similarity of the surface structure of homonymous correlative phrases does not imply the identity of their significance. For example: «one of these days 1» is a variable phrase and «one of those days 2» (PUN). The last word has several synonyms. For example: «some days, some time or some, some of these days (amer.)» – «цими днями», «незабаром», «коли-небудь». (PUN) in their semantic evolution deviate from the variable units, distanced from them under the influence of divergence. In (PUN) reflects the evolution of the formation of numerals-from the names of objects to the designation of quantitative, and then qualitative features and objects.

The experience of knowing the quantitative relations of the world is also evidenced in the desemantization of numerals. In terms of phraseological context numerals are used on the designation of a small or large number. The motivation here is the initial numerical load of the numeral components.

Conclusions. The semantic continuum (PUN) reflects the formation of the numeral layer of vocabulary, the visual ability of the language, the adaptive capabilities of quantitative units, their vector modifications, and semantic landslides.

Consequently, syntactic and phraseological phrases, while in a genetic connection, reveal common and distinctive features regarding the implementation of system-semantic relations in them. In syntactically free and syntactically related phrases, as units of a single language level, system-semantic links are implemented similarly. Phraseologically related phrases, representing units of another language level, reveal specificity in the implementation of certain system-semantic relations, but do not lose contact with syntactic compounds, actively interacting with them.

Prospects for further research remain the definition of the status of numerals in the context of free and phraseological phrases and their differences in comparable languages.

References:

1. Арутюнова Н. Д. Проблема числа // Логический анализ языка. Квантитативный аспект языка / отв. ред. Н. Д. Арутюнова. – М.: Индрик, 2005. – С. 5-21.
2. Большакова Г. Н. Единицы с количественной, качественно-количественной и количественно-оценочной семантикой в идиолекте и идиостиле В. Набокова: монографія / Г. Н. Большакова // Логический анализ языка. Квантитативный аспект языка; отв. ред. Н. Д. Арутюнова. – М.: Индрик, 2005. – С. 521-534.
3. Жаботинская С. А. Когнитивные и номинативные аспекты класса числительных (на материале современного английского языка) / С. А. Жаботинская. – М.: ИЯ РАН, 1992. – 216 с.
4. Швачко С. О. Квантитативні одиниці англійської мови: перекладацькі аспекти: посібник / С. О. Швачко. – Вінниця: Нова книга, 2008. – 128 с.
5. Швачко С. О. Слова міри і ваги: лінгвокогнітивні аспекти: монографія / С. О. Швачко. – Суми: Вид-во СумДУ, 2008. – 132 с.
6. Glucksberg S. Idiom Meanings and Allusional Content. Idioms: Processing, Structure and Interpretation. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Inc., 1993. 3-26.
7. Kavka S. A Book on Idiomatology. Žilina: University of Žilina, 2003.
8. Kvetko P. English Lexicology in Theory and Practice. Trnava: Univerzita Sv. Cyrila a Metoda, 2009.
9. Українська мова. Енциклопедія 2000: Українська мова. Енциклопедія. – К.: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. Б. Бажана, 2000. – 752 с.
10. Телия 1972: Телия В. Н. Вариантность идиом и принципы идентификации вариантов // Проблемы устойчивости и вариативности фразеологических единиц. – Тула: Тульский гос. пед. ин-т им. Л. Н. Толстого, 1972. – С. 30-69.

Пилипенко І.О.

Білоцерківський національний аграрний університет

ПРАГМАТИЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЧИСЛІВНИКІВ У ВІЛЬНИХ ТА ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ СЛОВОСПОЛУЧЕННЯХ

Анотація

Стаття присвячена дослідженню системно-семантичних зв'язків (зокрема варіативності) на рівні синтаксичних та лексичних словосполученнєвих конструкцій. Проводиться порівняльний аналіз репрезентації відношень варіативності на рівні синтаксично вільних, синтаксично зв'язаних та фразеологічно зв'язаних словосполученнєвих одиниць. У статті аналізуються лінгвокогнітивні аспекти числівників у контексті вільних та фразеологічних словосполучень. Розглядаються спостереження розбіжностей у порівнюваних мовах. Фокусується увага на семантичній девіації числівників дискантних мов.

Ключові слова: числівники, іменники, вільні та фразеологічні словосполучення, синтаксично вільне словосполучення, семантична девіація, квантитативні слова.

Пилипенко И.А.

Белоцерковский национальный аграрный университет

ПРАГМАТИЧНЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЧИСЛИТЕЛЬНЫХ В СВОБОДНЫХ И ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ СЛОВСОЧЕТАНИЯХ

Аннотация

Статья посвящена исследованию системно-семантических связей (в частности вариативности) на уровне синтаксических и лексических словосочетаемых конструкций. Проводится сравнительный анализ репрезентации отношений вариативности на уровне синтаксически свободных, синтаксически связанных и фразеологически связанных словосочетаемых единиц. В статье анализируются лингвокогнитивные аспекты числительных в контексте свободных и фразеологических словосочетаний. Рассматриваются наблюдения разногласий в сравниваемых языках. Фокусируется внимание на семантической девииции числительных дискантных языков.

Ключевые слова: числительные, существительные, свободные и фразеологические сочетания, синтаксически свободное словосочетание, семантическая девияция, квантитативные слова.

УДК 811.111'04'23:22.04

МОВНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ СУГЕСТІЇ СТОСОВНО ПОНЯТТЯ «WISDOM» В СЕРЕДНЬОАНГЛІЙСЬКИХ БІБЛІЙНИХ ТЕКСТАХ

Тарасюк А.М.

Білоцерківський національний аграрний університет

Стаття присвячена мовним засобам вираження сугестії стосовно поняття «wisdom» в середньоанглійських біблійних текстах. Розглянуто витoki та ступінь вивченості поняття сугестії. Охарактеризовано зміст, риси сугестивного тексту та дискурсу, описано механізм сугестивного впливу на особистість. У контексті «wisdom» сугестія переважно здійснюється за допомогою порівнянь, метафор і риторичних питань. Тропи створюють яскравий опис поняття «wisdom» в сугестивному тексті та посилюють свою дію на сугеренда. **Ключові слова:** сугестія, сугестор, сугеренд, сугестивний текст, сугестивний дискурс, сугестивний вплив.

Постановка проблеми. Поняття сугестії з'явилося в англійській філології у XVIII ст. у зв'язку з дослідженнями орієнталістів, коли В. Джонс та Х. Вілсон переклали санскритський термін «в'янджана» як «сила навіювання». Традиційно «сугестія» визначається як різні засоби (не)вербального емоційно забарвленого впливу на людину з метою створення в неї певного стану або спонукання до певних дій. Попри те, що сугестія виступає об'єктом дослідження в психології, нейрофізіології, психіатрії та ін., переважна більшість вчених визнають провідну роль мовлення в процесі сугестивного впливу (В.М. Бехтерев, С.Д. Максименко, Д.В. Ольшанський, В.В. Юрчук) [6, с. 48]. Схиляючись до точки зору більшості вчених, ми вважаємо, що під **сугестією** слід розуміти, насамперед, вербальний вплив на психіку людини, який сприймається без критичної оцінки і є важливою складовою як професійного дискурсу, так і повсякденного спілкування. Таким чином, текст, створений для впливу на підсвідомість адресата з метою зміни його психоемоційного та фізіологічного стану, можна назвати **сугестивним текстом** [3, с. 35].

Мета статті дослідити питання сугестії в лінгвістиці та її використання в біблійних текстах середньоанглійського періоду.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі **завдання**:

1. Уточнити поняття: «сугестії», «сугестор», «сугеренд», «сугестивний текст», «сугестивний дискурс» та визначити як здійснюється сугестивний вплив;

2. Визначити мовні засоби, які використовуються при відтворенні сугестії що до поняття «wisdom» в біблійних текстах середньоанглійської мови.

Актуальність проблеми полягає в тому, що сугестія в біблійних текстах середньоанглійського періоду не отримала достатнього висвітлення та не вичерпує всіх аспектів проблем, пов'язаних з нею, а тому перспективною може стати така розвідка.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сугестивний вплив здійснюється у формі гетеросугестії (навіювання ззовні) та аутосугестії (самонавіювання). Об'єктом гетеросугестії є **сугеренд** (адресат, реципієнт), в ролі якого може виступати окрема людина, група, соціальний шар і т. д. Джерелом гетеросугестії є **сугестор** (адресант, терапевт, консультант), в ролі якого може виступати індивід, група, засоби масової інформації

і т. д. Аутосугестія передбачає об'єднання в одній особі сугестора і сугеренда. Ефективність сугестії визначається рівнем сугестабельності сугеренда, особистісними якостями сугестора, стосунками, що складаються між ними, та особливостями конструювання сугестивного повідомлення [3, с. 30].

Визнаючи провідну роль мовлення в реалізації сугестивного впливу, неможливо ігнорувати інші складові комунікації і обмежити дослідження сугестивним текстом. Увага має бути зосереджена на **сугестивному дискурсі**, що є комплексом вербальних, невербальних, паралінгвістичних та екстралінгвістичних компонентів.

Прагнення до розуміння сутності людини, її свідомості, душі, сенсу існування змушувало філософів, герменевтиків, нейрофізіологів, психологів, соціологів співвідносити результати своїх досліджень із проблемами впливу мови (Л.С. Виготський, А.Б. Добрович, О.О. Леонт'єв, О.Р. Лурія, В.В. Налімов, В.Ф. Петренко, Б.Ф. Поршнев, Д.Л. Співак та ін.). Особливий інтерес до текстів, що впливають, і «вольової мови» виявляли видатні лінгвісти минулого (Ж. Вандрієс, О.О. Потебня, Ф. де Сосюр, Л.П. Якубинський) і продовжують вивчати сучасні дослідники (В.В. Бадрак, Т.А. ван Дейк, О.С. Іссерс, С.М. Леденцова та ін.). Але розуміння того, що мова динамічна за своєю природою, змушує вчених шукати нові способи її опису. Тягар вирішення усіх проблем, пов'язаних з мовною сугестією, взяла на себе сугестивна лінгвістика (С.В. Болтаєва, М.Р. Желтухіна, І.Ю. Черепанова, О.Т. Юданова). Її об'єктами стали лінгвістика сугестора, лінгвістика сугеренда і корпус сугестивних текстів, що забезпечують ефективний, цілеспрямований і передбачуваний вплив на підсвідомість адресата [1].

Широке використання сугестії в різних комунікативних сферах пов'язане, перш за все, з намаганням адресанта здійснити ефективний вплив на адресата і, разом з тим, уникнути тиску та зайвої авторитарності.

Елементи сугестії можна знайти в більшості релігій і вірувань світу, оскільки сама логіка розвитку людства обумовила наявність сугестії в усіх без винятку культурах. Найдієвішим інструментом сугестії в релігійному дискурсі є слово. Слово в культовому спілкуванні наділене святістю, магічністю, що зумовлюється його здатністю переконувати, хвилювати, навіювати. Вербальна комунікація (молитва, проповідь) супроводжує віруючого на всіх етапах стикання з релігією і здійснює як аутосугестивний, так

і гетеросугестивний вплив. Окрім вербальних засобів можливість сугестивного впливу в релігійному дискурсі забезпечується ритуальністю і символізмом, широким використанням невербальних видів комунікації, різноманітністю сугестивних методик, високим рівнем сугестабельності віруючих [4, с. 102].

Людський розум та мудрість здавна цінувалися понад усе. Тому саме одним із яскраво виражених сугестивних понять у Біблії є мудрість. Поради та настанови щодо того як стати мудрим найчастіше зустрічаються в розділах «Ecclesiastes» і «Proverbs» від Святого Євангелія. Найчастіше для того, щоб підкреслити та створити сугестивний вплив на сугеренда використовуються порівняння із використанням протиставного сполучника «but» (приклади (1) – (4)), щоб провести паралель та зробити саме наголос на тому, «а що буде, якщо ти будеш дурним, а не мудрим». Саме така сугестія створює певні рамки до вибору, якою має бути людина і саме їй робити цей вибір. Наприклад:

(1) *The wise in heart will receive commandments: but a prating fool shall fal* [Proverbs 10:8];

(2) *He that walketh with wise men shall be wise: but a companion of fools shall be destroyed* [Proverbs 13:20];

(3) *The simple inherit folly: but the prudent are crowned with knowledge* [Proverbs 14:18];

(4) *Wisdom is better than weapons of war: but one sinner destroyeth much good* [Ecclesiastes 9:18].

Метафора відіграє особливу роль у сугестивному насиченні Біблійних текстів. Зазвичай метафори персоніфіковані (5) та допомагають візуалізувати певні поняття не сприяючи впливу на підсвідомість реципієнта та сприйняття ним світу. Однією із особливостей метафори у біблійних текстах досліджуваного періоду є її використання із повторенням сполучника «and», що створює додатковий ритм та наголос на сказаному (6). Метафори із використанням протиставного сполучника «but» додатково посилюють сугестивність біблійного тексту (7). Наприклад:

(1) *Wisdom strengtheneth the wise more than ten mighty men which are in the city* [Ecclesiastes 7:19];

(2) *Through wisdom is an house builded; and by understanding it is established: And by knowledge shall the chambers be filled with all precious and pleasant riches* [Proverbs 24:3-4];

(3) *Wisdom resteth in the heart of him that hath understanding: but that which is in the midst of fools is made known* [Proverbs 14:33].

Риторичні, будучи структурно оформленими як питання, є по суті ствердженнями, що сприймаються як всезагальна істина. Власне запитання не відбувається, але у сугеренда формується відчуття причетності, залученості до діалогу, самостійності у прийманні рішення. Хоча відповідь уже присутня у таких питаннях, часто сугеренд її визнає як власну. Поняття «мудрість» є оцінним, як, до речі і «дурість», не має чіткого визначення, є семантично дифузним і може мати волонтарне семантичне наповнення залежно від низки чинників, як-от, культура, виховання, етнічна, вікова, релігійна належність). У сугестивних текстах риторичні питання, що торкаються мудрості, мають на меті служити більш глибокому аналізу сказаному, викликаючи у сугеренда нові запитання, в той же час допомагаючи прийняти потрібне рішення. Наприклад:

(1) *Say not thou, What is the cause that the former days were better than these? for thou dost not enquire wisely concerning this* [Ecclesiastes 7:10];

(9) *Who is as the wise man? and who knoweth the interpretation of a thing? a man's wisdom maketh his face to shine, and the boldness of his face shall be changed* [Ecclesiastes 8:1].

Висновки. Отже, сугестія – цілеспрямована комунікативна дія з метою здійснення впливу на підсвідомість адресата для зміни його психоемоційного та фізіологічного стану, що є сукупністю процесу й результату і включає зокрема лінгвальний компонент.

Аналіз середньоанглійського Біблійного тексту при відтворенні поняття «wisdom» в яких реалізується акт навіювання здійснюється найчастіше за допомогою таких мовних засобів: як порівняння, метафора та риторичні запитання. Тропи створюють більш яскравий опис поняття «wisdom» в сугестивному тексті та посилюють свою дію на сугеренда що до сказаного.

Список літератури:

1. Гончаров, Г.А. Сугестия: теория и практика [Текст] / Геннадий Аркадиевич Гончаров. – М.: КСП, 1995. – 320 с.
2. Грановская Р.М. Психология веры / Рада Михайловна Грановская. – СПб.: Издательство «Речь», 2004. – 576 с.
3. Ільницька Леся Леонідівна. Англomовний сугестивний дискурс: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2006. – 222 арк. – Бібліогр.: арк. 182-214.
4. Ільницька Л.Л. Вербальні та невербальні засоби встановлення репрезентативної системи в НЛП // Наук. вісник Чернівецького ун-ту: Серія «Германська філологія»: Зб. наук. праць. – Чернівці: Рута, 2003. – Випуск 156. – С. 99-106.
5. Ільницька Л.Л. Глибинні і поверхневі структури НЛП комунікації // Мовні і концептуальні картини світу: Зб. наук. праць. – К.: ВПЦ Київський університет, 2003. – Випуск 9. – С. 115-120.
6. Климента О.В. Вербальна сугестія та емоції (на матеріалі українських молитов) // Олена Вадимівна Климентова. – К.: Карбон ЛТД, 2012. – 320 с.
7. Слухай Н.В. Лингвистика сферы сакрального: русская культурно-языковая традиция (введение) // Біблія і культура. – Чернівці: Рута, 2008. – Вип.10. – С. 116-124.
8. Слухай Н.В. Сугестия и коммуникация: лингвистическое программирование поведения человека: учебно-методическое пособие / Наталья Виталиевна Слухай. – К.: Издательско-полиграфический центр «Киевский университет», 2012. – 319 с.
9. Спивак Д.Л. Измененные состояния сознания: психология и лингвистика / Дмитрий Леонидович. – СПб.: «Издательский Дом Ювента»; Филологический ф-т СПбГУ, 2000. – 296 с.
10. King James Bible – Електронний ресурс <https://www.bibleonline.ru/bible/eng/45/01/#2-27>.

Тарасюк А.Н.

Белогорский национальный аграрный университет

ЯЗЫКОВЫЕ СРЕДСТВА ВЫРАЖЕНИЯ СУГГЕСТИИ ОТНОСИТЕЛЬНО ПОНЯТИЯ «WISDOM» В СРЕДНЕАНГЛИЙСКИХ БИБЛЕЙСКИХ ТЕКСТАХ

Аннотация

Статья посвящена языковым средствам выражения суггестии относительно понятия «wisdom» в среднеанглийских библейских текстах. Рассмотрены истоки и степень изученности понятия суггестии. Охарактеризованы содержание, особенности суггестивного текста и дискурса, описан механизм суггестивного воздействия на личность. В контексте «wisdom» суггестия преимущественно осуществляется с помощью сравнений, метафор и риторических вопросов. Тропы создают яркое описание понятия «wisdom» в суггестивном тексте и усиливают свое действие на суггерента.

Ключевые слова: суггестия, суггестор, суггерент, суггестивная текст, суггестивная дискурс, суггестивная влияние.

Tarasiuk A.M.

Bila Tserkva National Agrarian University

LANGUAGE MEANS OF EXPRESSING SUGGESTION IN RELATION TO THE CONCEPT «WISDOM» IN THE MIDDLE ENGLISH BIBLICAL TEXTS

Summary

The article focuses on language means of expressing suggestion in relation to the «wisdom» concept in the Middle English Biblical texts. Considerable attention is paid to the notion of suggestion in historical perspective. The article also highlights such notions as suggestive text, suggestive discourse. We seek to explain how suggestive influence affects personality. We maintain that the suggestion in the concept «wisdom» is mostly carried out by such language means as comparisons, metaphors, and rhetorical questions. The tropes create a vivid description of the concept «wisdom» in the suggestive text and enhance their effect on the progresser.

Keywords: suggestion, progressor, progresser, suggestive text, suggestive discourse, suggestive influence.

ВИВЧЕННЯ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ ЛЕКСИКИ: ТРАДИЦІЇ І НОВАТОРСТВО

Туровська Л.В.

Інститут української мови
Національної академії наук України

У статті зроблено спробу подати найзагальніші відомості про вивчення суспільно-політичної термінології на початку ХХІ ст. Подано новітні погляди учених на її номінування, схарактеризовано ядерну й периферійну зони в цій терміносистемі. Виокремлено синоніми, поширені у закордонній лінгвістиці для називання цього поняття: *спеціальний словник (спеціальна лексика) політики, суспільний словник, класово-орієнтований словник*. Закцентовано на впливові позамовних чинників на мовну ситуацію в країні. Розглянуто ключові слова в політичній комунікації.

Ключові слова: суспільно-політична лексика, термін, ключові слова, терміносистема, ядерна зона, периферія.

Постановка проблеми. Прикметною рисою сучасного етапу розвитку суспільства, названого в різних джерелах «пострадянським», «посткомуністичним», «новітнім», стали значні зміни в усіх сферах суспільно-політичного життя – політичній, соціально-економічній, державно-правовій, культурній. Безумовно, суспільні трансформації сьогодення впливають на мовну ситуацію, відзначену надзвичайним динамізмом змін, що виявляється на різних рівнях структури мови. Дослідження суспільно-політичної лексики становить значний мовознавчий інтерес. Проблема семантичних змін у ній стала особливо актуальною в останнє десятиліття ХХ ст.

Відомо, що лексичний прошарок найсуттєвіший до змін у мові. До того ж процес його трансформації практично безперервний, що й свідчить про зв'язок мовної системи з іншими сферами суспільного життя (політичною, соціально-економічною, державною тощо). Очевидно, що чим інтенсивніші зміни в політиці, тим інтенсивніші зміни в лексиці на кожному етапі її розвитку.

Мета статті. Незважаючи на чималу кількість праць, тематичну і галузеву різноманітність суспільно-політичної лексики, ряд завдань чекає свого розв'язання. Так, встановлення часових меж розвитку політичного словника, визначення тематичного наповнення, лексикографічне представлення вербального простору потребують подальших розвідок.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Сьогодні в суспільно-політичній лексиці відбуваються значні зміни, що стосуються і її складу, і сутнісних характеристик. До основних динамічних процесів зараховуємо такі: перерозподіл у складі активної і пасивної суспільно-політичної лексики української мови; позбавлення від «ідеологічних нашарувань» у значеннях цих лексичних одиниць; зміна соціальної оцінності багатьох суспільно-політичних лексем; переорієнтація номінацій у складі суспільно-політичної лексики; руйнування звичних синонімічних та антонімічних зв'язків та виникнення нових; розвиток політичної полісемії й амбівалентної емотивності багатьох словесних знаків; розширення суспільно-політичної лексики української мови за рахунок нових лексичних одиниць.

Зауважимо, що лексичний склад інтенсивно змінюється на зламі історичних епох. Для су-

часної української мови такою межею став період після проголошення незалежності України в 1991 році. Зміни в суспільно-політичному житті спричинили появу цілих пластів нової лексики, особливо в тих сферах, які безпосередньо пов'язані з соціальними перетвореннями. Лексичний склад, внутрішня будова, межі сучасної суспільно-політичної термінології рухливі, відкриті, перебувають у постійному розвитку і взаємодії з іншими терміносистемами, загальноживаною некодифікованою лексикою. Так, перехід економіки від планової соціалістичної до господарювання за ринковими законами зумовив появу значної кількості неологізмів у суспільно-політичній терміносистемі. Серед них – *автокефалія, багатопартійність, бізнес, політичний блок, ваучер, гібридна війна, демонополізація, децентралізація, екзитпол, іміджмейкер, імпічмент, коаліція, лобіювання* тощо. Слід зазначити, що процес розбудови сучасної суспільно-політичної термінології триває: з'являються нові термінологічні одиниці, переосмислюються значення вже відомих найменувань політичних понять, частина термінів відходить до пасивного шару лексики. Лише згодом буде з'ясовано, які з них знайдуть своє місце в центрі терміносистеми, а які відійдуть на периферію її лексичного складу.

Зміни в терміносистемі і її розвиток зумовлені складною взаємодією зовнішніх та внутрішніх факторів. Доволі часто позамовні чинники відіграють пріоритетну роль у процесі номінації спеціальних понять. Проте вони не діють незалежно від внутрішніх, зумовлених певними системними відношеннями. Екстралінгвальні причини можуть сприяти прискоренню відповідних процесів термінологічної номінації, чи, навпаки, створювати перепони в розбудові системи найменувань спеціальних понять. Процеси такої номінації частково залежать і від характеру терміносистеми, її історії, а також від специфіки поняттєвого апарату окремих галузей.

Політика належить до соціально-гуманітарних наук, що зумовлює певну специфіку побудови її термінології. Основне розмежування між технічними та соціально-гуманітарними науками насамперед зумовлене характером співвідношення між суб'єктом й об'єктом дослідження. Очевидно, можна стверджувати, що чим менший вплив людини на ту чи ту галузь науки, тим чіткішим і точнішим стає термін, тим більше він

буде наближатися до тих ідеальних вимог, що висувають до таких найменувань.

Основним об'єктом політики є відносини між людьми, а це зумовлює значний вплив людського чинника на поняттєвий апарат різних галузей суспільно-політичної науки. У мовному ж плані такий стан справ зумовлює експресію політичного терміна, наявність численних парадигматичних зв'язків (полісемічних, синонімічних, омонімічних тощо), які з огляду на однозначне співвідношення між знаками і спеціальними поняттями, що їх найменуваннями є перші, вважаються в терміносистемі небажаними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Увага до термінології та її розбудови на власній мовній основі, ступінь опрацювання та впорядкування, стан і глибина наукового вивчення – це показники рівня розвитку держави, національної свідомості загалом і політичної свідомості зокрема, національної культури в конкретних її проявах (інтелектуальна, мовна, правова, політична). Суспільно-політична термінологія не раз була об'єктом аналізу українських мовознавців (А. А. Бурячок, Т. Ф. Климушенко, Т. І. Панько, Т. В. Весна, О. О. Чорна та ін.) [2; 5; 10; 3; 13]. Аналіз суспільно-політичної лексики сучасної української мови розширює теоретичні обрії термінознавства, бо дозволяє не лише простежити процеси формування терміносистеми, а й сприяє виявленню загальних тенденцій та специфічних національних особливостей розбудови новітніх терміносистем у посттоталітарний період розвитку мови.

Яскравим свідченням не повного теоретичного опрацювання цієї терміносистеми є відсутність єдиного загальноовизначеного терміна на позначення суспільно-політичного терміна. У закордонній лінгвістиці для називання розглядуваного лексичного розряду існує кілька синонімів: *спеціальний словник (спеціальна лексика) політики, суспільний словник, класово-орієнтований словник* [15-18].

Переважно більшість визначень суспільно-політичної лексики об'єднує, по-перше, те, що вони є соціологічними, по-друге, те, що вихідним положенням дослідники вважають систему понятійно-сміслових сфер, на яких вона базується (А. А. Бурячок, І. Ф. Протченко, Т. Б. Крючкова, Ю. А. Бельчиков, Т. П. Климушенко, В. М. Туркін, Т. Д. Савенко, О. Г. Аксьонова та ін.). У лінгвістиці в поле зору дослідників потрапляють різні аспекти суспільно-політичної термінології: походження суспільно-політичних термінів (А. А. Бурячок, С. Б. Капралова, Т. М. Дячук), їхня системна організація (Т. С. Коготкова, В. М. Лейчик, О. О. Мороз, Я. С. Снісаренко), семантичні трансформації в різних дискурсах – художньому, публіцистичному, політичному (Т. М. Рудакова, А. Г. Баранов, О. В. Попова, Т. В. Весна, Г. Л. Рябоконь), специфіка індивідуально-авторського використання суспільно-політичної термінології (Л. Л. Славова, Е. О. Куш, О. О. Чорна, А. І. Яновець).

Початок ХХІ ст. характеризується зростанням зацікавлення вивчення політичної комунікації, аналізу закономірностей комунікативної діяльності, що зумовлює надання більшої уваги політичній лексиці. За допомогою термінів суспільно-політичної сфери інтерпретують дійсність

на концептуальному рівні. У цій комунікативній сфері багаторазово повторюваний контекст здобуває системну силу, що конденсує найбільш актуальний текстовий зміст, перетворюючи його на термін, який грає роль символу. Політика не є галуззю із чітко визначеним лексиконом, оскільки охоплює всі ланки суспільного життя. У дослідженнях мови політики існує кілька класифікацій політичної лексики [15, 16]. Основою яких є відмежування політичної лексики від загальноовживаної і спеціальної. Німецький лінгвіст Вальтер Дікманн поділяє політичну лексику на інституціональну, професійну та ідеологічну [15]. До інституціональної зараховує назви окремих інститутів (Parlament, Bundesrat, Partei), їхніх підрозділів (Parteivorstand, Ausschuss) і виконуваних ними завдань (Reform, Sozialpolitik). Професійну лексику, представлену різними напрямками політики (Bruttoprodukt (з нім. валовий продукт) – економічна політика, Hartz-Reformen (з нім. реформи ринку праці) – соціальна політика), використовують, найперше, політичні експерти. Ідеологічну лексику становлять такі слова, які є членами термінологічної системи ідеології. Основою ідеологічної лексики є так звані ключові слова. Проблема потрактування поняття «ключове слово» привертала увагу багатьох німецьких германістів (В. Дікманн, К. Шотманн, М. Кемпферт, Г. Штраус, Г. Цифонун) через багатоплановість і специфічність цього лінгвістичного явища. Розбіжності в інтерпретації ключових слів знайшли своє відбиття в різноманітності термінів, використовуваних для позначення аналізованих утворень у лінгвістичній літературі: Schlagwort, Schlagbegriff, Symbolwort [17]; Schlüsselwort, hochaggregiertes Symbol [16]; «політичні маркери, знакові слова» [18].

На рівень ключових слів у політичній комунікації можуть переходити і широковживані слова, і нові лексичні одиниці. У працях закордонних і вітчизняних лінгвістів (Х. Ханнапель, К. Шотманн, В. Дікманн, М. Кемпферт, Г. Хайко, Е. Шейгал, Т. В. Юдіна) окреслено ряд ознак, необхідних для виокремлення політичних понять як ключових слів: а) програмність ключового слова: актуальні теми, проблеми, концепції, а також різноманітні політичні дискусії, стиснені в ключових словах; б) поляризація й інтегрування ключового слова: закладена програма в ключовому слові сприяє гуртуванню прихильників (інтеграція) і боротьбі з політичним супротивником; в) обмежене вживання ключового слова в часовому, локальному і соціальному аспектах: для виявлення ключового слова важливий часовий проміжок, у якому воно насичене своєю актуальністю, а також певна група, для якої це ключове слово має важливе значення; г) активізація граматичного потенціалу ключового слова: виникнення нових слів і значень може бути спричинене соціальними подіями, назви яких стають ключовими словами – базовими основами словотворення.

Зважаючи на зазначені ознаки, політичне ключове слово в політичному дискурсі – це слово, пов'язане з певною політичною темою, обмежене часовим, соціальним і локальним аспектами. У ключових словах конденсуються політичні програми, що стосуються важливої й актуальної

для суспільства теми. Ключові слова використовують для переконання, агітації, привертання уваги, впливу. На рівень ключових слів можуть переходити як широкоживані слова (*реформа, інновація, солідарність*), так і нові лексичні одиниці (*біткоїн, плебісцит, тероризм*).

Будь-яка терміносистема не існує ізольовано, поза загальним мовним і мовленнєвим процесом, а підпорядкована загальним мовним законам. Українська суспільно-політична термінологія становить складну й багатогранну систему і є повноцінною складовою сучасної літературної української мови. Вона ієрархічно структурована на підсистеми (галузі, підгалузі) і групи термінів (родо-видові, синонімічні) на основі логіко-сміслових зв'язків між поняттями. Аналізована фахова лексика має ядро (основний термінологічний фонд) і периферію (терміни суміжних із політичною сферою, загальнонаукові терміни), у яких під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників відбуваються різні лексико-семантичні зміни, процеси термінологізації й детермінологізації.

До ядерних належать насамперед лексеми, що є назвами родових політичних понять. Серед них можна виділити дві підгрупи термінів. Першу складають широкоживані терміни, загальне значення яких відоме пересічним носіям мови: *модернізація* – приведення у відповідність із вимогами сучасності; *соціальна напруженість* – стан, який виникає в суспільстві внаслідок дії дестабілізуючих факторів і виявляється у зростанні негативних соціальних настроїв та деструктивної поведінки, що таїть у собі небезпеку соціального «вибуху», руйнування певних соціальних структур чи всього суспільства; *депутатська недоторканність* – встановлена законом гарантія недопущення притягнення депутата до кримінальної, адміністративної чи іншої відповідальності без згоди на це відповідного представницького органу; *політика* – сфера діяльності людей, пов'язана із взаємовідносинами між класами, соціальними групами і націями, ядром якого є утримання і використання державної влади і повноважень; *політична опозиція* – легальна форма протистояння, протидії певної соціальної або політичної групи чи партії офіційному курсові; *парламент* – найвищий законодавчий і представницький орган влади в державі з республіканською формою правління, який обирається населенням. Другу підгрупу становлять лексеми, якими послуговуються лише політики і яка зрозуміла для вузького кола фахівців: *аболіціонізм* – суспільний рух, налаштований на припинення дії певного закону, на відміну або скасування якогось урядового рішення, на усунення когось з керівної державної посади;

плебісцит – усезагальне опитування громадян для виявлення їхньої думки, волі й позиції щодо якогось спільного й значущого питання; *біхевіоризм* – напрям у політології та соціології, що орієнтує на вивчення проблем політики і політичних відносин крізь призму поведінки особи і груп як сукупності різноманітних реалій на вплив оточуючого середовища; *етнічна анізотропія* – здатність етногруп під впливом одного й того самого фактора по-різному реагувати на нього; *вето* – передбачений конституціями деяких країн акт, завдяки якому глава держави або верхня палата парламенту можуть призупинити впровадження законів або рішень, прийнятих парламентом чи його нижньою палатою. Таке використання лексем у функції називання вузькогалузових понять зближує політичну термінологію з термінологіями природничих та технічних наук.

Периферію складають найменування правничих, соціологічних, управлінських та інших понять, які широко використовують у дослідженнях із сучасної української політики. Тому поняття «політичне значення слова» вважаємо умовним, оскільки ряд термінів можна одночасно зарахувати до кількох термінологічних підсистем. До міжгалузевих можна віднести такі терміни, як: *регрес* – розвиток суспільства або його підсистем по низхідній лінії, і повернення до старих, віджилих форм розвитку, що свідчать про суспільний застій і деградацію; *реформа* – перетворення, зміни, перевлаштування в якійсь ділянці суспільного життя. До периферії також можна зарахувати загальнонаукові терміни: *аналіз, глобалізація, сектор, стратегія, структура, процес, система* тощо.

Проаналізувавши основні типи лексем у складі сучасної української суспільно-політичної термінології, доходимо висновку, що суспільно-політичний термін – це слово або словосполучення, що виражає поняття з суспільного життя і має дефініцію в науковій літературі. Кожен термін можна схарактеризувати за такими параметрами: походження, семантика, системні зв'язки, граматична структура, спосіб термінотворення та функційні особливості.

Висновки. Суспільно-політична термінологія – історично сформована сукупність термінів, що виражає систему політичних понять і призначена забезпечувати специфічні потреби спілкування у сфері політичної науки та практики. Ця сукупність є спеціальним об'єктом вивчення як в політології, так і в мовознавстві (насамперед у таких її галузях як термінознавство (теоретичні основи вчення про термін і термінологічну систему політики) та текмінографія (наука про теорію і практику укладання фахових словників).

Список літератури:

1. Багмут Й. А. Проблеми перекладу суспільно-політичної літератури українською мовою. – К.: Наукова думка, 1968. – 300 с.
2. Бурячок А. А. Формування спільного фонду соціально-політичної лексики східнослов'янських мов: назви відносин між державами, народами / А. А. Бурячок; АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К.: Наукова думка, 1983. – 247 с.
3. Весна Т. В. Ідеологічний та національно-культурний компоненти в семантичній структурі лексики політичного дискурсу (на матеріалі франко- і російськомовної преси 90-х років): Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.15 / Одеський нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. – Одеса, 2002. – 239 с.
4. Загребельный А. В. Лексика общественно-политической сферы русского языка начала XX в. в семасиологическом и функциональном аспектах. – Вологда, 2010. – 300 с.

5. Климушенко Т. Ф. Структурно-семантическая и функциональная характеристика общественно-политической лексики (на материале устной литературы): Дис. ... канд. филол. наук. – Киев, 1985. – 222 с.
6. Коготкова Т. С. Из истории формирования общественно-политической терминологии (по материалам последних десятилетий XIX в.) // Исследования по русской терминологии: Сб. статей / Отв. ред. В. П. Даниленко. – М.: Наука, 1971. – С. 114-165.
7. Колганова А. Т., Жукова Л. В. Общественно-политическая лексика как система (на материале лекций по общественным дисциплинам). – Донецк, 1988. – 24 с.
8. Коцюба Н. Й. Українська термінологія державного управління (становлення та розвиток): Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Львівський нац. ун-т ім. І. Франка. – Л., 2004. – 278 с.
9. Крючкова Т. Б. Особенности формирования и развития общественно-политической лексики и терминологии. – М.: Наука, 1989. – 151 с.
10. Панько Т. І. Від терміна до системи: становлення марксистсько-ленінської політекономічної термінології у східнослов'янських мовах / Т. І. Панько. – Л.: Вища школа, 1979. – 148 с.
11. Подшивайлова Г. М. Мовні засоби маніпулятивного впливу в політичному дискурсі (на матеріалі друкованих російськомовних ЗМІ України): Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.02 / Київський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2009. – 20 с.
12. Снісаренко Я. С. Суспільно-політична лексика у структурно-семантичному аспекті: Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.15 / Південноукраїнський нац. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського. – Одеса, 2012. – 210 с.
13. Чорна О. О. Комунікативні засоби творення іміджу політичного лідера (на матеріалі українського, російського та англійського політичного дискурсу): Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.15 / Південноукраїнський нац. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського. – Одеса, 2013. – 200 с.
14. Юдина Т. В. Теория общественно-политической речи. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 2001. – 78 с.
15. Dieckmann W. Sprache in der Politik // Kampf um Wörter? Politische Begriffe im Meinungsstreit. – München, Wien, 1980. – S. 90-111.
16. Militz H.-M. Gesellschaftspolitischer Wortschatz und «discours politique» // Sprachwissenschaftliche Information. – 1983. – № 6. – S. 109-118.
17. Heiko G. Sprache und Sprachverwendung in der Politik. Eine Einführung in die linguistische Analyse öffentlich-politischer Kommunikation / G. Heiko. – Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 2002. – S. 52.
18. Klaus G. Sprache der Politik / G. Klaus. – Berlin: VEB Deutscher Verlag der Wissenschaften, 1971. – S. 9.

Туровская Л.В.

Институт украинского языка
Национальной академии наук Украины

ИЗУЧЕНИЕ ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЛЕКСИКИ: ТРАДИЦИИ И НОВАТОРСТВО

Аннотация

В статье поданы обобщенные сведения об изучении общественно-политической терминологии в начале XXI в. Рассмотрены новейшие взгляды ученых на ее номинирование, схарактеризированы ядерная и периферийная зоны в этой терминосистеме. Выделены синонимы, распространенные в зарубежной лингвистике для называния этого понятия: *специальный словарь (специальная лексика) политики, общественный словарь, классово-ориентированный словарь*. Подчеркнуто влияние экстралингвальных факторов на языковую ситуацию в стране. Проанализированы ключевые слова в политической коммуникации.

Ключевые слова: общественно-политическая лексика, термин, ключевые слова, терминосистема, ядерная зона, периферия.

Turovska L.V.

Ukrainian Language Institute
of National Academy of Sciences of Ukraine

STUDY OF SOCIAL-AND-POLITICAL LEXIS: TRADITIONS AND INNOVATION

Summary

The article provides generalized information on the study of socio-political terminology in the early 21st century. The new scientific views on its nomination are considered, core and peripheral zones in this terminology system are characterized. Synonyms common in foreign linguistics to denote this concept are singled out: *спеціальний словник (спеціальна лексика) політики, суспільний словник, класово-орієнтований словник*. The effect of extralinguistic factors on the language in the country is underlined. Key words in political communication are analyzed.

Keywords: socio-political vocabulary, term, key words, terminology, core zone, periphery.

РИСИ МЕНТАЛЬНОСТІ НОСІЇВ УКРАЇНСЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВ

Щаслива Н.С.

Білоцерківський національний аграрний університет

У статті викладено результати порівняльного аналізу концептуальних для українського менталітету понять з відповідними поняттями, що склалися історично серед носіїв англійської мови. Суть дослідження передбачає виявлення спільних та відмінних рис ментальності народів, що відобразились у їх рідних мовах. Дослідницькою базою дослідження служать лексичні одиниці «країна», «держава», «громадянин», «подружжя», «праця» та «Батьківщина» з їх відповідниками у англійській мові. До порівняльного аналізу долучено і лексеми гімнів двох держав – України та Великобританії.

Ключові слова: менталітет, ментальність, світогляд, концепт, лексична одиниця.

Постановка проблеми. Категорія ментальності наразі знову у центрі уваги українських учених й громадськості. Це пов'язано з європеїзацією суспільної свідомості, зі спробами відновлення спільноти свідомих громадян, що базується на глибинних концептах свідомості українців. Тож зростання інтересу до ментальності викликано нагальними потребами кардинальних змін у всіх сферах життя, у тому числі культури, виховання і освіти. Це пояснюється, по-перше, тим, що особливості перехідного періоду потребують поглибленого дослідження явищ, пов'язаних із реалізацією проблеми ідентифікації особистості в глобальному світі, і, по-друге, тим, що у нових умовах продовжує формуватися національна самосвідомість народу [1, с. 72]. Дослідники категорії «ментальності» тлумачать її «як особливий, притаманний лише даній людській спільності, стиль світосприйняття, що відображає у знятому вигляді довгий період сумісного існування людей у схожих природно-географічних і соціокультурних умовах» [3, с. 64]. Для культурологів у ментальності «важливий момент її впливу на звичаї, традиції, вірування, знання, способи і прийоми дії та інші складові духовної і матеріальної культури» [3, с. 56–57].

Розглядаючи перекладознавство як антропоцентричну науку, яка досліджує певне бачення світу крізь призму національної свідомості, де мова виступає виразником національного менталітету, вважаємо **актуальним порівняння концептуальних лексико-семантичних одиниць (ЛО) рідної української та англійської мов** з метою виявлення спільних та відмінних рис ментальності народів-носіїв мов.

Ментальність – це призма, через яку людина дивиться на світ і на себе в ньому. Культурологічний словник за редакцією В.І. Кононенко свідчить, що «менталітет (лат. *mentalis*) – це спосіб мислення, світосприйняття, духовний настрій, що притаманний індивіду чи групі. Менталітет культури – глибинні структури культури, історично та соціально укорінені у свідомості й поведінці багатьох поколінь людей, що об'єднують у собі різні історичні епохи розвитку національної культури» [5, с. 171]. Тож пересвідчуємось, що ментальність притаманна кожній людині, незалежно від етнічної належності, соціального стану, статі, мови тощо. Звичайно ж, вона залежить від цих факторів, особливо від національності та зумовлених нею мови та культури, проте

вони не заперечують її існування, а навпаки – формують ментальність.

Услід за М.М. Полужиним, ми розуміємо **ментальність** як систему образів, які лежать в основі уявлень людини про світ та про своє місце в цьому світі, що визначають вчинки й поведінку людей, а **менталітет** – це глибинний пласт суспільної свідомості, сукупність механізмів психологічних реакцій і базових уявлень, характерних для різних національних спільнот [7, с. 116].

Аналіз історичних, культурних та етнічних особливостей розвитку українців дозволяє стверджувати, що українцям притаманне гармонійне, «земне» ставлення до навколишнього світу. Взаємодія з природою, що завжди була щедрою до українців, породжує оптимістичний психологічний настрій, а специфіка землеробства породжує індивідуалізм як одну з найтипівіших рис українського характеру. Самозаглибленість, ліризм, естетизм та філософічність українського характеру, що притаманні інтровертному поведінковому типу, визначаються як найвластивіші риси українців дослідниками різних напрямів [1, с. 75].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На наш погляд, найбільш повний перелік основних тем, пов'язаних із ментальністю, представлений і схарактеризований у фундаментальній праці «Історія європейської ментальності» (за редакцією П. Дінцельбаха), як-от: індивід, сім'я та суспільство; сексуальність та любов; релігійність; тіло й душа; хвороба; вік; смерть; страхи й надії; радість, смуток та щастя; робота і свято; комунікація; чуже та своє; влада; право; природа і навколишнє середовище; простір, час та історія. У свою чергу, П. Дінцельбахер визначає ментальність як «набір способів і змістів мислення та сприйняття, які типові для відповідного колективу у відповідний період» [3, с. 21].

Про відмінність українського психічного типу від менталітету інших народів, зокрема російського, зазначав Т. Масарик – один із найвизначніших теоретиків усього національного в ХХ столітті. «Малоруси (тут термін «Малорус» використовується не в політичному сенсі, а для етнографічного і мовного означення людності, що заселяла Україну, Східну Галичину, Буковину і Угорську Русь) відрізняються від Великоросів не лише діалектом, але господаркою, кліматом і багатством. Малорус має інший характер, ніж Великорос, унаслідок цілого свого світогляду, як це добре з'ясував Гоголь. Для Малороса великоросійська мова є зовсім штучною», – вважав

Т. Масарик [8]. Додаткових доказів тезі про різницю відмінності менталітетів українців та росіян надає робота Олексія Братко-Кутинського «Мова і ментальність: українсько-російські порівняння» [6, с. 101].

Ознайомившись із роботою п. Олексія, передовсім виникло бажання **порівняти типові ЛО української та англійської мов та віднайти спільні та відмінні риси понять, що є архетипами для українців**. Адже ще видатний український історик Михайло Грушевський вважав, що українці мають західний тип ментальності.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є контрастивний та лінгвокультурний аналіз концептуальних ЛО української та англійської мов.

Отже, **об'єкт дослідження** – риси ментальності носіїв української та англійської мов, **предметом дослідження** є ЛО на позначення концептуальних для українців понять та їх відповідників у англійській мові.

Виклад основного матеріалу. О. Братко-Кутинський вважає, що основні світоглядні ідеї української національної ідеології проступають вже при порівнянні найзагальніших термінів: «країна», «Батьківщина», «державна», «громадянство». «країна». Розглянемо відображення цих ЛО у страті англословникового запасу.

Наприклад, «край» – (к+рай), тобто те, що виділене богом Ра, спрямоване до Раю, до Храму сонця [6]. Так поняття «країна» в англійській мові має такі відповідники: *country* (батьківщина, провінція, земля, село, країна, населення країни) та *land* (грунт, сторона, суша, земля, країна, край). Однак поняття *country* є загальним по відношенню до *land*, оскільки бере свій початок від запозиченого з середини XIII ст. з старофранцузького *contree*, що є просторіччям з латині (*terra*) *contrata* «(land) lying opposite», – земля, що лежить навпроти. Тобто ЛО «країна» не є настільки символічним, якою вона є для українців, не асоціюється із раєм. Радше має буквально значення території, що перед тобою навпроти, а згодом почала асоціюватися із рідною тобі землею – «district, native land» [10].

«Батьківщина» («Вімчизна») для українців – це батьківський край, земля предків [6]. Семантичні ознаки цього поняття в англійській мові притаманні значно ширшому колу ЛО. Першочергово, це поняття дому, рідної землі (*home, homeland, country*), тобто – а person's or a people's native land – місця, де народилась людина/-и. Своїй етимології *homeland* завдячує староанглійському *hamland*, що означає «enclosed pasture» – огорожене пасовисько [9]. Близько 1660 рр., ЛО *hamland* набула ознак землі, на якій стоїть дім (*home* (n.) + *land* (n.)). Другорядними виступають ЛО *motherland, fatherland* – земля матері, батька, що є похідними від *country* (країна). Тож ментальні репрезентації поняття «Батьківщина» хоч і мають дещо спільне, але водночас значно різняться. Навіть написання слова із великої літери українською мовою свідчить про неабияку любов і повагу до його семантичного наповнення.

У свідомості носіїв української мови під «державою» розуміється суспільна організація, яка «держить», «утримує разом» певну громаду людей [5]. Єдиним відповідником йому в англійській мові є ЛО «state», що з XIV ст. набула

значення політичної організації. Про це свідчить легенда англословникового етимологічного словника: «political organization of a country, supreme civil power, government». Це значення походить від «condition of a country», тобто стану країни з точки зору її уряду, процвітання країни тощо. Зокрема висловлювання латинцею – *status rei public* – «condition (or existence) of the republic» [10], під якою розуміли стан чи власне існування республіки (країни), датується кінцем XIII ст. Тобто семантика англословникового «держави» містить поняття «існувати», а не «тримати» як в українському лексико-семантичному варіанті.

Перейдемо до представників держави. Так, україномовне поняття «громадянин» відображає того, хто належить до «громади (вільної, саморегульованої суспільної організації з виборним керівництвом)», на відміну від англійського *citizen*, під яким розуміють тих, хто населяв міста («inhabitant of a city, from Anglo-French *citezein*). Звідси й одне із похідних значень *citizenship* (громадянство, громадянськість, **міщанство**, права і обов'язки громадянина), що означає привілейований прошарок суспільства. Селяни, що не мешкали у містах Англії, громадянами стали не одразу. О. Братко-Кутинський звертає увагу на подібну ситуацію, що відображає ментальність носіїв російської мови, зокрема з ЛО «гражданин», жителів «гражд» (укріплених пунктів) [6].

Доречним є зауваження дослідника, що при такому ставленні до суспільної формації, не може бути однаковим ставлення і до «клітини» держави – подружжя. Конотативне значення рос. «супруга/и» дійсно діаметрально протилежне українському «*подружжю*» – парі, що у взаємному коханні, дружбі, розпочинають спільне життя. Серед англословникових варіантів вирізняємо словосполучення *married couple, husband and wife, spouses* чи просто *pair* (пара). То ж номінального відповідника «подружжю» як єдиному елементу національної спільноти в англословниках немає. На наш погляд, красномовно з точки зору ментальності народу є ЛО «*consort*», що з початку XV ст. мала значення «*partner*», тобто партнер (from Middle French *consort* «colleague, partner». Значення чоловік чи дружина (партнер у шлюбі) «*husband or wife*» («*partner in marriage*») з'явилося в англійській мові у 1630-их рр. Аналогічна ситуація і з ЛО «*spouse*» – a married person, either one of a married pair, but especially a married woman in relation to her husband, also «Christ or God as the spiritual husband of the soul, the church, etc., also marriage, the wedded state, from Old French *spous* (fem. *spouse*) «marriage partner» – партнер у шлюбі. Партнерські відносини між чоловіком і дружиною не спростовує, а навпаки підкріплює етимологічний словник: «*When a priest or official marries two people, he or she conducts the ceremony in which the two people legally become partners*» [9]. Не дивно, чому шлюб по контракту є нормальним явищем для представників західно-європейського простору, і досі вважається неприйнятним свідомості українців.

У поняття «менталітет» включаються не усвідомлено й автоматично сприйняті стани готовності до активної дії, спрямованої на досягнення певної мети чи задоволення потреби, спільні в ці-

лому для епохи й соціальної групи. Звернемося до порівняння таких важливих, визначальних для носіїв українського менталітету дій, що є лексико-семантичним варіантом «праці». На думку О. Братко-Кутинського з поняттям «праця» в українській ментальності пов'язане з прагненням до розумової діяльності («п+раціо»), з прагненням до світлого начала («Ра»). Найбільш шановану працю хлібороба ставили на один щабель із обрядом молитви. Власне з неї будь-яка справа і починалась, і закінчувалась). Слово «орати» первісно означало не стільки розворочувати землю для сівби, скільки «священнодієствувати». Слово походить з ритуалу хліборобського культу Бога Ора (іпостасі того ж світлого начала «Ра»). Дослідник зауважує, що культ сонячного бога Ора шанувався усіма арійськими племенами і народами, про що свідчать його сліди у мовах арійської групи. Так у грецькій мові «ора» означає «урожай», у латинській – «прорікати» (звідки слова «оракул», «оратор»); «ораре» в латині означає «молитись»; в англійській мові «ар» має значення золотого (сонячного) кольору і разом з тим «того, що було раніше», слово «оракул» – «пророцтво», «найсвятіше», «непорушна істина» [6]. Звертання до культу Бога Ора ми можемо спостерігати як у сучасному відповіднику *work*, так і в староанглійському *weorc, worc*, що мало таке значення «something done, discreet act performed by someone, action (whether voluntary or required), proceeding, business» (щось виконане, виважений акт дії, виконаний кимось, дія (чи то добровільна, чи необхідна), діяльність, комерційна діяльність), що у свою чергу сягає етимологічними коренями ЛО *wurchen* мови південно-германських племен, *yrkja* у старонорвезькій мові. Від прогерманського *werken* «work» набуло таких семантичних ознак: «фізична праця, праця; кваліфікована торгівля, ремесло або заняття; можливість споживати продукти діяльності з користю або винагородою»; також «військова фортифікація» («physical labor, toil; skilled trade, craft, or occupation; opportunity of expending labor in some useful or remunerative way»; also «military fortification») [10].

Порівняймо із семантикою «праці» в Україні: 1. Діяльність людини; сукупність цілеспрямованих дій, що потребують фізичної або розумової енергії і мають своїм призначенням створення матеріальних та духовних цінностей; труд; 2) Трудовий процес, робота, на яку витрачається багато сил; 3) Корисна робота, виконувана тваринами, або її результат; 4) Робота думки, пам'яті. Етимологічно ЛО «праця» є запозиченням із східно-слов'янських мов: прашувати – порохити, розпушувати, тобто сапати, орати землю [4, с. 447-558].

Отже, концепт «праця», окрім апеляції у самій формі ЛО до культу Бога Ора, що є більш наближеним до дієслова «орати» (*work*), де порівнювані ЛО є переважно тотожними, семантично мають значні відмінності у досліджуваних мовах. Так, серед значень «праці» в українській мові немає таких, що позначають фортифікаційну чи комерційну діяльність. І навпаки – серед семантичних значень «праці» в англійській мові немає згадок про роботу на землі, зокрема поруч з тваринами, інтелектуальну працю тощо.

Географічне положення України завжди спонукало наших сусідів, (близьких і не надто) до завоювань рідних нам земель. Україна ще з часів Київської Русі вела переважно оборонні військові дії. Власних амбіцій щодо завоювань чужих територій було замало, щоб їх реалізувати. Тож українці знані у світі як мирний народ, етнічними рисами якого є любов до праці, землеробства, потяг до знань, світлого і чистого. Ці риси ментальності відображені у словах гімну України «Молитва за Україну», який був написаний в 1885 р. Олександром Кониським. Порівняймо їх зі строфою із гімну Великобританії – колись наймогутнішої імперії світу:

Боже Великий, Єдиний Нам Україну храни Волі і Світу промінням Ти її осіни. Світлом Науки і Знання Нас усіх просвіти! В чистій любові до краю, Ти нас, Боже, зрости. Молимося, Боже єдиний, Нам Україну храни!	God save great George our king God save our noble king, God save the king! Send him victorious Happy and glorious Long to reign over us God save the king!
--	---

Англomовна строфа із оригінального гімну, датованого XVII – XVIII ст. свідчить про звертання у молитві громадян країни до Бога благословити лише короля, послати йому знаменних перемог лише задля того, щоб той протягом довгого часу володарював(!) над виконавцями цього гімну. Волелюбні українці ніколи б не співали такого гімну. «Запануєм і ми, браття, у своїй сторонці», – аргументує інший гімн України Павла Чубинського (1862 р.): нам не потрібна чужа земля, ми щасливі на своїй стороні, коли кожен із братів сам собі пан. Настанову на досягнення істини, ідея просвітництва та прохання захистити від непроханих гостей спостерігаємо у «Молитві за Україну» О. Кониського. Риси покірливості, плебейства властиві словам гімну Великобританії. Дослідження гімнів держав заслуговує на додатковий аналіз, адже є символічними текстами, що чітко формують уявлення про ідеологію соціальних груп і держав зокрема.

Висновки і перспективи дослідження. Мова – це дзеркало душі народу. Вона є втіленням усіх світоглядних моделей етносу. Менталітет сучасних носіїв мов пов'язаний з певними стереотипними ситуаціями, що неодноразово мали місце в історії тої чи тої держави, закріпилися і стали концептуальними. Досліджувані ЛО «країна», «державна», «громадянин», «подружжя» свідчать про відмінність світоглядного сприйняття дійсності носіями української та англійської мов, що сформовані ментальними стереотипами різних народів. Однак аналіз окремих понять, таких як «Батьківщина» – «home/mother/fatherland» свідчить про типологічну схожість, а у випадку з ЛО «праця» навіть про спільну етимологію, але відмінну семантику. На жаль, проведений порівняльний аналіз концептуальних ЛО української та ан-

гійської мов не дає нам підстав пристати на думку М. Грушевського про схожість українського менталітету із західним. Однак вважаємо, що робота у напрямку вивчення менталь-

ності через лексико-семантичні засоби мов і їх взаємодії з культурами різних народів потребує подальшого і більш глибокого дослідження задля її спростування чи підтвердження.

Список літератури:

1. Бойко З. В. Особливості менталітету українського народу та менталітетів інших народів // Міжнародний вісник: Культурологія. Філологія. Музикознавство [Текст]: [збірник наукових праць] / Міністерство культури України, Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв, Одеська національна музична академія ім. А. В. Нежданової. – Київ: Міленіум, 2015 р. Вип. 2(5). – С. 72-77.
2. Братко-Кутицький О. Феномен України. – К.: Вечірній Київ, 1996. – 304 с. – С. 101-108. – [Електронний ресурс] / Режим доступу: <https://www.ridnavira.org/index.php/ridna-mova/399-mova-i-mentalnist-oleksi-bratko-kutinski>.
3. Головенко К. В. Концепти «доля», «воля», «серце» в українській мовній картині світу та їх віддзеркалення в англомовному світосприйнятті / К. В. Головенко // Вісн. Житомир. держ. ун-ту ім. І. Франка. – 2007. – № 33. – С. 189-192.
4. Етимологічний словник української мови: В 7 т. – Т. 4: Н – П / Ред. кол.: О. С. Мельничук (гол. ред.), В. Т. Коломієць, Т. Б. Лукінова, Г. П. Півторак, В. Г. Складенко, О. Б. Ткаченко; Укладачі: Р. В. Болдирев, В. Т. Коломієць, А. П. Критенко, О. С. Мельничук, Г. П. Півторак, А. Д. Пономарів, В. Г. Складенко, І. А. Стоянов, В. А. Ткаченко, О. Б. Ткаченко, А. М. Шамота. НАН України. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К.: Наукова думка, 2003. – 657 с.
5. Історія європейської ментальності / За ред. Петера Дінцельбахера / Львів: Літопис, 2004. – 720 с.
6. Кононенко В. І. Українська лінгвокультурологія: [навч. пос.] / В. І. Кононенко. – К.: Вища школа, 2008. – 327 с.
7. Полюжин М. М. Культура – текст – індивідуально-авторський концепт / М. М. Полюжин // Наук. записки. – Вип. 19. – Острог, 2011. – С. 114-120.
8. Томаш Масарик – видатний вчений, політик, державний діяч: матеріали наукових читань, присвячених 150-річчю від дня народження Т. Г. Масарика (1850-1937) // Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія: Історія, 2002. – Вип. 7. – С. 93-107.
9. Collins English Dictionary / Complete and Unabridged, by Collins Dictionaries, 12th Edition. – 2014. – 1889 p.
10. Online Etymology Dictionary. – [Електронний ресурс] / Режим доступу: <https://www.etymonline.com/>.

Щасливая Н.С.

Белоцерковский национальный аграрный университет

ЧЕРТЫ МЕНТАЛЬНОСТИ НОСИТЕЛЕЙ УКРАИНСКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ

Аннотация

В статье изложены результаты сравнительного анализа концептуальных для украинского менталитета понятий с соответствующими понятиями, которые сложились исторически среди носителей английского языка. Суть исследования предполагает выявление общих и отличительных черт ментальности народов, которые отразились в их родных языках. Исследовательской базой служат лексические единицы «страна», «государство», «гражданин», «супруги», «труд» и «Родина» и их соответствия в английском языке. Сравнительному анализу подвергаются и лексемы гимнов двух государств – Украины и Великобритании.

Ключевые слова: менталитет, ментальность, мировоззрение, концепт, лексическая единица.

Shchaslyva N.S.

Bila Tserkva National Agrarian University

MENTALITY FEATURES OF UKRAINIANS AND ENGLISHMEN

Summary

The article presents the results of the comparative analysis of conceptual to Ukrainian mentality concepts to corresponding English ones that have historically formed. The essence of the study is to identify the common and distinctive mentality features reflected in the native languages. The research base of the study is formed by the lexical units «country», «state», «citizen», «married couple», «work» and «homeland» with their correspondences in the opposite language. Lexical units of Ukraine and Great Britain anthems are also subjected to the comparative analysis.

Keywords: mentality, ideology, concept, lexical unit.

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ СТУДІЇ. ДО ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

УДК 37.016.81'373.45'25

ДИДАКТИКО-КОГНІТИВНІ ТА МЕТОДИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ НАВЧАННЯ ІНШОМОВНОЇ ЛЕКСИКИ МАЙБУТНІХ ПЕРЕКЛАДАЧІВ

Борщовецька В.Д.

Білоцерківський національний аграрний університет

Стаття розглядає питання, пов'язані з проблемами навчання іншомовної лексики майбутніх перекладачів, яке має базуватись на поєднанні когнітивного, комунікативного й особистісно-діяльнісного підходів. Доведено, що когнітивний підхід до навчання іншомовної лексики базується у визначенні механізмів переробки лексичної інформації, а також шляхів збереження і запам'ятовування нової лексичної інформації. Наведено мнемонічні прийоми запам'ятовування лексики. Узагальнено педагогічні передумови навчання іншомовної лексики, до яких відносять інструментальну та інвентаризаційну мотивацію. Відібрано дидактичні принципи навчання досліджуваного феномену. Розроблено методичну типологію англійської аграрної лексики, представлених чотирма групами.

Ключові слова: навчання лексики, перекладачі, когнітивний, дидактика, методика, передумови.

Постановка проблеми. Інтеграція України у європейське та світове економічне, освітнє, культурне і наукове товариство зумовлює якісно нову підготовку фахівців з перекладу. Сучасні перекладачі повинні володіти низкою компетентностей, що сприятимуть вирішенню завдань із зарубіжними партнерами у різних сферах комунікації. Перекладацька компетентність є одним із основних чинників професійної компетентності перекладача, регламентованих у «Європейському стандарті EN 15038 щодо надання перекладацьких послуг і перекладу спеціальної технічної документації». Ефективність її формування значною мірою залежатиме від рівня володіння лексичним компонентом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемами навчання іншомовної лексики майбутніх перекладачів займалась низка вітчизняних та зарубіжних учених, а саме: М.В. Бурлаков, О.Б. Тарнопольський, Ю.О. Семенчук, О.Ю. Долматовська, Л.С. Бірецька, Т. Hutchison, М. Lewis, Р. Meara, D. Nunan, N. Schmidt, etc.

Зокрема вони досліджували способи і прийоми семантизації лексики; визначали критерії і процедуру відбору лексики, вивчали психофізіологічні особливості засвоєння лексики тощо. Проведений нами аналіз літературних джерел, дозволив зробити висновок про **необхідність комплексного підходу до проблеми навчання лексичного аспекту у процесі перекладу.**

Мета статті. Головною метою цієї статті є дослідити дидактико-когнітивні та методичні пере-

думови навчання майбутніх перекладачів іншомовної лексики.

Виклад основного матеріалу. На нашу думку, навчання майбутніх перекладачів лексичного аспекту повинно ґрунтуватися на поєднанні сучасних підходів, а саме: когнітивного, комунікативного й особистісно-діяльнісного. У межах цієї статті ми розглянемо комунікативний і когнітивний підходи.

Когнітивний підхід означає, що вивчення певного лінгвістичного явища, а у нашому випадку, лексичного, повинно спиратися на розумові процеси та дії, що є основою розуміння та використання цього явища у мовленні. Він оснований на когнітивній психології, опирається на принцип свідомості у викладанні й на теорію соціоконструктивізму, згідно з якою студент є активним учасником процесу навчання. Когнітивний підхід до навчання іншомовної лексики полягає у визначенні механізмів переробки лексичної інформації з одного боку та шляхів засвоєння і збереження нової лексичної інформації з іншого боку [8; 12]. Методична доцільність когнітивного підходу полягає в організації активної мовленнєво-мислительної діяльності студентів у процесі навчання їх іншомовної лексики для здійснення перекладацької діяльності. Відповідно до індивідуальних психологічних особливостей та якостей індивіду у майбутнього перекладача формується власний когнітивний стиль, що впливає на вибір ним навчальних стратегій [7, с. 7]. Під навчальними стратегіями ми розуміємо діяльність та операції, що використовує індивід, з метою

удосконалення процесів отримання, зберігання та виклику з пам'яті необхідної інформації для подальшого використання у мовленні [3]. У нашому дослідженні під когнітивними стратегіями ми розуміємо такі ментальні процеси, які спрямовані на переробку і збереження інформації. До них ми відносимо мнемонічні прийоми запам'ятовування, зокрема: згрупування нового слова з уже відомими, які схожі за певними ознаками [6; 13]. Нове слово можна помістити зі словом з однаковим значенням (to search → to look for), схожою звуковою структурою (profitability → stability, availability, activity), словами, які починаються з однакових літер (adore → apply, arise, accelerate), чи згідно з іншими параметрами. Але, на нашу думку, перевагу слід віддавати схожості. Це пояснюється тим, що старі слова вже збережні в пам'яті, а прикріплення до них нових збільшує ймовірність їх запам'ятовування. Крім зазначених вище методів запам'ятовування, до ефективних мнемонічних прийомів ми відносимо прийом *loci*, систему слів-вішалок, словесні сім'ї, *Keyword method* тощо, використання яких довело свою ефективність у процесі експериментального дослідження [2].

Спостереження за освітнім процесом на філологічному факультеті засвідчує, що майбутні перекладачі для засвоєння лексики застосовують різні стратегії на різних етапах навчання. Так, на першому етапі вони використовують різні словники, опори та наочність, виконують лексичні вправи. На старших етапах пріоритетними є використання асоціацій, аналізу форми слова, контексту, порівняння мовних явищ іноземної та англійської мови тощо.

До педагогічних передумов навчання іношомовної лексики у процесі перекладу ми відносимо мотиваційний компонент. Учені розрізняють інструментальну мотивацію [4; 5; 10], що полягає у сприянні позитивного ставлення студентів до виконання поставлених перед ними завдань та інвентаризаційну [10], що зумовлена контролюванням студента своїх лексичних знань. Формування у студентів зазначених видів мотивації сприятиме підвищенню ефективності засвоєння лексики у процесі перекладу.

Розробка методики навчання іношомовної лексики у процесі навчання перекладу буде базуватись на використанні дидактичних принципів, до яких ми відносимо: *принцип міцності*, на основі якого презентація лексики відбувається у різних контекстах з наступним виконанням вправ; *принцип науковості*, який означає, що методика навчання має базуватись на основі сучасних наукових розробок [4].

У межах дослідження дидактико-когнітивних та методичних передумов навчання іношомовної лексики майбутніх перекладачів доцільно спиратись на принципи, запропоновані В.А. Бухбіндером та В. Штраусом, а саме: *принцип раціонального обмеження словникового мінімуму* у результаті відбору термінів галузі, у якій здійснюється переклад; *принцип спрямованого пред'явлення лексики* для формування рецептивних та репродуктивних навичок при перекладі; *принцип урахування мовних властивостей* лексичних одиниць (структура, семантика, сполучуваність); *принцип урахування дидактико-*

психологічних особливостей навчання, що базується на систематичних повтореннях лексичних одиниць в різних контекстах, *принцип комплексного вирішення* дидактико-методичних засад у галузі навчання лексики; *принцип опори на лексичні правила та способу словотвору*; *принцип єдності навчання лексики та мовленнєвої*, а у нашому випадку – *перекладацької діяльності*.

Далі розглянемо методичний аспект особливостей лексики на прикладі субмови сільського господарства. З точки зору методики навчання іношомовної фахової лексики у процесі перекладу структурно-семантичні особливості англійської аграрної лексики будуть зумовлювати методичну трудність або, навпаки, легкість засвоєння студентами тих чи інших лексичних одиниць. Це пояснюється тим, що засвоєння іноземної мови проходить як процес засвоєння вторинного коду іноземної мови на основі первинного коду рідної мови. При цьому відбувається перенос правил первинного коду при використанні вторинного коду, який може бути як позитивним, так і негативним. Всі явища переносу як позитивного, так і негативного, впливають на процес засвоєння іноземної мови, зокрема лексики, що проявляється або в полегшенні або в ускладненні цього процесу. Головною трудністю спричиняє негативний перенос явищ рідної мови на явища іноземної, тобто міжмовна інтерференція. Об'єктивна трудність в оволодінні лексико-семантичною системою іноземної мови полягає в тих особливостях, які відрізняють одну мовну систему від іншої. Під час засвоєння семантичної структури іношомовного слова характерним ототожнення студентом семантичних структур кореспондуючих слів рідної та іноземної мови. В іноземну мову переносяться засвоєні студентами лексико-семантичні норми функціонування слів рідної мови, надаючи іношомовному слову всі його властивості.

Існує думка, що основною трудністю оволодіння іношомовної лексичної одиниці є велика схожість і ледь помітна різниця в значеннях, що ускладнює вибір необхідного слова для конкретних комунікативних цілей. Такого положення дотримуються вчені в області інтерференції, де встановлена певна закономірність: чим вище ступінь подібності лексичних одиниць, тим важче їх засвоїти, тим більш ймовірним є роль інтерференції.

Таким чином, у процесі навчання іношомовної англійської лексики для перекладу необхідно класифікувати всі лексичні одиниці, що підлягають засвоєнню за ступенем їх методичної трудності. Так, якщо під час оволодіння певною лексичною одиницею студент опирається на механізм переносу, то процес засвоєння слова буде суттєво полегшуватися. Якщо ж у процесі оволодіння лексичною одиницею виникає явище інтерференції, то у студента можна прогнозувати певні помилки. Правомірно вважати, що врахування описаних вище явищ має велике значення для розробки науково обгрунтованої методики навчання іношомовної лексики для перекладу і практично може бути здійсненим шляхом створення методичної типології лексичних одиниць, що вивчаються. Аналіз наукової літератури з методики навчання іношомовної лексики показав, що вченими неодноразово вирішувались проблеми ме-

тодічної типології лексики, оскільки правильна оцінка типологічних особливостей слів дозволяє не тільки врахувати труднощі їх засвоєння, але й правильно вибрати засоби та прийоми їх семантизації, визначити методичний шлях подальшої роботи з ними. Під час розробки методичної типології використовуються дані порівняльного аналізу лексичного матеріалу в іноземній та рідних мовах. У його основі лежать відношення тождественності і відмінності, які є характерними для явищ як в межах однієї мови, так і в різних мовах. При цьому, на міжмовному рівні існують ті самі семантичні відношення, які характерні для лексичних та інших одиниць в межах мови, тобто синонімічні, антонімічні та ін. [11]. Завданням порівняльно-типологічного аналізу словникового складу двох мов є порівняння лексичних систем цих мов на типологічній основі [1].

У якості вихідного положення під час розробки методичної типології досліджуваної нами англійської аграрної лексики у нашій роботі прийнята складена на основі порівняльного аналізу англійської і російської мов типологія лексичних міжмовних відповідностей, що відображає повне, часткове або відсутнє співвідношення семантичної і морфологічної структури, а також сполучення та вимови слів мов, що порівнюються [1, с. 11-16].

Крім цього, ми поділяємо точку зору тих авторів, які вважають, що для ефективного засвоєння лексики для перекладацьких цілей необхідно враховувати специфічні якості, властиві словам термінам. Щодо критеріїв визначення методичної труднощі засвоєння слів-термінів, то вони визначаються труднощами засвоєння форми і значення терміна. Труднощі засвоєння форми термінів визначаються довжиною, структурою, ступенем співпадання звукової та графічної форми, ступенем інформативності символів, які входять до складу терміна, схожістю терміна за формою з іншими термінами в межах мови, що вивчається, у порівнянні з іншою мовою. До критеріїв, які визначають труднощі засвоєння терміна, відносяться: наявність у межах даної області багатозначності термінів; наявність термінів-синонімів; наявність термінів – «фальшивої синонімії»; збільшення абстрактності понять, що виражаються термінами; збільшення ступеня переосмислення термінологічних словосполучень.

Ми також вважаємо, що суттєву труднощі у навчанні іншомовної фахової лексики в методичному аспекті, на наш погляд, будуть представляти аббревіатури, що пояснюється їх різноманітною структурою і звучанням. З метою її подолання необхідно розробити спеціальні вправи спрямовані на ефективність засвоєння аббревіатур.

Підсумовуючи викладене вище, ми вважаємо за доцільне виділити чотири групи англійської аграрної лексики, що об'єднують терміни різних ступенів труднощі засвоєння і є обов'язковими для засвоєння з метою вживання їх у перекладацькій діяльності в аграрній галузі. Так, в першу групу ми включили терміни, що співпадають за формою і значенням з термінами української мови. Це терміни-інтернаціоналізми. Зазвичай, значна їх кількість засвоюється студентами в школі і на I-II курсі [9, с. 19]. До складу термінів-інтернаціоналізмів, входять такі, що характеризуються неспівпаданням наголосу і неспівзвучністю наголошених голосних при частковій співзвучності приголосних або їх повній неспівзвучності [Бычкова, 1976]. Наприклад: *agrarian, alternative, agronomy, culture* тощо.

У другу групу увійшли терміни, що співпадають за обсягом, але не співпадають за формою з термінами української мови. До цієї групи віднесені також терміни, які співпадають за формою і значенням зі своїми еквівалентами в рідній мові, але відсутні в понятійному апараті студентів внаслідок їх недостатньої професійної компетентності.

У третю групу увійшли терміни, що не співпадають ні за формою, ні за обсягом значень з термінами рідної мови.

У четверту групу увійшли аббревіатури, що представлені різними буквеними скороченнями та усиченими словами.

Висновки і пропозиції. Таким чином, в межах цієї статті ми розглянули дидактико-когнітивні та методичні передумови навчання іншомовної лексики майбутніх перекладачів, які ляжуть в основу розробки методики навчання лексики у процесі перекладу.

Перспективним може бути таксономія навчання лексичного аспекту майбутніх перекладачів, розробка моделі навчання в умовах ECTS, а також навчання майбутніх перекладачів лексичного аспекту з позицій особистісно-діяльного підходу.

Список літератури:

1. Бархударов Л.С. О соответствии лексических значений в английском и русском языках // Иностр. яз. в школе. – 1980. – № 5. – С. 11-16.
2. Борщовецкая В.Д. Using mnemonics techniques in L2 Vocabulary Acquisition / Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Біла Церква, жовтня 2009 р.). – Біла Церква, 2009. – С. 27-31.
3. Борщовецкая В.Д., Семенчук Ю.О. Використання навчальних стратегій для оволодіння іншомовною лексикою / Іноземні мови. – 2009. – № 2. – С. 19.
4. Бірецька Л.С. Формування англомовної лексичної компетентності майбутніх лікарів у професійно орієнтованому читанні: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02. – К., 2015. – 180 с.
5. Гурвич П.Б. Усиление мотивации учебной деятельности, направленной на овладение лексикой иностранного языка // Иностранные языки в школе. – 1976. – № 6. – С. 50-55.
6. Залевская А.А. Введение в психолингвистику. – М.: Рос. гос. гум. ун-т, 1999. – 382 с.
7. Кашина Е.Г. Традиции и инновации в методике преподавания иностранного языка: учеб. Пособие для студентов филологических факультетов университетов. – Самара: Изд-во «Универ-групп», 2006. – 75 с.
8. Криводерев В.В. Моделирование мнемических процессов. – Автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01/ Унів-т внутр. справ. – Харків, 2000. – 16 с.

9. Мирошниченко Э.В. Обучение профессиональной лексике студентов-экономистов при устноречевом общении в непрофессиональных сферах коммуникации (начальный этап, английский язык): Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02: Киевский гос. лингв. ун-т. – Киев, 1996. – 187 с.
10. Соловова Е.Н. ЕГЭ. Английский язык. Практикум. Грамматика и лексика, John Pearsons. – М.: Центр изучения английского языка Елены Солововой, 2013.
11. Райхштейн А.Д. О межязыковом сопоставлении фразеологических единиц // Иностр. яз. в школе. – 1979. – № 4. – С. 3-8.
12. O'Malley J.M., Chamot A.U. Learning Strategies in Second Language Acquisition. – USA: Cambridge University Press, 1990. – 260 p.
13. Schmidt R.W. Psychological mechanisms underlying second language fluency // Studies in second language acquisition. – 1992. – N 14. – P. 357-385.

Борщовецкая В.Д.

Белоцерковский национальный аграрный университет

ДИДАКТИКО-КОГНИТИВНЫЕ МЕТОДИЧЕСКИЕ ПРЕДПОСЫЛКИ ОБУЧЕНИЯ ИНОЯЗЫЧНОЙ ЛЕКСИКЕ БУДУЩИХ ПЕРЕВОДЧИКОВ

Аннотация

Статья рассматривает вопросы, связанные с проблемами обучения иноязычной лексике будущих переводчиков, которое должно базироваться на комплексном сочетании когнитивного, коммуникативного личностно-деятельностного подходов. Доведено, что когнитивный подход к обучению иноязычной лексике основывается на определении механизмов переработки лексической информации, а также способов сбережения и запоминания новой лексической информации. Приведены мнемонические приемы запоминания лексики. Обобщены педагогические предпосылки обучения иноязычной лексике, к которым относятся инструментальная и инвентаризационная мотивация. Отобраны дидактические принципы обучения исследуемого материала. Разработана методическая типология английской аграрной лексики, представленной у виде четырех групп.

Ключевые слова: обучение лексике, переводчики, когнитивный, дидактика, методика, предпосылки.

Borshchovetska V.D.

Bila Tserkva National Agrarian University

PEDAGOGICAL COGNITIVE AND METHODOLOGICAL PREREQUISITES OF L2 VOCABULARY TEACHING TO THE FUTURE INTERPRETERS

Summary

The article deals with the problems of L2 Vocabulary teaching to future interpreters which has to be based on the complex of cognitive, communicative, personal-and-activity approaches. It has been proved that cognitive approach to teaching L2 Vocabulary comprises mechanisms of vocabulary processing as well as ways of saving and remembering lexics. Pedagogical prerequisites of teaching L2 Vocabulary have been considered. Instrumental and selfcontrolling incentives have been highlighted. Didactic principles of teaching the addressed phenomenon have been selected. Methodical typology of the English agrarian vocabulary has been developed and four groups of it have been presented.

Keywords: teaching vocabulary, interpreters, cognitive, didactics, methodology, prerequisite.

ОСОБИСТІСНО-ПРОФЕСІЙНЕ СТАНОВЛЕННЯ ФАХІВЦІВ В УМОВАХ ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

Єрко А.І., Тимошук А.В.

Білоцерківський національний аграрний університет

Проблема дослідження особистісно-професійного становлення фахівця є досить актуальною. У статті розглядаються особливості професійного становлення фахівця у процесі навчання у вищому навчальному закладі, його індивідуально-психологічні передумови, роль навчально-пізнавальної діяльності, професійного самовдосконалення та самовиховання. Одним із важливих залишається питання про поняття «професійного розвитку» щодо особистості фахівця та чинники професійного розвитку.

Ключові слова: особистість фахівця, професійний розвиток, особистісно-професійний розвиток, фахівець.

Постановка проблеми. Національна система освіти є ключовим елементом розвитку суспільства та держави. Основним завданням державної політики нашої держави щодо розвитку освіти є створення умов для формування зрілості майбутнього фахівця з вищою освітою. Також варто звертати увагу на постійний саморозвиток особистості в процесі професійної самореалізації. В наш час сучасна вища освіта повинна створювати відповідні умови для підготовки компетентного фахівця, орієнтованого на постійний професійний розвиток, самовдосконалення, що забезпечить у подальшому високий рівень конкурентоспроможності, продуктивності професійної діяльності і як наслідок – кар'єрне зростання та самореалізацію. Успішне оволодіння необхідною базою знань і вмінь відповідно до вимог обраної спеціальності постає основним завданням для професійного фахівця. Важливим також є володіння максимально вираженими професійно необхідними якостями та практичними навичками, що є передумовою ефективного здійснення професійних функцій на будь-якому етапі професійного становлення та розвитку особистості.

Сучасний ринок праці висуває до випускників вищого навчального закладу вимоги не тільки щодо наявності базових професійно важливих якостей особистості, а ще й до здатності майбутнього фахівця аналізувати свою професійну діяльність, удосконалювати професійні навички, засвоювати нові професійні напрямки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проаналізувавши наукову літературу виявили, що особистісно-професійне становлення відіграє особливу роль у процесі розвитку особистості майбутнього фахівця, його професійної свідомості й успішності подальшої професійної діяльності. Теоретичні аспекти професійного становлення майбутнього фахівця розроблені у наукових роботах С. Бережної, Т. Кисельова, Л. Коновалової, Н. Кузьміна, Т. Полякова та інших. Великий вплив на розвиток теорії професійного становлення здійснили праці А. Бодальова, Л. Божович, І. Кона, А. Маркової, Л. Мітіної та інших. Щодо психолого-педагогічних аспектів професійної діяльності і професіоналізації особистості загалом присвячені дослідження: О. Єрмолаєва, Л. Захарова, Е. Зеєра, Т. Кудрявцева, С. Максименка, Т. Титаренка, та ін. У контексті професійного становлення фахівця аналізували проблеми професійної самосвідомості Б. Паригін, В. Брагіна, П. Шавір.

Ці дослідження свідчать про недостатність уваги серед науковців до проблем особистісно-професійного становлення фахівців, що і зумовило **мету нашої роботи**, якою є аналіз особистісно-професійного становлення фахівців в умовах вищого навчального закладу.

Виклад основного матеріалу. У сучасному світі від майбутніх фахівців вимагають не лише професійної стійкості при умовах конкурентного ринку праці, а й готовності до зміни своєї професійної діяльності. Тому особливо важливим у процесі професійного становлення є формування особистісного потенціалу. Усе це можливо за умов усвідомлення ролі власного особистісного потенціалу та його вивчення, що у подальшому може вплинути на розвиток професійної діяльності.

Значення професійного становлення особистості можна визначити, як зазначає Л. Б. Шнейдер, так: це формування професійної спрямованості, компетентності, соціально значущих і професійно важливих якостей і їх інтеграції, готовності до постійного особистісного і професійного зростання [6]. Професійне становлення майбутнього фахівця залежить від певних характеристик людини, які визначають кінцевий успіх формування студента як професіонала, його професійну готовність та у сукупності зумовлюють її рівень. На думку В. А. Бодрова до таких характеристик належать:

- професійна мотивація як спонукальна та спрямовуюча активність особистості на задоволення не тільки біологічних потреб, але насамперед потреб у праці, спілкуванні, самоствердженні, самореалізації, самовдосконаленні;

- загальна і професійна підготовленість у формі попередніх (для опанування професії) і кваліфікаційних (з урахуванням рівня професіоналізації) знань, навиків і умінь, необхідних для виконання стандартних та нетипових професійних завдань;

- рівень функціональної готовності і резервів організму до трудової діяльності, розвиток професійно важливих фізіологічних функцій аналізаторів та фізичних якостей (сила, швидкість, витривалість);

- стан індивідуально-психологічних функцій людини і насамперед професійно важливих якостей для конкретної діяльності, що характеризують пізнавальні процеси і психомоторику, темперамент, характерологічні та емоційно-вольові особливості особистості [1].

Основним системотворчим чинником особистісно-орієнтованої професійної освіти є професійний розвиток майбутнього фахівця у процесі активної взаємодії учасників навчання з урахуванням їх досвіду, особистісних особливостей та специфіки освітнього середовища вищого навчального закладу.

Розвиток особистості впродовж навчання, освоєння професії і виконання професійної діяльності є центральною ланкою особистісно-орієнтованого вузівського навчання.

Основним джерелом професійного розвитку на початкових етапах професійного становлення є рівень особистісного розвитку студента. Упродовж навчання співвідношення особистісного та професійного розвитку набуває характеру певної цілісності. Професійний розвиток особистості починає домінувати над особистісним і визначати його. У процесі професійного становлення відповідальність є основним чинником формування професійного та життєвого шляху особистості. Формування відповідальності пов'язано зі свободою особистості щодо прийняття рішень упродовж життєвого шляху.

У площині вибору професії професійне самовизначення розглядається як процес, який здійснюється у результаті аналізу внутрішніх ресурсів особистості, здібностей майбутнього фахівця і співставлення їх з вимогами професії у контексті самостійного вибору професійної діяльності. Саме у цій площині людина починає діяти як суб'єкт майбутньої професійної діяльності та все менше усвідомлює себе як об'єкт виховного впливу. До прийняття рішення про вибір певної професії суб'єкт навчання повинен мати певний рівень сформованості психологічної готовності щодо визначення майбутнього і певні засоби для здійснення такого рішення.

Період студентства (переважно від 17 до 25 років) характеризується найбільш динамічними змінами особистості щодо формування важливих рис характеру, самооцінки та визначення з майбутньою професією.

Таким чином, процес професійного самовизначення – це самопізнання, самооцінка власних здібностей і практичні дії з їх розвитку, це самоактуалізація. Професійна спрямованість особистості студента веде до розуміння і прийняття професійних завдань із оцінкою власних ресурсів їх вирішення. Процес підготовки фахівця з вищою освітою охоплює не тільки набування знань, умінь і навичок, а й професіоналізацію особистості студента загалом. Розвиток студентів і формування їх як майбутніх фахівців на різних курсах має деякі свої особливості.

На 1 курсі розв'язуються завдання залучення колишнього абітурієнта до студентських форм життя, адаптації його до умов вузівського навчання. Поведінка більшості першокурсників відрізняється високим ступенем впливу від інших. Відсутній диференційований підхід до своїх соціальних ролей студента як майбутнього фахівця.

Період 2 курсу найбільш напружений у навчальній діяльності студентів. Життя другокурсників пов'язане з інтенсивним включенням до всіх форм організації навчання і виховання. Студенти отримують загальноосвітню підготовку, що сприяє формуванню їх широких культурних за-

питів та інтересів. Процес адаптації до умов навчання у вищій школі загалом завершується.

3 курс – це початок спеціалізації, зміцнення інтересу до наукової роботи як свідчення подальшого розвитку й поглиблення професійних інтересів студентів. Дуже потрібна спеціалізація часто призводить до звуження сфери різнобічних інтересів особистості. Відтепер становлення особистості майбутнього фахівця загалом визначається фактором спеціалізації.

4 курс – це перше реальне знайомство зі спеціальністю в період проходження практики. Для поведінки характерний інтенсивний пошук раціональніших шляхів і форм спеціальної підготовки, відбувається переоцінка студентами багатьох цінностей життя і культури.

Перспектива близького закінчення вищого навчального закладу на 5 курсі формує чіткі практичні настанови на майбутній різновид діяльності. Виявляються нові, актуальніші цінності, пов'язані з матеріальним і сімейним станом, майбутнім місцем роботи тощо.

Е. Ф. Зеєр у своїх дослідженнях виокремлює такі етапи професійного становлення особистості майбутнього фахівця у процесі навчання: адаптацію, інтенсифікацію та ідентифікацію. На початковому етапі навчання важливими є такі загальнопрофесійні важливі якості: прагнення до саморозвитку, високий рівень працездатності, сумлінність, дисциплінованість, принциповість і відповідальність. Усе це пояснюється тим, що на цьому етапі професійного становлення студенти адаптуються до умов та змісту професійно-освітнього процесу, відбувається засвоєння навчально-пізнавальної діяльності, визначаються нові соціальні ролі особистості і взаємостосунки між однокурсниками та викладачами вищого навчального закладу [4]. Психологічними критеріями успішності проходження цього етапу є адаптація до навчально-пізнавального середовища, особистісне самовизначення і формування нового стилю життєдіяльності. Е. Ф. Зеєр відзначає у своїх дослідженнях, що професійному становленню майбутнього фахівця притаманні певні суперечності. Так, на стадії професійної адаптації професійний розвиток визначається низкою суперечностей між вимогою нової для особистості соціально-професійної ситуації та рівнем соціально-професійної кваліфікації і компетенції.

На наступному етапі навчання провідною є науково-пізнавальна діяльність. Науковці розглядають цей етап як етап інтенсифікації, який передбачає розвиток загальних та спеціальних здібностей, інтелекту, емоційно-вольової регуляції, відповідальності за своє становлення і самостійності. Психологічними критеріями успішності проходження цього етапу є інтенсивний особистісний та інтелектуальний розвиток, соціальна ідентичність, самоосвіта, оптимістична соціальна позиція і готовність до завершального етапу професійного навчання.

Показником професійного становлення є професіоналізм, який виражається у набутих нових знаннях, умінні застосовувати їх на практиці; здатності приймати рішення у різних ситуаціях, формуванні всебічно розвиненої особистості. Велику роль відіграють якості особистості, які розвиваються і вдосконалюються у процесі здо-

буття освіти та в подальшій трудовій діяльності. Найчастіше виокремлюють такі професійно важливі якості майбутнього фахівця, як комунікативність, активність, відповідальність, високі інтелектуальні показники, професійне мислення, високий рівень самопізнання, компетентність [1].

Також важливим чинником професійного зростання особистості майбутнього фахівця та розвитку його професійних здібностей є фахова компетентність, яку набуває студент. Вона характеризується ґрунтовними знаннями із загальноосвітніх і фахових дисциплін; уміннями і професійною технологією; здатністю мобілізувати у професійній діяльності знання і вміння, готовністю застосовувати узагальнені засоби виконання дій під час вирішення професійних завдань.

Професійне становлення студента під час навчання у вищому навчальному закладі є важливим етапом у її соціалізації, де провідним видом діяльності стає навчально-професійна. Професійна підготовка у вищих навчальних закладах майбутніх спеціалістів охоплює надбання фундаментальних основ їх професійного простору, тобто тієї системи цінностей, світогляду, практичного досвіду, які необхідні для ефективної професійної діяльності.

Для успішного професійного розвитку особистості необхідно є наявність індивідуально-особистісних, тобто внутрішніх, та соціокультурних, відповідно зовнішніх, факторів. Внутрішні чинники активізують індивідуальні особливості людини, потребу у самореалізації, саморозвитку, психологічну готовність до праці, зовнішні суспільні відношення, характер професійної діяльності, професійні вимоги до індивіда.

Також важливим залишається питання активної участі студента у процесі становлення фахівця, тобто його готовність до самовдосконалення. Професійне самовдосконалення – свідомий, цілеспрямований процес підвищення рівня власної професійної компетенції та розвитку професійно значущих якостей відповідно до соціальних вимог, умов професійної діяльності та власної програми розвитку. Професійне самовдосконалення майбутнього фахівця відбувається у двох взаємопов'язаних формах – самоосвіта і самовиховання. Основним змістом самоосвіти є не тільки поглиблення наявних у студента знань, а їх поширення, опанування матеріалом суміжних наук, формування умінь

і навичок із метою досягнення бажаного рівня професійної компетенції.

Найефективнішим є усвідомлене самовиховання – системна та свідомо діяльність людини, спрямована на її саморозвиток і формування власної базової культури. Головною метою самовиховання на сучасному етапі є досягнення згоди із самим собою, знаходження сенсу життя, самоактуалізація і самореалізація потенційних можливостей, природних здібностей та активне самоутвердження в суспільному житті [2].

Однак лише критична самооцінка сприяє самовихованню шляхом постановки конкретної мети, завдань, вирішення яких підносить студента на новий рівень активності, самореалізації.

Зовнішні стимули мають перетворитися у внутрішні спонукання. Успішність самовиховання реалізується у тому разі, якщо навчально-професійна діяльність набуває особистісну значущість, життєвий сенс. Лише за таких умов намагання успішно оволодіти професією, пройти процес професійного становлення, зумовить активність щодо зростання себе як особистості.

Висновки. Процес особистісно-професійного становлення фахівців надзвичайно складний та динамічний. Під час навчання у вищому навчальному закладі студент проходить визначені етапи професійного розвитку та становлення майбутнього фахівця. У статті охарактеризовано проблему особистісно-професійного становлення майбутнього фахівця в умовах підготовки у вищому навчальному закладі. Визначено, що професійне становлення особистості залежить від чітко визначених характеристик людини. Також досліджено ефективні чинники професійного становлення, такі як фахова компетентність та самовдосконалення. Виокремлено важливі якості майбутнього фахівця, як комунікативність, активність, високий рівень знань та здатність творчо мислити.

Особистісно-професійне становлення фахівця в умовах вищого навчального закладу потребує подальшого дослідження її розвитку як цілісного явища, оскільки дедалі частіше висуваються нові вимоги до якості підготовки майбутніх фахівців. У подальшому можливий детальний аналіз особистісного та професійного становлення студента на кожному із етапів навчання у вищому навчальному закладі та розробка підходів для ефективного становлення майбутніх фахівців.

Список літератури:

1. Бодров В. А. Психология профессиональной пригодности: учебное пособие для вузов / В. А. Бодров. – М.: ПЕР СЭ, 2001. – 511 с.
2. Буряк В. К. Умови та засоби самоосвіти студентів / В. К. Буряк // Вища школа. – 2002. – № 6. – С. 18-29.2.
3. Вайніленко Т. В. Сутність та зміст професійно-педагогічного самовдосконалення / Т. В. Вайніленко // Науковий вісник Чернівецького університету: збірник наукових праць. – Чернівці: Рута, 2005. – Вип. 278. – С. 16-17.
4. Зеер Э. Ф. Кризисы профессионального становления личности / Э. Ф. Зеер, Э. Э. Сыманюк // Психологический журнал. – 1997. – № 6. – С. 35-44.
5. Подоляк Л. Г. Психология вищої школи / Л. Г. Подоляк, В. І. Юрченко. – К.: ТОВ Філ-студія, 2006. – 320 с.
6. Шнейдер Л. Б. Профессиональная идентичность: теория, эксперимент, тренинг: учеб. пособие / Л. Б. Шнейдер. – М.: Издательство Московского психолого-социального института; Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК», 2004. – 600 с.

Ерко А.И., Тимощук А.В.

Белоцерковский национальный аграрный университет

ЛИЧНОСТНО-ПРОФЕССИОНАЛЬНОЕ СТАНОВЛЕНИЕ СПЕЦИАЛИСТОВ В УСЛОВИЯХ ВЫСШЕГО УЧЕБНОГО ЗАВЕДЕНИЯ

Аннотация

Проблема исследования личностно-профессионального становления личности специалиста является достаточно актуальной. В статье рассматриваются особенности профессионального становления специалиста в процессе учёбы в высшем учебном заведении, его индивидуально-психологические предпосылки, роль учебно-познавательной деятельности, профессиональное самосовершенствование и самовоспитание. Одним из важных остается вопрос о понятии «профессиональное развитие» относительно личности специалиста и факторы профессионального развития.

Ключевые слова: личность специалиста, профессиональное развитие, личностно-профессиональное развитие, специалист.

Yerko A.I., Tymoshchuk A.V.

Bila Tserkva National Agrarian University

PERSONAL AND PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF SPECIALISTS IN HIGHER EDUCATIONAL ESTABLISHMENT

Summary

The problem of personal and professional development of a specialist's personality is rather topical. The article analyzes features of specialists professional development in higher educational establishment teaching process, its individual psychological conditions, the role of teaching and learning activities, professional selfimprovement and self-education One of the actual items is the content of the concept of «professional development» in relation to the personality of the specialist and factors of professional development.

Keywords: personality, professional development, personal and professional development, specialist.

ЗНАЧИМІСТЬ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ У СУСПІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Марчук В.В., Зелінська В.А.

Білоцерківський національний аграрний університет

Марчук М.В.

Запорізький національний університет

Для з'ясування значимості ціннісних орієнтацій у суспільному процесі, розглянуто окремо структуру і зміст суспільної та індивідуальної систем цінностей і ціннісних орієнтацій, які ніколи не бувають тотожними і мають декілька форм співвідношення між собою. Зокрема, система цінностей і ціннісних орієнтацій індивіда (соціальної групи, класу, нації, що входять до складу суспільства) може співпадати із загальносуспільною системою цінностей і ціннісних орієнтацій і тоді між ними встановлюється повна гармонія відносин, хоч при цьому все одно можуть зберігатися індивідуальність інтересів, нахилів, здібностей, потреб.

Ключові слова: цінності, ціннісні орієнтації, суспільний процес, особистість, суспільство.

Постановка проблеми. Система цінностей і ціннісних орієнтацій, властива для певного соціуму або окремого індивіда (соціальної групи, класу, нації, народу) в конкретний період його функціонування чи життєдіяльності, яка є однією з детермінант суспільного устрою, характеру суспільних відносин, методології різних сфер наукового пізнання, світогляду, світобачення і світосприймання, зрештою, мети, якої прагне досягти у своєму розвитку соціум, індивід (соціальна група, клас, нація, народ).

Для з'ясування значимості ціннісних орієнтацій у суспільному процесі, доцільніше розглянути окремо структуру і зміст суспільної та індивідуальної систем цінностей і ціннісних орієнтацій, які ніколи не бувають тотожними і мають декілька форм співвідношення між собою.

Метою даної статті є з'ясування значимості ціннісних орієнтацій у суспільному процесі які ніколи не бувають тотожними і мають декілька форм співвідношення між собою.

Виклад основного матеріалу. Питання ціннісних орієнтацій в науковій літературі не нове, його досліджували такі науковці як А. Г. Александров, В. П. Анненков, А. М. Архангельський, О. О. Бандура, І. Д. Бех, Я. Боренько та інші.

Зокрема, «система цінностей і ціннісних орієнтацій індивіда (соціальної групи, класу, нації, що входять до складу суспільства) може співпадати із загальносуспільною системою цінностей і ціннісних орієнтацій і тоді між ними встановлюється повна гармонія відносин, хоч при цьому все одно можуть зберігатися індивідуальність інтересів, нахилів, здібностей, потреб» [11, с. 17].

В інших випадках окремі елементи системи цінностей і ціннісних орієнтацій окремих індивідів (соціальних груп, класів, націй) можуть лише частково співпадати (або ж не співпадати) з аналогічними елементами системи цінностей і ціннісних орієнтацій соціуму, тоді між суспільством і індивідом (соціальною групою, класом, нацією) виникають суперечності, але вони не мають конфліктного характеру і можуть співіснувати паралельно.

Повна протилежність між «системами цінностей і ціннісних орієнтацій суспільства, з одного боку, і індивіда (соціальної групи, класу, нації), з другого завжди приводять до конфліктних відносин між ними, до повного взаємозаперечення

їх, взаємовідторгнення і, як правило, викликає ломку обох систем, а також зміну суспільного устрою» [2, с. 32].

Саме такий тип співвідношення між суспільною і індивідуальною системами цінностей і ціннісних орієнтацій виник в Україні на початку 90-х років, що й викликало кризу як системи цінностей і ціннісних орієнтацій всього суспільства, так і кожного його члена, кожної соціальної групи і націй, які проживають на українській території, тобто наступила криза всієї системи ціннісних орієнтацій.

Визначення сутності цінності і ціннісної орієнтації, їх природи, функціональних властивостей дає можливість виокремити певні компоненти системи цінностей і ціннісних орієнтацій з тим, щоб більш детально розкрити їх значимість у суспільному розвитку, а разом з цим і виявити можливості подолання кризи ціннісних орієнтацій нашого суспільства.

Людина, «пізнаючи навколишню дійсність, одночасно й оцінює її предмети і явища, оцінює вчинки подібних собі. Однак таке оцінювання можливе, якщо існує критерій, норма, певний орієнтир, порівнюючи з якими людина визначає цінність того чи іншого явища чи предмета» [10, с. 65]. Тому слід прислухатися до думки, що одним з важливих елементів системи цінностей і ціннісних орієнтацій є соціальна ціннісна норма.

Серед багатьох концепцій зарубіжних педагогів щодо значимості соціальних ціннісних норм у процесі регулювання діяльності і вчинків людини найбільший інтерес представляють дві – концепція американських представників теорії функціоналізму та теорії екзистенціалізму, які, по суті, майже повністю заперечують одна одну. Так, в американській педагогічно-соціологічній літературі поширеною була тенденція отождолення цінностей з нормами і нормативними переконаннями. У. Колб, зокрема, стверджував, що все написане про цінності відноситься до природи і функцій нормативних правил, тобто отождолював сутність цінності з соціальною нормою і правилами.

Цій проблемі особливо багато уваги приділив американський вчений Т. Парсонс, який вважав, що цінності, як такі, можуть розглядатися лише з позиції їх функціональних властивостей, а звідси – проблема ціннісно-нормативних регуляторів поведінки людини і її діяльності має

розроблятися в аспекті функціоналізму. Парсонс вважав, що ціннісні орієнтації діючого індивіда мають, в основному, дві модифікації – мотиваційну і ціннісну. Ціннісна орієнтація відноситься до тих чинників, які пов'язують діючого індивіда з дотриманням певних норм, стандартів, критеріїв. «В усіх ситуаціях, – відзначав він, – коли діяч вимушений вибирати різні засоби для досягнення цілей, коли він вимушений вибирати різні цілі, коли він вимушений вибирати ті потреби-установки, які він буде задовольняти і визначати ступінь їх задоволення – коли б він не був вимушений робити будь-який вибір – його ціннісні орієнтації пов'язуються з певними нормами, які керують ним у його виборах» [1, с. 84].

Отже, як бачимо, Парсонс абсолютизував значимість ціннісно-нормативних регулятивів, що лягло в основу розробленого ним «соціологічного підходу» до явищ суспільного життя, суть якого полягає в поясненні об'єднання індивідів в соціальні групи на основі спільної системи цінностей, яка виражається у загальній визначеності норм, у спільних цілях діяльності, в ритуалах і в інших формах людського самовираження. Всі ці явища можуть бути пов'язані із специфічною ознакою «соціальних систем дії», яка може бути названа «інтеграцією в зв'язку із спільністю цінностей». Норма ж, за Парсонсом, це «описаний словами напрямок дії», що розглядається як «бажаний», а отже, під «цінностями суспільства» слід розуміти «...уявлення про бажані форми суспільства».

Людське суспільство набуває своєї єдності тільки завдячуючи тому, що деякі «вищі цінності» і цілі є спільними у всіх членів суспільства і хоч ці «...цілі і цінності є об'єктивними, вони впливають на поведінку, і їх інтегрування робить можливим функціонування даного суспільства як єдиної системи» розуміючи під спільними «вищими цілями і цінностями» соціальні ціннісні норми.

У вітчизняній педагогічно-соціологічній думці досить тривалий час ціннісно-нормативна теорія розглядала ціннісно-нормативну регуляцію, в основному, у двох аспектах; перший з них – це інституалізація самих ціннісно-нормативних регуляторів і другий – виявлення механізмів впливу соціальних ціннісних норм на практичне ставлення людини до навколишньої дійсності, на взаємовідносини між людьми.

Соціальні ціннісні норми відображаються, «затверджуються у суспільній свідомості, а також транслиують свій зміст на зміст індивідуальної свідомості. Інтеріоризація індивідуальної свідомості соціальних ціннісних норм, запропонованих суспільною свідомістю, створює передумови для перетворення інституціалізованих ціннісних норм із зовнішніх стимулів у внутрішні мотиви людської діяльності» [3, с. 24].

Функціонально соціальні ціннісні норми забезпечують конгруентність спільних відносин як цілісної системи. Вони самі виступають як системоформуючі чинники на всіх рівнях – індивідуальному, груповому, загальносуспільному і в усіх сферах життєдіяльності. Слід погодитися з думкою, що ціннісно-нормативна регуляція відрізняється від інших видів регуляції. Зокрема, від ситуативної вона відрізняється своєю стабільністю, від інстинктивної – усвідомленістю, осмисле-

ністю, від емотивної – складною диференціацією, логічними і вербальними кореляціями.

Шляхом співставлення ціннісно-нормативної регуляції з ціннісними орієнтаціями виявлено, що спільність багатьох їх функцій зумовлюється осмисленням вчинків і діяльності, цілеспрямованістю тощо. Однак, якщо ціннісно-нормативна регуляція перебуває в тісному взаємозв'язку з раціональною і теоретичною діяльністю, то ціннісна орієнтація більше пов'язана з емоційною сферою. Крім того, ціннісно-нормативна регуляція являє собою формальний засіб детермінації суспільних відносин, вчинків і поведінки, в той час як об'єктом ціннісної орієнтації крім реальних предметів і явищ можуть бути й самі соціальні норми.

Ціннісно-нормативна регуляція може «відповідати інтересам і потребам суб'єкта і тоді вона оцінюється позитивно, але може, навпаки, суперечити свободі особистості, не відповідати її інтересам і потребам і в цьому випадку становитиме для особистості негативний чинник» [9, с. 28].

Різну соціальну значимість може мати ціннісно-нормативна регуляція в різні періоди її функціонування, що зумовлює її історичний характер, тобто в один історичний період соціальна ціннісна норма може відігравати позитивну роль і виступати одним із компонентів ціннісної орієнтації індивіда (соціальної групи, класу, нації, всього суспільства). Ця ж сама соціальна ціннісна норма в іншій історичній ситуації може становити перешкоду для дальшого прогресу як окремої особистості, так і суспільства в цілому. За таких умов відбувається конфлікт між соціальною ціннісною нормою і новими історичними умовами, в результаті якого норма втрачає свою регулюючу функцію і на її місце приходять інші регулятивні норми. Це, в свою чергу, викликає зміни в усій системі цінностей і ціннісних орієнтацій особистості і всього суспільства.

Поряд з «ціннісно-нормативною регуляцією в структурі ціннісних орієнтацій значне місце займає ідеал (особистісний, суспільний, соціально-груповий, національний та ін.). Проблема ідеалу є однією з важливих у соціальній педагогіці і увага до неї в сучасних умовах не послаблюється, а, навпаки, загострюється» [5, с. 19].

Кожна культурно-історична доба виробляє свій ідеал, зумовлений конкретними суб'єктивно-об'єктивними чинниками, характерними саме для цієї епохи, який також виконує функцію орієнтира для окремого індивіда і для суспільства (окремої соціальної групи, класу, нації, народу). Ідеал виконує функцію регулятора і коректора суспільного розвитку, дає можливість співставляти те, що досягнуто, з тим, що повинно бути.

Виокремлюється дві форми ідеалу, а саме: ідеал як побудована суспільством концептуальна модель людини «вищого рівня» буття, як «сильна ідея», «ідеальний образ», як показник особистісної зрілості, досконалості суспільства. В ідеалі відображено усе краще і прогресивне, що досягнуто, досягається і має бути досягнуто. Це – теоретична форма ідеалу.

В той же час, ідеал – це жива дійсність. Це первинна, вихідна форма, яка існує як творчий, реальний зв'язок між сучасними, реальними умовами життєдіяльності індивіда і вимога-

ми людини до гармонізації суспільних відносин, створення належних умов для буття людини, її активної діяльності, спрямованої на оволодіння новими соціальними умовами життя.

В свій час дослідники відзначали, що в кожному ідеалі «необхідно розрізняти три моменти: 1) певний зміст; 2) пристойності, якими людина наділяє даний зміст, і 3) віру людини в його істину або переконання, що цей ідеал не є самообманом, а співвідноситься із загальним порядком всього існуючого» [4, с. 43].

Уявлення про ідеал, «як відомо, впливає на свідомість і вчинки окремих індивідів, (соціальних груп, класів, націй і т. д.), є одним із чинників визначення цілей і перспектив, слугує регулятором вибору засобів для їх досягнення а також вибору орієнтацій на певний спосіб мислення, світосприймання, поведінки, на певні цінності матеріальної і духовної культури» [6, с. 37]. Д. І. Чижевський також відзначав, що кожна нація є лише «обмеженим» і «однобічним» розкриттям людського ідеалу, але лише в цих обмежених і однобічних здійсненнях загальнолюдський ідеал і є живий, стверджував він.

У кожної людини також є свій ідеал, якому вона слугує, підпорядковує усе своє життя, співставляє з ним досягнуте і те, що прагне досягти в майбутньому. Ідеал, крім того, впливає на спосіб і характер думки людини, на її світосприймання, інтереси, потреби, ціннісні орієнтації. Загальноприйнятою є думка, що чим вищі ідеали встановлює для себе людина, тим змістовніший рівень її духовного життя, тим змістовнішою є її система цінностей і ціннісних орієнтацій. Суспільне уявлення про ідеал, як зовнішній чинник, інтеріоризуючись через ціннісну свідомість індивіда, стає внутрішньою мотиваційною силою і може визначати ідеал індивіда.

Крім того, ідеал є основою ціннісної свідомості індивіда і суспільства, критерієм оцінювання людиною предметів і явищ навколишнього світу. Ідеал, за переконанням дослідників, існує поза реальністю, хоч має не меншу силу впливу на свідомість людини, ніж те, що існує реально. Особливої сили ідеал набуває тоді, коли з ним співпадають життєві цілі і програми індивіда (соціальної групи, класу, нації і т. д.).

Проблеми взаємозв'язку ідеалу і мети (життєвої програми) уже неодноразово привертала до себе увагу дослідників і слід відзначити, що думки їх з цього приводу також розходяться. Мета, на думку окремих з них, є те, що людина бажає і може за певних умов досягти, але не кожне бажання може бути метою. Метою можна вважати таке бажання, яке стає мотивом до активної діяльності індивіда для його досягнення. Отже, й ідеал, як і бажання, не завжди може бути метою, а стає таким тоді, коли він є можливим для реального втілення в життя, для реального наближення.

Переконливою вважається точка зору, «згідно з якою ідеал є результатом єдності пізнавального і ціннісного відношення до дійсності і ця єдність має чітко виражений аксіологічний характер» [7, с. 51]. Загалом суспільний ідеал відображає перш за все інтереси соціального суб'єкта та тенденцію розвитку суспільних відносин, включаючись у практичну діяльність як кінцева мета, він формує суспільну мету політичної, виховної

і т. п. діяльності майбутнього суспільства в найбільш узагальненому вигляді.

Суспільний ідеал часто вважають «формою випереджаючого відображення дійсності», тобто спроможності свідомості людини передбачувати майбутнє. В ньому відображається національна ідея, яка в числі інших найістотніших моментів включає в себе мету існування етнічної спільноти, її історичного призначення, систему цінностей і ціннісних орієнтацій.

Ідеал має ще й таку характерну рису, як безкінечність, недосяжність. У тому разі, коли ідеал досягнуто, він перестає бути ідеалом, а стає звичайною реальністю. Перебуваючи як критерій оцінювання предметів і явищ навколишнього світу, суспільних відносин, вчинків людей і будучи безконечним, він також зумовлює безконечність системи цінностей і ціннісних орієнтацій індивіда (соціальної групи, класу, нації, народу і т. д.).

В зв'язку з цим і ідеал, і система цінностей і ціннісних орієнтацій є відносними, їх відносність легко простежується, адже різні індивіди (соціальні групи, класи, нації, соціуми) мають різні ідеали і різні системи цінностей, які можуть змінюватися, трансформуватися, їх компоненти і характерні риси можуть набувати інших властивостей і значимостей.

Однак ціннісна система і ідеал мають відмінності між собою: ідеал, на відміну від ціннісної системи, не може мати градації, порівняльного ступеня, оскільки він є безконечним і абсолютним. Цінності ж можуть відповідати ідеалові, а можуть не відповідати. І чим більше ціннісна система індивіда, соціуму, соціальної групи відповідає їх ідеалу, тим більшої позитивної значущості вони набувають.

Ідеал може існувати як у сфері свідомості, так і у сфері підсвідомого і в переважній більшості саме цей, підсвідомий ідеал впливає на ціннісні орієнтації людини. Однак той ідеал, якщо є одночасно і метою, тобто співпадає з метою, не може перебувати у сфері підсвідомого – він, навпаки, завжди осмислений і може виконувати функцію ціннісного критерія в процесі ціннісного ставлення індивіда до навколишньої дійсності. Без оцінки реальних явищ з позицій ідеалу, будь-яке ціннісне ставлення людини до навколишньої дійсності неможливе.

Сутність ідеалу, «його зміст можуть визначати істинність чи хибність оцінки. Це характеризує той факт, що оцінка одного і того ж предмета, явища, вчинку людьми з різними ідеалами, тобто і з різними ціннісними системами завжди буде відрізнятися одна від другої» [8, с. 63]. Прикладів цьому і в етиці, і в естетиці, і в політиці більш ніж достатньо. Самі соціально-політичні і економічні зміни, які відбулися в Україні, оцінюються індивідами з різними ідеалами і системами цінностей і ціннісних орієнтацій по-різному. Часто ці оцінки можуть бути повністю протилежними. Звичайно, характер такої оцінки визначає взаємозв'язок ідеалу індивіда (соціальної групи, класу, соціуму, нації, народу) і їх ціннісної системи, ціннісних орієнтацій.

Ціннісні орієнтації індивіда, соціуму, крім ціннісних соціальних норм та ідеалів, включає в себе й такий компонент, як сенс життя. У педагогічній літературі для визначення життєвої пер-

спективи особистості, її сучасного змісту життя вживаються як синоніми різні поняття: «життєва орієнтація» (М.Х. Тітма), «життєва програма» (Л.В. Сохань), «життєва перспектива» (С.І. Головаха), «сенс життя» (Л.М. Коган, Г.М. Гумницький, В.М. Шилов, В.М. Шердаков та ін.), «сенс буття» (В.П. Загороднюк) та ін.

Досліджуючи проблему сенсу людського буття дотично до культурних процесів, дослідники відзначають полісемантичність поняття «сенс», залежно від того, яка галузь науки (логіка, психологія, лінгвістика, соціолінгвістика та інші) оперує ним. Однак поза контекстом, на його думку, поняття «сенс» губить свою значимість і сутність.

У педагогічно-світоглядському розумінні, поняття «сенс» несе в собі певну узагальненість

і вживається у значенні осмислення людиною світу в цілому або окремих його частин.

Слід відзначити, що проблемі сенсу життя і аналізу її в різних аспектах, в тому числі і аксіологічному, присвячено і у світовій, і у вітчизняній педагогічній науці багато досліджень В. Анненкова, В. Волкової, О. Гданської, Г. Єскіної, Т. Кадикової, С. Лапаєнко та інші. Однак, як справедливо відзначає В.П. Загороднюк, серед дослідників проблеми сенсу життя, взаємозв'язку його з ціннісною парадигмою немає єдності і одностайності. Зумовлюється це тим, що кожний з них підходить до даної проблеми з різних методологічних позицій: онтологічних, гносеологічних, ідеалістичних, натуралістично-антропологічних та багатьох інших.

Список літератури:

1. Ручка А. А. Социальные ценности и нормы / А. А. Ручка. – К.: Наукова думка, 1976. – 152 с.
2. Романюк Л. В. Ціннісні орієнтації студентів: сутність, структура і психологічні механізми розвитку = Value Orientations of Students: Essens, Structure and Psychological Mechanisms of Development: монографія / Л. В. Романюк; ред.: М. Н. Корнєв; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Поділ. держ. аграр.-техн. акад. – Кам'янець-Поділь.: Абетка-Нова, 2004. – 188 с. – Бібліогр.: 239 назв.
3. Рубинштейн С. Л. Бытие и сознание / С. Л. Рубинштейн. – М.: Наука, 1979. – 309 с.
4. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн; под ред. Е. В. Шороховой. – 2-е изд. – М., 1948. – 282 с.
5. Рубинштейн С. Л. Проблемы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – М.: Педагогика, 1975. – 123 с.
6. Рубинштейн С. Л. Человек и мир / С. Л. Рубинштейн. – М.: Педагогика, 1976. – 212 с.
7. Сиверс В. А. Измерение ценности / В. А. Сиверс. – Калининград, 1996. – 128 с.
8. Симонов П. В. Темперамент, характер, личность / П. В. Симонов, П. М. Ершов. – М.: Наука, 1984. – 94 с.
9. Тарасов К. Е. Всестороннее развитие человека – высшая цель коммунизма / К. Е. Тарасов // Актуальные проблемы научного коммунизма. – М., 1982. – С. 236.
10. Творчество в научном познании. – Минск: Наука и техника, 1976. – 136 с.
11. Ткачова Н. До питання формування ціннісних орієнтацій у студентів вищих навчальних закладів / Н. Ткачова // Вісн. Львів. ун-ту. – 2006. – Вип. 21, ч. 1. – С. 259-266. – Бібліогр.: 3 назв. – (Педагогіка).

Марчук В.В., Зелинская В.А.

Белоцерковский национальный аграрный университет

Марчук М.В.

Запорожский национальный университет

ЗНАЧИМОСТЬ ЦЕННОСТНЫХ ОРИЕНТАЦИЙ В ОБЩЕСТВЕННОМ ПРОЦЕССЕ

Аннотация

Для выяснения значимости ценностных ориентаций в общественном процессе, рассмотрена отдельно структура и содержание общественной и индивидуальной систем ценностей и ценностных ориентаций, которые никогда не бывают тождественными и имеют несколько форм соотношения между собой. В частности, система ценностей и ценностных ориентаций индивида (социальной группы, класса, нации, которые входят в состав общества) может совпадать с общеобщественной системой ценностей и ценностных ориентаций и тогда между ними устанавливается полная гармония отношений, хоть при этом все равно могут храниться индивидуальность интересов, наклонов, способностей, потребностей.

Ключевые слова: ценности, ценностные ориентации, общественный процесс, личность, общество.

Marchuk V.V., Zelinska V.A.

Bila Tserkva National Agrarian University

Marchuk M.V.

Zaporizhzhia National University

THE MEANINGFULNESS OF THE VALUE ORIENTATIONS IN PUBLIC PROCESS

Summary

For finding out of the value orientations meaningfulness in a public process, a structure and maintenance of the public and individual systems of values and value orientations which never are identical and have a few forms of betweenness by itself is considered separately. In particular, system of values and value orientations of individual (social group, class, nations which enter the society complement) can coincide with the general society system of values and value orientations and then the complete harmony of relations is set between them, though, however the individuality of interests, inclinations, capabilities, necessities can be kept here.

Keywords: value, value orientations, public process, personality, society.

УДК 378.046-021.66:33

СПРЯМОВАНІСТЬ ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ МАГІСТРІВ З ЕКОНОМІКИ І ПІДПРИЄМНИЦТВА У ВИЩОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ

Погоріла С.Г.

Білоцерківський національний аграрний університет

Стаття присвячена професійно-педагогічній підготовці магістрів з економіки і підприємництва у вищому навчальному закладі. Здійснено теоретичний аналіз проблеми професійно-педагогічної підготовки магістрів з економіки і підприємництва та обґрунтовано її доцільність. У статті визначено, що професійно-педагогічна підготовка магістрів з економіки і підприємництва у ВНЗ має бути спрямованою на формування у студентів досвіду пізнавальної діяльності, практичної діяльності, творчого педагогічного мислення, емоційно-оцінного ставлення до професії науково-педагогічного працівника.

Ключові слова: професійно-педагогічна підготовка, магістр з економіки і підприємництва, викладач вищого навчального закладу.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Перед вищою школою сьогодні постає завдання – виконати соціальне замовлення на підготовку економістів відповідно до вимог часу і задовольнити потреби кожного в освіті згідно з Конституцією України для вдосконалення соціальної структури суспільства і розвитку особистості. Сучасний розвиток ринкових відносин, кардинальні зміни в освіті, які відбуваються внаслідок її реформ, ставлять високі вимоги до особистісного фактора – викладача ВНЗ, отже вимагають від магістрів економіки і підприємництва ґрунтовності професійних знань на рівні світових стандартів, сформованості педагогічної майстерності, масштабності інтелектуального потенціалу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питання професійно-педагогічної підготовки є досить складним та багатограним, про що свідчать результати численних досліджень учених. Проблема формування особистості викладача вищої школи та аналіз його педагогічної діяльності досліджували Л. Барановська, В. Бобрицька, О. Гура, В. Галузинський, В. Гриньова, О. Дубасенюк, І. Зязюн, М. Євтух, Н. Ничкало,

О. Пехота, В. Сластьонін та інші вчені; основам методики викладання у вищих непедагогічних навчальних закладах приділяли увагу Н. Булгакова, О. Вербило, В. Рахманов та інші вчені. Підготовка студентів економічних спеціальностей до педагогічної діяльності розглядається в наукових працях Л. Савенкової, Г. Ковальчук, М. Артюшиної, І. Балягіної, М. Богорад та інших учених.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз результатів психолого-педагогічних досліджень свідчить про аспекти вивчення проблеми підготовки викладача економічних дисциплін в умовах ВНЗ. Однак у системі вищої економічної освіти сьогодні існує гостра потреба у високоякісному професійно-педагогічному забезпеченні організації, змісту, методики навчання майбутніх економістів з огляду на відсутність психолого-педагогічного, методичного та діяльнісного досвіду у майбутніх викладачів економічних дисциплін. Водночас, доцільність професійно-педагогічної підготовки майбутніх фахівців, зокрема з економіки і підприємництва, у процесі навчання студентів у магістратурі нормативно визначена статтею 55, пунктом 9 Закону України «Про вищу освіту»: «Посади науково-педагогічних працівників можуть займати особи,

які мають науковий ступінь або вчене звання, а також особи, які мають ступінь магістра» [1].

Необхідність поліпшення якості професійно-педагогічної підготовки магістрів з економіки і підприємництва зумовлена суперечностями, виявленими між потребою суспільства у високоінтелектуальних, майстерних, толерантних науково-педагогічних працівниках, здатних забезпечити формування студента як самостійної особистості та конкурентоспроможного фахівця, й недостатнім рівнем його професійно-педагогічної підготовки в умовах навчання у вищому непедагогічному навчальному закладі.

Формулювання цілей статті. Метою дослідження є визначення спрямованості професійно-педагогічної підготовки магістрів з економіки і підприємництва у вищому навчальному закладі та здійснення аналізу дослідженості проблеми в педагогічній теорії та практиці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перехід вищої школи до ступеневої системи освіти передбачає оновлення змісту базової професійної освіти бакалаврів, а також розробку змісту, форм і методів педагогічної підготовки магістрів як фахівців, котрі в майбутньому поновлять склад науковців з різних галузей науки та викладацький корпус вищих навчальних закладів, спеціалізованих середніх навчальних закладів із поглибленим вивченням окремих предметів; гімназій, ліцеїв, коледжів [2, с. 5].

У сучасних умовах особливо актуальним є формування майбутнього фахівця на основі компетентнісного підходу. Його використання сприяє більш ефективній професіоналізації процесу підготовки спеціаліста, оскільки студент не лише засвоює систему знань, виробляє уміння, а й оволодіває різноманітним досвідом, що значною мірою підвищує його можливості з працевлаштування. Саме цим і пояснюємо доцільність здійснення професійно-педагогічної підготовки магістрів з економіки і підприємництва, спрямованої на формування у студентів досвіду пізнавальної діяльності, досвіду практичної діяльності, досвіду творчого педагогічного мислення, досвіду емоційно-оцінного ставлення до професії науково-педагогічного працівника [3].

Основним завданням вищої школи нині є задоволення потреби особистості в знаннях, які дозволяють їй адаптуватися в сучасному світі. А це, у свою чергу, потребує відповідної підготовки майбутніх викладачів вищих навчальних закладів.

Магістру з економіки і підприємництва в майбутньому належить здійснювати різні види діяльності: педагогічну, науково-дослідну, професійну (за основною спеціальністю), господарську, управлінську та громадську. Серед них можна виділити два види творчої діяльності – наукового працівника та педагога. Саме сполучення цих двох видів творчої діяльності З. Єсарева вважає найпродуктивнішим для викладача вищої школи [4, с. 26]. А тому у процесі навчання він насамперед має оволодіти системою відповідних знань, що, у свою чергу, зумовлює доцільність формування в нього досвіду пізнавальної діяльності.

Під досвідом пізнавальної діяльності особистості розуміємо систему знань про природу, людину, суспільство, мислення, виробництво та засоби ді-

яльності, засвоєння яких забезпечує формування у свідомості магістрантів наукової картини світу.

Знання є основою формування професіоналізму фахівця, а тому важливими особливостями знань є: комплексність, тобто здатність викладача синтезувати інформацію з різних галузей науки у процесі викладання певного закону, тенденції; особистісна забарвленість, тобто знання, «пропущені» через власну позицію; формування знань одночасно на різних рівнях (теоретичному, методичному, технологічному) [5, с. 72].

Для успішної реалізації функцій викладача вищого навчального закладу у випускника магістратури, крім досвіду пізнавальної діяльності, має бути сформований із відповідних умінь досвід практичної діяльності. Основними вміннями науково-педагогічного працівника є педагогічні. До них належать: уміння працювати зі змістом навчального матеріалу, виокремлюючи в ньому головні ідеї; уміння оновлювати зміст навчальної дисципліни, добираючи інформацію з різних джерел, уміння встановлювати міжпредметні зв'язки; планувати й організовувати навчальний процес з урахуванням мотивації студентів; уміння розширювати можливості самоорганізації студентів, застосовувати диференційований та індивідуальний підходи, реалізуючи їх в індивідуальних програмах, у добірї відповідних форм, методів, прийомів навчання, виховання та розвитку студентів; уміння використовувати психолого-педагогічні знання, передовий педагогічний досвід, фіксувати та реєструвати процес і результати своєї праці; бачити її сильні й слабкі сторони; оцінювати власний індивідуальний стиль, аналізувати й узагальнювати досвід, співвідносити його з досвідом інших, формувати плани свого розвитку; уміння контролювати процес поступового оволодіння студентами навчальною та професійною діяльністю; оцінювати рівень їхніх досягнень; стимулювати студентів до самовдосконалення, до неперервного навчання; уміння з методики викладання дисциплін певного циклу, зокрема економічного; уміння прогнозувати результати спільної діяльності зі студентами щодо їхнього виховання, навчання та розвитку; уміння виявляти оперативність, творчість, конструктивність, педагогічну етику для вирішення педагогічних завдань, створення атмосфери довіри до студентів; уміння встановлення зворотного зв'язку з ними; уміння бути відкритим у спілкуванні зі студентами, запобігати створенню комунікативних бар'єрів, попереджувати та конструктивно вирішувати педагогічні конфлікти; уміння створювати ситуації успіху під час навчання студентів, вірити в перспективу їхнього особистісного та професійного зростання; уміння цінувати педагогічну професію, долати труднощі фахового характеру, розвивати педагогічні здібності, удосконалювати свою внутрішню і зовнішню педагогічну техніку; уміння з постійного вдосконалення технології навчання студентів.

Нами здійснено опис саме педагогічних умінь майбутніх викладачів економічних дисциплін (скориставшись окремими положеннями класифікації М. Савчина [6, с. 72]), тому що вони є основою досвіду практичної педагогічної діяльності, який має бути засвоєний майбутніми викладачами вищої школи.

Американський вчений Роберт Кац виокремлює три основних групи умінь, які, на нашу думку, необхідні успішному викладачеві: технічні уміння (що здобуваються через освіту та досвід); міжособистісні (здатність розуміти поведінку людей, уміння ефективно спілкуватися тощо); концептуальні вміння (здатність активно включатися в роботу, логічно та творчо мислити) [7, с. 237].

Про значення мовленнєвих умінь психолог В. Крутецький зазначав: «Здібність ясно і чітко висловлювати свої думки та почуття за допомогою мови, а також міміки і пантоміміки – одна з важливих здібностей у професії викладача», «...мова здібного педагога є жвавою, образною, інтонаційно яскравою та виразною, емоційно забарвленою, з чіткою дикцією, в ній відсутні стилістичні, граматичні, фонетичні вади» [8].

Система педагогічних умінь та здібностей випускника магістратури надасть йому можливість активно брати участь у педагогічній діяльності – в особливому виді соціальної активності, яка передбачає передавання від старших поколінь до молодших накопичених людством культури і досвіду, створення умов для їхнього особистісного розвитку і підготовки до виконання певних соціальних ролей у суспільстві [9, с. 24].

Успішна педагогічна діяльність неможлива без сформованості досвіду творчого педагогічного мислення. Творче мислення характеризується пошуком нестандартних шляхів вирішення проблеми, забезпечує можливість набуття нових знань і нових дій в пізнавальній і практичній діяльності, що є важливим чинником у діяльності педагога. Складовими процесу діяльності педагога є елементи творчості, котрими передбачаються такі вміння: комбінувати, аналізувати, систематизувати, узагальнювати; генерувати певні ідеї, гіпотези, здогадки під час розв'язування певних завдань; застосовувати знання в нових умовах, часто ускладнених з елементами творчості, нестандартно підходити до вирішення проблем, експериментувати, досліджувати.

Педагогічний досвід доводить, що майстерність педагога неможлива без елементів творчості, новизни, які поєднуються з необхідними знаннями та вміннями, усвідомленням власної творчої індивідуальності.

В. Кан-Калик та М. Никандров [10] виділяють чотири рівні педагогічної творчості:

- рівень елементарної взаємодії з аудиторією (слід використовувати зворотній зв'язок, коригувати свої впливи за його результатом);
- рівень оптимізації діяльності на заняттях, починаючи з їх планування (творчість тут полягає в умілому доборі й доцільному поєднанні вже відомого викладачеві змісту, методів і форм навчання);
- евристичний (педагог використовує творчі можливості живого спілкування з студентами);
- рівень творчості викладача (характеризується повною самостійністю викладача, він може використовувати вже готові прийоми, але вкладає в них своє особисте начало) [3, с. 36].

Важливою складовою готовності магістрів з економіки і підприємництва до професійно-пе-

дагогічної діяльності є наявність у них досвіду емоційного ставлення до майбутньої професії.

І. Зарішняк, досліджуючи дидактичну емоційну взаємодію «викладач-студент», результатом якої є не тільки засвоєння знань, формування вмінь та навичок, а й взаєморозуміння, тісний педагогічний контакт, високий рівень пізнавальної активності студентів, взаємне задоволення спільною працею, встановив такі критерії емоційної взаємодії «викладач-студент»: *когнітивний*, що включає знання, вміння та навички з основ організації дидактичної емоційної взаємодії; *емоційно-поведінковий*, який віддзеркалює характер емоційної взаємодії між викладачем і студентами крізь призму поведінкових установок; *мотиваційний*, що засвідчує рівень мотивації навчання та пізнавальної активності студентів [11, с. 94-97].

Зв'язок між емоціями і педагогічною діяльністю тісний, бо саме емоційний стан впливає на виконання діяльності, активізує її, або ж, навпаки, знижує активність. Майстерність педагогічної діяльності полягає в тому, щоб не дозволити негативним емоціям вплинути на якість викладання, стати перешкодою у спілкуванні зі студентами.

Емоційність магістра з економіки і підприємництва є важливим фактором впливу та взаємодії, вона виступає регулятором людського спілкування. Це мовлення без слів, яке виражається через міміку, жести, погляд. Емоції відображають суб'єктивне ставлення людини до оточуючого світу та до самої себе. Одним із завдань педагогічної діяльності магістрів з економіки і підприємництва є вміння керувати своїми емоційними станами, емоціями; почуттями, оволодіння емоційною культурою.

Викладаючи навчальний матеріал через своє сприйняття, свій досвід, педагог виражає своє ставлення до нього. Відкрита позиція викладача допомагає студентам побачити навчальний матеріал у новому ракурсі, сприяючи розвитку уяви та творчого мислення; створює під час занять атмосферу відвертості, довіри, формує справжній інтерес до навчального матеріалу.

Поступова втрата емоційної, когнітивної і фізичної енергії, що проявляється в емоційному, розумовому виснаженні, фізичній втомі, особистісній відчуженості та зниженні рівня виконання роботи, має назву симптому «емоційного вигорання». Ознакою «емоційного вигорання» є відчуття неефективності і недостатності своїх досягнень, зумовлене слабкою мотивацією до професійної діяльності, відчуженістю до людей і роботи, розвиваються байдужість, душевна черствість, не проявляється співпереживання [12].

Тому, на нашу думку, актуальним для особистісного і професійного розвитку сучасного викладача економічних дисциплін є оволодіння вміннями емоційної саморегуляції.

Висновки. Отже, нами було визначено спрямованість професійно-педагогічної підготовки магістрів з економіки і підприємництва У ВНЗ. Вона має бути орієнтованою на формування в студентів досвіду пізнавальної діяльності, практичної діяльності, творчого педагогічного мислення та емоційно-оцінного ставлення до професії науково-педагогічного працівника.

Список літератури:

1. Закон України «Про вищу освіту» Відомості Верховної Ради, 2014, № 37-38. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>.
2. Вітвицька С. С. Практикум з педагогіки вищої школи: навч. посіб. [для студ. магістр.] / С. С. Вітвицька. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 396 с.
3. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка: навч. посіб. / Н. Є. Мойсеюк. – 5-е вид., доповн. і перероб. – К., 2007. – 656 с.
4. Есарева З. Ф. Взаимодействие научной и педагогической деятельности преподавателя университета: автореф. дис. на соискание учен. степени доктора пед. наук: спец. 13.00.04 «Теория и методика профессионального образования» / З. Ф. Есарева. – Л., 1975. – С. 26.
5. Вітвицька С. С. Викладач вищого навчального закладу як організатор начально-виховного процесу. Практикум з педагогіки вищої школи: навч. посіб. [для студ. магістр.] / С. С. Вітвицька. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 396 с.
6. Савчин М. В. Педагогічна психологія: навч. посіб. / М. В. Савчин. – К.: Академвидав, 2007. – 424 с.
7. Chance P. L. Introduction to educational leadership and organizational behavior: theory into practice / Patti L. Chance, Edward W. Chance // Eye on Education. – 2002. – 237 p.
8. Крутецкий В. А. Основы педагогической психологии / В. А. Крутецкий. – М.: Просвещение, 1972. – 254 с.
9. Вершаловский С. Г. Общее образование взрослых: стимулы и мотивы / С. Г. Вершаловский. – М., 1987. – 24 с.
10. Кан-Калик В. А. Педагогическое творчество / В. А. Кан-Калик, Н. Д. Никандров. – М.: Педагогика, 1990. – 144 с.
11. Зарішняк І. М. Емоційно-поведінковий критерій дидактичної взаємодії «викладач-студент» / І. М. Зарішняк // Вісник Черкас. ун-ту. – 2008. – Вип. 137. – С. 94-97. – (Серія «Педагогічні науки»).
12. Семиченко В. А. Психологія емоцій / В. А. Семиченко. – К.: Магістр-S, 1998. – 128 с.

Погорелая С.Г.

Белоцерковский национальный аграрный университет

НАПРАВЛЕННОСТЬ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ МАГИСТРОВ ПО ЭКОНОМИКЕ И ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВУ В ВЫСШЕМ УЧЕБНОМ ЗАВЕДЕНИИ

Аннотация

В статье проанализированы проблемы подготовки будущих магистров по экономике и предпринимательству к профессионально-педагогической деятельности в высшем учебном заведении. Определена направленность профессионально-педагогической подготовки магистров по экономике и предпринимательству на формирование у студентов опыта познавательной деятельности, практической деятельности, творческого педагогического мышления и эмоционально-оценочного отношения к профессии научно-педагогического работника.

Ключевые слова: профессионально-педагогическая подготовка, магистр по экономике и предпринимательству, преподаватель высшего учебного заведения.

Pohorila S.H.

Bila Tserkva National Agrarian University

PROFESSIONAL AND PEDAGOGICAL ORIENTATION OF MASTERS IN ECONOMICS AND ENTREPRENEURSHIP AT HIGHER EDUCATIONAL ESTABLISHMENTS

Summary

The article highlights professional and pedagogical training of Masters in Economics and Entrepreneurship at higher educational establishments. The theoretical analysis of the problems of professional and pedagogical training of Masters in Economics and Entrepreneurship has been carried out. Similarly, its rationality has been substantiated. The professional and pedagogical training of Masters in Economics and Entrepreneurship in higher educational establishments as defined in the article should be aimed at fostering students' experience of cognitive activity, practical work, innovative pedagogical approach, emotional and appraisal attitude towards the profession of a scientific and pedagogical worker.

Keywords: professional and pedagogical training, Master in Economics and Entrepreneurship, teacher of a higher educational establishment.

ПРОБЛЕМИ ОРГАНІЗАЦІЇ АВТОНОМНОГО НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ СТУДЕНТІВ ВИЩОЇ ШКОЛИ: СУЧАСНІ МЕТОДИ ТА СТРАТЕГІЇ

Резнік В.Г., Лобачова С.В.

Білоцерківський національний аграрний університет

У статті досліджується зміст поняття «автономне навчання», умови його успішної організації та основні характеристики. Визначено роль учасників навчального процесу в реалізації завдань вивчення іноземних мов у вищій школі. Автори акцентують увагу на тому, що викладач організовує навчальну діяльність на партнерських засадах, мотивує та підтримує пізнавальний інтерес до вивчення іноземних мов, є помічником та консультантом у навчальній діяльності. Автономне навчання розглядається як одна з технологій особистісно-орієнтованого навчання, що забезпечує самовизначення та самореалізацію студента у процесі оволодіння іноземною мовою.

Ключові слова: автономне навчання, навчальні стратегії, навчальний процес, навчальні технології.

Постановка проблеми. У добу стрімкого розвитку науки, освіти, інформаційно-комунікативних технологій, інтеграції українських ВНЗ у світову систему освіти одним з головних завдань постає розвиток у людині стійкої потреби у безперервній освіті. Для цього потрібно навчитися працювати за «власним сценарієм», тобто розвивати навчальну автономію, «вчитися навчатися».

Актуальність статті полягає у тому, що зі зміною та розширенням цілі вивчення іноземних мов у вищих навчальних закладах, постає необхідність ознайомлення з інноваційними технологіями та методами викладання дисципліни у ході профільного навчання мовам. Тому надання студентам знань і навичок, що надають їм змогу ефективно самостійно регулювати своє навчання, стає однією із цілей вищої освіти. З цією метою викладачі повинні застосовувати такі технології навчання, які б надавали студентам можливості оволодівати найбільш зручними та ефективними для кожного з них навчальними стратегіями та використовувати їх як на аудиторному занятті, так і у самостійній роботі над мовами, що у свою чергу створило б сприятливі умови для формування у них здатності до автономного навчання, оскільки процес навчання повинен мотивувати студентів до активної навчальної діяльності, до свідомої оцінки своєї мовленнєвої поведінки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми автономного навчання іноземних мов, сучасні методи та навчальні стратегії досліджуються багатьма вітчизняними та зарубіжними педагогами, психологами та методистами, серед яких: С. Амеліна, Н. Борisko, Є. Іжко, Н. Коряковцева, О. Леонтьєв, О. Смольнікова, О. Соловова, О. Тарнопольский, О. Шмирова, П. Біммель, У. Рампілльон, А. Кохен, І. Ломпшер, Х. Холек, С. Худак та ін. Проте недостатнє вирішення питань організації автономного навчання іноземним мовам студентів вищої школи загострює актуальність обраної теми і зумовлює **мету статті** – висвітлити поняття «автономне навчання» та його структурних компонентів, навести приклади сучасних методів автономного навчання, а також окреслити проблеми організації автономного навчання іноземних мов студентів вищої школи.

Виклад основного матеріалу. Автономне навчання – це не данина моді, а нагальна потреба сьогодення. Вперше термін «навчальна автоно-

мія» згадується у працях Х. Холека, де вчений визначає автономію як «здатність брати на себе відповідальність за свою навчальну діяльність відносно усіх аспектів цієї діяльності: постановку цілей, визначення змісту та послідовності, вибір методів та стратегій, керування процесом оволодіння, оцінювання отриманого результату» [8, с. 77]. На відміну від Х. Холека, який розглядав автономію в навчанні з позиції вміння організувати своє навчання (планування, вибір матеріалів тощо), Д. Літл [9, с. 29] акцентував увагу на психологічній складовій автономного студента. Він також стверджував, що навчальна автономія залежить від якості «педагогічного діалогу» між викладачем і студентом.

У сучасній педагогічній літературі вже давно постало питання необхідності посилення ступеня автономії учнів шкіл та студентів ВНЗ. За даними досліджень, у ряді європейських країн до 50% студентів не справляються з університетськими навчальними завданнями й показують незадовільні результати у першу ж екзаменаційну сесію. Основною причиною такої ситуації є те, що у школі учні звикли бути «керованими» вчителем, а в університеті їм необхідно самостійно планувати свою навчальну діяльність.

Зростає частка студентів, які отримують одночасно дві й більше вищих освіти, та тих, хто працює і навчається одночасно, тобто студентів, які змушені працювати за індивідуальним планом і мати більший ступінь автономії у межах традиційних моделей побудови навчальних курсів. З цього приводу С. Худак підкреслює, що дуже важливою є підготовка до самостійного навчання студентів: «Особи, які можуть навчатися автономно, здатні вибрати зміст навчання, визначити його прогрес, обрати шляхи досягнення конкретних цілей, а також оцінити свій результат навчання. Важливо також знати про стратегії та методи, які супроводжують навчальний процес на всіх рівнях. У цьому можуть допомогти підручники, які є важливою складовою процесу навчання» [7, с. 155].

Автономне навчання – це одна з технологій особистісно-орієнтованого навчання, яка забезпечує самовизначення та самореалізацію студента у процесі оволодіння іноземною мовою, а також заснована на використанні різних методичних стратегій та прийомів моделювання ситуацій реального спілкування та взаємодії студен-

тів у групі з метою вирішення комунікативних завдань. Тому ми цілком погоджуємося з думкою С. Боднар, яка наголошує, що «процес автономного навчання іноземної мови студента доцільно розглядати як освітню технологію, що забезпечує формування мовної, мовленнєвої, соціолінгвістичної компетенції особистості у зв'язку з її стратегічною компетенцією та з урахуванням її психологічних якостей» [1, с. 47].

Цікавим для нашого дослідження в цьому сенсі є ідеальний портрет автономного студента за У. Рампілльон. На її думку, «автономний студент повинен:

- мати бажання вчитися;
- знати межі своїх можливостей, спробувати подолати ці обмеження;
- виявити свої навчальні проблеми, а також знайти шляхи їх вирішення;
- пов'язувати нові знання зі старими;
- знати значення навчання;
- організовувати своє навчання;
- використовувати навчальні техніки та стратегії;
- вчитися через комунікацію;
- ставити справжні наукові питання» [6, с. 124].

Складовим елементом самонавчання є самоконтроль як важливе джерело інформації про очікування та потреби студентів, їхні проблеми, ставлення до навчання, як вони реагують на використовувані в навчальному процесі матеріали й методи.

Логічно зазначити, що автономне навчання вимагає аналітичного підходу до навчального процесу в цілому. Тому роль викладача набуває при цьому істотних змін. Він стикається з необхідністю переосмислення особистого педагогічного досвіду та власної педагогічної системи; долає педагогічні стереотипи і дидактичні штампи, накладає на себе нові зобов'язання. Викладач робить відкритим і доступним для студентів зміст навчальних програм, форми і зміст самоконтролю (див. «Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти»... [3]), забезпечує різні джерела інформації з урахуванням актуальних потреб і рівнів володіння студентами мовою. Викладач виділяє те, що повинен знати кожен (рівень A1) та, нарешті, те, що повинен знати той, хто прагне оволодіти предметом більш глибоко (рівні B1–C2), визнаючи тим самим права студентів у межах освітньої системи, надаючи їм певного ступеню свободи у навчанні та можливість реалізації особистісних потреб. Викладач ініціює діяльність студентів, він перетворюється з транслятора знань, який контролює й оцінює, у консультанта, помічника, партнера у навчальній діяльності студента. Основними функціями викладача на занятті є мотиваційна, підтримуюча, функція рефлексивного аналізу, психологічної підтримки, консультаційна та корекційна на основі моніторингу навчальної діяльності студента. Викладач бере на себе роль організатора, або менеджера («manager of learning resources») [9, с. 30]. Вітчизняна дослідниця О. Смольнікова також наголошує, що під час автономного навчання «... студент організовує особисте навчальне середовище й систематизує свій навчальний процес, за/без (залежно від ступеня автономності) допомоги, управління, вказівок викладача...»

й підкреслює, що воно «...є необхідною складовою сучасної вищої освіти в Україні і світі» [4, с. 191].

Отже, в автономному навчанні роль викладача ускладнюється: він не лише навчає мови, але й викладає *навчальні стратегії*, що надає навчальному процесу мобільності.

Ми усвідомлюємо, услід за У. Рампілльон [6, с. 7], що про успішне автономне навчання слід говорити тоді, коли студенти приймають самостійні рішення щодо власного навчального процесу. Основними принципами автономного навчання вона називає уміння планувати та аналізувати його. Таким чином, на думку У. Рампілльон, навчальна автономія тісно пов'язана зі *стратегіями навчання*. Дослідниця розрізняє *безпосередні* (стосуються навчального матеріалу в цілому, допомагають структурувати навчальний матеріал, обробляти та запам'ятовувати інформацію) *стратегії* та *опосередковані* (пов'язані з прийомом та методами навчання (Коли? Що? Де? Як?), з почуттями, які виникають у навчанні (афективні стратегії), та з соціальними поведінковими проявами (соціальні стратегії)) [9, с. 7].

Ми вбачаємо своє завдання у тому, щоб студенти максимально засвоїли методичні прийоми (стратегії), які можна розділити на дві групи: прийоми, що тренують пам'ять, та прийоми, що сприяють формуванню мовленнєвих навичок. На користь того, що студентів необхідно знайомити з методичними прийомами, говорить такий експеримент: двом групам студентів було запропоновано повторити та засвоїти лексику з навчального тексту. Перша група мала просто повторити слова, а друга – мала враховувати поради викладача: виписати найважливіші слова, розташувати слова у будь-якій певній системі, скласти асоціограми, пропозиції, виписати слова на картки. Студенти другої групи показали кращий результат. Під час обговорення даного етапу роботи студенти висловлювали думки про те, який з прийомів був для кожного з них ефективнішим.

Навчання прийомам *мнемотехніки*, що полегшують запам'ятовування і збільшують обсяг пам'яті шляхом утворення штучних асоціацій є також важливою складовою частиною методики автономного навчання. Окремим аспектом автономного навчання є уміння користуватися словниками, довідниками та іншими допоміжними засобами.

На думку методистів, якої ми також дотримуємося, головними у методиці автономного навчання є інтереси студентів, їхня власна мотивація. Тому безперечно важливою діяльністю має стати організація та планування самонавчання за певним алгоритмом дій:

1. визначення обсягу навчального матеріалу;
2. визначення конкретних навичок навчальної роботи;
3. визначення термінів виконання роботи;
4. використання певних навчальних прийомів;
5. виготовлення допоміжного матеріалу;
6. контроль навчальної діяльності;
7. оцінка ефективності навчальної роботи.

До вищезгаданого алгоритму, як правило, додається приблизний перелік можливих прийомів навчальної роботи: використання словника, застосування методу візуалізації, заучування слів та різного типу текстів, аудіювання із зоровою

опорою, різні типи читання, робота над вимовою, визначення багатозначності слів, ведення статистики помилок і тощо.

Слід також зазначити, що для розвитку навичок та вмінь навчальної автономії у навчанні іноземних мов необхідне створення певних умов для забезпечення активного процесу навчання, яке б супроводжувалося особистою відповідальністю студента. Певні умови у педагогічній теорії й практиці часто розглядаються як багатопланове явище від якого залежать стосунки педагога та студента, що зумовлюють взаємодію і розв'язання цілісних завдань, сприяючи задоволенню запиту й інтересу діючих сторін або учасників певного педагогічного явища [3, с. 118]. На наш погляд, серед таких умов основними є наступні чотири:

1. Організувати навчальну підготовку студентів з розвитку навичок та вмінь навчальної автономії; ознайомити студентів з різними формами навчання: діалогічною, полілоговою (пленум), груповою та ігровою;

2. Навчити викладача виконувати нові для себе ролі (інструктор, помічник);

3. Надати навчанню кооперативного контексту (розвивати здатність до співпраці та продуктивної взаємодії з іншими суб'єктами освітнього простору);

4. Створити ефективне освітнє середовище, необхідне для автономного навчання.

За даними сучасних досліджень, навчання іншомовного спілкування повинно проходити чотири навчальних етапи: етап *підготовки*, етап *тренування*, етап *практики* та етап *самооцінювання*. Очевидно, що ці етапи будуть відрізнятися не лише за видами навчальних дій, але й за ступенем автономії студента. Перші два етапи – *підготовчий* та *тренувальний* – вимагають безпосередньої участі викладача, який ініціює, мотивує студентів до іншомовного спілкування, організовує тренування за допомогою спеціально підготовлених матеріалів та здійснює його при постійному контролі зі свого боку. У даному випадку мається на увазі не традиційне бачення викладача як «транслятора знань», а як стратега, консультанта, експерта, партнера по спілкуванню. На цих етапах відбувається розвиток навчальної автономії. Тут можна говорити лише про *часткову/обмежену* автономію.

Отже, на першому *етапі підготовки* викладач розвиває психологічний та методичний компоненти навчальної автономії: стимулює мовленнєву діяльність, допомагає долати труднощі, допомагає подолати невпевненість, формує позитивне ставлення до процесу навчання та його змісту, допомагає визначити проміжні й кінцеві цілі навчання, пропонує завдання на засвоєння мовленнєвих засобів.

На *етапі тренування* викладач навчає студентів визначати власні навчальні стилі та навчальні стратегії при одночасному формуванні комунікативних умінь.

Повної автономії студент може досягти лише на третьому етапі – *етапі практики*. На цій стадії студент опановує прийоми самостійної організації практики у спілкуванні мовою, що вивчається. Забезпечити спілкування в умовах автономії можна за рахунок засобів інформаційно-комунікаційних технологій. З цього приводу О. Шмирова зазначає, що «одним з найбільш ефективних засобів інформаційних технологій в освіті є співпраця, яка базується на веб-технологіях» [5, с. 130]. Як один з прикладів веб-додатка з широкими комунікативними можливостями дослідниця наводить навчальну платформу Moodle. О. Шмирова наголошує на тому, що вищезазначена навчальна платформа «підтримує обмін файлами будь-якого формату: між викладачами, між викладачами та студентами, а також між студентами... Використання системи Moodle дозволяє оптимізувати самостійну (автономну) роботу студентів: складання глосаріїв, виконання інтерактивних вправ та тестів, можливість перегляду тематичного попередньо обробленого та завантаженого викладачем відеоматеріалу з відповідними комунікативними завданнями» і тощо [5, с. 131].

На завершальному *етапі самооцінки* завдяки певному ступеню незалежності від викладача й перекладанні на себе його функцій студент оцінює свій досвід навчальної діяльності, проводить самокорекцію як результату, так і використаних засобів навчальної діяльності. На даному етапі викладач допомагає студенту усвідомити критерії оцінки рівня сформованості комунікативних умінь.

Висновки і пропозиції. Аналізуючи наукові дослідження, які присвячено проблемам розвитку навичок та вмінь автономного навчання та його організації, вважаємо за необхідне підкреслити: автономне навчання спрямоване на максимальну активність студента у навчальному процесі; увага фокусується на індивідуальності студента, взаємодію викладача й студента доцільно визначити як суб'єктно-суб'єктні відносини; викладач перестає бути центральною фігурою навчального процесу; студенти самостійно визначають, яким шляхом вони досягнуть поставленої мети, які матеріали та допоміжні засоби зможуть використовувати, які методи для них прийнятні, як розподілити час та як себе проконтролювати. Така модель навчання накладає певні зобов'язання на викладача, який робить зміст навчальних програм, форм та контролю зрозумілим та доступним для студентів; відмовляється від ролі єдиного джерела інформації, виступає у ролі помічника й консультанта навчальної діяльності, забезпечує необхідними навчальними матеріалами та технологіями.

На нашу думку, автономії навчання не можна навчити або навчитися, її слід поступово розвивати через усвідомлення студентами особистої відповідальності за прийняті рішення та результати навчання.

Список літератури:

1. Боднар С. В. Проблеми автономного навчання іноземної мови у навчальному процесі вищої школи [Електронний ресурс] / С. В. Боднар // Науковий вісник Донбасу. – 2012. – № 4. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvd_2012_4_23.
2. Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти. Рада с питань співпраці в галузі культури. Комітет з освіти. Відділ сучасних мов. Страсбург. – К., Вид-во «Ленвіт». – 2003. – 262 с.
3. Козій М. К. Психолого-педагогічні умови удосконалення педагогічної практики студентів: методичний посібник / Микола Кузьмич Козій. – К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2001. – 140 с.
4. Смольнікова О. Г. Обґрунтування феномену автономного навчання іноземних мов / О. Г. Смольнікова // Наукові записки [Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова]. Сер.: Педагогічні та історичні науки. – 2014. – № 119. – С. 186-192.
5. Шмырова О. В. Организация самостоятельной работы студентов с оригинальной профессиональной литературой средствами информационных технологий / О. В. Шмирова // Теоретичні питання культури, освіти та виховання: Зб. наук. пр. Вип. 50. – К.: КНЛУ, 2014 – С. 129-132.
6. Bimmel P., Rampillon U. Lernerautonomie und Lernstrategien / P. Bimmel, U. Rampillon. – München: Goethe-Institut, 2000. – S. 7.
7. Chudak S. Lernerautonomie fördernde Inhalte in ausgewählten Lehrwerken DaF für Erwachsene. Überlegungen zur Gestaltung und zur Evaluation von Lehr- und Lernmaterialien / S. Chudak // Posener Beiträge zur Germanistik. – Bd. 12. – Frankfurt am Main: Peter Lang Europäischer Verlag der Wissenschaften, 2007. – S. 154-157.
8. Holec H. Autonomy in Foreign Language Learning / H. Holec. – Oxford: Pergamon, 1981. – 87 p.
9. Little D. Autonomy in Second Language Learning. – Muenchen: Hueber, 1999. – 377 p.

Резник В.Г., Лобачова С.В.

Белоцерковский национальный аграрный университет

ПРОБЛЕМЫ ОРГАНИЗАЦИИ АВТОНОМНОГО ОБУЧЕНИЯ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ СТУДЕНТОВ ВЫСШЕЙ ШКОЛЫ: СОВРЕМЕННЫЕ МЕТОДЫ И СТРАТЕГИИ

Аннотация

В статье исследуется содержание понятия «автономное обучение», условия его успешной организации и основные характеристики. Определена роль участников учебного процесса в реализации задач изучения иностранных языков в высшей школе. Авторы акцентируют внимание на том, что преподаватель организует учебную деятельность на партнерских началах, мотивирует и поддерживает познавательный интерес к изучению иностранных языков, является помощником и консультантом в учебной деятельности. Автономное обучение рассматривается как одна из технологий личностно-ориентированного обучения, обеспечивает самоопределение и самореализацию студента в процессе овладения иностранным языком.

Ключевые слова: автономное обучение, учебные стратегии, учебный процесс, учебные технологии.

Ryeyznik V.G., Lobachova S.V.

Bila Tserkva National Agrarian University

SOME ISSUES OF AUTONOMOUS TEACHING FOREIGN LANGUAGES ORGANIZATION FOR HIGH SCHOOL STUDENTS: MODERN METHODS AND STRATEGIES

Summary

The paper deals with the notion of autonomous learning, its basic features and preconditions for successful organization. The role of educational process participants in realization of the goals of foreign languages learning in high school is determined. The authors focus on organizational function of a teacher carried out on partnership approach, they point out that a teacher encourages students' cognition interest in foreign languages learning and is an assistant and manager in student educational activity. Autonomous learning is considered to be a student-centered education technology providing student personal identity and fulfillment in the process of learning a foreign language.

Keywords: autonomous learning, teaching strategies, educational process, teaching technologies.

ЕТНОПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ТА ГУМАНІСТИЧНА ОРІЄНТОВАНІСТЬ ВИКЛАДАННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ДИСЦИПЛІН ДЛЯ СТУДЕНТІВ-ЕКОЛОГІВ

Тимчук І.М.

Білоцерківський національний аграрний університет

У статті досліджено етнопсихологічні аспекти підготовки майбутніх екологів у тісному зв'язку із загальними екологічними питаннями. Конкретизовано основні риси української ментальності. Розглянуто психологічні особливості процесу формування екологічної свідомості в юнацькому віці. Проаналізовано зміст психологічних навчальних дисциплін з точки зору насичення їх гуманістичним матеріалом (на основі дисциплін «Психологія», «Екологічна психологія»).

Ключові слова: педагогіка, етнопсихологія, екологічна психологія, методика викладання у вищій школі.

Постановка проблеми. З середини XIX ст. на рівні наукової свідомості стає очевидним, що існуючі форми природокористування, що базувалися на завойовницькому ставленні до природи, спричинили надмірний техногенний тиск на довкілля, що приведе через дуже нетривалий час до екологічної катастрофи [3, с. 133].

Осмислення екологічного буття нації є зараз дуже актуальним для України. Це важливо як для розвитку самосвідомості нації, так і для розв'язання екологічних проблем [3, с. 134].

Аналіз досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питання українського національного характеру та ментальності розглядали у своїх роботах П.І. Гнатенко, Г. Півторак, А.В. Фурман. Проблемі гуманізації навчання та виховання у сучасній педагогічній літературі присвятили свої дослідження Ш.А. Амонашвілі, С.У. Гончаренко, О.А. Захаренко, Ю.І. Мальований, О.Я. Савченко та ін.

Метою даної статті є дослідження етнопсихологічних аспектів підготовки майбутніх екологів в тісному зв'язку із загальними екологічними питаннями; проаналізувати зміст психологічних навчальних дисциплін з точки зору насичення їх гуманістичним матеріалом (на основі дисциплін «Психологія», «Екологічна психологія»).

Виклад основного матеріалу дослідження. Ця проблема є актуальною для процесу навчання, особливо студентської молоді, від якої залежить майбутнє не лише довкілля, а й нації. Об'єктом нашого інтересу є студенти екологічного факультету аграрного навчального закладу, цим зумовлена особливість наших підходів до розуміння етнопсихологічних проблем. Ми не маємо змогу ґрунтовно займатися проблемами етнопсихології, а тому використовуємо будь-яку можливість розглядати ці проблеми в тісному зв'язку із загальними екологічними питаннями.

У зв'язку з екологічною кризою, що зумовила зміну ставлення людини до довкілля, виникла потреба формування нового виду свідомості екологічної свідомості. Доречним є з'ясування змісту цієї категорії, а він ґрунтується на розумінні сутності поняття «свідомість».

У навчанні студентів психології суттєвою є робота з категоріальним апаратом, зокрема поняттям «свідомість». Це вища, інтегруюча форма психіки, яка є результатом суспільно-історичних умов людини, формується в трудовій діяльності та спілкування за допомогою мови з іншими людьми [6, с. 104].

В умовах екологічної кризи в Україні є необхідність впливати на свідомість нації, формувати світосприймання довкілля. Під екологічною свідомістю розуміють вищий рівень психічного відображення природного і штучного середовища, свого внутрішнього світу, рефлексія відносно місця та ролі людини в біологічному, фізичному та хімічному світі, а також саморегуляція даного відображення [5, с. 31].

Свідомість в психології розглядається на рівні окремої людини, тобто, мова може йти про індивідуальну свідомість. Коли ж говорять про свідомість групи людей, то мають на увазі колективну свідомість. Прикладом колективної свідомості є наука, релігія, мистецтво, а також ментальність. Ментальність розуміють як притаманний даній нації варіант світосприймання, поведінки, який реалізується на спільній мовній, культурній і морально-етичній основі. Таке визначення належить Григорію Півторакові.

Ментальність – це й чуттєво-мисленнєвий інструментарій освоєння довкілля; це природний спосіб бачення світу, який є непрорефлексованим, логічно необґрунтованим, у ньому відсутня усталена система мислєдіяльності [7, с. 42].

Для української ментальності характерним є інтровертований тип мислення. Тобто, це спокійний, терплячий, миролюбний, наполегливий народ. Інтровертований тип мислення поведінки логічно зумовлює утворення наступної риси української ментальності індивідуалізму. Оскільки для українця головним є звернення до свого внутрішнього життя, то характерною рисою українців є почуттєвість [1, с. 55-56].

Розуміння значення ментальності є необхідним, оскільки це різновид колективної свідомості, який суттєво впливає на формування свідомості екологічної. А її виховання в центрі вивчення навчальної дисципліни «Екологічна психологія». У даному напрямі найбільш значимою є тема «Екологія та етнос», оскільки пошук оптимальних шляхів розв'язання екологічної кризи, оптимальних форм людської діяльності в природі потребують не лише досконалого знання сучасних методологічних підходів і технологій, а й культурно-історичних особливостей ставлення народу, нації до природи.

Етнос досліджується тому, що в ньому поєднані екологічні, соціальні і національні особливості людини. У сучасній літературі етнос розглядається як вихідна еколого-соціальна система, в якій зафіксовані особливості реальності національного буття [4, с. 130].

За визначенням Л. Гумільова, етнос – колектив людей, що виник природним чином на ґрунті оригінального стереотипу поведінки. Цей колектив існує як енергетична система, котра протиставляє себе іншим таким же колективам, виходячи із відчуття комплементарності. Термін «відчуття комплементарності» вказує на характер зв'язків між членами етнічної спільноти. В його основі – генетичний потяг між людьми, що мають спільний стереотип поведінки. Учений обґрунтовує існування симбіотичних зв'язків етносів, що проявляються як приязнь, доброзичливість у контактах етносів, так і негативну комплементарність, яка проявляє себе в існуванні «етнічних химер». Дослідниками обґрунтовується думка про зв'язок етносів з певним довкіллям, їх визначеність особливостями ландшафтів. Звертається увага на один з аспектів детермінованості етносу ландшафтом. Йдеться про множини первинних, традиційних, пов'язаних з географічними умовами способів діяльності етносів у природі, які в сучасному існуванні нації проявляються в трансформованому вигляді, але опосередковано зберігають спорідненість з певними ландшафтами. В екологічному сенсі значимим є те, що така спорідненість визначає певні етнокультурні способи природодавання і природокористування [4, с. 132].

Вагомим науковим добром з даної проблеми є ґрунтовна праця Михайла Грушевського «Історія України-Русі». В ній значне місце відводиться історичному аналізу залежності розвитку української культури від природного середовища. Йдеться про його вплив на культурні орієнтації, історію українського народу осмислюється крізь призму відношення «культурно-природне середовище». Питання впливу природного середовища на свідомість досліджував П.О. Тутківський. Він довів, що через рельєф, ґрунти, гідросферу і клімат здійснюється вплив на флору, а через неї – і на фауну; і через усі елементи ландшафту – на побут – на побут. Культуру, сільськогосподарську, економічну та державну діяльність людини.

Є. Маланюк підкреслював, що слово «гарний» у значенні «красивий» вживали також, позначаючи внутрішні якості людини, її доброту. Такої ж думки дотримувався і Г. Сковорода, наголошуючи: «У нас користь є красою, краса ж зачарування природою, тісний внутрішньо-духовний зв'язок українця з довкіллям не відповідає західноцивілізаційним світоглядним орієнтаціям на перетворення й завоювання природи». Екофіліяльність українського етносу, як риса його культури, скоріше орієнтує на дотримання законів природи, інтуїтивне проникнення в її суть. Це спрямованість на внутрішній емоційно-почуттєвий світ людини, де панує не логіка, а палкий пошук серця. Цю особливість визначають як «кордоцентризм» [3, с. 135].

Іван Нечуй-Левицький підмічає цікаву закономірність у світосприйманні українського народу. Саме цей фактор є домінантою психічного наслідування спільності. Однаковість часосприйняття була закріплена в обрядах, традиціях, ритуалах усній творчості. І через них перетворювалась у програму відтворення такого ставлення до природи, де продукти життєдіяльності етносу включаються до кругообігу речовин у біосфері.

Поряд із етнопсихологічними особливостями викладання психологічних дисциплін в аграрних ВНЗ нас цікавить проблема гуманістичної орієнтованості психологічних дисциплін у вищій школі.

Студенти – категорія дітей юнацького віку, а в цьому віці особливо виражене переважно естетичне, «споглядальне» сприйняття природи, ставлення до якої має об'єктний характер, хоч і менш прагматичний, ніж у старшому підлітковому віці, намічається підвищення рівня інтенсивності непрагматичного ставлення до природи, у якому домінує перцептивно-афективний компонент.

Юнацький вік спонукає до пошуку гармонії у світі природи, осмислення особистої позиції у відносинах з ним. Отже, сутність педагогічної стратегії для цього віку полягає в стимулюванні такої інтелектуальної діяльності студентів, у якій на світоглядному, абстрактному рівні формуються педагогічне бажані зв'язки в індивідуальній картині світу.

Практична взаємодія зі світом природи здійснюється з акцентом на оволодінні технологіями естетичного засвоєння природних об'єктів: прояву почуттєво-естетичної сприйнятливості до них; індивідуально-значеннєвої оцінки їх вітальних (життєвих) станів; емоційної чуйності в ситуаціях спілкування з ними; і, нарешті, в умінні знайти культурну форму збереження і вираження свого враження про ці об'єкти (у малюнках, віршах, фотографіях, музиці і т. ін.).

Отже, психологічні особливості процесу формування екологічної свідомості в юнацькому віці детермінують концентрацію педагогічних зусиль на формуванні відповідної системи уявлень і на освоєнні систематичних технологій взаємодії особистості зі світом природи.

З основного методологічного принципу екологічної психо-педагогіки виникає необхідність задіяти всі канали у процесі формування екологічної свідомості, стимулювати дію відповідних механізмів, будувати педагогічний процес відповідно до індивідуальних і вікових особливостей дитини [2, с. 390-391].

Навчальна дисципліна «Екологічна психологія» з'явилась у навчальних планах ВНЗ недавно, але вже знайшла там чільне місце і слугує вирішенню поставлених вище проблем підготовки екологів-гуманістів.

Розглядаючи тему «Ставлення до природи як предмет психологічного дослідження», наголошуємо на суб'єктному непрагматичному ставленні до природи, аналізуємо основні типи суб'єктного ставлення до природи; тему «Проблема суб'єктного сприймання світу природи» – специфіку суб'єктного сприймання природних об'єктів (анімізм, антропоморфізм, персоніфікація та суб'єктифікація).

Ознайомлюючись із «Механізмами формування суб'єктного ставлення до природи по перцептивному, когнітивному та практичному каналах», студенти отримують відомості про роль психологічних релізерів у формуванні суб'єктного ставлення до природних об'єктів.

Ключовою для нашого дослідження є тема «Проблеми екологічної свідомості». Майбутні екологи отримують знання про сутність, власності та форми прояву екологічної свідомості,

типи екологічної свідомості, вплив криз та катастроф на екологічну свідомість.

Зміст курсу «Психологія», що викладається студентам напряму підготовки «Екологія, охорона навколишнього середовища та збалансоване природокористування» покликаний реалізувати завдання гуманізації освіти. Програма цієї дисципліни є уніфікованою, її зміст не диференціюється відповідно до мети фахової підготовки студентів певних напрямів. Це закономірно, оскільки дана дисципліна є нормативною з циклу соціально-гуманітарних курсів. Однак, ми вважаємо, що з метою конкретизації студентам-екологам змісту їхньої професійної підготовки, поглиблення фахової мотивації, засвоєння ними концептуальних цілей екологічної діяльності в сучасних умовах (не лише охорона навколишнього середовища, прагнення до створення збалансованості у використанні природних ресурсів, а й турбота про майбутнє людства) доречним є поглиблення змісту дисципліни в напрямі його гуманістичної орієнтованості. Забезпечення гуманістичної орієнтованості змісту навчання студентів відповідно до концепції нашого дисертаційного дослідження є важливою педагогічною умовою гуманізації навчальної діяльності майбутніх екологів у процесі їхньої фахової підготовки.

Оскільки наявна дана педагогічна умова, то пропонуючи студентам зміст тем навчальних дисциплін «Основи психології» (із циклу соціально-гуманітарної підготовки) та «Екологічна психологія» (з циклу професійних дисциплін), ми акцентуємо увагу на окремих з них у напрямі гуманізації фахової підготовки майбутніх екологів. Так, наприклад, розглядаючи тему «Особистість», акцентуємо увагу на позитивній «Я»-концепції особистості, адекватній самооцінці та самоповазі. Наголошуємо, що ідеалом різнобічно розвинутої людини є гармонійна особистість. Гармонійні відносини між особистістю і світом означають гармонію між тим, чого особистість вимагає від інших, і тим, що вона може й повинна дати їм. Сприяє динамізму процесу самореалізації та самоактуалізації студентів вивчення гуманістичної теорії особистості.

У деяких видах діяльності від рис темпераменту може залежати не тільки хід виконання, а й кінцевий результат. Тому, вивчаючи тему «Темперамент», детально аналізуємо позитивні риси та недоліки кожного із типів.

Характер відіграє основну роль у виявленні змісту внутрішнього світу людини, в ньому виявляється її «Я», її життєва позиція. В характері сутність особистості дістає своє яскраве й повне виявлення. Знати характер – це, по суті, знати особистість. Тому тема «Характер» є також відповідною у напрямі гуманізації змісту навчальної дисципліни «Основи психології».

Підсумком розділу «Персонологія» є розуміння студентами того, що «поганих і добрих» людей немає. Кожна людина – яскрава індивідуальність, особистість із своїм типом темпераменту, характером, типом акцентуації характеру. Стосунки між людьми будуть гуманними лише тоді, коли всі ці особливості враховувати, ставитись до інших толерантно, працювати над собою, постійно вдосконалюючись, поглиблювати у собі кращі риси характеру, використовувати сильні сторо-

ни темпераменту, самоактуалізовуватися. Проте основним підґрунтям гуманних взаємовідносин є визнання кожним кожного найвищою цінністю. Ніколи не буде гуманних взаємовідносин, якщо бракує взаємного визнання, справжньої рівності, шанування. Будь-яка фальш, упередження, зверхня поведінка стають на заваді добрих взаємовідносин. Правдивість, щирість, делкатність, визнання прав іншого – це вияв природного закону в людині, святий обов'язок кожного викладача-гуманіста.

Оскільки основою гуманних стосунків є суб'єкт-суб'єктна взаємодія, то ключовою для гуманістичної орієнтованості психологічних дисциплін є тема «Психологія спілкування»: функції спілкування, засоби, стилі спілкування; ділове та сімейне спілкування; конфлікт у спілкуванні. Людяною людину робить одна з найважливіших потреб – потреба у спілкуванні. Жодні здібності не приведуть людину до успіху, якщо вона не комунікабельна. На лекції наголошуємо, що нестача комунікабельності спричиняє замкненість, напруженість, роздратованість, агресивність, збіднює емоції і мовлення, тобто, не сприятиме формуванню гуманістично спрямованої особистості майбутнього фахівця з екології. На лекції студенти знайомляться з поняттям про спілкування, вивчають його функції, види, засоби, стилі. За допомогою проблемних запитань студенти роблять висновок, що гуманістично спрямований фахівець буде надавати перевагу таким стилям спілкування, як «спільна творчість», «дружня прихильність»; уникатиме стилів «дистанція» і «загравання» та повністю відмовиться від стилю «залежування» та «менторського» стилю.

Професійна діяльність екологів відбуватиметься здебільшого за офіційних обставин, а тому доречним є вивчення студентами матеріалів про ділове спілкування та його культуру. Ділове спілкування нерідко порівнюють з грою в шахи, де неможливо «закреслити» непродуманий хід. Раз його вже зроблено, ситуація змінюється, і наступні ходи необхідно вже робити за нових умов. Досвід показує, що в практиці ділового спілкування має особливе значення вміння говорити, слухати, ставити запитання, сприймати партнера, стримувати емоції.

Студентів переконуємо, що оберігаючи власний час і час своїх колег по управлінню чи підприємництву, необхідно дотримуватися вивчених практикою життя неписаних правил проведення ділового спілкування: елементарно вислухати і не перебивати людей, особливо коли вами обурені; потрапивши у складну ситуацію, – слухати, намагаючись зрозуміти; бути тактовним (ввічливість обеззброює – важко бути грубим, коли інший поводить себе ввічливо і коректно); при необхідності дати відступити протилежній стороні з гідністю; дотепність – сильна зброя, але нею потрібно користуватися в коректній формі; вміти вчасно промовчати; про що б не йшла мова, треба вміти говорити, зробити все належне, щоб інша сторона вас зрозуміла. Для того, щоб повідомлення було сприйняте правильно, необхідно: добре знати тематику зустрічі; спланувати своє повідомлення; не нехтувати фактами; намагатися повернути до себе увагу; стежити за своєю мовою; говорити задля досягнення мети.

Процес формування навичок ділового спілкування передбачає й вироблення умінь слухати. Німецький соціолог Вальфіш Рулен навіть сформулював аргумент мовчання: якщо ваш співрозмовник роздратований, якщо ви самі роздратовані, якщо ви довго говорили, – помовчіть, дайте сказати іншим; якщо вам дали слово, а те, що ви хотіли сказати, вже висловили інші, відмовтеся від повторення; коли вам хочеться поговорити про власні справи, а вас слухають сторонні люди, яких це не цікавить, – промовчіть; якщо ви недостатньо обізнані з певним питанням; краще промовчіть, аби не образити гідності інших; мовчіть у ситуації, в якій своєю розмовою ви б могли мимоволі розкрити довірену вам таємницю; не слід бути надокучливим співрозмовником і завжди потрібно слідкувати за своїм настроєм.

Оскільки нашими слухачами є молодь, окремо розглядаємо на лекції питання сімейного спілкування: типові проблеми подружнього спілкування та поради щодо уникнення конфліктів. Наголошуємо, що їх основною причиною є саме манера спілкування, яка спричиняє конфліктну налаштованість партнерів і робить причинами конфлікту те, що за іншого характеру спілкування не спричинило б жодних загострень.

Розглядаючи питання «Ефективне та конфліктне спілкування», наголошуємо на тому, що ефективне спілкування передбачає однакове сприймання і тлумачення партнерами того, що вони повідомляють один одному. Необхідною умовою успішного процесу спілкування є відповідність поведінки людей, що взаємодіють між собою, взаємним очікуванням. Цьому сприяють комунікативні уміння, які виробляються на основі комунікативних здібностей і певних особистісних рис. Необхідно в собі виробляти такі риси як комунікабельність, контактність, високий інтерес до інших людей, товариськість, відсут-

ність тривожності та упередженості, адекватний зворотний зв'язок, пластичність поведінки, артистизм, оптимізм, умінь передбачати поведінку інших людей. Ці риси розвиваються на основі спостережливості, симпатії до людей, прийняття їх такими, якими вони є. Якщо вже виникає зіткнення ідей, інтересів, потреб, тобто, конфлікт, то потрібно уникати деструктивного впливу конфлікту (стрес, гнів, насильство психологічне і фізичне). Гуманістично спрямована особистість завжди буде намагатися вирішити конфлікт шляхом співробітництва та компромісу, а уникатиме шляхів нездорового суперництва, пристосування.

Висновок. Отже, екологізація життя, як і проблеми гуманізації суспільства, це шляхи олюднення, вдосконалення довкілля та соціуму. Останнім часом, поряд із загостренням соціально-економічної кризи в країні, спостерігається загострення зростання споживацько-перетворювального ставлення до довкілля, яке, у свою чергу, негативно впливає на морально-психологічний стан нації. Особливу тривогу викликає екологічна свідомість підлітків та юнацтва, оскільки у цей період відбувається формування ціннісних орієнтацій, зокрема, спрямованості та збереження довкілля або ж егоїстичного ставлення до нього. Актуальність проблеми збереження довкілля у наш час, час техногенних та екологічних катастроф, не тільки зростає, але й загострюється. Для розв'язання масштабної та досить складної проблеми – проблеми подолання екологічної кризи та збереження людства – потрібна, насамперед, робота з підготовки фахівців-екологів, гуманістично спрямованих особистостей, які б досліджували шляхи та методи формування екологічно свідомої людини, тобто людини, яка не тільки поглиблюватиме вже існуючу екологічну кризу, але й буде шукати шляхи виходу з неї.

Список літератури:

1. Гнатенко П.І. Український національний характер. – К.: «ДОК-К» 1997. – 116 с.
2. Педагогіка вищої школи: Навч. посіб. / З.Н. Курлянд, Р.І. Хмелюк, А.В. Семенова та ін.; За ред. З.Н. Курлянд. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2005. – 399 с.
3. Півторак Г. Українці. Звідки ми і наша мова. – К.: Наукова думка, 1993.
4. Сидоренко Л.І. Сучасна екологія. Наукові, етичні та філософські ракурси. – К.ГБ.В., 2000.
5. Скребець В.О. Екологічна психологія; Навч. посібник. К.: МАУП, 1998. – 144 с.
6. Скрипченко О., Долинська Л., Огородійчук З. Загальна психологія. – К.: Б.В. 1997.
7. Фурман А.В. Психокультура української ментальності: Наукове видання. – Тернопіль: Екологічна думка, 2002. – 132 с.

Тимчук И.Н.

Белоцерковский национальный аграрный университет

ЭТНОПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ И ГУМАНИСТИЧЕСКАЯ ОРИЕНТИРОВАННОСТЬ ПРЕПОДАВАНИЯ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ДИСЦИПЛИН ДЛЯ СТУДЕНТОВ-ЭКОЛОГОВ

Аннотация

В статье исследованы этнопсихологические аспекты подготовки будущих экологов в тесной связи с общими экологическими вопросами. Конкретизированы основные черты украинской ментальности. Рассмотрены психологические особенности процесса формирования экологического сознания в юношеском возрасте. Проанализировано содержание психологических учебных дисциплин с точки зрения насыщения их гуманистическим материалом (на основе дисциплин «Психология», «Экологическая психология»).

Ключевые слова: педагогика, этнопсихология, экологическая психология, методика преподавания в вузах.

Tymchuk I.M.

Bila Tserkva National Agrarian University

ETNOPHYSIOLOGICAL ASPECTS AND HUMANITARIAN ORIENTATION IN TEACHING PHYSIOLOGICAL SUBJECTS TO STUDENTS-ECOLOGISTS

Summary

The article deals with the investigation of the aspects of training future ecologists in the close connection with the general ecological problems. The main features of Ukrainian mentality were defined. Physiological peculiarities of the process of ecological consciousness of teenagers were described. The content of physiological subjects from the point of view of humanitarian materials (on the basis of subjects as «Phycology», «Ecological phycology») was analyzed.

Keywords: pedagogical, etnopsychology, ekopsychology, methods of studying in university.

УДК 378.144

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ВИКОРИСТАННЯ ІКТ У ПІДВИЩЕННІ ПІЗНАВАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ СТУДЕНТІВ ПІД ЧАС ВИКЛАДАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

Шмирова О.В., Носенко М.М.

Білоцерківський національний аграрний університет

Визначено сучасні підходи використання інформаційно-комунікаційних технологій у підвищенні пізнавальної активності студентів під час викладання іноземної мови. Проаналізовано інтерактивні методи навчання які сприяють підвищенню мотивації. Досліджено мотиваційно-стимулююча функція ІКТ.

Ключові слова: інформаційно-комунікаційні технології, навчальний процес, мотивація, пізнавальна активність, іноземна мова.

Освіта, як відомо, є самостійною системою і одночасно стратегічним ресурсом держави. Тому розвинені країни досить активно розробляють та впроваджують інформаційні технології в систему освіти.

Розширення Європи привело до радикальних змін у сфері освіти. Створення Європейського простору вищої освіти висуває складні завдання щодо збільшення мобільності студентів, більш ефективного міжнародного спілкування, легшого доступу до інформації та більш глибокого взаєморозуміння.

Інтеграція України в європейський освітній простір ставить перед вітчизняною вищою школою завдання формування особистості, яка здатна творчо мислити, швидко набувати нові знання вміти їх застосовувати. Сучасний випускник ВНЗ має бути конкурентоспроможним на ринку праці. Знання іноземних мов безперечно сприяє підвищенню конкурентоспроможності.

У Національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2012-2021 роки зазначається, що пріоритетом розвитку освіти є впровадження Інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), які забезпечують удосконалення навчально-виховного процесу, доступність та ефективність освіти, підготовку молодого покоління до життєдіяльності в інформаційному суспільстві [3]. Як відомо, використання ІКТ дозволяє індивідуалізувати та інтенсифікувати навчання, підвищити активність та мотивацію студентів, створює умови для самостійної роботи, сприяє підвищенню

самооцінки студентів, створює комфортне середовище навчання [2].

Сучасність вимагає нових підходів до навчального процесу, нових методів, форм подання навчальної інформації. Нові підходи потрібні і у викладанні іноземної мови.

Питання впровадження ІКТ у педагогічний процес розглядаються у теоретичних і практичних дослідженнях як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Зокрема, питання інформатизації освіти знаходять відображення у роботах В. Болтянського, В. Волинського, А. Ершова, К. Коліна; моделі ІКТ представлено в дослідженнях В. Бикова, Р. Гуревича; шляхи, засоби, методи використання ІКТ у навчанні розкриваються у працях О. Биконі, О. Довгяла, К. Доулінга, Г. Кедровича, Ю. Машбиця, Н. Роберта, Н. Тализіної, С. Титової; організацію самостійної роботи студентів на основі ІКТ розглянуто у дослідженнях М. Байло, В. Муковіза, М. Смирнової.

Автори сучасних методик викладання іноземної мови інформаційно-комунікаційні технології розглядають як: засоби, методи і прийоми виконання навчальних завдань і проектною роботи (Р. Calve, Т. Коваль, О. Тарнопольський, Р. Sharma); самостійної позааудиторної роботи (Є. Полат, П. Сердюков, Р. Gray, М. Nelson, D. Teilor); створення віртуального освітнього середовища (О. Бігич, М. Бовтенко, М. Ястребов).

Аналіз досліджень дає підстави стверджувати, що використання ІКТ у навчальному проце-

сі вищої школи, поєднання інноваційних методів з традиційними – завдання складне і потребує вирішення комплексу організаційних, психологічних, навчально-методичних матеріально-технічних та інших питань.

Мета статті – визначити шляхи використання ІКТ у підвищенні пізнавальної активності студентів при викладанні іноземної мови для професійного спілкування.

Загальною метою типової програми викладання англійської мови для професійного спілкування є формування у студентів професійних мовних компетенцій, що сприятиме їхньому ефективному функціонуванню у культурному розмаїтті навчального та професійного середовищ [5].

Інтернет-технології передбачають використання мережевих засобів зв'язку для забезпечення тих, хто навчається, навчально-методичними матеріалами та їх інтерактивної взаємодії з викладачем, іншими студентами чи з електронним засобом навчання в мережі Інтернет. Під терміном Інтернет-технології у методиці навчання ІМ розуміють сукупність форм, методів, способів, прийомів навчання ІМ із використанням ресурсів мережі Інтернет [6, с. 3].

Складність опанування іноземних мов зумовлена недостатнім досвідом та недостатньою практикою спілкування з носіями мови. За допомогою Інтернет, в online режимі, студенти мають доступ до міжнародних сайтів, можуть слухати та дивитись відео, спілкуватись із іноземцями та розуміти культуру країни, мову якої вони вивчають, брати участь у телекомунікаційних проєктах. Нові мультимедійні засоби, в яких використовується аудіовізуальний формат, надають такі можливості, які не можуть надати традиційні підручники. Це дозволяє задіяти майже всі органи чуття, поєднуючи друкований текст, рухоме відео, графічне зображення, статичні фотографії та аудіозапис, створюючи «віртуальну реальність» справжнього спілкування. Використання Інтернет-ресурсів підвищує мотивацію, інтерес до вивчення іноземної мови, стимулює розвиток пізнавальної та творчої активності студентів. Розгалужені пошукові можливості мережевих систем дають змогу оперативно знаходити потрібну інформацію, стимулюють активність студентів в її пошуку. Це дає можливість змінити концепцію інформаційного забезпечення та здійснити новий підхід до організації аудиторної та самостійної роботи студентів.

Доведено, що застосування мультимедійних матеріалів та комп'ютерних мереж скорочує час навчання майже втричі, а рівень запам'ятовування через одночасне використання зображень, звуку, тексту зростає на 30-40 відсотків [8, с. 137]. Впровадження інформаційно-комунікативних технологій у навчальний процес характеризується: поступовим нарощуванням темпу; змінюю кількісних та якісних характеристик засобів; збільшенням обсягу інформаційних потоків, зміною технологій викладання; трансформацією систем взаємостосунків у системах «викладач – студент», «викладач – група студентів», «студент – група студентів».

Окрім того, впровадження ІКТ у навчальний процес вимагає розробки та практичного використання науково-методичного забезпечення,

створення й ефективного застосування інструментальних засобів і систем комп'ютерного навчання й контролю знань, системної інтеграції цих технологій в існуючі навчальні процеси та організаційні структури. Основним завданням статті є з'ясування можливостей використання ІКТ під час викладання іноземних мов та вибір активних методів ІКТ. Сучасні інформаційні технології – це форми і методи передачі інформації при допомозі новітніх засобів та пристроїв зв'язку (телебачення, комп'ютеризація, Інтернет та мобільна мережа зв'язку).

При відборі сучасних методів навчання необхідно врахувати наступні критерії, відповідно до яких використані методи повинні: створювати атмосферу, в якій студент почуває себе вільно і комфортно, стимулювати його інтереси, розвивати бажання практичного вживання іноземної мови; захоплювати студента в цілому, зачіпаючи його емоції, почуття, тощо; стимулювати його мовні, когнітивні і творчі здібності; активізувати студента, роблячи його головною діючою персоною в навчальному процесі, активно взаємодіючою з іншими учасниками цього процесу; навчити студента працювати над мовою самостійно на рівні його фізичних, інтелектуальних і емоційних можливостей – одночасно забезпечити диференціацію і індивідуалізацію навчального процесу; передбачити різні роботи в аудиторії: індивідуальну, групову, колективну, в певній мірі, стимулюючи активність студентів, їх самостійність, творчість [9].

Метою навчання іноземної мови в вищій школі на сучасному етапі є оволодіння студентами комунікативними компетенціями, що дозволяють реалізувати їхні знання, уміння, навички для розв'язання конкретних комунікативних завдань в реальних життєвих ситуаціях.

Сучасні технології в освіті – це професійно-орієнтоване навчання іноземної мови, проєктна робота в навчанні, застосування інформаційних та телекомунікаційних технологій, робота з навчальними комп'ютерними програмами з іноземних мов (система мультимедіа), дистанційні технології в навчанні іноземних мов, використання Інтернет-ресурсів, навчання іноземної мови в комп'ютерному середовищі (форуми, блоги, електронна пошта). Основними принципами сучасних методів є: рух від цілого до окремого, орієнтація занять на студента (learner-centered lessons), цілеспрямованість та змістовність занять, їх спрямованість на досягнення соціальної взаємодії при наявності віри у викладача в успіх своїх студентів, інтеграція мови та засвоєння її за допомогою знань з інших галузей наук.

Інтерактивний метод надає можливість вирішити комунікативно – пізнавальні задачі засобами іншомовного спілкування. Категорію «інтерактивне навчання» можна визначити як: а) взаємодію викладача і студента в процесі спілкування; б) навчання з метою вирішення лінгвістичних і комунікативних завдань.

Інтерактивна діяльність включає організацію і розвиток діалогічного мовлення, спрямованих на взаєморозуміння, взаємодію, вирішення проблем, важливих для кожного із учасників навчального процесу. В процесі спілкування студенти навчаються: вирішувати складні задачі на основі аналізу обставин і відповідної інформації;

висловлювати альтернативні думки; приймати виважені рішення; спілкування з різними людьми; брати участь у дискусіях.

Сучасна комунікативна методика пропонує широке впровадження в навчальний процес активних нестандартних методів і форм роботи для кращого свідомого засвоєння матеріалу. У практиці виявили досить високу ефективність таких форм роботи як індивідуальна, парна, групова і робота в команді. Ми виділяємо наступні активні методи навчання, які, на нашу думку, є найбільш доцільними для використання на заняттях іноземної мови у немовних ВНЗ: внутрішні (зовнішні) кола (inside/outside circles); мозковий шторм (brain storm); читання зигзагом (jigsaw reading); методи колективного обговорення: обмін думками (think-pair-share), парні інтерв'ю (pair-interviews); мультимедійні технології; метод проєктів (Інтернет-проєктів).

Найчастіше використання ІКТ має вигляд підготовки мультимедійних презентацій, прослуховування записів, перегляд відеороликів. Комп'ютер та мультимедійний проєктор доцільно використовувати під час викладання англійської мови для моделювання проблемних ситуацій для тренування з метою закріплення навичок мовної діяльності. Студенти не відчують незручності, припускаючись помилок, і отримують від машини досить чіткі інструкції, як її виправити. Можна сформулювати такі переваги навчання з використанням комп'ютера: здійснення контролю індивідуального темпу навчальної діяльності, тому студент має можливість індивідуально переходити до наступної частини навчальної інформації; створення для студента можливості самостійно вибирати рівень складності навчального матеріалу; демонстрування студенту динаміки розвитку процесів та явищ, їх перетворення, що робить інформацію наочною, носієм інформації стає візуальний образ; використання

програм надає навчальному процесу гнучкості під час пояснення нового навчального матеріалу.

Досвід використання комп'ютера у процесі проведення навчальних занять з дисципліни «Іноземна мова за професійним спрямуванням» дозволяє нам сформулювати деякі загальні положення. Викладач може використовувати комп'ютер на всіх етапах організації педагогічного процесу: як при підготовці до занять, так і в процесі навчання: при поясненні нового матеріалу, закріпленні, повторенні, контролі, корекції, підведенні підсумків. У практичній роботі використання комп'ютера дає можливість спиратися на принципи активності, інтерактивності і діалогового характеру навчання; поєднувати індивідуальну та групову роботу; зберігати у студентів стан психологічного комфорту; оптимізувати процес вивчення іноземної мови.

Широкі можливості для інтенсифікації процесу викладання дисципліни «Іноземна мова за професійним спрямуванням» надає використання пакету Microsoft Office, який крім текстового редактора Word, включає в себе систему баз даних Access і електронні презентації PowerPoint.

Студентам варто рекомендувати спеціалізовані сайти, що пропонують вивчення англійської мови. Наприклад, Study.com, deepenglish.com, офіційний сайт British Council.

Отже, використання ІКТ у процесі викладання іноземних мов: значно розширює та урізноманітнює програму вивчення іноземних мов у ВНЗ; надає доступ до різноманітних автентичних матеріалів (комп'ютерне подання мовного матеріалу на основі художньої літератури, статей, матеріалів інформаційних сайтів; робота зі словником та ін.); зацікавлює студентів до вивчення іноземних мов; розширює мотивацію студентів до навчання, надаючи їм можливість працювати над мовою у зручному для них темпі, сприяючи, таким чином, індивідуалізації навчання та ефективному оволодінню іноземною мовою.

Список літератури:

1. Інформаційно-комунікаційні технології у навчанні іноземних мов для професійного спілкування: Колективна монографія / Коваль Т.І., Асоянц П.Г., Каменєва Т.М. та ін.; За ред.: Коваль Т.І. – К.: Видавничий центр КНЛУ, 2012. – 280 с.
2. Малашихина И.А. Использование компьютера в повышении эффективности учебного процесса [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://avd.org.ua/free.php>.
3. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012-2021 роки (проєкт) [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.mon.gov.ua/images/files/news/12/05/4455.pdf>.
4. Полат Е.С. Дистанционное обучение: Учебное пособие для вузов / Е.С. Полат. – М.: Владос. – 1998. – 226 с.
5. Програма з англійської мови для професійного спілкування / [Бакаєва Г.Є., Борисенко О.А., Зуєнок І.І. та ін.]. – К.: Ленвіт, 2005. – 119 с.
6. Сысоев П.В. Современные учебные Интернет-ресурсы в обучении иностранному языку / П.В. Сысоев, М.Н. Евстигнеев. – Иностранные языки в школе. – № 6. – 2008. – С. 2-9.
7. Титова С.В. Информационно-коммуникационные технологии в гуманитарном образовании: теория и практика. Пособие для студентов и аспирантов языковых факультетов университетов и вузов / С.В. Титова. – М.: Издательский дом «Квинто-Консалтинг», 2009. – 240 с.
8. Чередніченко Г.А. Мультимедійні технології у процесі викладання дисципліни «Іноземна мова» у вищих технічних навчальних закладах / Г.А. Чередніченко, Л.Ю. Шапран, Л.І. Куниця // Наукові записки. Серія: Педагогіка. – Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка, 2011. – № 4. – С. 134-138.
9. Johnson C. The writing on the board. Educational computing and Technology, 9. – 2002, p. 58-59.

Шмырова О.В., Носенко М.М.

Белоцерковский национальный аграрный университет

СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИКТ В ПОВЫШЕНИИ ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ АКТИВНОСТИ СТУДЕНТОВ ВО ВРЕМЯ ПРЕПОДАВАНИЯ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА

Аннотация

Определены современные подходы использования информационно-коммуникационных технологий в повышении познавательной активности студентов во время преподавания иностранного языка. Проанализированы интерактивные методы, которые способствуют повышению мотивации при изучении иностранного языка. Исследована мотивационно-стимулирующая функция ИКТ.

Ключевые слова: информационно-коммуникационные технологии, учебный процесс, мотивация, познавательная активность, иностранный язык.

Shmyrova O.V., Nosenko M.M.

Bila Tserkva National Agrarian University

MODERN APPROACHES TO USING ICT IN INCREASING COGNITIVE ACTIVITY OF STUDENTS DURING FOREIGN LANGUAGE TEACHING

Summary

The article deals with the identifying of modern approaches to using ICT in increasing cognitive activity of students during foreign language teaching. Interactive methods leading to increasing of motivation in learning foreign language were analyzed. Motivational and stimulating function of ICT was investigated.

Keywords: information and communication technologies, teaching process, motivation, cognitive activity, foreign language.

УДК 81'374.2:63:004.087

ЛІНГВО-ІНФОРМАЦІЙНІ МЕТОДИ СТВОРЕННЯ ЕЛЕКТРОННИХ ТЕМАТИЧНИХ СЛОВНИКІВ АГРАРНИХ ТЕРМІНІВ

Ярмола О.В., Лобачова С.В., Велика К.І.

Білоцерківський національний аграрний університет

У роботі проаналізовано існуючі електронні словники, з'ясовано алгоритм їх укладання та структура. Визначено лінгво-інформаційні методи створення електронних словників з точки зору комп'ютерної лексикографії. Основна увага приділяється лінгвістичним, прагматичним та лексикографічним аспектам укладання електронних словників на базі вже існуючих паперових еквівалентів. Окреслено основні проблеми у користуванні електронними тематичними словниками як для укладачів, так і для користувачів.

Ключові слова: електронний словник, комп'ютерна лексикографія, гіпертекст, термін, реєстр, словникова стаття, лексикон.

Постановка проблеми. В епоху бурхливого розвитку науки і техніки, а також обміну інформацією між фахівцями певної галузі, роль дво- та багатомовних словників важко переоцінити. Поширення знань у глобальних масштабах передбачає різні види міжкультурної комунікації (конференції, асамблеї, семінари, представлення результатів наукових досліджень тощо) представників різних культур. За таких умов у фахівців будь-якої галузі виникає потреба в багатомовних термінологічних словниках, які полегшують і прискорюють комунікацію.

Сучасна наука не стоїть на місці, що стало передумовою виникнення і застосування лінгво-інформаційних методів створення електронних словни-

ків. Проблема створення електронних словників займається комп'ютерна лексикографія. Цей напрям науки в лексикографії виник порівняно недавно і стрімко розвивається. Комп'ютерна лексикографія (враховуючи правила лексикографії, для укладання словників на базі комп'ютерних програм) дає змогу створювати електронні словники.

Укладання спеціальних (термінологічних) словників є одним з актуальних завдань сучасного прикладного перекладознавства і різні аспекти цієї проблеми свого часу досліджували багато вітчизняних і зарубіжних вчених, зокрема Н.П. Дарчук, М.О. Лангебах, Т.А. Сарангова, М.В. Троссель, В.В. Морковкін, С.В. Грін'юв-Гриневич, Т.С. Борщевська, Г. Бернгенгольд.

Поняття «електронний словник» має різні визначення. За визначенням Н.М. Сінкевич, «Електронний словник – це особливий лексико-графічний об'єкт, у якому може бути реалізовано і введено до обігу багато продуктивних ідей, які з різних причин не мали попиту в паперових словниках» [8, с. 243]. На її думку, лексикографія визначає електронний словник як комп'ютерну базу даних, що поєднує закодзовані словникові статті, які здійснюють швидкий пошук потрібних слів, з урахуванням морфологічних форм пошуку словосполучень (прикладів уживання), які дають змогу визначити правильне значення слова під час перекладу. Г.А. Чередніченко та О.С. Ковальчук класифікують електронні словники відповідно до трактувань різних авторів-науковців так: автоматичний словник; машинний або машинний автоматизований словник; комп'ютерний словник; електронний словник [10].

О.Ю. Балалаєва розглядає словник як чітку, послідовну структуру з передмовою, правилами використання, переліком скорочень, корпусом, граматичним описом, різними списками (наприклад, список використаних джерел) [2, с. 5].

Як бачимо, з одного боку, електронний словник має ряд переваг над друкованим словником: 1) багатотомний паперовий словник можна вмістити в один диск електронного словника, 2) час на пошук відповідника скорочується до кількох секунд, 3) можливість почути правильну вимову слова. З іншого боку, єдиних вимог до укладання електронних словників, а також критеріїв відбору мовних одиниць та їх еквівалентів на сьогодні не вироблено і така диверсифікація у підходах до створення електронного словника не сприяє якості перекладів наукових текстів та ефективності спілкування фахівців між собою.

Актуальність дослідження зумовлює той факт, що в сучасній лексикографії відсутні узагальнені алгоритми створення електронних галузевих словників, де мовні одиниці добираються з урахуванням прагматичних, лінгвістичних та лексикографічних аспектів.

Метою даного дослідження є створення електронного галузевого багатомовного словника, тому розглядаємо перекладні багатомовні комп'ютерні словники, комп'ютерні аналоги паперових словників, які мають опрацьовану інформацію подану в інтерактивному вигляді, власне як електронні словники, укладені на основі фактичного матеріалу і створені за допомогою комп'ютерних програм, а не електронні словники з перекладацькою програмою, яка створює переклад (машинний переклад). Такі словники дають змогу самостійного пошуку відповідного еквіваленту, системи запам'ятовування історії перекладу та гіпертекст (можливість перегляду вже перекладених варіантів, або вживання слова в уривку оригіналу).

Термін «електронні» і «комп'ютерні» та «автоматичні «словники використовують у науковій літературі як синоніми. На думку С.І. Головащук, термін «автоматичні» та «електронні» словники можна вважати більш загальним і рівноцінним, а комп'ютерні словники розглядати як один із їх підвидів [3, с. 68].

О.Ю. Балалаєва зазначає, що остаточного визначення для цих видів словників немає – нау-

ковці трактують його по-різному. Для розуміння різниці між електронним і паперовим словником вчена пропонує звернути увагу на їх макро- і мікроструктури [2]. На її думку, макроструктура традиційного словника в лінійній послідовності повторює електронний словник; у паперовому словнику можна побачити порядок блоків, а в електронному, завдяки гіпертексту, кожен з них може використовуватись в будь-якому порядку, за бажанням користувача. У мікроструктурі електронного словника, на відміну мікроструктури паперового, зв'язок між частинами словникової статті не є лінійним і структурування відбувається за допомогою гіпертексту.

Саме тому у своїх роботі ми звертаємо увагу на структуру вже існуючих аналогів термінологічних галузевих багатомовних електронних словників, методи їх укладання, особливості функціонування та використання і саме це є **завданням нашої роботи**.

На сьогодні вчені у співпраці з ISO (Міжнародна Організація з Стандартизації) розробили методичні вказівки, в яких виокремлюються різні етапи роботи над укладанням словника. Основною проблемою тут є те, що укладачі не завжди дотримуються цих стандартів, так само як і державних галузевих стандартів. Як наслідок – терміносистеми виявляються заплутаними – одна і та сама мовна одиниця може перекладатися різними одиницями мови перекладу і користувачеві часом важко вибрати оптимальний варіант серед відповідників [5, с. 39].

Робота над укладанням електронних галузевих словників проводиться як державними науково-дослідними інститутами (лабораторія комп'ютерної лінгвістики Київського національного лінгвістичного університету, Український мовно-інформаційний фонд НАН України, кафедра загального та прикладного мовознавства Харківського національного університету ім. Каразіна), так і окремими вітчизняними та зарубіжними науковцями: В.А. Широковим, С.І. Головащук, В.В. Дубічинським, С.А. Карпіловською, В.П. Селегей, Н.О. Зубець, Ю.Д. Апресян та ін.

В галузі машинного перекладу працює компанія «Trident Software» яка створила продукти Language Master, L-Master 98 та Pragma. Програмним забезпеченням компанії користується широке коло споживачів у всьому світі, включаючи приватні та державні установи України (Верховна Рада України, Секретаріат Президента України, Кабінет Міністрів, Національний банк, більшість урядових установ, великі індустріальні та фінансові компанії, загальноосвітні школи). Остання – удосконалена – програма Pragma бх включає вісім мов: англійська, німецька, французька, латинська, російська, українська, польська та казахська.

Закордонна продукція електронних словників представлена в широкому асортименті: Multitran, Myltillex, Slovoed, ABBY Lingvo, Babylon, WordNet, StarDict, Prompt, Trados, Polyglossum, Language Assistant, Wordsmyth English Dictionary-Thesaurus», «Російсько-англійський словник А.І. Смірніцького» та ін.

Деякі розробники словників надають можливість користуватися електронним словниками он-лайн (Webster Online, ABBY Lingvo, Google

Translate, Multitran, Thesaurus, Prompt). На сайті World Wide Web (WWW), одному із популярних ресурсів всесвітньої комп'ютерної мережі Інтернету, розміщена найбільша кількість електронних словників.

На думку А.В. Шиби, усі словники розроблені для різних цілей, зорієнтовані на різних споживачів: 1) для широкого загалу («Google Translate», «Systran 7 Home Translator»); 2) для корпоративного користування («Prompt NET Professional»); 3) для професійних перекладачів («PT 2008 Professional», так звані системи Translation Memory: Transit швейцарської фірми Star, Trados (США), Translation Manager від IBM, Eurolang Optimizer французької фірми LANT, DejaVu від ATRIL (США), WordFisher (Угорщина); 4) для тих, хто займається перекладом веб-сайтів («Inter Tran Web Site Translation Server», «Systran Web Translator») 5) для тих, хто користується різними портативними пристроями («Prompt Mobile», «Speereo Voice Translator»); 6) для тих, хто перекладає усне мовлення (наприклад: «Google Translate for Android») [12, с. 360].

Першочерговим етапом укладання електронних словників науковці називають створення реєстру.

К. Т. Селіверстова зазначає, що перекладний словник складається з двох частин: 1) слів мови оригіналу (Українська), який в сучасній українській практиці прийнято називати реєстром, 2) слів-відповідників з реєстром слова мови перекладу (Англійська). На думку автора у двомовному словнику кожна з двох мов представлена залежно від того, чи виступає вона в даному словнику основною, чи перекладною. Якщо словник призначений для читання або перекладу англійських текстів – саме український реєстр лексики визначає обсяг, характер реєстру двомовного словника і виконує роль довідника [7, с. 39]. Реєстром називається слово, що пояснюється чи перекладається. Реєстр – це сукупність заголовних слів М.В. Троссель. Проблеми составления переводных терминологических словарей. Для того, щоб охарактеризувати слово з граматичного, стилістичного погляду – реєстрове слово подається іншим шрифтом, має при собі позначки і разом із поясненням, перекладом становить словникову статтю. Словникова стаття у кожному лексиконі має свою структуру, специфіку: стисла, розгорнута, перекладна, звичайна [4, с. 19]. Тому, для пошуку реєстру (списку термінів) буде застосований метод аналогії, класифікації та системного пошуку. Доцільним, на нашу думку, є також здійснення морфологічного та синтаксичного аналізу відібраних для реєстру термінів. Розглянувши ряд попередніх згаданих електронних словників, можемо відзначити відсутність розтлумачення інформації про застосовані позначки, коли слово характеризується в різних галузях науки, подається з граматичного, стилістичного погляду, так як це здійснюється у паперовому словнику [9]. Тому, ми підемо шляхом К. Т. Селіверстової, коли позначки подаватимуться наступним чином: див. (see), див. також (see also), див. ще., для встановлення семантичних зв'язків між термінами у реєстрі. Інформацію про особливості, побудову словникових статей, застосовувані позначки, джерельну базу

подамо на початку словника у вигляді вкладки серед панелей-опцій.

Отже, укладання реєстру українських термінів є першим етапом підготовки перекладного термінологічного словника.

У словнику української мови «термін» визначається як слово, словосполучення, що означає чітко окреслене спеціальне поняття якої-небудь галузі науки, техніки, мистецтва, суспільного життя тощо. Або як слово або вислів, що вживається в тому чи іншому середовищі, на певній території, людьми певного фаху [13].

Другим та третім етапом О.М. Кознодій, Т.В. Морковкін, М.Г. Гордієнко називають етап пошуку відповідників (включає пошук термінів у міжнародному словнику, навчальній та науковій літературі англійською мовою) і етап структурування словника [6, с. 15].

Існує декілька способів структурування словника: абетково-гніздовий, ідеографічний, систематичний.

К.Т. Селіверстова пропонує абетково-гніздовий спосіб, коли у словниковій статті подаються як ключове слово, так і похідні слова, з якими воно зберігає фонетичні, морфологічні та смислові зв'язки, а складні терміни розміщують у словниковій статті під реєстровим словом за алфавітом. Оскільки один і той самий термін в різних галузях перекладається по-різному, при укладанні словника вчена застосовувала наступні методи: об'єднання термінів у тематичні групи, широке використання у словникових статтях спеціальних термінів-словосполучень та термінозворотів, а також система посилань [7, с. 58].

О.С. Андрощук, при складанні інтерактивного навчального електронного словника використовує методи систематизації (які полягають у комплексному аналізі як єдиного цілого, що функціонує в узгодженості усіх своїх елементів і частин), концептуальний аналіз (під час співвіднесення одиниці з певною категорією, концептом) та дедуктивний підхід (одиниці розподіляються відповідно до готової схеми семантичної організації української та англійської мов) [1, с. 65].

Проаналізувавши розробки і алгоритми побудови електронних словників, вирішено взяти за основу приклади О.М. Кознодій, Т.В. Коренькова, М.Г. Гордієнко та К.Т. Селіверстової, для створення «Електронного галузевого багатомовного інтерактивного словника».

Висновки. Комп'ютерна лексикографія дає змогу створити сучасні електронні словники, які полегшують роботу перекладача. Попит на використання таких словників зростає все більше і більше, тому що електронні словники мають значну перевагу над паперовими, вони є більш інформативними, компактними, збагачені малюнками, аудіо- та відео інформацією, прикладами з посиланнями у вигляді гіпертексту, дають можливість швидкого пошуку.

Основні функції електронних словників – довідкова, систематизуюча та освітня.

Як свідчить аналіз електронних тематичних словників, більшість термінологічних одиниць, що входять до їх складу, добираються на предметній основі і тому такий вибір не може вважатися науково обґрунтованим. Крім того, не існує

єдиного принципу добору лексичних відповідників у тій чи іншій галузі.

Електронні словники, які здебільшого укладаються спеціалістами певної галузі, не мають чіткої структури, тут часто має місце недотримання правил лексикографії. Як наслідок – до словникової статті подаються багато еквівалентів, що не може не впливати на якість роботи перекладача. Ідеальної картини, коли термін має лише один відповідник у мові перекладу, в реальності досягти важко – іноді словники подають навіть абсолютні синоніми, що ускладнює роботу перекладача, який не є фахівцем у певній галузі науки.

Отже, системний підхід має стати основним при укладанні електронних галузевих словників. Такий підхід, у даному випадку, має враховувати лінгвістичні, прагматичні та лексико-

графічні принципи добору лексичних одиниць. Згідно з цими принципами, при доборі лексичних одиниць укладачам слід вибирати найбільш доступний спосіб подачі матеріалу, а отже функціональний підхід може і повинен братися до уваги при використанні тематичних текстів. Використання значної текстової бази не повинна стати причиною надмірного перевантаження словникових статей термінами з різних галузей науки і техніки.

Електронний словник, ні відміну від друкованого видання може не містити передмови, вказівок для використання, списку джерел. Проте «корпус» електронного словника має бути організованим за тими ж принципами, хоч такий корпус має додаткові можливості представлення мовних одиниць.

Список літератури:

1. Андрощук О.С. Принципи укладання електронного словника українсько-англійських фразеологізмів на означення людини // Мовні і концептуальні картини світу. Збірник наукових праць. Випуск 46, частина 1. Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2013, с. 64-68. Режим доступу: http://philology.knu.ua/files/library/movni_i_konceptualni/46-1/10.pdf.
2. Балалаєва О.Ю. Інформаційні технології як чинник формування нової парадигми освіти / О.Ю. Балалаєва // Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти. – 2013. – Вип. 7. – С. 4-7.
3. Головащук С.І. Перекладні словники і принципи їх укладання (на лексичному матеріалі російської та української мов) / С.І. Головащук. – К.: Наукова думка, 1976. – 247 с.
4. Гордієнко Н. Українська тлумачна лексикографія: сучасний стан і перспективи розвитку / Н.Гордієнко // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика»: Збірник наук. праць. – Херсон: Вид-во ХДУ. – 2010. – Вип. 11. – С. 15-21.
5. Гринев-Гриневич С.В. Введение в терминологию. Как просто и легко составить словарь. – Издательство: «Либроком» 2009 г. – 352 с.
6. Морковкин В.В. Типология филологических словарей // Вестник Харьк. политехн. ун-та. Вип. 1. Харьков, 1994. – С. 13-23.
7. Селіверстова К.Т. Підготовка галузевих словників: здобутки і особливості методики укладання перекладного словника / К.Т. Селіверстова // Архіви України. – 2013. – № 5. – С. 25-62.
8. Сінкевич Н.М. Сучасний електронний український словник як база лінгвістичного аналізу слова / Н.М. Сінкевич // Дослідження з лексикології і граматики української мови, вип. 10, 2011. – С. 240-244.
9. Троссель М.В. Проблемы составления переводных терминологических словарей. Режим доступу: http://elib.sfukras.ru/bitstream/handle/2311/19742/23_Trossel.pdf;jsessionid=123DD9281EA7A9560820C62C24E1CA43?sequence=1.
10. Чередніченко Г.А., Ковальчук О.С. Термінологічний словник як різновид сучасного електронного словника. Національний університет харчових технологій. Режим доступу: <http://nvd.luguniv.edu.ua/archiv/NN19/12cgases.pdf>.
11. Шевченко Т.С., Етенко Н.Ю. Сучасні форми словникової продукції: український онлайн-сегмент / Матеріали XVIII Міжнародної науково-практичної конференції «Королівські читання», Харків, 8 жовтня 2015 р., частина друга.
12. Шиба А.В. Використання нових інформаційних технологій у процесі формування професійної компетентності майбутнього перекладача засобами інтерактивних технологій / А.В. Шиба // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. – 2013. – Вип. 28. – С. 356-365.
13. Режим доступу: <http://sum.in.ua/>.

Ярмола А.В., Лобачева С.В., Велика Е.И.

Белоцерковский национальный аграрный университет

ЛИНГВО-ИНФОРМАЦИОННЫЕ МЕТОДЫ РАЗРАБОТКИ ЭЛЕКТРОННЫХ СЛОВАРЕЙ

Аннотация

Проанализировано лингво-информационные методы, для разработки электронных словарей с точки зрения компьютерной лексикографии, которая рассматривает связь компьютерных технологий с общей лексикографией. В данном вопросе внимание уделяется разнообразию электронных словарей, которые разработаны на базе уже существующих бумажных аналогов, собственно как электронные словари, на основе фактического материала и созданы с помощью компьютерных программ, а не электронные словари с переводческими программами, которые имеют встроенную переводческую программу (выполняют машинный перевод). Такой вид электронных словарей только упрощает, ускоряет работу переводчика, дает возможность из данного материала подобрать наиболее точный эквивалент для языка перевода. Для выяснения значимости и ценности электронных словарей, рассмотрено разнообразие уже существующих электронных словарей, а так же выяснен алгоритм и структура построения.

Ключевые слова: электронный словарь, компьютерная лексикография, гипертекст, термин, реестр, словарная статья лексикона.

Yarmola O.V., Lobachova S.V., Velyka K.I.

Bila Tserkva National Agrarian University

LINGVO-INFORMATIONAL METHODS OF ELECTRONIC DICTIONARIES COMPILING

Summary

The paper analyzes lingvo-informational methods of electronic dictionaries compiling from the point of view of computer lexicography, which examines the connection of computer technologies with general lexicography. In this matter, attention is paid to the variety of electronic dictionaries, which are developed on the basis of the existing paper analogues as electronic dictionaries, based on factual material and created with computer programs rather than electronic dictionaries with translation programs that have a built-in translation program transfer. This kind of electronic dictionaries only simplifies and speeds up the work of an interpreter, makes it possible to choose the appropriate equivalent from a given material for the target language. To clarify the significance and value of electronic dictionaries, the variety of already existing electronic dictionaries has been considered, and the algorithm and structure of construction have been clarified.

Keywords: electronic dictionary, computer lexicography, hypertext, term, register, vocabulary of the lexicon.

УКРАЇНСЬКЕ ПРАВОЗНАВСТВО: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

УДК 342.725

МОВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ В РЕФОРМУВАННІ ГАЛУЗІ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Биковець О.І.

Білоцерківський національний аграрний університет

В статті розглянуто правові засади мови освітнього процесу в Україні, застосування мови національних меншин в освітньому процесі навчальних закладів в Україні. Автором проаналізовано мовну статтю Закону України «Про освіту» на предмет її відповідності Конституції України та міжнародним нормам. Автором надано пропозиції по вдосконаленню чинного законодавства, яке регламентує освітній процес в Україні задля досягнення справедливого балансу між захистом прав національних меншин, з одного боку, та збереженням державної мови як інструменту єднання суспільства, з іншого боку.

Ключові слова: державна мова, мова освітнього процесу, мова національних меншин, реформа галузі освіти.

Постановка проблеми. Мова є найважливішим засобом людського спілкування та інтелектуального розвитку особистості, визначальною ознакою держави, безцінною і невичерпною скарбницею культурного надбання народу.

Історичний досвід більшості європейських народів свідчить про те, що мова як важливий показник національної ідентичності була і залишається об'єктом державної підтримки та регулювання.

Враховуючи і історичні передумови і конституційні засади функціонування та розвитку державної мови в Україні, включаючи офіційне тлумачення статті 10 Конституції України Конституційним Судом України, мові освітнього процесу була приділена особлива увага. У процесі тривалого обговорення, у тому числі у спеціально створеній для цього робочій групі за безпосередньої участі представників національних меншин, була напрацьована і в кінцевому рахунку проголосована Верховною Радою України редакція статті 7 Закону України «Про освіту» від 05.09.2017 року № 2145-VIII, який набрав чинності 28.09.2017 року.

Дана редакція мовної статті Закону України «Про освіту» викликала багато дискусій, в тому числі за межами України. Також висловлюється думка про те, що стаття 7 нового Закону України «Про освіту» звужує зміст та обсяг прав національних меншин на навчання чи вивчення рідної мови, оскільки статтею 6 Закону України «Про національні меншини в Україні» закріплено державне гарантування всім національним меншинам права на національно-культурну автономію: користування і навчання рідною мовою чи вивчення рідної мови в державних навчальних закладах або через національні культурні товариства, розвиток національних культурних традицій, використання національної символіки, відзначення національних свят, сповідування своєї релігії, задоволення потреб у літературі, мистецтві, засобах масової інформації, створення національних культурних і навчальних закладів

та будь-яку іншу діяльність, що не суперечить чинному законодавству.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню різних аспектів мовної політики в галузі освіти присвячені праці багатьох вітчизняних і зарубіжних науковців, серед яких Б. Ажнюк, Ю. Бахарев, Р. Белл, Л. Булаховський, Е. Вайнінг, М. Вашуленко, І. Вихованець, К. Ганді В. Демченко, С. Єрмоленко, А. Загнітко, В. Кононенко, М. Кочерган, В. Лизанчук, Л. Мацько, В. Німчук, Л. Пал, К. Погорєлая, В. Радчук, О. Сербенська, О. Ткаченко, Д. Тухватулліна, І. Фаріон, А. Фомін, В. Чапленко, А. Швейцер, М. Шульга, І. Ющук та інші.

Серед останніх наукових праць з питання української мови в системі вдосконалення освітнього процесу є праця О.Б. Ланських, з питання освіти національних меншин – праця Л. Чорної, М. Зеркаль та інших, з історичних аспектів розвитку освіти національних меншин – праця А. Кузьменко, з питань формування та реалізації державної мовної політики в галузі освіти – праця І.П. Лопушинського.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Мовна ситуація в галузі освіти України, незважаючи на прогресивні кроки уряду в напрямку євроінтеграції і державотворення, продовжує залишатися напруженою, характеризується низкою негативних явищ, зокрема на міжнародній арені, та потребує деталізації особливості використання мов на кожному рівні освіти у спеціальних Законах України з метою зняття напруження в середовищі національних меншин в Україні.

Мета статті. Метою даної статті є розгляд правових засад мови освітнього процесу в Україні та застосування мови національних меншин в освітньому процесі навчальних закладів в Україні. А також здійснити аналіз статті 7 Закону України «Про освіту» на предмет її відповідності Конституції України та міжнародним нормам.

Виклад основного матеріалу. Чинною редакцією статті 7 вищевказаного закону передбача-

ється, що мовою освітнього процесу в закладах освіти є державна мова.

Держава гарантує кожному громадянину України право на здобуття формальної освіти на всіх рівнях (дошкільної, загальної середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої), а також позашкільної та післядипломної освіти державною мовою в державних і комунальних закладах освіти.

Особам, які належать до національних меншин України, гарантується право на навчання в комунальних закладах освіти для здобуття дошкільної та початкової освіти, поряд із державною мовою, мовою відповідної національної меншини. Це право реалізується шляхом створення відповідно до законодавства окремих класів (груп) з навчанням мовою відповідної національної меншини поряд із державною мовою і не поширюється на класи (групи) з навчанням українською мовою.

Особам, які належать до корінних народів України, гарантується право на навчання в комунальних закладах освіти для здобуття дошкільної і загальної середньої освіти, поряд із державною мовою, мовою відповідного корінного народу. Це право реалізується шляхом створення відповідно до законодавства окремих класів (груп) з навчанням мовою відповідного корінного народу України поряд із державною мовою і не поширюється на класи (групи) з навчанням українською мовою.

Особам, які належать до корінних народів, національних меншин України, гарантується право на вивчення мови відповідних корінного народу чи національної меншини в комунальних закладах загальної середньої освіти або через національні культурні товариства.

Заклади освіти забезпечують обов'язкове вивчення державної мови, зокрема заклади професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти – в обсязі, що дає змогу провадити професійну діяльність у вибраній галузі з використанням державної мови.

Особам, які належать до корінних народів, національних меншин України, іноземцям та особам без громадянства створюються належні умови для вивчення державної мови.

За бажанням здобувачів професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти заклади освіти створюють можливості для вивчення ними мови корінного народу, національної меншини України як окремої дисципліни.

Особливості використання мов в окремих видах та на окремих рівнях освіти визначаються спеціальними законами.

На думку окремих представників українського соціуму, а також міжнародної спільноти остання чинна редакція мовної статті Закону України «Про освіту» призведе до звуження змісту та обсягу прав національних меншин на навчання чи вивчення рідної мови.

Подібним висловлюванням щодо звуження змісту і обсягу прав національних меншин вказаною мовною нормою Закону «Про освіту» можна заперечити, звернувшись до конституційних та міжнародних норм.

Так, відповідно до статті 22 Конституції України «права і свободи людини і громадянина, за-

кріплені цією Конституцією, не є вичерпними. Конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані. При прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод».

Згідно з частиною 5 статті 53 Конституції України громадянам, які належать до національних меншин, відповідно до закону гарантується право на навчання рідною мовою чи на вивчення рідної мови у державних і комунальних навчальних закладах або через національні культурні товариства.

Відповідно до статті 92 Конституції виключно законами України визначаються: права і свободи людини і громадянина, гарантії цих прав і свобод; основні обов'язки громадянина; права корінних народів і національних меншин; порядок застосування мов тощо. Отже, Конституція України наділила Верховну Раду України виключним правом визначати Законом конкретні форми, способи і процедури забезпечення гарантій щодо «навчання рідною мовою чи на вивчення рідної мови у державних і комунальних навчальних закладах або через національні культурні товариства».

Таким чином, за умови збереження гарантій для національних меншин як щодо навчання рідною мовою на одних рівнях освіти, так і щодо вивчення рідної мови на інших рівнях освіти у державних і комунальних закладах освіти не відбувається звуження змісту чи обсягу конституційного права, передбаченого у статті 53 Конституції України, у тому числі права на безоплатне здобуття дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах.

Більш того, посилення заходів, спрямованих на підвищення рівня володіння дітьми з національних меншин державною мовою, підвищує не лише їхні можливості щодо інтеграції в українське суспільство, а й збільшує обсяг конституційних прав, якими вони реально і повноцінно спроможні скористатися у суспільному житті, зокрема, «брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування» (стаття 38), «направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів» (стаття 40), «володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності» (стаття 41), «право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується» (стаття 43) тощо. Це лише невеликий обсяг конституційних прав, повна реалізація яких залежить від рівня володіння державною мовою.

Також варто зазначити, що нормативно-правові акти підлягають оприлюдненню державною мовою в офіційних друкованих виданнях. Таким чином, громадянин України, який не володіє на належному рівні державною мовою не може навіть реалізувати своє конституційне «право знати свої права та обов'язки» (стаття 57), але при

цьому може бути притягнутий до юридичної відповідальності, адже згідно зі статтею 68 Конституції України «незнання законів не звільняє від юридичної відповідальності».

Згідно з частиною 2 статті 3 Конституції України «права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави».

Стаття 7 Закону України «Про освіту» повністю відповідає нормам міжнародного права, зокрема вимогам Рамкової конвенції про захист національних меншин, ратифікована Законом України від 09 грудня 1997 року № 703/97, згідно якої «Сторони зобов'язуються створити особам, які належать до національних меншин, рівні можливості для доступу до освіти всіх рівнів» (частиною 3 статті 12). Створюючи передумови для оволодіння дітьми з національних меншин державною мовою на достатньому рівні, Україна вирівнює можливості громадян України незалежно від національної приналежності у доступі до здобуття вищої освіти на конкурсних засадах.

Крім того відповідно до статті 13 Рамкової конвенції «Сторони визнають за особами, які належать до національних меншин, право створювати свої власні приватні освітні та учбові заклади і керувати ними. Здійснення цього права не накладає жодних фінансових зобов'язань на Сторони». Закон «Про освіту» визнає право будь-яких фізичних та юридичних осіб створювати приватні заклади освіти, визначає, що «заклади освіти всіх форм власності мають рівні права і обов'язки у провадженні освітньої діяльності відповідно до законодавства», а також вимагає від Уряду та органів місцевого самоврядування забезпечувати «рівні умови розвитку закладів освіти всіх форм власності».

Згідно з пунктом 1 статті 14 Рамкової конвенції «Сторони зобов'язуються визнати за кожною особою, яка належить до національної меншини, право вивчати мову своєї меншини». Таке право не лише визнається в Україні, але й гарантується та забезпечується державою у закладах освіти всіх рівнів.

«У місцевостях, де традиційно проживають особи, які належать до національних меншин, або де вони складають значну частину населення, у разі достатньої необхідності, Сторони намагаються забезпечити, по можливості та в рамках своїх освітніх систем, особам, які належать до цих меншин, належні умови для викладання мови відповідної меншини або для навчання цією мовою» (пункт 2 статті 14). Наразі в Україні були дозволені такі умови для навчання мовами національних меншин у місцях їх компактного проживання, які призвели до низького рівня володіння багатьма дітьми з національних меншин державною мовою. Такі незбалансовані умови навчання рідною і державною мовами не відповідають пункту 3 статті 14 Рамкової конвенції, відповідно до якого «пункт 2 цієї статті застосовується без шкоди для вивчення офіційної мови або викладання цією мовою».

Стаття 7 Закону «Про освіту» нарешті дозволяє збалансувати навчання рідною мовою поряд з вивченням державної мови на одних рів-

нях освіти та навчання державною мовою поряд з вивченням рідної мови на інших рівнях освіти. Таким чином, Закон дозволяє у повному обсязі виконати норми Рамкової конвенції, відповідно до якої сторони створюють необхідні умови для ефективної участі осіб, які належать до національних меншин, у культурному, соціальному та економічному житті та у державних справах, зокрема тих, які їх стосуються. Знання державної мови є основною необхідною умовою для ефективної участі національних меншин у житті українського суспільства та управлінні державними справами.

Таким чином, стаття 7 Закону України «Про освіту» не лише повністю відповідає Рамковій конвенції, але й створює усі передумови для забезпечення ефективної участі національних меншин у культурному, соціальному та економічному житті українського суспільства та управлінні державними справами.

Крім того про відповідність вищевказаної норми закону свідчить і норми, які закріплені в Європейській Хартії регіональних мов або мов меншин, ратифікованою Законом України від 15 травня 2003 року № 802-IV, яка підкреслює важливість міжкультурного діалогу і багатомовності, а також вважаючи, що охорона і розвиток регіональних мов або мов меншин не повинні зашкоджувати офіційним мовам і необхідності вивчати їх.

Так, зокрема згідно з пунктом 1 статті 8 Хартії всі зобов'язання, які кожна із Сторін бере на себе стосовно освіти національних меншин, виконуються «в межах території, на якій такі мови використовуються, відповідно до стану кожної з таких мов і без шкоди для викладання офіційної мови (мов) держави».

Отже, стаття 7 Закону України «Про освіту» не лише цілком відповідає положенням Хартії, але й створює передумови для повноцінної інтеграції національних меншин в українське суспільство та припинення їх багаторічної самоізоляції за мовною ознакою.

Відповідно до пункту «а» частини 1 статті 5 Конвенції ЮНЕСКО про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти держави-учасниці вважають, що «освіта має бути спрямована на повний розвиток людської гідності і на більшу повагу прав людини і основних свобод, вона має сприяти взаєморозумінню, терпимості і дружбі між усіма народами і всіма расовими чи релігійними групами...» Крім того за особами, які належать до національних меншин, слід визнавати право проводити власну просвітницьку роботу, включаючи підтримку шкіл, і відповідно до політики у сфері освіти кожної держави використовувати чи викладати власну мову, однак за умови, що: (i) реалізація цього права не перешкоджає особам, які належать до меншин, розуміти культуру і мову усієї спільноти і брати участь у її діяльності та не підриває національний суверенітет; (ii) стандарт освіти у таких школах є не нижчим, ніж загальний стандарт, затверджений компетентними органами, і (iii) відвідування таких шкіл є факультативним.

Таким чином, стаття 7 Закону України «Про освіту» повністю відповідає Конвенції ЮНЕСКО, оскільки має забезпечити володіння національними меншинами державною мовою на та-

кому рівні, щоб «розуміти культуру і мову усієї спільноти і брати участь у її діяльності», а також статті 34 Документу Копенгагенської наради Конференції щодо людського виміру Наради з безпеки та співпраці в Європі (20 червня 1990 року), якою «держави-учасниці будуть прагнути гарантувати, щоб особи, які належать до національних меншин, незалежно від необхідності вивчати офіційну мову або офіційні мови відповідної держави, мали належні можливості для вивчення своєї рідної мови або навчання своєю рідною мовою».

Україна не лише «гарантувала» національним меншинам можливість для вивчення рідної мови або навчання своєю рідною мовою, а й забезпечує реалізацію такого права у державних і комунальних закладах освіти за рахунок публічних коштів з державного та місцевих бюджетів.

Висновки і пропозиції. Враховуючи вищевикладене, можна переконливо стверджувати, що ухвалений українським парламентом Закон України «Про освіту», включно з його статтею 7, жодним чином не порушує ані Конституцію України, ані взяті Україною на себе міжнародні зобов'язання, але створює, зокрема, передумови для оволодіння дітьми з національних меншин державною мовою на достатньому

рівні, та дозволяє суттєво вирівняти як освітні шанси дітей на безоплатне здобуття вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах на конкурсній основі (стаття 53), так і збільшити обсяг конституційних прав і свобод представників національних меншин, якими вони реально спроможні будуть скористатися як громадяни України.

Окрім того з метою забезпечення «справедливого балансу між захистом прав національних меншин, з одного боку, та збереженням державної мови як інструменту єднання суспільства, з іншого боку» державі необхідно деталізувати особливості використання мов на кожному рівні освіти у спеціальних Законах України: «Про дошкільну освіту», «Про загальну середню освіту», «Про професійну (професійно-технічну) освіту», «Про фахову передвищу освіту», «Про вищу освіту» та «Про освіту дорослих». А також необхідно продовжувати докладати зусиль для розширення сфери функціонування державної мови, щоб вона розвивалася та відігравала консолідуючу роль у становленні громадянського суспільства. Послідовне вирішення мовних питань, зміцнення державного статусу української мови передбачає стимулювання процесу побудови заможної та демократичної України.

Список літератури:

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D180>.
2. Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 року № 2145-VIII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.
3. Закон України «Про національні меншини в Україні» від 25.06.1992 № 2494-XII URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2494-12>.
4. Закон України «Про засади державної мовної політики» від 03.07.2012 № 5029-VI URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5029-17>.
5. Лілія Гриневич: Позиція щодо статті 7 Закону України «Про освіту» URL: <http://mon.gov.ua/content/%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B8/2017/10/31/2017.10.31-pozicziya-mon-shhodo-statti-7-zakonu.pdf>.
6. Мовна політика щодо освіти національних меншин в Україні/ Л.І. Мазурка – Стратегічні пріоритети, № 4(29), 2013 – irbis-nbuv.gov.ua.

Быковец О.И.

Белоцерковский национальный аграрный университет

КУЛЬТУРНО-ПРАВОВОЙ АСПЕКТ В РЕФОРМИРОВАНИИ ОТРАСЛИ ОБРАЗОВАНИЯ В УКРАИНЕ

Аннотация

В статье рассмотрены правовые основы языка образовательного процесса в Украине, применение языка национальных меньшинств в образовательном процессе учебных заведений в Украине. Автором проанализированы языковую статью Закона Украины «Об образовании» на предмет ее соответствия Конституции Украины и международным нормам. Автором даны предложения по совершенствованию действующего законодательства, регламентирующего образовательный процесс в Украине для достижения справедливого баланса между защитой прав национальных меньшинств, с одной стороны, и сохранением государственного языка как инструмента единения общества, с другой стороны.

Ключевые слова: государственный язык, язык образовательного процесса, язык национальных меньшинств, реформа отрасли образования.

Bykovets O.I.

Bila Tserkva National Agrarian University

LINGUISTIC AND LEGAL ASPECT IN REFORMING THE EDUCATION SECTOR IN UKRAINE

Summary

The article deals with the legal principles of the language of the educational process in Ukraine, the application of the language of national minorities in the educational process of educational institutions in Ukraine. The author analyzed the linguistic article of the Law of Ukraine «On Education» on the subject of its compliance with the Constitution of Ukraine and international norms. The author proposes to improve the current legislation that regulates the educational process in Ukraine in order to achieve a fair balance between the protection of the rights of national minorities, on the one hand, and the preservation of the state language as an instrument of social unity, on the other hand.

Keywords: official language, language of educational process, language of national minorities, reform of industry of education.

УДК 342.951

ЕФЕКТИВНІСТЬ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

Ломакіна І.Ю.

Білоцерківський національний аграрний університет

Необхідність у ефективності державного регулювання сільського господарства обумовлюється і тим, що держава несе відповідальність за забезпечення нормальних соціальних умов для своїх громадян, за забезпечення громадян продовольством та іншими сільськогосподарськими товарами у достатній кількості та відповідної якості, за захист прав та інтересів виробників та споживачів продовольства.

Ключові слова: ефективність, державне регулювання, сільськогосподарське виробництво, заохочення, стимул, аграрний сектор.

Ефективність державного регулювання сільського господарства можна визначити як результативну характеристику його дії, яка свідчить про здатність вирішувати відповідні соціально-правові проблеми. Ефективність державного регулювання сільського господарства забезпечується такими факторами, як: а) ефективність законодавчого забезпечення; б) ефективність виконавчо-розпорядчої діяльності, що забезпечує конкретизацію норм закону на підзаконному рівні; в) ефективність діяльності щодо застосування положень закону спеціальними суб'єктами.

Сучасний аналіз стану розвитку сільського господарства свідчить, що ефективність аграрної політики є низькою. Так, рівень безробіття та продовольчої безпеки за нинішніх умов є загрозливим для України. Досягнення зазначеної в законі мети як критеріїв ефективності аграрної політики є можливим лише за умови відповідного рівня розвитку сільськогосподарського виробництва.

С.І. Марченко, досліджуючи організаційно-правові питання державної підтримки товарного сільськогосподарського виробництва, до критеріїв ефективності сільськогосподарського виробництва вважає за необхідне віднести забезпечення екологічної рівноваги (екологічної безпеки), адже за допомогою екстенсивного методу виробництва можна досягти високих економічних результатів,

але навряд чи таку діяльність можна оцінити як ефективну [1, с. 11]. Погоджуючись з цим, вважаємо що цю тезу цілком можна застосувати і до відносин в сфері державного регулювання сільського господарства. Оскільки закріплений в статті 16 Конституції України обов'язок держави щодо забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи, збереження генофонду Українського народу визначає спрямованість державного регулювання сільського господарства та передбачає серед інших заходів і екологізацію сільськогосподарського виробництва. Також державно-правове регулювання сільського господарства має на меті дотримання аграрного законодавства, попередження аграрних правопорушень та захист прав громадян.

Заохочення (стимул) нині є найбільш поширеним способом державного регулювання сільськогосподарства. В буквальному розумінні слово «стимул» – означає те, що викликає зацікавленість у здійсненні чого-небудь; спонукальна причина до здійснення чогось; заохочення, поштовх, імпульс [2, с. 393]. У юридичній літературі стимул і стимулювання розглядаються як спонукальні чинники (позитивного і негативного характеру) [3, с. 19]. До них зараховують відповідні інтереси суб'єктів [4, с. 50]. Тобто, стимулювання являє собою сукупність заохочувальних форм, видів від-

повідальності, інших чинників, які спонукають відповідних суб'єктів до належної діяльності.

В юридичній літературі сформувався два підходи до розуміння стимулювання [5, с. 205-206; 6]. Відповідно до вузького розуміння – стимулювання – це лише заохочення, оскільки покарання та заохочення суттєво відрізняються способами впливу на волю і свідомість людей. Стимулювання в широкому розумінні охоплює єдність двох відносних протилежностей: заохочення та відповідальності. В процесі досягнення мети стимулювання вплив на суб'єктів правовідносин може здійснюватись як шляхом заохочення, так і притягнення до відповідальності.

Характеризуючи правові стимули і обмеження, важливе значення має потенційний рівень їх ефективності. Заохочення, інші правові стимули є більш ефективними, ніж покарання та обмеження. Вища ефективність стимулів порівняно з обмеженнями пояснюється тим, що потяг до заохочення (стимулу) є сильнішим від потягу уникнути покарання (обмеження). Через це стимули (переважно заохочення) діють ефективніше, ніж обмеження, адже вони стоять ближче до творчої природи людини. Тому магістральним шляхом перебудови правового регулювання сільського господарства має стати орієнтація на правостимулюючі засади, на функцію розвитку, яка може забезпечити поступальний рух суспільства.

В сучасних умовах реформування аграрного сектору економіки, переходу до багатокладності форм власності та господарювання змінилися сфера та методи державного впливу на діяльність суб'єктів сільськогосподарських правовідносин. Поряд з традиційними обмежувальними засобами, все більше використовуються мотиваційно-стимулюючі механізми, які знаходять своє вираження у відповідних юридичних нормах. Заходи, які використовуються органами державного регулювання для підвищення ефективності аграрного виробництва, в більшості по своєму змісту є економічними [7, с. 185].

Діяльність в сфері матеріально-технічного забезпечення сільськогосподарських товаровиробників має управлінський аспект, і може бути ефективною за умови функціонування відповідної системи органів, основним завданням яких є здійснення матеріально-технічного забезпечення сільськогосподарських товаровиробників [8, с. 192].

З метою прискорення формування інфраструктури аграрного ринку, створення умов для зростання ефективності виробництва і реалізації сільськогосподарської продукції та продовольства, сприяння розвитку підприємництва в аграрному секторі економіки Указом Президента України «Про заходи щодо забезпечення формування та функціонування аграрного ринку» від 6 червня 2000 року передбачено створення у сільських населених пунктах мережі кредитних спілок, сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, інших суб'єктів господарювання, що здійснюватимуть забезпечення сільськогосподарських товаровиробників матеріально-технічними ресурсами, а у кожному районі – створення торгових домів, оптово-роздрібних магазинів фірмової торгівлі підприємств, що виробляють мінеральні добрива, засоби захисту рослин, пально-мастильні матеріали, за-

пасні частини для сільськогосподарської та іншої техніки, сільськогосподарський інвентар тощо [9].

На сучасному етапі ефективність організаційно-правових форм матеріально-технічного забезпечення сільськогосподарських товаровиробників законодавчо не закріплено. Як правило, вони визначаються щорічно, на рівні підзаконних нормативно-правових актів. При цьому, внаслідок кризових явищ в сільському господарстві, спостерігається тенденція до частоті зміни організаційно-правових форм матеріально-технічного забезпечення сільськогосподарських товаровиробників та застосування командно-адміністративних заходів.

В юридичній літературі до нових форм матеріально-технічного забезпечення сільськогосподарських товаровиробників відносять: а) залучення кредитних коштів на придбання необхідних матеріально-технічних ресурсів; б) упровадження лізингових відносин; в) створення машинно-технологічних станцій і загонів; г) створення обслуговуючих кооперативів; д) наявність підприємств з матеріально-технічного забезпечення товаровиробників АПК, заснованих на приватній власності [10, с. 5].

На сучасному етапі створення сприятливих умов для виробників матеріально-технічних ресурсів для АПК на законодавчому рівні закріплено лише в галузі машинобудування. Заходи державного стимулювання виробників засобів хімізації, пально-мастильних матеріалів та інших матеріально-технічних ресурсів визначені на підзаконному рівні, як правило, мають тимчасовий характер і полягають у зниженні діючих тарифів на транспортне перевезення зазначених матеріально-технічних ресурсів, наданні відстрочки з платежів до Державного бюджету України із сум, на які поставлено матеріально-технічні ресурси, забезпеченні необхідними для виробництва ресурсами за регульованими цінами та ін. [11; 12; 13].

Заходи ефективного державного регулювання матеріально-технічного забезпечення сільськогосподарських товаровиробників передбачає поліпшення матеріально-технічного сервісного обслуговування сільськогосподарських товаровиробників. Спеціальним законодавчим актом, спрямованим на регулювання відносин в сфері матеріально-технічного сервісного обслуговування є Закон України «Про захист прав покупців сільськогосподарських машин» від 5 червня 2003 року.

З метою удосконалення державного регулювання матеріально-технічного забезпечення сільськогосподарських товаровиробників, усунення існуючих недоліків чинного законодавства, підвищення ефективності виробничо-господарської діяльності суб'єктів аграрного підприємництва, доцільно розробити нормативно-правовий акт, який би визначив поняття, основні засади, принципи, мету, завдання, форми матеріально-технічного забезпечення суб'єктів аграрного підприємництва, органи та їх повноваження у цій сфері, а також містив би норми юридичної відповідальності. На сучасному етапі розвитку агропромислового виробництва це може бути Концепція про матеріально-технічне забезпечення сільськогосподарських товаровиробників, яка має бути покладена в основу розвитку аграрного законодав-

ства щодо матеріально-технічного забезпечення сільськогосподарських товаровиробників.

Ефективність сільськогосподарського виробництва залежить не лише від кількості виробленої сільськогосподарської продукції, але й від того, за якою ціною вона буде реалізована. Соціальні, економічні, природно-кліматичні та інші особливості сільськогосподарського виробництва, виняткове значення та незамінність продукції сільського господарства у житті людини зумовлюють потребу у здійсненні державного регулювання ціноутворення в аграрному секторі економіки, основним принципом якого має бути забезпечення паритету інтересів виробників та споживачів сільськогосподарської продукції. В економічній літературі ціновий механізм, що обслуговує агропромислове виробництво, вважають вирішальним фактором формування продовольчого фонду, а звідси – вартості робочої сили, а також важливим рушієм грошового обігу. А тому підходи до ціноутворення на сільськогосподарську продукцію мають бути особливими, враховувати реальні можливості АПК, реагувати на будь-які зміни в ціновому механізмі [14, с. 192].

Політика ціноутворення є складовою частиною загальної економічної і соціальної політики України і спрямована на забезпечення: рівних економічних умов і стимулів для розвитку всіх форм власності, економічної самостійності підприємств, організацій і адміністративно-територіальних регіонів республіки; збалансованого ринку засобів виробництва, товарів і послуг; протидії монопольним тенденціям виготовлювачів продукції, товарів і послуг; об'єктивних співвідношень у цінах на промислову і сільськогосподарську продукцію, що забезпечує еквівалентність обміну; розширення сфери застосування вільних цін; підвищення якості продукції; соціальних гарантій в першу чергу для низькооплачуваних і малозабезпечених громадян, включаючи систему компенсаційних виплат у зв'язку із зростанням цін і тарифів;

створення необхідних економічних гарантій для виробників; орієнтації цін внутрішнього ринку на рівень світового ринку [15].

Одним із напрямків державної аграрної політики є утвердження конкурентоспроможності аграрного сектора через підвищення рівня професійно-кадрового забезпечення села. Тому реалізація цих стратегічних напрямків повною мірою залежить від кадрового потенціалу галузі, рівня підготовки фахівців, зайнятих на всіх ділянках аграрного виробництва [16, с. 22]. Однією з особливостей ефективності державного регулювання сільського господарства є посилення державного впливу на процеси формування кадрового потенціалу. Аграрна політика як система концептуально сформульованих намірів, цілей та завдань держави є базою для наступних ініціативних розробок законів та інших нормативно-правових актів, програм, дій державних органів, спрямованих на реалізацію цілей та завдань суспільства. Оскільки аграрна політика – продукт інтелектуальної діяльності, то її рівень, потенціал, адекватний часовим реаліям та інтересам суспільства, залежить, перш за все, від професійної підготовленості, моральних якостей тих осіб, які пов'язані з формуванням і реалізацією державної аграрної політики.

Враховуючи важливе значення та сучасний стан кадрового потенціалу агропромислового виробництва, кадрова політика в АПК має здійснюватись із застосуванням заходів державного стимулювання, оскільки «без висококваліфікованих національних кадрів неможливо подолати економічну кризу, зберегти незалежність, побудувати демократичну і правову державу та вийти на рівень високорозвинених країн. Це повною мірою стосується і професійної освіти, яка органічно пов'язана із суспільним виробництвом і забезпечує відтворення робітничого потенціалу держави та є одним із чинників підвищення продуктивності праці й забезпечення випуску конкурентоспроможної продукції» [17].

Список літератури:

1. Марченко С.І. Організаційно-правові питання товарного сільськогосподарського виробництва в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук // Світлана Іванівна Марченко; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2008.
2. Новий тлумачний словник української мови / за ред. В. Яременка, О. Сліпущо. – К.: Аконті. – 1999.
3. Попов В.К. Право и материальные интересы в межхозяйственной кооперации / Попов В.К. – Харьков. – 1983.
4. Масевич М.Г. Правовые вопросы материального стимулирования предприятий / Масевич М.Г., Покровский Б.В., Сулейманов М.К. – Алма-Ата. – 1972.
5. Шульга М.В. Стимулирующие гарантии земельных прав / Шульга Михаил Васильевич // Актуальные правовые проблемы земельных отношений в современных условиях. – Харьков: Фирма «Консум», 1998.
6. Даниленко О.В. Стимулирование охраны природы в народном хозяйстве: организационно-правовые проблемы / Даниленко О.В. – М., 1989.
7. Казьмин И.Ф. Законодательство о сельском хозяйстве и окружающей природной среде / Казьмин И.Ф., Панкратов И.Ф. // Проблемы совершенствования советского законодательства / под ред. И.С. Самощенко. – М.: Юрид. лит., 1977.
8. Нагребельный В.П. Организационно-правовые вопросы материально-технического снабжения / Нагребельный Владимир Петрович // Правовые вопросы деятельности производственных аграрно-промышленных объединений / З.А. Павлович, В.И. Семчик, В.П. Цемко [и др.] – К.: Наукова думка, 1983.
9. Про заходи щодо забезпечення формування та функціонування аграрного ринку: указ Президента України від 06 червня 2000 р. № 767/2000 // Урядовий кур'єр. – 2000.
10. Корнієнко Г.С. Правове регулювання матеріально-технічного забезпечення сільськогосподарських товаровиробників в умовах реформування АПК: автореф. на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. 12.00.06 / Корнієнко Ганна Сергіївна. – Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. Харків, 2005.
11. Про організацію виробництва вітчизняних засобів захисту рослин: постанова Кабінету Міністрів України від 24 січня 2001 р. № 42 // Урядовий кур'єр. – 2001. – № 28.

12. Про стан підготовки до збиральних робіт і формування державного контракту на закупівлю зерна у 1995 році: постанова Кабінету Міністрів України від 31 травня 1995 р. № 370 // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]: <http://zakon1.rada.gov.ua>.
13. Про забезпечення сільськогосподарських товаровиробників матеріально-технічними та фінансовими ресурсами в 1999 році: постанова Кабінету Міністрів України від 10 грудня 1998 р. № 1953 // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]: <http://zakon1.rada.gov.ua>.
14. Хорунжий М.Й. Аграрна політика: навч. посіб. / Хорунжий Микола Йосипович. – К.: КНЕУ, 1998.
15. Про ціни та ціноутворення: закон України від 3 грудня 1990 р. № 507-ХІІ // Відомості Верховної Ради. – 1990.
16. Латинін М.А. Державно-правове регулювання розвитку аграрного сектора економіки України / Латинін Микола Анатолійович: автореф. дисерт. на здобуття наук. ступ. доктора наук з державного управління за спеціальністю 25.00.02 – механізми державного управління. – Донецький державний університет управління Міністерства освіти і науки України. – Донецьк, 2007.
17. Соціальні аспекти під контролем Національної ради // Урядовий кур'єр. – 2002.

Ломакина И.Ю.

Белоцерковский национальный аграрный университет

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА

Аннотация

Необходимость в эффективности государственного регулирования сельского хозяйства обуславливается и тем, что государство несет ответственность за обеспечение нормальных социальных условий для своих граждан, за обеспечение граждан продовольствием и другими сельскохозяйственными товарами в достаточном количестве и соответствующего качества, в защиту прав и интересов производителей и потребителей продовольствия.

Ключевые слова: эффективность, государственное регулирование, сельскохозяйственное производство, поощрения, стимул, аграрный сектор.

Lomakina I.Yu.

Bila Tserkva National Agrarian University

EFFICIENCY OF STATE REGULATION OF AGRICULTURE

Summary

The need for the efficiency of state regulation of agriculture is conditioned by the fact that the state is responsible for ensuring the normal social conditions for its citizens, for providing citizens with foodstuffs and other agricultural products in sufficient quantity and quality, for the protection of the rights and interests of producers and consumers of food.

Keywords: efficiency, state regulation, agricultural production, incentive, incentive, agrarian sector.

ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ РОЗВИТКУ ФОРМ ВЛАШТУВАННЯ БЕЗПРИТУЛЬНИХ ТА БЕЗДОГЛЯДНИХ ДІТЕЙ

Малишко І.В.

Білоцерківський національний аграрний університет

Досліджено історичні передумови розвитку форм влаштування для безпритульних та бездоглядних дітей. Зокрема звертається увага на основні причини зростання кількості безпритульних та бездоглядних дітей та шляхи подолання цього явища. Проаналізовано основні недоліки, притаманні всьому історичному проміжку часу піклування над дітьми-сиротами.

Ключові слова: дитина-сирота, бездоглядність, безпритульність, соціальне сирітство, форми виховання дітей.

Постановка проблеми. Невід'ємною складовою соціальної політики держави, відповідалою за добробут, розвиток і безпеку своїх громадян, є соціальний захист населення. В умовах складної політичної ситуації, зниження рівня життя населення, погіршення демографічної ситуації особливої актуальності набуває проблема соціального захисту дітей, найбільш уразливою групою серед яких є діти, які залишилися без піклування батьків. Обов'язок з утримання та виховання дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування, конституційно закріплений за державою.

В Україні чисельність посиротілих дітей серед загальної кількості дітей до 18 років становить понад 90 тисяч та понад 14 тисяч дітей щороку отримують статус дитини-сироти або дитини позбавленої батьківського піклування. Спостерігається збільшення кількості сімей з дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах, наслідки яких вони не можуть подолати самостійно: безробіття, зниження рівня доходів, відсутність житла, інвалідність, руйнування життєвих орієнтирів тощо. У таких родинах діти страждають від сімейного насильства, фізичного занедбання, жорстокого поводження. Ухилення дорослих членів сім'ї від виконання батьківських обов'язків розширює спектр видів дитячого сирітства. У зв'язку з цим потребує вирішення питання вдосконалення системи соціального захисту дітей, які залишилися без батьківського піклування.

Суспільно-політичні та економічні процеси, що відбуваються в Україні, вимагають нового бачення проблеми правового статусу та захисту дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування. Реалізація цього завдання не можлива без ґрунтового, об'єктивного та всебічного вивчення спадщини минулого, історичних коренів виникнення такого явища, як соціальне сирітство та його подолання в різні історичні періоди. Об'єктивний історичний аналіз подолання дитячої безпритульності та бездоглядності, виникнення та розвиток перших інституцій для покинутих дітей, а також подальше її вдосконалення дадуть змогу оновлювати та вдосконалювати систему заходів спрямованих на подолання сирітства в сучасний період.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У різний час у своїх дослідженнях питання виникнення та удосконалення форм виховання дітей-сиріт займалися такі вчені як: М.М. Гернет, М. Матвієвського, П.І. Люблінський, С.В. Позни-

шев. З другої половини 30-х років до кінця Другої світової війни істотних досліджень у зазначеній галузі не велося. Повернулися до них тільки у 50-х. Протягом наступних десятиліть засоби боротьби з безпритульністю, бездоглядністю та форми виховання неповнолітніх привертали увагу вчених. Деякі з них, зокрема М.Г. Соловйова, П.В. Лихолат, Т.А. Третьякова, А.Й. Рогожин зверталися до історичного досвіду.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є аналіз історичного досвіду боротьби з дитячою безпритульністю та бездоглядністю та можливість його використанні для протидії дитячій безпритульності та бездоглядності в сучасний період в Україні.

Виклад основного матеріалу. Історія перебування покинутих дітей в інституційних закладах опіки є дуже довга і, звичайно що не обмежується Україною чи якоюсь іншою країною. Історичні джерела свідчать, що перші виховні будинки для занедбаних дітей з'явилися у Константинополі 335 року; перші притулки для підкидьків були збудовані священнослужителями в Італії у середні віки як спосіб боротьби з дітовбивством. Перший такий заклад виник у Мілані 778 року, у 1212 році з'явився шпиталь Сан Спиріто у Римі. Згодом подібні установи відкрилися в інших містах Італії, найбільше їх було у Флоренції наприкінці XII та на початку XIV століття. Значимим на той момент було не лише піклування про дітей-сиріт, але й те що здійснювалася профілактична робота, а саме: допомога матерям, запобігання відмові від дитини, передавали дітей у родини, переважно селянські, здійснювали контроль за їх вихованням [2, с. 9].

Схожі процеси відбувалися і в часи князівства, князь Володимир I доручав «общественное призрение», куди входила і допомога сиротам, піклуванню і нагляду духовенства. Турбувався він «о прокормлении сирот» сам роздавав «убогим, странникам, сиротам великую милостыню». Великий князь Ярослав заснував сирітське училище, в якому «призревал» і навчав на своєму утриманні 300 юнаків. Згадки містяться у тексті Руської правди, де існували норми соціального характеру, зокрема 8 статей стосувалися проблеми захисту дітей, у тому числі правила стосовно опіки над сиротами. Піклування про сиріт розглядав як один із головних обов'язків і Володимир Мономах, який правив з 1114 року. В своїй Духовній дітям він заповів захищати сироту, закликав: «Всего же паче убогих не забывайте,

но елико могут по силе кормите, снабдите сироту». Турбота про дітей-сиріт у той час була приватною справою князів або покладалась князівською державою на церкву. І здійснювалась вона за релігійним, моральним покликанням, розглядалась як «богоугодная акция» [1, с. 20]. За часів княжої доби про сиріт, обездолених та жебраків турбувалися князі та церква. Допомога носила характер доброчинності: роздача милостині харчів. Після занепаду київської Русі ця традиція перейшла до церков та монастирів, що продовжують надавати притулок та забезпечувати харчами.

Існуючі традиції певною мірою зберігалися і в Статутах Великого князівства Литовського, до складу якої входила більша частина земель, заселених українцями.

Правове регулювання відносин, пов'язаних із дітьми, в цей період будувалося з урахуванням принципу становості суспільства. Законодавця, передусім, цікавила доля дітей шляхти. Саме для реалізації їх прав і свобод насамперед було розроблено певний правовий механізм. Як і за часів Київської Русі, на чільному місці стояли норми права, які встановлювали порядок влаштування дітей-сиріт та забезпечення майнових прав дитини. Цю частину називають опікунським правом.

Таким чином започатковувались перші ознаки прояву владної турботи над дітьми-сиротами, хоча постійного й послідовного характеру вони не мали.

Подальший розвиток піклування над дітьми-сиротами відбувався за царя Олексія Михайловича, під час правління якого створювалися спеціальні прикази, які цілеспрямовано займалися «призрением» бідних та сиріт. За Указом царя Олексія Михайловича в 1650 році була надрукована Кормча книга, яка включала в себе всі існуючі до того часу правила православної церкви, що відносились і до сиріт та наголошували на допомозі нужденним дітям.

В 1682 році був підготовлений проект Указу, в якому із числа злиднених виділялись нужденні безродні діти. В ньому вперше ставилось питання про відкриття для них спеціальних будиноків з метою навчання їх грамоті і ремеслам, наукам, які «зело и во всяких случаях нужны и потребны». Саме цей проект завершав епоху, коли зародилась ідея державного «призрения». Місце благочинності заради спасіння душі без співвідношення проблем піклування з задачами суспільства підміняє ідея, в основі якої лежали «нужды государства и забота о пользе населения» [1, с. 21].

Тому, через брак робочих рук обґрунтовується відношення до дитини-сироти як до майбутнього робітника. Держава почала віддавати бездоглядних дітей як приватним особам, так і церковним установам, дозволяючи їм користуватися безкоштовною працею вихованців. За таких обставин, приватні особи з великим бажанням брали на виховання сироту. У такому поневоленні заключалась примітивна форма турботи суспільства й держави над дітьми, які залишилися без сім'ї. Така система влаштування дітей-сиріт існувала довго – до кінця XVIII століття.

Значні зміни відбулися за царювання Петра I. Його реформаторська діяльність включала но-

вовведення і в галузі піклування над дітьми-сиротами. Церковне і благодійне піклування поступово підміняється державними закладами, які з самого початку їх, створення називалися будинками для підкидьків або для ганебно народжених дітей. Одночасно Петро I почав намагатися вести боротьбу з злидністю, як із явищем, що породжує ріст кількості безпритульних дітей. Така боротьба заключалась у повеліннях типу: «Нищим по миру по Москве мужеска и женска полу и ребятам и старцам и старицам милостыни не просить и по мостам не сидеть» або «Малолетних нищих и ребят, бив батоги, посылают на суконный двор и к прочим мануфактурам» [3, с. 9].

Не можна не звернутися до досвіду піклування над дітьми-сиротами, який здійснювався за Катерини II, оскільки за час її правління турбота про дітей-сиріт набула нового забарвлення. У січні 1763 року Катерина II затвердила «Генеральный план императорского Виховного будинку» у Москві. А в квітні 1764 року в будинок біля Карварської брами розпочався прийом немовлят. В Указі від 7 листопада 1775 року «Учреждения для управления губерний» з цього приводу закріплено: «если где устройство сиротских домов будет неудобно или потребует издержек, кои отнимут способы к оказанию Призрения большему числу сирот, то Приказ неимущих сирот отдает за умеренную плату надежным добродетельным и добронравным людям для содержания и воспитания с обязательством, чтобы представить их во всякое время Приказу». Надзвичайно прогресивною і новаторською по відношенню до дітей вважалась ст. 301 цього Указу в якій зазначалось, що дитина передається вихователям, «дабы научился науке или промыслу или ремеслу, и доставлен был ему способ учиться добрым гражданином». При цьому дотримувался принцип влаштування дітей-сиріт в сім'ї за станом належності, а саме: «всяких иных сирот – для научения или прокормления по их полу, роду или состоянию» [2, с. 10]. Вперше за Катерини II незаконнонароджені підкидьки не закріпачувались, а закріплювались до виповнення повноліття за відомством приказів громадських установ, а згодом ставали вільними, навіть враховувалась думка сироти при влаштуванні її на роботу та вирішенні її подальшої долі.

Таким чином була здійснена суттєва та дієва спроба упорядкування державно-правової охорони дітей, які залишилися без батьківського піклування. Але, матеріальна злидність більшості населення не дозволила викоринити таке повальне явище як «тайний принос», тобто таємне залишення дітей, внаслідок чого вони ставали підкидьками. Хоча вживались заходи щодо пошуку шляхів надання допомоги нужденним матерям у вигляді надання матеріальної допомоги бідним матерям, які не могли виховувати своїх дітей власними силами.

Продовжували своє існування і сирітські будинки, які фінансувалися із різних джерел у тому числі і на благодійні пожертвування від багатіїв. Багаті прошарки суспільства усвідомлювали, яку загрозу їм несуть бездомні діти, які зазнавши скрути, поневірянь та пригнічення, досягши зрілого віку стануть на боротьбу з існуючим ладом. Життя дітей, які перебували у таких виховних

будинках було надто важким. Ці будинки були тісними і налічували інколи понад 1000 дітей. Величезне скупчення малюків в умовах, коли медицина ще не володіла засобами боротьби з інфекційними захворюваннями, коли санітарно-гігієнічні умови та комунальні зручності, в сучасному розумінні тільки зароджувались, призводили до великої дитячої смертності: у 1764 р. вмерло 424 із 542 дітей, що поступили, інколи вмирало 80-87 дітей із кожних ста [4, с. 21].

З розвитком кріпосного права та поступовим розшаруванням суспільства, піклування над дітьми-сиротами держава стала перекладати на організації, в веденні яких знаходились окремі прошарки суспільства. Так, наприклад, дітей-сиріт поміщицьких селян під розписку віддавали панам, таких дітей державних селян передавали місцевому старості, дітей військових відправляли в роту кантоністів. Якщо невідомо було чия дитина, її записували до міщанського стану.

В Україні, якщо дітей-сиріт не всиновлювали родичі чи інші люди, то їх передавали на виховання в приюти і школи при церковних закладах. У разі якщо такі діти були кріпаками, то спочатку вони були козачками, а потім панською прислугою, що мало відрізняється від звичайного кріпацтва.

Початок ХХ століття відмічений гуманним зверненням до проблеми сирітства, яке першочергово було пов'язане із масовою бідністю населення. Пошуки найкращих шляхів охорони безпритульних та бездоглядних дітей не були власне метою. Вони вживались не тільки для того, щоб покращити існуючу систему державного піклування над дітьми, які потребували батьківської опіки. Зрозумілим стало, що на практиці навіть найкращі ідеї не могли бути втілені насамперед із-за бідності. Тому пропонувалась організація спеціальної невеликої структури, що могла б в точності знати, де утворилась потреба, в якому розмірі і яка допомога найбільш бажана в даний час [5, с. 110]. Характер такого піклування заключався у наданні матеріальної допомоги нужденним сім'ям. Було підраховано, що утримання одного підкидька обходилося в 10 раз дорожче, ніж надання матері своєчасної допомоги. Тому робився висновок: «передача в семью брошеного родителем сироти – лучший способ его устройства» [6, с. 13]. Сьогодні не можна не погодитись з цим ствердженням.

Посиротила сотні тисяч дітей перша світова війна, що й обумовило підвищення уваги та посилення ролі держави в боротьбі з безпритульністю. З ініціативи Земських та Міських спілок був скликаний з'їзд громадських діячів, у програмі якого обговорювалось питання створення проекту закону про захист дітей, які постраждали під час війни.

Головними причинами зростаючою кількості безпритульних та бездоглядних дітей (як повних так і соціальних) виступали:

- Нестабільна соціальна ситуація;
- Зростання промисловості у містах, що зумовило значний вплив робочої сили з сільської місцевості;
- Ескалація військової загрози;
- Погіршення матеріальних умов життя.

Але, 1917 рік відзначився активізацією руйнівних соціальних процесів. В результаті людне-

вої революції 1917 року, створений новий орган адміністративного управління – Міністерство соціальної допомоги, у структурі якого був створений відділ соціальної допомоги дітям. Визнавалось, що потрібен поворот від благодійності та допомоги дітям харчами, одягом та житлом до соціального виховання. Але, заходи Тимчасового уряду по боротьбі з безпритульністю залишились на рівні паперових проектів. Дитячі заклади приходили в занепад, вихованці яких потрапляли на вулицю.

В перші роки радянської влади організаційне становлення системи охорони дитинства велося в двох напрямках: по-перше, в створенні при різноманітних народних комісаріатах особливих відділів, по-друге – в створенні центрального органу, який би об'єднав зусилля цих комісаріатів та відділів. Турбота про дітей сконцентрувалась в чотирьох народних комісаріатах: освіти, соціального забезпечення, охорони здоров'я та праці, частково юстиції. Турбота про безпритульних була покладена на Народний комісаріат соціального забезпечення. А перший центральний орган, який був створений в 1919 р. – Рада захисту дітей [7, с. 186].

Визначення поняття «безпритульність» передбачало, перш за все, перелік соціальних умов, характерних рис середовища, в якому знаходиться дитина та класифікацію (за ознакою наявності чи відсутності таких) зазначеного явища. Обсяг поняття безпритульності знаходився в залежності від того, наскільки широко ставилася проблема охорони дитинства в суспільстві.

Рубінштейн В.І. в 1925 р. в праці «Поняття та види дитячої безпритульності» дав чітку класифікацію типів безпритульності, а саме:

- зовсім безпритульною (безпритульні у вузькому значенні) повинна бути визнана дитина, яка не знаходиться під опікою родини (або замінюючих її установ, організацій та осіб, як-то опікуни, родичі та особи, які взяли дитину на виховання);
- частково безпритульною (напівбезпритульною) повинна бути визнана дитина, яка знаходиться під опікою родини (або установ, організацій чи приватних осіб, які їх замінують) [7, с. 186].

У свою чергу, друга категорія, в залежності від відсутності тих чи інших необхідних умов, підрозділялась на види:

- 1) відсутність належних матеріальних умов існування;
- 2) відсутність належного виховання та нагляду;
- 3) відсутність здорової моральної атмосфери;
- 4) відсутність належного відношення до дитини (жорстоке поводження, зловживання владою тощо);
- 5) неналежні умови дитячої праці.

Офіційно вважались безпритульними, в перші роки радянської влади, тільки ті діти, які відносились до першого типу. Лише з прийняттям в 1927 році постанови ВУЦВК та РНК України «Про заходи боротьби з дитячою безпритульністю в УСРР», на державному рівні почали враховувати дітей, які підпадали під другу категорію.

Історичний огляд досвіду існування різних форм опіки над дітьми-сиротами і дітьми, які з тих чи інших причин залишились без батьківського піклування дозволяє його підсумувати й зробити висновки з метою врахування пози-

тивних надбань, упущень і прорахунків як на сучасному етапі, так і в майбутньому. Так, на нашу думку, серед головних недоліків, притаманних всьому історичному проміжку часу піклування над такими дітьми є:

- відсутність повної законодавчої бази і фінансових можливостей в діяльності державних органів та установ, які здійснюють піклування над дітьми-сиротами й дітьми, які залишилися без батьківського піклування;
- відсутність цілеспрямованої державної політики щодо питань вирішення даної проблеми;
- агітаційно-пропагандистський характер вирішення проблеми подолання сирітства дітей;

• направлення зусиль держави виключно на подолання власне явища дитячої безпритульності, не враховуючи причин, що його породжують.

Висновки і пропозиції. Надзвичайно важливим і обнадійливим є те, що нарешті, як на рівні громадської свідомості так і на рівні державної політики, усвідомлена необхідність реформування державної системи опіки і піклування над дітьми-сиротами і дітьми, позбавленими батьківського піклування у бік розвитку сімейних форм утримання та виховання таких дітей та узгодження чинного законодавства у відповідності до норм Конвенції ООН про права дитини, ратифікованої Україною у 1991 році.

Список літератури:

1. Артюшкіна Л.М., Полянничко А.О. Сирітство в Україні як соціально-педагогічна проблема (соціально-правовий аспект): Монографія. – Суми: СумДПУ, 2002. – 268 с.
2. Річард Картер, Опіка над дітьми: сім'я і держава. Вплив інституційної форми виховання на розвиток дітей (моніторинговий звіт). – К.: Логос, 2005. – 88 с.
3. Довідка НКО. – ЦДАВО України, ф. 283, оп. 1, спр. 705, арк. 205.
4. Матвеев Г.К. История семейно-брачного законодательства Украинской ССР. – К.: Изд-во КГУ, 1960. – 64 с.
5. Протокол № 53 заседания Политбюро ЦК КПУ от 31 мая 1921 года. – ЦДАГО України, ф. 1, оп. 6, спр. 13, арк. 109-111.
6. Довідка НКО. – ЦДАВО України, ф. 283, оп. 1, спр. 705, арк. 205.
7. Доповідь голови Центральної комісії допомоги голодуючим Г.І. Петровського на УІІ Всеукраїнському з'їзді рад про становище дитячого населення, 10-14 грудня 1922 року // Голод 1921-1923 років в Україні: Збірник документів і матеріалів. – К.: Наукова думка, 1993. – С. 186-187.
8. Патронат як засіб боротьби з дитячою безпритульністю та бездоглядністю в УРСР у 20-х роках // Молодь на зламі тисячоліть: нове тисячоліття – нові проблеми? / Збірник наукових статей. – К.: Академія праці і соціальних відносин, 2000. – С. 115-121.

Мальшко И.В.

Белоцерковский национальный аграрный университет

ИСТОРИЧЕСКИЕ ПРЕДПОСЫЛКИ РАЗВИТИЯ ФОРМ УСТРОЙСТВА БЕЗНАДЗОРНЫХ И БЕСПРИЗОРНЫХ ДЕТЕЙ

Аннотация

Исследована исторические предпосылки развития форм устройства для беспризорных детей. В частности обращается внимание на основные причины роста количества беспризорных и безнадзорных детей и пути преодоления этого явления. Проанализированы основные недостатки, присущие всем историческом промежутке времени попечительства над детьми-сиротами.

Ключевые слова: ребенок-сирота, безнадзорность, беспризорность, социальное сиротство, формы воспитания детей.

Malyshko I.V.

Bila Tserkva National Agrarian University

HISTORICAL BACKGROUND EMERGENCE OF FORMS OF PLACEMENT OF HOMELESS AND NEGLECTED CHILDREN

Summary

Historical background of the development of forms of placement for homeless and neglected children is researched. Particular attention is paid to the main causes of the increase in the number of homeless and neglected children and ways to overcome this phenomenon. The main disadvantages inherent in the whole historical period of care over orphans are analyzed.

Keywords: child-orphaned, neglected and homeless children, social protection, care of children.

ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІ ПОГЛЯДИ НА ПРОБЛЕМУ ВИЗНАЧЕННЯ МЕНТАЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛЯНСТВА В КОНТЕКСТІ ПРАВА НА ЗЕМЛЮ

Обіюх Н.М.

Білоцерківський національний аграрний університет

У статті розглянуто основні наукові підходи до визначення понять «селянство» й «селянин» з точки зору філософії та права. Головну увагу автора було зосереджено на пізнанні особливостей формування ментальності селянської спільноти у процесі історичного розвитку українського суспільства. Автор звертається до проблеми виявлення філософсько-правового зв'язку при дослідженні селянства і права на землю. В контексті даної проблеми було розглянуто основні чинники, які вплинули на формування ментальності селян.

Ключові слова: селянство, селянин, право на землю, ментальність, українська ідентичність.

Постановка проблеми. Щоб дослідити особливості ментальності українського селянина в контексті його права на землю, слід звернутися до історичних витоків поняття «селянство», яке має тривалу історію свого становлення. Значення понять «селянин» і «селянство» змінювалось відповідно до історичних змін, які відбувались у процесі розвитку українського суспільства. Справедливим буде зазначити те, що саме селянство виступало виразником національних ідей за визволення України упродовж віків.

Взагалі селянство постає як окрема соціальна спільнота. Невід'ємною її ознакою є зайняття сільськогосподарською діяльністю на селі. Мова йде про рослинництво й тваринництво, бджільництво, рибальство та інші заняття. Головним при цьому є використання землі, яка дає плоди і годувє свого господаря. Без землі неможливо уявити життя селян, оскільки вони виростили на землі, будують будинки, створюють сім'ї та живуть, пов'язуючи свою працю із землею. Селянин і земля стали настільки спорідненими, що, здається, це вже є історично сформований, глибинний зв'язок.

У статті порушуються проблеми історичного аналізу ментальності українського селянства, визначення ролі землі у житті селянства, права власності на землю та його філософсько-правовий зміст.

Аналіз останніх досліджень. До питання визначення селянства як соціального феномену, дослідження його історичних витоків формування звертались такі вітчизняні вчені, як В.І. Марочко, О.В. Михайлюк, В.В. Нечитайло, Ю.П. Присяжнюк, Н.І. Титова, Ю.О. Яремчук.

Зокрема у своїх працях Ю.П. Присяжнюк досліджував соціальне становище селянства другої половини XIX – початку XX ст., його ментальність, повсякденне життя в контексті політичних і економічних змін та реформ, соціальну поведінку, ставлення до влади тощо.

Досить вагомий внесок у розроблення проблеми соціально-правового статусу селянина зробили вчені, які є представниками аграрного та земельного права. Це, зокрема, В.М. Ермоленко, Т.О. Коваленко, А.М. Мірошніченко, В.І. Семчик, Н.І. Титова та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У даній статті вперше піднімається низка проблем. По-перше, це виявлення сутності ментальності селянства як соціально-правового феномену; по-друге, дослідження фі-

лософських та правових поглядів на проблему детермінації селянства як історичної спільноти людей; по-третє, визначення права на землю як основного чинника формування селянства упродовж століть.

Мета статті. Головною метою статті є дослідження особливостей формування ментальності селянства в процесі історичного розвитку українського суспільства, з'ясування сутності права українського селянина на землю.

Виклад основного матеріалу. З приводу історичного аналізу даного поняття можна виокремити думки окремих науковців, які пропонують розглядати селянство як «природне явище» [1, с. 9-11], як «носію української ідентичності» [2, с. 41] та як «соціальну верству суспільства» [3, с. 457]. Селянин завжди ототожнюється з особою, яка працює на землі. В усі часи селяни боролися за свої землі і намагалися гідно відстоювати своє право на землю. Водночас селянство постає як окрема спільнота людей, які дбайливо бережуть традиції, звичаї та культуру українського народу.

У психології українських селян сформувався особливий тип мислення, зумовлений їх історичним прагненням до вільного володіння землею. Земля завжди виступала основним засобом організації праці на селі. Працювали цілими сім'ями. Земля годувала врожаєм селянську родину, а решта, що залишалась, могла бути реалізована. Тому у селян складалось уявлення про власність на землю, виходячи з необхідності працювати на землі.

У цьому відношенні цілком слушною є думка Н.І. Титової, яка вважає, що «селянин – це особа, яка постійно проживає у сільській місцевості, основне заняття її – використання земель сільськогосподарського призначення як основного засобу виробництва для забезпечення власних та суспільних потреб у продуктах сільського господарства» [4]. Водночас інший вчений, Ю.О. Яремчук, зважає на те, що саме по собі проживання фізичної особи в сільській місцевості дає змогу вважати таку особу сільським мешканцем, однак ще не дозволяє відносити її до категорії селянина. Визначальною умовою є використання землі як основного засобу виробництва сільськогосподарської продукції [5].

Цікавим є дослідження О.В. Михайлюка, який пропонує розглядати поняття «селянство» крізь призму філософської ідеї про самоідентифікацію особи. Як стверджує вчений, «селянство постає

як уявлена спільнота і для самих селян. І тут важливим критерієм є самоідентифікація особи з певною спільнотою. В першу чергу він ідентифікує себе не з уявленою, а з конкретною спільнотою – сім'єю, общиною, селом тощо... Самоідентифікація селян в цьому відношенні має, значною мірою, аполітичний характер – через протиставлення іншим соціальним групам» [6, с. 95-96]. Це говорить про настороженість селян до представників інших соціальних верств, які сприймаються селянами як «чужі».

Таким чином, можна говорити про селянство як самостійну відокремлену спільноту людей, яких об'єднує спільний життєвий лад, опосередкований землею, спільна праця, спільні традиції та звичаї.

За словами О.В. Михайлюка, основними рисами психологічного укладу українця є, по-перше, емоціоналізм, чутливість та ліризм, що виявляються в естетизмі українського народного життя; по-друге, індивідуалізм та стремління до свободи в різних розуміннях цього слова; по-третє, неспокій і рухливість, які пов'язані з певним артистизмом натури, зі стремлінням до переходу в усе нові й нові форми. Зазначені риси, безперечно, властиві українському селянинові.

Селянство в Україні можна справедливо визнати носієм української ідентичності, національних українських традицій, культури і духовності нації. Категорія «українська ідентичність» на сьогодні не має правового закріплення. Водночас це складний феномен, що включає національну та етнічну складову, а також ідентичність держави і країни [2, с. 38].

Тривале формування селянства зумовлене історичними процесами, які відбувалися на території України, починаючи із давніх часів, коли існували перші поселення селян-землеробів. Адже землеробство було однією із перших форм організації праці. У цей час використання землі було стихійним і не мало під собою жодних правових норм, які регулювали власність на землю.

Уявлення селян були доволі простими: погляди на землю випливали із уявлення про працю як єдине доступне джерело власності. Тому на перших порах свого існування селяни за своїм правовим статусом були землеробами, тобто тими, хто займається землеробством. Селяни займали чітко виражену позицію стосовно права володіння землею. З давніх часів поняття володіння розумілось у значенні «тримання», «користування землею», а саме поняття «власність» навряд чи існувало.

З часом відбувається поступовий перехід до общинної форми землеволодіння. Це зумовило вивільнення із суспільства окремої соціальної верстви – общинного селянства. На західноукраїнських землях така соціальна верства мала назву «дворище селянство». Звичайно, землі, які перебували в общинному володінні, не були розпорешені, вони відігравали основну роль в організації спільної праці та спільного землекористування.

Після відміни кріпосного права 1861 року частина земель була передана в общинне землеволодіння, що передбачало перебування земель у власності селянських общин як юридичних осіб, які надавали їх в користування сім'ям своїх членів [7]. Общинне володіння не вважалося

приватною власністю. Вся надільна земля становила певний земельний фонд, який повинен був служити матеріальною основою для вирішення державних завдань, тобто для забезпечення існування селянства. До тих пір поки існувала сім'я, її члени спільно обробляли надану усьому двору землю. Слід зазначити, що земельний наділ надавався селянській общині після сплати обов'язкового викупу, який сплачувався державі.

Вважаємо, що саме в цей час відбувається перехід до особливого типу мислення – колективного селянського світогляду, який вирізняється зверненням до самотності українського народу, самотійного й вільного характеру мислення. Для менталітету селян особливо характерним є збереження духовності, глибинний зв'язок із культурою і побутом своїх предків.

Цікавим є твердження Ю.П. Присяжнюка стосовно характеристики селянства після скасування кріпосного права. За словами вченого, «у посткріпосний період селянство, з одного боку, існувало й трансформувалося одразу в багатьох просторово-часових константах, а з іншого, вимушено пристосовувалося до відносно швидкої радикалізації суспільного життя. Залежно від багатьох обставин хліборобська маса залишалася пріоритетно зосередженою на своєму амбівалентному та суперечливому світі, віддаленою від міської культури, урбанізованого способу самореалізації» [8].

Позитивні зміни щодо утвердження права власності селян на землю відбулися у зв'язку із прийняттям Столипінської аграрної реформи 1906 року. Селяни отримували право викупу земель, на яких вони працювали. Щоб селянин остаточно відчував себе вільним, йому, підкреслював Століпін, слід надати можливість «укріпити за собою плоди праці своїх і надати їх в невід'ємну власність» [9, с. 93-94]. Отже, офіційно було закріплено право селянина на земельний наділ.

Головним підсумком Столипінської реформи у сфері розвитку приватновласницьких інстинктів у селі стало посилення індивідуалізму, залучення селян особисто або у складі колективу в процес купівлі-продажу землі і «звикання» до поняття плати за землю, зміцнення впевненості в міцності володіння землею та поява заінтересованості у підвищенні продуктивності праці. Але все ж таки надання державою землі статусу об'єкта купівлі-продажу розкололо селянську свідомість. З одного боку, купівлі-продаж тамувала непереборну жагу землі у селян, а з іншого, – суперечила звичайному принципу справедливості. Приватні власники позбавлялися захисту громади, але й держава не стала на варті їхніх інтересів [10, с. 64].

За роки незалежності України відбулася трансформація відносин власності на землю шляхом прийняття низки нормативно-правових актів у процесі здійснення земельної реформи в Україні. Значення земельної реформи полягало насамперед у розпаюванні земель колективних сільськогосподарських підприємств та формуванні приватної власності на землю осіб, які працювали у колишніх колгоспах. Колгоспна земля мала бути справедливо розподілена між громадянами, які працювали на цій землі. Це мало вирішальне значення для виникнення у громадян права на земельну частку (пай).

Основним джерелом земельного права є Земельний кодекс України, який було прийнято 25 жовтня 2001 року і набув чинності з 1 січня 2002 року [11]. У ст. 118 Земельного кодексу втілено правову норму, якою передбачено можливість безоплатної передачі у власність громадянам земельної ділянки із земель державної та комунальної власності для ведення фермерського господарства, особистого селянського господарства, ведення садівництва, будівництва та обслуговування жилого будинку, господарських будівель і споруд (присадибної ділянки). Це означає, що громадяни, зацікавлені у веденні фермерського, особистого селянського господарства чи підсобного господарства, можуть подати відповідне клопотання до органу місцевого самоврядування про надання земельної ділянки.

Хотілося б також відмітити Закон України «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві». Згідно цього Закону «пріоритетність соціального розвитку села впливає з винятковою значущістю та незамінністю вироблюваної продукції сільського господарства у житті людини і суспільства, з потреби відродження селянства як господаря землі, носія моралі та культури» [12]. У законі передбачено ряд пільг, заохочень, гарантій та компенсацій для селян у різних сферах. Зокрема, особи, які переселяються в трудонедостатні сільські населені пункти, і місцеве населення віком до 40 років, зайняте в сільському господарстві, забезпе-

чуються житлом і господарськими будівлями за рахунок державного бюджету.

Звичайно, головним питанням на сьогодні залишається питання відродження села, поліпшення соціально-правового статусу селян, забезпечення захисту їх законних прав та інтересів.

Висновки і пропозиції. Селянство пройшло тривалу історію становлення. В різні часи відношення влади до селян було різним. Звичайно, на долю селян випадало немало випробувань. Однак за усіх часів українське селянство було невтомним борцем за права на землю, за вільне життя та національну культуру. Селян завжди об'єднувала спільна праця, спільний побут, спільні традиції і звичаї. На сьогодні селянство постає як соціально-територіальна спільність людей, яка сформувалась історично в результаті об'єднання трудових, побутових і соціокультурних відносин.

Земля для селян є матеріальною основою їх життя, без землі не може існувати селянство. Це обумовлено тим, що земля є основним засобом виробництва на селі. Тому збереження історичного права селян на землю має бути закріплено на конституційному рівні. В той же час держава повинна бути опорою для селянства.

У зв'язку з цим вважаємо необхідним, щоб держава створювала реальні можливості для жителів сільської місцевості стосовно одержання доступної для них медицини, якісної освіти, належного пенсійного забезпечення. Селянин має бути соціально захищеним, тільки тоді буде розвиватися життя на селі.

Список літератури:

1. Нечитайло В.В. Селянство як природне явище / В.В. Нечитайло // Український селянин: зб. наук. праць / за ред. С.В. Кулиничського, А.Г. Морозова. – Черкаси: Черкас. нац. ун-т ім. Богдана Хмельницького, 2005. – Вип. 9. – С. 9-11.
2. Курман Т.В. До питання про правовий статус селянина в аспекті сталого розвитку сільськогосподарського виробництва / Т.В. Курман // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. – 2015. – Вип. 218. – С. 37-44.
3. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К.: «Укр. енцикл.», 2003. – Т. 5: П – С. – 736 с.
4. Титова Н.І. Права членів сільськогосподарських кооперативів: тенденції та проблеми законодавчого забезпечення / Н.І. Титова // Право України. – 2000. – № 2. – С. 25-27.
5. Яремчук Ю.О. Фізичні особи як суб'єкти аграрного права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.06 / Ю.О. Яремчук; Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. – К., 2010. – С. 15-16.
6. Михайлюк О.В. Селянство як «уявлена спільнота» / О.В. Михайлюк // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2009. – Вип. 27. – С. 89-98.
7. Мірошніченко А.М. Розвиток земельно-правового регулювання в Україні / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.amm.org.ua/ua/study-book/5-history-land-law/29-postreform>.
8. Присяжнюк Ю.П. Українське селянство Наддніпрянщини другої половини XIX – початку XX ст. як соціоментальна історична спільнота: автореферат дис. ... доктора історичних наук: спец. 07.00.01 – історія України / Ю.П. Присяжнюк; Дніпропетровський національний університет, 2008. – 37 с.
9. Столыпін П.А. Нам нужна великая Россия. Полное собрание речей в Государственной думе и Государственном Совете. 1906-1911 / П.А. Столыпін. – М., 1911. – С. 6-355.
10. Нужний С.С. Правове забезпечення інтересів селянства та реалізація права власності на землю в ході Столипінської аграрної реформи / С.С. Нужний // Часопис Київського університету права. – 2013. – № 4. – С. 62-65.
11. Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 року // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 3-4. – Ст.27 / [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>.
12. Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві: Закон України від 17 жовтня 1990 року / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/400-12>.

Обиух Н.М.

Белоцерковский национальный аграрный университет

ФИЛОСОФСКО-ПРАВОВЫЕ ВЗГЛЯДЫ НА ПРОБЛЕМУ ОПРЕДЕЛЕНИЯ МЕНТАЛЬНОСТИ УКРАИНСКОГО КРЕСТЬЯНСТВА В КОНТЕКСТЕ ПРАВА НА ЗЕМЛЮ

Аннотация

В статье рассмотрено основные научные подходы к определению понятий «крестьянство» и «крестьянин» с точки зрения философии и права. Главное внимание автора было сосредоточено на изучении особенностей формирования ментальности крестьянской общины в процессе исторического развития украинского общества. Автор обращается к проблеме выявления философско-правовой связи при исследовании крестьянства и права на землю. В контексте данной проблемы были рассмотрены основные факторы, повлиявшие на формирование крестьянской ментальности.

Ключевые слова: крестьянство, крестьянин, право на землю, ментальность, украинская идентичность.

Obiukh N.M.

Bila Tserkva National Agrarian University

THE PHILOSOPHICAL AND LEGAL APPROACHES TO THE PROBLEM OF DETERMINING THE MENTALITY OF UKRAINIAN PEASANTRY IN THE CONTEXT OF LAND OWNERSHIP

Summary

The article deals with the main scientific approaches to the definition of the terms «peasantry» and «peasant» from a philosophical and legal standpoint. The author's attention is focused on studying the features of the formation of mentality of peasant community in the process of historical development of Ukrainian society. The author refers to the problem of identifying a philosophical and legal connection towards to the study of the peasantry and the lands rights. There were considered the main factors influencing the formation of peasant mentality in the context of this problem.

Keywords: peasantry, peasant, land ownership, mentality, Ukrainian identity.

ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ АГРАРНОЇ НАУКИ РЕСПУБЛІКИ БІЛОРУСЬ

Пахомова А.О.

Білоцерківський національний аграрний університет

Досліджено сучасний стан наукової аграрної політики республіки Білорусь. Проаналізовано сучасний стан законодавства в сфері регулювання аграрної наукової діяльності. Визначено основні шляхи активізації інноваційної діяльності в АПК, його технічного переоснащення з переходом на адаптивні ресурсозберігаючі технології. Виявлено характерні загальні тенденції правового регулювання інноваційних відносин у галузі сільського господарства. Обґрунтовано необхідність визначення правового статусу суб'єктів науково-технічного підприємництва.

Ключові слова: аграрна наука, наукова діяльність, аграрна політика, аграрний сектор, інноваційна політика.

Постановка проблеми. Питання адміністративно-правового забезпечення аграрної науки завжди залишалося значущим для України, проте зараз під час проведення реформування науки і освіти будь-який позитивний досвід країн з подібною економікою стає, як ніколи, важливим. В умовах формування національної правової системи Республіки Білорусь на перший план висуваються завдання науково-теоретичного забезпечення формування громадянського суспільства і функціонування правової держави. Ефективне правове врегулювання суспільних відносин, які постійно ускладнюються і змінюються, встановлення правопорядку, відповідного ступеня розвитку правової держави і формування громадянського суспільства може успішно здійснюватися тільки за допомогою розробки і впровадження в юридичну практику науково обґрунтованих правових механізмів [1]. При цьому не можна випускати з виду те, що сучасний розвиток правової науки в Республіці Білорусь відбувається на тлі стрімкого впровадження новітніх інформаційних та інноваційних технологій практично в усі сфери життєдіяльності суспільства. При цьому аграрний сектор не є виключенням. Попит на наукові знання в сфері АПК завжди залишався високим. Аграрна наука є однією з найбільш ліквідних, наукові розробки в галузі сільського господарства не «лежать на полиці», а відразу впроваджуються у виробництво. Саме тому правове регулювання наукової діяльності має бути одним із пріоритетних напрямів реформування аграрної сфери.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні належне функціонування складових економічного механізму агропромислового комплексу в умовах запровадження ринкових відносин і подальший соціальний розвиток села є фактично неможливими без адекватного наукового забезпечення. Окремі аспекти означеної проблематики досліджувались у працях як вітчизняних так і зарубіжних фахівців у галузях аграрного та адміністративного права. Серед цих публікацій можна виділити роботи: І.П. Кузмич [2], яка досліджує питання правового забезпечення інноваційного розвитку аграрного сектора економіки Республіки Білорусь. В своїх роботах автор зазначає, що сучасна аграрна політика має бути націлена на створення необхідних умов, що забезпечують ефективне функціонування агропромислового комплексу і сталий соціально-еко-

номічний розвиток сільських територій. Важлива роль в досягненні поставленої мети відводиться інноваційній складовій аграрної сфери держави.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Аграрна наукова діяльність спрямована на отримання, поширення і використання нових знань, та для управління нею необхідні власні зусилля самої наукової громадськості. Але без організуючої ролі держави в особі її органів управління обійтися неможливо.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є визначення проблем сучасного стану аграрної науки Республіки Білорусь, а також виокремлення позитивного досвіду для подальшого формулювання пропозицій щодо вдосконалення національного регулювання наукової діяльності в аграрній сфері.

Виклад основного матеріалу. Підвищення рівня якості життя сільського населення виступає одним із пріоритетних напрямків соціально-економічного розвитку Республіки Білорусь і безпосередньо залежить від ефективності функціонування аграрного сектора економіки. У свою чергу сфера сучасного агропромислового виробництва, як з точки зору забезпечення продовольчої безпеки, так і виробництва сільськогосподарської продукції, конкурентоспроможної на міжнародних ринках, відчуває очевидну потребу у впровадженні інновацій і переході в цілому на інноваційний розвиток всієї системи АПК. Досягнення зазначеної мети неможливо без відповідного правового забезпечення, що на сучасному етапі потребує суттєвого оновлення аграрного законодавства в першу чергу за напрямками привабливим для сфери інноваційної діяльності.

Характеризуючи аграрну політику Республіки Білорусь, необхідно відзначити наступні ключові моменти. Вона має яскраво виражене пріоритетне значення для держави і суспільства в цілому, про що свідчить активний розвиток аграрного законодавства, наявність програмних документів, націлених на державну підтримку аграрної економіки і забезпечення стану продовольчої безпеки протягом практично всього періоду незалежного існування країни. Однак у світлі нових світових тенденцій розвитку сільського господарства, посилення вимог до якості продуктів харчування і технологій їх виробництва, в умовах проведення узгодженої агропромислової політики в рамках Євразійського економічного союзу [3] для забезпечення сталого розвитку

сільського господарства і підтримки його конкурентоспроможності національна аграрна політика повинна своєчасно і адекватно реагувати на постійно мінливий стан продовольчих ринків і систематично виникають загрози різнообразного характеру в сфері агропромислового виробництва (економічні, екологічні, природно-кліматичні, ветеринарні, фітосанітарні і т. п.) [2].

В ході реалізації Державної програми відродження та розвитку села на 2005-2010 рр. Білорусь змогла забезпечити свою продовольчу безпеку, стійку динаміку зростання виробництва і реалізації сільськогосподарської продукції та продовольства, зміцнення матеріально-технічної бази села, нарощування експортного потенціалу, відтворити соціальну інфраструктуру села і підняти якість життя населення [4]. Однак, незважаючи на позитивні тенденції фінансовий стан сільськогосподарських організацій залишається складним і нестійким. Високий рівень затрат аграрного виробництва, невисока продуктивність праці і перекоси в ціноутворенні не дозволяють сільгосппідприємствам накопичити власні фінансові ресурси для переходу на самоокупність і самофінансування. Потрібні великомасштабні інвестиції в модернізацію і оновлення матеріально-технічної бази агропідприємств, подальше соціальне облаштування села, що дозволяють забезпечити безперервність відтворювального процесу і перехід на інноваційний шлях розвитку.

Серед комплексу заходів щодо вирішення завдань Державної програми сталого розвитку села на 2011-2015 роки була передбачена «активізація інноваційної діяльності в АПК, його технічне переоснащення з переходом на адаптивні ресурсозберігаючі технології в рослинництві, тваринництві та переробці сільськогосподарської продукції, приведення витрат на виробництво сільськогосподарської сировини та продовольства до нормативного рівня...» [5]. Президентом Білорусі було однозначно заявлено, що шлях у нас один – прискорений перехід до економіки інноваційної, наукомісткої, ресурсозберігаючої, конкурентоспроможної на світових ринках.

Багаторічний світовий досвід щодо формування інноваційної економіки і роботи держави в інноваційній сфері показав, що результативність реалізації проектних інноваційних заходів різко знижується через відсутність системності у взаємодії всіх факторів виробництва в рамках господарства, регіону, порушення їх оптимальних співвідношень. Потрібно комплексне рішення численних питань правового, економічного, технологічного та організаційного характеру на основі інвестицій в пріоритетні сфери, галузі розвитку АПК і види виробництва, що забезпечують прискорені темпи зростання з високими показниками якості і конкурентності продукції. При цьому на перше всієї системи, як каже світовий досвід, повинен бути поставлено людину – творчі особистості і колективи з їх прагненнями та інтересами. Досвід великих і ефективно працюючих агропідприємств Білорусі показує, що їх успіхи засновані на широкому використанні досягнень науково-технічного прогресу, інвестиційного оновлення основних виробничих фондів і переходу на інноваційний шлях розвитку [6].

Складно собі уявити високий рівень розвитку сільського господарства при відсутності добре розвинуеного аграрного інноваційного законодавства. Про це також свідчить досвід правового регулювання аграрних відносин зарубіжних країн, основу аграрного права яких складають або аграрні кодекси (Франція, Мексика, Аргентина), або великі спеціалізовані сільськогосподарські закони (Німеччина, Англія, Італія та ін.) [7, с. 14]. У свою чергу розвиток аграрного законодавства визначається аграрною політикою держави, виступаючи правовою формою її вираження і закріплення. В даний час в більшості розвинених країн аграрна політика є основним каналом реалізації політики сільського розвитку та екологічної політики, що найбільшою мірою відповідає принципам сталого розвитку.

Порівнюючи аграрну політику таких членів Євразійського економічного союзу, як Республіка Білорусь і Республіка Казахстан, можна виявити також характерні загальні тенденції регулювання відносин у галузі сільського господарства: наявність спеціальних програм, націлених на нарощування обсягів виробництва, підтримку сільгоспвиробників з боку держави з цією метою. Ще одна спільна риса – слабо виражена екологічна складова, або її декларативність: відсутність комплексного підходу з точки зору реалізації принципів сталого розвитку, проголошення в більшій мірі намірів при відсутності чітких правил і механізмів їх реалізації, незабезпеченість рівного доступу державної підтримки для сільгоспвиробників, їх незацікавленість в екологізації сільгоспвиробництва (через відсутність фінансування і стимулювання даного напрямку в рамках аграрної політики).

В цілому досвід правового регулювання аграрних відносин в зарубіжних країнах свідчить, що сучасне сільське господарство – це, в першу чергу, відображення аграрної політики держави. Запорука прогресу в сільському господарстві – це науково обґрунтована аграрна політика. При цьому формування науково обґрунтованої аграрної політики передбачає повноправну участь в цьому процесі і аграрної правової науки. У теперішній же час в Республіці Білорусь аграрна правова наука переживає не найкращі часи. При відсутності безперервного процесу підготовки висококваліфікованих фахівців у галузі аграрного права неможливо забезпечити якісне наукове супроводження досліджень по аграрно-правовій тематики, тим більше їх активізацію. Як результат, практично не здійснюється на концептуальному рівні і правовий супровід розвитку ключових напрямків аграрного законодавства, а державні програми в галузі сільського господарства не мають розділів з правового забезпечення, що робить багато положень програм декларативно-абстрактними і явно не сприяє досягненню намічених цілей.

У будь-якому випадку аграрна політика держави вже не може залишатися нейтральною, наприклад, до проблем охорони навколишнього середовища в світлі численних напрямків, заявлених в різних програмних документах і нормативних правових актах, а отже, оголошений перехід на принципи «зеленої» економіки [8], в рамках якого сільському господарству при-

діляється в усьому світі особлива роль, повинен знайти також своє підтвердження і в актах аграрного законодавства. Ще одна проблема, яка заслуговує на особливу увагу, проблема розвитку малих форм господарювання в сільській місцевості. У сільському господарстві Білорусі, на відміну від країн Заходу, частка малого агробізнесу (фермерського укладу) мізерно мала: не вище двох відсотків у валовому виробництві продукції! І це при постійному скороченні кількості особистих підсобних господарств. Фахівці відзначають, що ставку треба робити на підтримку фермерів-початківців, становлення родових помість і органічне землеробство [9]. Налагодження ринків збуту товарів для малих форм господарювання вимагає вироблення моделі їх взаємодії з представниками великих компаній. Правове забезпечення в даному напрямку не можна визнати задовільним. У Республіці Білорусь відсутнє законодавство про сільськогосподарську кооперацію, в той час як міжнародний досвід свідчить про переваги даної організаційно-правової форми об'єднання фермерів для захисту і задоволення своїх інтересів. У той же час процес створення інтеграційно-кооперативних структур в сфері агропромислового виробництва виключно у вигляді холдингових компаній виключає участь в даних організаціях різних суб'єктів, за винятком унітарних підприємств та господарських товариств [10]. Ухвалення Закону «Про сільськогосподарську кооперацію», а також можливість об'єднання всіх виробників сільськогосподарської продукції в спеціалізованих союзах (асоціаціях) при належному правовому забезпеченні створить рівні умови для об'єднання всіх виробників, незалежно від їх розміру і організаційно-правової форми, підвищивши тим самим їх конкурентоспроможність і захист як на внутрішньому, так і зовнішньому ринках [11].

В умовах інноваційного розвитку економіки фахівець сільського господарства стає активним суб'єктом науково-технічного підприємства. Випускник аграрного вузу повинен во-

лодіти вихідними знаннями з організації ринку інтелектуальних продуктів, бути готовим стати активним провідником державної інноваційної політики, принцип безперервності освіти. Необхідна випереджальна система стажування, підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців сільського господарства в області інноваційного підприємництва. Звідси випливає необхідність прийняття вузами активної позиції в створенні наукомістких розробок і передачі їх товарного виробництва.

Висновки і пропозиції. Виходячи з конкретних природно-економічних особливостей регіону, що склалася в ньому структури виробництва, рівня наукового і кадрового забезпечення необхідно визначити пріоритетні напрями інноваційних технологій розвитку, розробити і затвердити регіональні інноваційні програми і технології для впровадження в інноваційні процеси. Освоєння інноваційних технологій на регіональному рівні дозволить максимально використовувати ті чи інші переваги регіонів для створення сприятливих економічних передумов їх сталого розвитку. Для успішного переходу аграрного сектора регіонів до нової політики інноваційного розвитку потрібне створення зовнішніх економічних передумов, спрямованих на підтримку застосування інновацій за допомогою заходів по відновленню платоспроможності і фінансового оздоровлення сільськогосподарських товаровиробників, технічного оснащення і зміцнення навчального і наукового сектора економіки.

Слід зазначити, що інноваційний процес в сільському господарстві відстає від інших галузей економіки і АПК. Тому необхідно найближчим часом закріпити позитивні тенденції у виробництві та реалізації сільськогосподарської продукції, залучаючи до інноваційного процесу сільгоспвиробництва інші галузі економіки та сфери АПК, а також всіх учасників фінансового ринку. У зв'язку з імовірним вступом Білорусі до СОТ це повинно бути стратегічною і пріоритетною задачею економіки в цілому.

Список літератури:

1. Кацубо С.П. О некоторых аспектах развития аграрно-правовой науки в Республике Беларусь // [Материалы международной научно-практической конференции «Инновации и подготовка научных кадров высшей квалификации в Республике Беларусь и за рубежом»] / Под ред. И.В. Войтова. – Минск: ГУ «БелИСА», 2008. – 316 с.
2. Кузьмич И.П. Правовое обеспечение инновационного развития экономики Республики Беларусь: материалы Междунар. науч.-практ. конф. (21-22 окт. 2010 г., г. Минск). – Минск, 2010. – С. 496-498.
3. Договор о Евразийском экономическом союзе: подписан в г. Астане, 29.05.2014 г. // Консультант-Плюс. Беларусь / ООО «ЮрСпектр». – Минск, 2017.
4. Государственная программа возрождения и развития села на 2005-2010 годы. – Минск: «Беларусь», 2005. – 96 с.
5. Государственная программа инновационного развития Республики Беларусь на 2011-2015 годы [Электронный ресурс] / Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь. – Минск, 2005. – Режим доступа: <http://www.pravo.by>.
6. Микулич А.В. Освоение инновационных процессов в АПК Беларуси: проблемы, решения / А.В. Микулич, В.Э. Петрович // Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки). – 2013. – № 2(6). – С. 272-281.
7. Клюкин Б.Д. Основные черты аграрного права зарубежных стран / Б.Д. Клюкин // Аграр. и земель. право. – 2009. – № 12. – С. 8-32.
8. Национальный план действий по развитию «зеленой» экономики в Республике Беларусь до 2020 года: Постановление Совета Министров Респ. Беларусь, 21 дек. 2016 г., № 1061 // КонсультантПлюс. Беларусь / ООО «ЮрСпектр». – Минск, 2017.
9. Шпак А. Разные доли / А. Шпак // Сел. газ. – 2017. – 12 янв. – С. 6.
10. О некоторых вопросах создания и деятельности холдингов в Республике Беларусь: Указ Президента Респ. Беларусь, 28 дек. 2009 г., № 660 (ред. от 20.06.2014 г.) // Консультант Плюс. Беларусь / ООО «ЮрСпектр». – Минск, 2017.

11. Аграрная политика Республики Беларусь и современные проблемы аграрно-правовой науки / И.П. Кузьмич // Менталитет славян и интеграционные процессы: история, современность, перспективы: материалы X Междунар. науч. конф., Гомель, 25-26 мая 2017 г. / М-во образования Респ. Беларусь [и др.]; под общ. ред. В.В. Кириенко. – Гомель: ГГТУ им. П.О. Сухого, 2017. – С. 304-307.

Пахомова А.А.

Белоцерковский национальный аграрный университет

ОСОБЕННОСТИ АДМИНИСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ АГРАРНОЙ НАУКИ РЕСПУБЛИКИ БЕЛАРУСЬ

Аннотация

Исследовано современное состояние научной аграрной политики республики Беларусь. Проанализировано современное состояние законодательства в сфере регулирования аграрной научной деятельности. Определены основные пути активизации инновационной деятельности в АПК, его технического перевооружения с переходом на адаптивные ресурсосберегающие технологии. Выявлены характерные общие тенденции правового регулирования инновационных отношений в области сельского хозяйства. Обоснована необходимость определения правового статуса субъектов научно-технического предпринимательства.

Ключевые слова: аграрная наука, научная деятельность, аграрная политика, аграрный сектор, инновационная политика.

Pakhomova A.A.

Bila Tserkva National Agrarian University

FEATURES OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF AGRICULTURAL SCIENCE OF THE REPUBLIC OF BELARUS

Summary

The present state of scientific agricultural policy of the Republic of Belarus is researched. The current state of legislation in the sphere of regulation of agrarian scientific activity is analyzed. The main ways of activation of innovation activity in the agroindustrial complex, its technical re-equipment with the transition to adaptive resource-saving technologies are determined. The characteristic general tendencies of legal regulation of innovative relations in the field of agriculture are revealed. The necessity of determining the legal status of subjects of scientific and technical entrepreneurship is substantiated.

Keywords: agrarian science, scientific activity, agrarian policy, agrarian sector, innovation policy.

УДК 342.9

РЕАЛІЗАЦІЯ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ РОСЛИННОГО ЗАКОНОДАВСТВА ГРОМАДЯНАМИ ТА ПОСАДОВИМИ ОСОБАМИ

Самойлович А.А.

Білоцерківський національний аграрний університет

У статті розглянуто правові засади реалізації адміністративної відповідальності у галузі рослинництва. Проаналізовано діючі норми, які регулюють адміністративну відповідальність. Розглянуто повноваження контролюючих органів у галузі рослинництва. Мається спроба автора надати власне визначення поняття реалізації адміністративної відповідальності у галузі рослинництва. Автором надано пропозиції по врегулюванню спірних питань реалізації адміністративної відповідальності у галузі рослинництва.

Ключові слова: адміністративна відповідальність, галузь рослинництва, посадові особи, фізичні особи, штраф.

Постановка проблеми. Адміністративна відповідальність за порушення законодавства в галузі рослинництва, у свою чергу, є важливим складовим елементом адміністративно-правових засобів у боротьбі правопорушенням у сільському господарстві, щодо вирішення поняття та дослідження питань її реалізації.

На сьогоднішній день питання щодо розуміння адміністративної відповідальності є одним із дуже суперечливих у науці адміністративного права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями дослідження адміністративних правопорушень у сфері рослинного законодавства має як теоретичне і практичне значення. Загалом питання, присвячені вивченню адміністративних правопорушень, ґрунтовно досліджені наукою адміністративного права. Загальні теоретичні та практичні положення, що стосуються адміністративної відповідальності та порядку її реалізації, відображено у працях: В.Б. Авер'янова, А.Б. Агапова, О.М. Бандурки, Ю.П. Битяка, Г.П. Бондаренка, А.С. Васильєва, І.О. Галагана, С.В. Додіна, М.М. Дорогих, В.М. Ермоленка, М.І. Єропкина, В.Р. Кісіна, Л.В. Ковалюк, Т.О. Коломієць, В.І. Курила, А.Т. Комзюка, В.К. Колпакова, Б.М. Лазарева, О.С. Луньова, М.С. Малєїна, О.І. Миколенка, А.Ф. Моти, А.П. Шергіна, О.М. Якуби та інших науковців. Їх праці стали поштовхом для подальшого розвитку теорії адміністративної відповідальності та практики її застосування в органах управління, які уповноважені розглядати справи про адміністративні делікти.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Правові, управлінські та інші основи організації здійснення державного контролю за дотриманням рослинного законодавства громадянами та посадовими особами визначає Кодекс України про адміністративні правопорушення України (далі КУпАП), Закони України «Про державний контроль за використанням та охороною земель», «Про захист рослин», «Про карантин рослин», «Про насіння і садивний матеріал», «Про охорону земель», «Про охорону прав на сорти рослин», вони здійснюють узагальнення досвіду правотворчості, містять у собі всі загальні норми сільськогосподарської сфери.

Вони здійснюють розширене тлумачення законодавства у галузі рослинництва, тобто являються офіційним тлумаченням складів адміністративних правопорушень у адміністративному та аграрному законодавстві.

Виклад основного матеріалу. Українським законодавством передбачено за вчинення правопорушень дисциплінарну, матеріальну, майнову, адміністративну, кримінальну відповідальність.

Правопорушення у сільському господарстві, а саме у галузі рослинництва пов'язані з деліктами у адміністративному, трудовому, цивільному праві.

Для правильного розуміння поняття «Адміністративна відповідальність» потрібно з'ясувати ознаки адміністративної відповідальності.

1. Підставою адміністративної відповідальності є адміністративне правопорушення (проступком), під яким, згідно зі ст. 9 КУпАП, визнається протиправне, винне діяння (дія чи бездіяльність), що посягає на державний чи громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління, за яке законодавством передбачена адміністративна відповідальність [1]. Враховуючи це визначення слід зазначити, що настання адміністративної відповідальності можливе лише за наявності складу правопорушення суб'єкта правопорушення, об'єкта, суб'єктивної сторони (протиправного діяння) і суб'єктивної сторони (вини суб'єкта правовідносин).

2. Адміністративна відповідальність має публічний державно-обов'язковий характер. Адміністративний проступок за будь-яких умов, навіть коли він спрямований проти особи (фізичної чи юридичної), є порушенням правового порядку, охорона якого – мета і функція держави. Будучи похідним від державної волі, адміністративне переслідування, осудження і покарання (коли є для того достатні фактичні та юридичні підстави), не тільки право, а й обов'язок держави, який здійснюється органом адміністративної юрисдикції від імені держави і незалежно від волі і бажання зацікавлених у справі осіб (наприклад, потерпілого). Державні органи не можуть займати сторонню позицію, або ж упереджене щодо конкретної особи ставлення. Відповідні дії кваліфікують як службові злочини, зокрема бездіяльність, перевищення влади та ін. [2, с. 64].

3. Широке коло суб'єктів, що застосовують адміністративну відповідальність (адміністративні комісії при виконавчих комітетах сільських, селищних, міських рад; виконавчі комітети сільських, селищних, міських рад; районні, районні у місті, міські чи міськрайонні суди (судді), органи внутрішніх справ, органи державних інспекцій та інші органи (посадові особи), уповноважені на те КУпАП. Виходячи з цього варто зазначи-

ти, що більша частина справ про адміністративні правопорушення розглядається в позасудовому порядку.

4. Адміністративна відповідальність виявляється в накладенні на порушників певних видів адміністративних стягнень, специфічних за змістом і відмінних від інших заходів стягнення та впливу, які застосовують у різних галузях права.

5. Між суб'єктом, що притягує до відповідальності і особою, яка притягується до відповідальності, відсутні відносини службового підпорядкування. Саме це відрізняє адміністративну відповідальність від дисциплінарної [3, с. 51].

6. Адміністративній відповідальності підлягають як фізичні, так і юридичні особи. Це твердження базується на підставі наявності у чинному законодавстві (не у КУпАП) положень, які свідчать про можливість притягнення до адміністративної відповідальності також і юридичних осіб.

7. Законодавством встановлено особливий порядок притягнення до адміністративної відповідальності. Процедура притягнення до адміністративної відповідальності значно простіша, ніж аналогічні процедури притягнення до кримінальної або цивільної відповідальності. 8. Норми, що регламентують адміністративну відповідальність, містяться у різних за своєю правовою природою актах, які на думку В. Колпакова варто поділяти на: а) кодекси; б) закони; в) правила. Правила можуть затверджуватися Кабінетом Міністрів, органами виконавчої влади, встановлюватися рішеннями місцевих рад [4, с. 84].

Адміністративна відповідальність настає за порушення адміністративно-правових норм, які охороняються санкціями адміністративного права.

Під адміністративним правопорушенням у сільському господарстві слід розуміти протиправне діяння (дія або бездіяльність), яке посягає на встановлений у державі порядок, яким врегульовано суспільні відносини у аграрному секторі економіки, та яке завдає шкоди рослинному, тваринному фонду або містить реальну загрозу її спричинення, за яке законодавством передбачено застосування заходів адміністративного впливу [5, с. 183].

Главою 9 Кодексу України про адміністративні правопорушення передбачено адміністративну відповідальність за скоєння протиправних діянь у сільському господарстві, порушення ветеринарно-санітарних правил тощо.

До видів порушень у галузі рослинництва відносяться:

- потрава посівів, зіпсуття або знищення зібраного врожаю сільськогосподарських культур, пошкодження насаджень колективних сільськогосподарських підприємств, інших державних і громадських чи фермерських господарств (ст. 104 КУпАП) [1];

- порушення порядку та умов ведення насінництва та розсадництва (ст. 104¹ КУпАП) [1];

- порушення вимог щодо виконання фітосанітарних заходів (ст. 105 КУпАП) [1];

- ввезення в Україну, вивезення з України, транзит через її територію, вивезення з карантинних зон або ввезення до них об'єктів регулювання, які не пройшли фітосанітарного контролю (ст. 106 КУпАП) [1];

- грубе порушення механізаторами правил технічної експлуатації сільськогосподарських машин і техніки безпеки (ст. 108 КУпАП) [1].

Також до правопорушень у галузі рослинництва можна віднести склади порушень передбачені главою 7 КУпАП:

- псування і забруднення сільськогосподарських та інших земель (ст. 52 КУпАП) [1];

- порушення правил застосування, зберігання, транспортування, знешкодження, ліквідації та захоронення пестицидів і агрохімікатів, токсичних хімічних речовин та інших препаратів (ст. 83 КУпАП) [1];

- порушення законодавства про захист рослин (ст. 83¹ КУпАП) [1];

- невиконання законних вимог посадових осіб спеціально уповноважених органів виконавчої влади у сфері захисту рослин (ст. 188¹² КУпАП) [1];

- невиконання законних вимог інспекторів сільського господарства (ст. 188²⁷ КУпАП) [1].

Право для застосування санкцій адміністративно-правових норм мають не всі уповноважені особи, які протидіють порушенням у галузі рослинництва.

У галузі рослинництва які мають контрольно-інспекційні повноваження є:

- Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів в області, в місті Києві;

- Державну інспекцію сільського господарства України.

Так, наприклад, відповідно до ст. 238² КУпАП – центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері карантину рослин, розглядає справи про адміністративні правопорушення, пов'язані з порушенням вимог щодо виконання фітосанітарних заходів розглядаючи справи про адміністративні правопорушення та накладаючи адміністративні стягнення мають право:

- 1) Головний державний фітосанітарний інспектор України – штраф на громадян до десяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб – до вісімнадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

- 2) головні державні фітосанітарні інспектори в Автономній Республіці Крим, місті Києві, областях, їх заступники – штраф на громадян до десяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб – до п'ятнадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

- 3) державні фітосанітарні інспектори – штраф на громадян до чотирьох неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб – до чотирнадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Схожі повноваження передбачені статтею 238⁴ КУпАП посадові особи центрального органу виконавчої влади, які реалізують державну політику у сфері захисту рослин [1].

Ч. 2 ст. 9 КУпАП передбачено, що адміністративна відповідальність за правопорушення, передбачені КУпАП, настає, якщо ці порушення за своїм характером не тягнуть за собою відповідно до закону кримінальної відповідальності [1].

Ч. 1 ст. 7 КУпАП фіксує, що ніхто не може бути підданий заходу впливу в зв'язку з адміністративним правопорушенням інакше як на підставах і в порядку, встановлених законом.

Адміністративна відповідальність розповсюджений та шороковико-ривостуваний вид юридичної відповідальності за сільськогосподарські проступки, має не тільки функцію невідворотності застосування адміністративних стягнень за проступки, а також виховну функцію.

Норми адміністративного законодавства встановлюють вичерпний перелік адміністративних стягнень у галузі рослинництва, які застосовуються до правопорушника являється штраф, тобто відповідно до ч. 1 ст. 27 КУпАП – є грошовим стягненням, що накладається на громадян, посадових та юридичних осіб за адміністративні правопорушення у випадках і розмірі, встановлених цим Кодексом та іншими законами України [1].

Штраф розповсюджене адміністративне стягнення, яке накладається управлінськими органами та органами місцевого самоврядування.

Сума штрафу залежить від встановленого законом неоподаткованого мінімуму доходів громадян.

Отже, з урахуванням загальних ознак адміністративної відповідальності, та особливостей адміністративної відповідальності за правопорушення в галузі рослинництва, її можна визначити як відповідальність, що являє собою сукупність адміністративних правовідносин, які виникають у зв'язку з застосуванням до фізичних та юридичних осіб, які характеризуються виключно спеціальним становищем, що вчинили адміністративні правопорушення в зазначеній сфері, особливих адміністративних санкцій – заходів адміністративної відповідальності, які тягнуть для них обмеження матеріального характеру і накладаються уповноваженими на те суб'єктами протидії правопорушенням в галузі сільського господарства на підставах і в порядку, передбачених нормами адміністративного права.

У теперішній час проблематика стосовно відповідальності юридичних осіб пов'язано з існуванням дискусій у теорії права та не конкретної позиції законодавства щодо приналежності юридичної особи до суб'єкта адміністративної відповідальності.

Якщо вчені вважають це питання дискусійним із наукової точки зору, то на основі аналізу чинного законодавства, адміністративної та судової практики можна зробити висновок, що юридичні особи є суб'єктами правовідносин у галузі рослинництва. І ці відносини за своєю суттю є адміністративними, так як їх поведінка в них чітко визначена адміністративно-владними приписами з боку держави, а за їх порушення, що є адміністративним правопорушенням в галузі рослинництва за ініціативою юрисдикційних адміністративних органів – суб'єктів протидії правопорушенням в галузі рослинництва несуть відповідальність в адміністративному порядку.

З метою виконання поставлених перед ними завдань закон наділяє їх контрольними повноваженнями і правом притягати правопорушників до відповідальності, яка полягає у застосуванні адміністративно-правових санкцій до фізичних та юридичних осіб за вчинення ними правопорушень в галузі рослинництва.

На практиці викриття правопорушень рослинного законодавства громадянами та посадовими особами та їх притягнення до адміністративної починається з того, що керівник або заступник керівника обласної державної адміністрації дає відповідне протокольне доручення, пов'язане з ефективним використанням сільськогосподарських земель суб'єктами господарювання, орендарями та іншими на території своєї області, координації, підготовки та здійснення організаційних, екологічних та інших заходів, спрямованих на раціональне використання земельних ресурсів, законного здійснення державного контролю за використанням та охороною земель.

Після цього головами районних державних адміністрацій видається розпорядження, зміст якого полягає у перевірці раціонального використання земель сільськогосподарського призначення у відповідному районі.

Далі створюється робоча група, до якої входять представники державного агентства земельних ресурсів, державної інспекції сільського господарства тощо.

Комісія здійснює об'їзд всієї території району. В основному обстежуються райони, де розташовані землі колишніх сільськогосподарських підприємств.

Під час здійснення перевірки виявляються землі сільськогосподарського призначення, на яких не здійснюється обробка. Відомо, що на таких землях багато росте бур'янів, але у звіті відображено, що на цих землях багаторічні трави. Ці бур'яни не несуть користі для землі. І це є дуже негативним фактором.

Таким комісіям надається право складати необхідну документацію з приводу неефективного використання сільськогосподарських земель.

Для необхідного реагування акти направляються до відповідних сільськогосподарських інспекцій.

Висновки. З вищезазначеного можна зробити такі висновки:

- в законодавчому порядку врегулювати чіткі розміри штрафів;

- оскільки перелік адміністративних правопорушень у галузі рослинництва впорядкований не кращим чином необхідно вдосконалити між собою норми Кодексу України про адміністративні правопорушення та Законів України «Про державний контроль за використанням та охороною земель», «Про захист рослин», «Про карантин рослин», «Про насіння і садивний матеріал», «Про охорону земель», «Про охорону прав на сорти рослин»;

- державні інспекції, які здійснюють повноваження у галузі рослинництва не повинні бути каральними органами, а повинні виконувати функції взаємодії та допомоги з підконтрольними суб'єктами.

Вирішення вищезазначених проблем, хоча би частково можливе при прийнятті відповідних змін до чинного законодавства, а це надасть можливість краще протидіяти правопорушенням в галузі рослинництва через застосування заходів адміністративної відповідальності до суб'єктів правопорушень.

Список літераутри:

1. Кодекс України про адміністративні правопорушення // (Відомості Верховної Ради Української РСР (ВВР) 1984, додаток до № 51, ст. 1122).
2. Зелена О.В. Сутність юридичної відповідальності та роль правоохоронних органів у її забезпеченні. – Дисертація ... к.ю.н. за спеціальністю 12.00.01 – Київ, 2007. – 216 с.
3. Дмитриев Ю.А., Полянский И.А., Трофимов Е.В. Административное право России: Учебник для юридических вузов. – М.: Гарант, 2008. – 714 с.
4. Колпаков В.К. Адміністративна відповідальність (адміністративно-деліктне право): навч. посіб. / В.К. Колпаков. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 256 с.
5. Курило В.І. Адміністративні правочини у сільському господарстві України: сучасна парадигма: Монографія / За заг. ред. В.К. Шкарупи. – К.: Магістр – ХХІ сторіччя, 2007. – 312 с.

Самойлович А.А.

Белоцерковский национальный аграрный университет

**РЕАЛИЗАЦИЯ АДМИНИСТРАТИВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ
ЗА НАРУШЕНИЯ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА В РАСТЕНИЕВОДСТВЕ
ГРАЖДАНАМИ И ДОЛЖНОСТНЫМИ ЛИЦАМИ****Аннотация**

В статье рассмотрены правовые основы реализации административной ответственности в отрасли растениеводства. Проанализированы действующие нормы, которые регулируют административную ответственность. Рассмотрены полномочия контролирующих органов в отрасли растениеводства. Имеет место попытка автора дать собственное понятие реализации административной ответственности в отрасли растениеводства. Автором предложены пропозиции по урегулированию спорных вопросов реализации административной ответственности в отрасли растениеводства.

Ключевые слова: административная ответственность, отрасль растениеводства, должностные лица, физические лица, штраф.

Samoylovych A.A.

Bila Tserkva National Agrarian University

**IMPLEMENTATION OF ADMINISTRATIVE RESPONSIBILITY
FOR VIOLATION VEGETATION LEGISLATION BY CITIZENS AND OFFICIALS****Summary**

The article deals with the legal principles of implementation of administrative responsibility in the field of plant growing. The effective norms regulating administrative liability are analyzed. The powers of controlling bodies in the field of plant growing are considered. There is an author's attempt to provide an actual definition of the concept of implementing administrative responsibility in the field of plant growing. The author provided for settling disputes of implementation of administrative responsibility in the field of plant growing.

Keywords: administrative responsibility, plant growing, officials, individuals, fine.

НАЦІОНАЛЬНА КУЛЬТУРА: ФОЛЬКЛОРИСТИКА, ЕТНОГРАФІЯ, МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

УДК 398М.Костомаров

МИКОЛА КОСТОМАРОВ ЯК ФОЛЬКЛОРИСТ (ДО 200-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ)

Дмитренко М.К.

Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії
НАН України (м. Київ)

У статті, присвяченій 200-річчю від дня народження видатного українського вченого і письменника, висвітлено його фольклористичну діяльність. Розкрито народоцентричну концепцію М. І. Костомарова як історика і фольклориста – збирача і теоретика фольклору. Особливу увагу приділено характеристиці внеску М. Костомарова у дослідження слов'янської міфології та народної пісенності. Відзначено вагомий внесок ученого в історію української фольклористики XIX ст., його причетність до тогочасних наукових шкіл (міфологічної, культурно-історичної, власне історичної). Наголошено на актуальності багатьох положень та ідей М. Костомарова у фольклористичному дискурсі сьогодення.

Ключові слова: М. Костомаров, фольклор, міфологія, народнопоетична символіка, історія.

Постановка проблеми. Микола Іванович Костомаров (1817-1885) як видатний історик, етнограф, фольклорист, письменник, один із засновників та ідеологів Кирило-Мефодіївського товариства був оригінальним витвором доби романтизму з її увагою до усної народної творчості, національної ідеї та віри в історичну перспективу народу. Його багатогранну діяльність позитивно оцінили Т. Шевченко, І. Срезневський, Ф. Буслаєв, П. Чубинський, В. Антонович, М. Драгоманов, О. Пипін, І. Франко, М. Сумцов, О. Барвінський, М. Грушевський, І. Крип'якевич, Л. Білецький, М. Возняк, В. Смолій та ін. Як пишуть А. Колодний та Л. Филипович, М. І. Костомарова «можна вважати предтечею багатьох ідейних течій і суспільних рухів в Україні, наукових напрямів і культурних традицій, одним із перших речників української ідеї, форматором ідеології українського національного розвитку, просвітником сіячем правди й видатним мислителем» [8, с. 46]. Проте за умов компартійної радянщини видатна постать XIX ст., оздоблена ознаками дворянсько буржуазного, буржуазно-націоналістичного історика, перебувала в затінку, на маргінесі наукової уваги.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Лише в останні два десятиліття вивчення наукової спадщини М. Костомарова набуло систематичного характеру і розквітості. Вийшли друком персональні «Енциклопедія життя і творчості М. І. Костомарова» (2001), російською мовою та «Микола Костомаров. Віхи життя і творчості: Енциклопедичний довідник» (автори В. Смолій, Ю. Пінчук, О. Ясь), підготовлено бібліографію праць видатного вченого (2003). Образ М. Костомарова в сучасній українській історіографії досить повно висвітлює Ольга Гончар у першому

розділі своєї монографії «Микола Костомаров: постать історика на тлі епохи» (2017) [3, с. 14-102]. Якщо тема М. І. Костомаров-історик більш менш ґрунтовно висвітлена в монографіях В. Замлинського, Ю. Пінчука, Ольги Гончар, то тема М. І. Костомаров-фольклорист і досі залишається мало опрацьованою. 1967 року в невеликій ювілейній статті до 150-річчя від дня народження М. Костомарова П. Попов та Г. Сухобрус констатували, що «його фольклористична діяльність досі мало підлягала спеціальному вивченню. Ми не можемо назвати жодної монографічної роботи на цю тему. ...В працях українських учених, зокрема в оглядах історії фольклористики, маємо надто загальні оцінки» [15, с. 24]. Відтоді мало що змінилося в осмисленні М. Костомарова – дослідника і збирача фольклору. Ще О. Бодянский у середині XIX ст. збирався опублікувати пів тисячі записів М. Костомарова (вже на кінець 1843 р. було записано приблизно 500 пісень, а згодом загальна кількість лише пісень сягнула більше 2000), але не зміг здійснити задуму; понад двісті пісень опублікував 1859 р. Д. Мордовець у Саратові в книзі «Малорусский литературный сборник» («Народные песни, собранные в западной части Волынской губернии в 1844 году»); повної збірки костомарівських записів пісень, дум, казок, переказів, інших матеріалів і досі не видано. Частина записів уміщена в збірці «Волынь у фольклорно-етнографічних писаннях Миколи Костомарова» (упорядник С. Шевчук. – Рівне, 2007). Крім невеликої розвідки П. Попова «М. Костомаров як фольклорист і етнограф» (1968), статті Б. Кирдана «М. І. Костомаров» у монографії «Збирачі народної поезії» (1974), вступної статті М. Яценка «М. І. Костомаров – фольклорист і літературознавець» до збірника праць

«Слов'янська міфологія» (1994), дисертаційної роботи Л. Підгорної про фольклористичну діяльність М. Костомарова (методологічний аспект) (2006), про вченого – фольклориста, теоретика і збирача, міфолога, дослідника народнопоетичної символіки написано мало і неповно.

До 200-річчя вченого у Рівному відбулася наукова конференція «М. Костомаров і його епоха: текст і контексти», видано однойменний збірник праць. Декілька доповідей присвячено висвітленню народознавчих аспектів діяльності вченого: Н. Салтовська «Фольклористичні студії М. Костомарова в університеті Св. Володимира», Н. Наумовська, О. Наумовська «Потойбічна орнітосимволіка зозулі в українському фольклорі: дослідницькі інтенції М. Костомарова», Л. Підгорна «Художньо-образна структура чумацьких і рекрутських пісень (на матеріалах записів Миколи Костомарова з Волині 1844 р.)». Деяку дотичність до фольклористичної діяльності мають статті Т. Прокопович «Художня рецепція козацької пісні: Микола Костомаров і Казимир Любомирський», Р. Цапун «Фольклорні пам'ятки Волинського Полісся: записи Миколи Костомарова та їх популяризація студентським ансамблем «Джерело»».

Виклад основного матеріалу. М. І. Костомаров як учений і письменник «починається» з Харкова. Саме у Харкові він закінчив університет, захистив магістерську дисертацію, побачив у друкованій свої перші творчі (поетичні, драматичні) і наукові («прагматичні») спроби. У Харкові М. Костомаров навчався з 1833 по 1837 рр., спілкувався з Г. Ф. Квіткою-Основ'яненком, П. П. Гулаком-Артемовським (слухав його лекції в університеті і навіть у нього певний час жив), І. І. Срезневським, М. М. Луніним (професор з 1835 р. викладав загальну історію, помітно вплинув на формування наукових та й письменницьких зацікавлень М. Костомарова), А. Л. Метлинським, Л. І. Боровиковським, М. М. Петренком, Я. І. Щоголевым, О. О. Корсуном, П. С. Писаревським та ін.

Великий вплив на молодого поета романтика, збирача й дослідника фольклору, вченого, історика здійснили праці М. Максимовича, І. Срезневського та Й. Бодяньського. У листі до видавця з приводу публікації невеликої збірки В. Смирницького «Українські прислів'я та приказки» (Харків, 1834, містить 617 паремійних зразків) Й. Бодяньський (псевдо І. Мастак) наголосив на необхідності молодих українських письменників звертатися до рідної мови, усної народної творчості, «самородних джерел національного» [1, с. 336]. Згодом молодий учений Й. Бодяньський у першій в історії української фольклористики монографії «Про народну поезію слов'янських племен» (1837) підкреслив цінність тієї поезії, яка є самостійною, справжньою, народною; а «народна поезія разом із позитивними якостями загальнолюдського мистецтва містить ознаки ще особливі, властиві їй, як надбанню одного народу, і відмінні від інших різними рисами, що зводять воедино, відбивають і характер цієї поезії, і характер народу, до якого вона належить» [2, с. 42].

Саме тоді, в 1830-х – на початку 1840-х рр. на основі ідеї народності сформувалася історична концепція М. Костомарова, вірність якій він зберіг до кінця своїх днів. М. Грушевський у статті

«Етнографічне діло Костомарова» 1930 року писав, що в світлі етнографічних студій формувалися програми національного визволення, піднесення селянських мас, заведення народної мови до літератури, програми демократичного ладу, соціальної перебудови і політичної революції. І далі: «На етнографії виростали політичні і революційні імпульси. Вона давала їм гасла, традицію, героїчні фігури...» [4, с. IX].

М. Сумцов зазначав, що М. Костомаров «перший здався на ту думку, що історія не повинна бути тільки панською наукою і величать великих панів, а що вона мусить бути історією народу, головніш простого, який заробляє хліб» [18, с. 7]. Так М. Костомаров узявся за читання збірок народних пісень в упорядкуванні М. Максимовича (1827; 1834), П. Лукашевича (1836), І. Сахарова (1838-1839), альманаху «Запорозька старовина» (1833-1838) І. Срезневського. Ознайомився М. Костомаров із творами М. Гоголя, інших українських письменників, магістерською працею Й. Бодяньського «Про народну поезію слов'янських племен». «Мене вразили й захопили невідомі чари української народної пісні, – писав М. Костомаров, – я аж ніяк не підозрював, щоб така витонченість, така глибина й свіжість почуттів були в творах народу... Українські пісні до того охопили все моє чуття й уяву, що за якийсь місяць я вже знав напам'ять збірник Максимовича, потім узявся за його другий збірник, ознайомився з історичними думами і ще більше пристрасився до поезії цього народу» [9, с. 447].

Варто наголосити: М. Костомарова цікавили не лише українські народні пісні та думи, але й народна казкова та неказкова проза: казки, легенди, перекази, анекдоти, прислів'я та приказки, прикмети, повір'я, загадки, примовки тощо. Зокрема, в альманасі (літературному збірникові) «Молодик на 1843 рік» він опублікував дві казки «Торба» та «Лови». Згодом ці казки подав у першому найповнішому виданні «Народних українських казок» І. Рудченко (вип. 2, №№ 24, 32). Учений здійснив переробку сюжету казки про дівчину семилітку, був уважний до новотворів: за «гарячими слідами» на Волині записав народну пісню про Устима Кармалюка. В історії української фольклористики, зокрема збирацької практики, це був перший запис пісенного твору про подільського ватажка повстанця. Запис опублікував П. Чубинський у п'ятому томі своїх «Праць...» (с. 962-963); як варіант (Е) надрукований у фундаментальному томі «Історичні пісні», яким 1961 року розпочато видання серії «Українська народна творчість» (с. 683).

Щодо І. Срезневського, то зближення з ним «сильно сприяло» прагненню М. Костомарова (за його ж словами) «вивчати українську народність». Вважається, що саме І. Срезневський привіз із Європи для М. Костомарова чимало творів теоретиків романтично-народницького напрямку західної та слов'янської традицій.

1841 р. М. Костомаров подав до захисту магістерську дисертацію «Про причини і характер унії в Західній Росії», проте роботу було відхилено, її тираж знищено. Автор духоборець не зламався, обрав не менш дражливу як на той час тему: «Про історичне значення руської народної поезії», 1843 року опублікував монографію, а

в січні 1844-го захистив її як магістерську роботу, незважаючи на недоброзичливців (так, професор філософії М. Протопопов заявив, що такий предмет, як «мужицькі пісні, принизливий для твору, що має на меті здобуття наукового ступеня» [9, с. 457]).

Появу дослідження М. Костомарова не-прихильно зустріли й деякі тогочасні критики (В. Белінський в «Отечественных записках», О. Сенковський в «Библиотеке для чтения»). І. Срезневський як рецензент у журналі «Московитянин» (1844. – № 3. – Ч. II. – С. 144-154) дуже позитивно – хоч і не без зауважень і побажань – оцінив монографію М. Костомарова, підкреслив її вагоме значення не лише для вітчизняної науки, а й для європейської. Зокрема, він піететно заявив, що книга М. Костомарова цінна «для Грімів і Тальві таким же чином, як і для Сахарових і Снегірьових, Караджичів і Колларів. Погляди автора у нас новина; але на Заході вони – ще більша новина».

Для фольклористики та етнології, зокрема для пізнання поглядів М. Костомарова на народ, його світогляд, усну творчість, міфи і символи важливе значення мають, крім захищеної магістерської дисертації, такі праці: «Про народні свята і народний календар», «Про релігійний культ», «Про цикл весняних пісень в народній українській поезії» (1843), «Слов'янська міфологія» (1847), «Народний плач дочки над могилою матері» (1852), «Про міфічне значення Горя Злощастя» (1856), «З приводу «Записок о Южной Руси» П. Куліша» (1857), «Руські іноземці. Литовське плем'я і ставлення його до руської історії» (1860), «Із могильних переказів» (1860), «Дві руські народності» (1861), «Про взаємини російської історії та географії і етнографії» (1863), «Про етнографічні праці московського митрополита Інокентія» (1868), «Історичне значення української народної пісенної творчості» (1872); а також опубліковані Ю. А. Пінчуком три розділи цієї найбільшої фольклористичної праці в журналі «Народна творчість та етнографія» (1978. – № 5, 1982. – № 4, 1989. – № 2), «Синтез космічного світогляду слов'янського і українського» (1872), «Декілька слів про слов'яно-руську міфологію в язичницькому періоді, переважно у зв'язку з народною поезією» (1873), «Історико-географічний і етнографічний нарис Подолії» (1875), «Про спогади боротьби козаків із мусульманством у народній українській поезії» (1875), «З приводу «Малорусских народных преданий и рассказов» М. Драгоманова» (1877), «Історична поезія та нові її матеріали. «Исторические песни малорусского народа» с объяснениями В. Антоновича и М. Драгоманова» (1879), «Історія козацтва в пам'ятках української народної пісенної творчості» (1880), «Чи належить пісня про взяття Азова до подій ХІ століття?» (1882), «Сімейний побут у творах української народної пісенності» (1890), історичні монографії (зокрема, «Богдан Хмельницький», 1857) із наведеними багатьма думами та історичними народними піснями та коментарями до них.

Народознавча, народолюбна, народнократична концепція М. Костомарова лежала в основі розуміння міфу, його природи і функцій, а також ролі символу в житті народу і кожного індивіда. Причину появи міфів М. Костомаров пояснював

не механічними поняттями, не як щось спущене згори чи народжене невідомо коли, де і як; міфи мали природне походження у тривалому психічному процесі життя народу, формуванні його характеру, фізичних і духовних чинників.

На думку М. Багаутрака, поняття «дух народу» (чи «народний дух»), що його часто вживав М. Костомаров у своїх працях, не є вже аж таким занадто ідеалістичним і загальним, своєрідним «романтичним привидом» (М. Грушевський), як про те писали численні дослідники [1, с. 251-258]. М. Костомаров як історик наполягав на вивченні «духовної сторони народного життя», на всебічному пізнанні людини, її духовних потенцій, замість того, щоб «занурюватися в невідомість». Незважаючи на структурованість дослідження народу (духовність, історичне життя, суспільне життя, економіка, політика тощо), вчений наголошував на факторі людського духу, народного духу – водночас як на фундаменті (досягнутому) і як основі поступу. Цей дух – не вигадка: «Предмети природи...не цікавлять народної уяви тільки тому, що око постійно бачить їх. ... Народ шукає у них життя, а не привидів, хоче з ними спілкуватися не лише тілесно, але й духовно. Фізична природа осяяна творчою ідеєю, зігріта божественною любов'ю, вилита у форми досконалості» [6, с. 15]. Але оця своєрідна людська, одухотворена картина світу має ту особливість, що детермінується не випадковостями, а законом. У людини, продовжує М. Костомаров, «є таємне око, яке бачить, що і груба матерія має зв'язок із духовною істотою; є таємний голос, який укаже, в чому полягає цей зв'язок. Оце усвідомлення духовного в тілесному і складає основу всього прекрасного в мистецтві. Воно є ознакою гармонії і любові, що існує між творцем і його витворами. Людина здатна любити тільки дух; тілесне саме по собі недоступне його серцю» [6, с. 15].

Характер народу, його дух найбільше виявлені в міфах, символах, усній творчості, переважно в піснях. З одного боку, пісня, на думку М. Костомарова, – істина, бо є продуктом колективної «несвідомої» творчості (пісні «народжуються тоді, коли народ не носить маски»; у пісні народ «з'являється таким, як є»). З іншого боку, народна пісня як історичне джерело має художню обробку дійсності, «поезія передбачає вигадку», «історичні події в них (піснях. – М. Д.) підлягають відступам від дійсності» [6, с. 49]. Як би там не було, але нехтувати народними піснями, уявленнями, особливостями менталітету, висловленого в художній формі, за переконанням М. Костомарова, аж ніяк не випадає, коли автор має дослідити не історію бюрократичної чиновницької керівної структури («державної машини», «аппарату»), а історію народу з його устремліннями, світом його почувань, його ідеалом. Саме тому вчений виділяє як потенційно можливе значення народних пісень для дослідника: «1) як літописи подій, джерела для зовнішньої історії, за якими можна буде дізнаватися і пояснювати події минулого. В цьому плані значення пісень не таке й велике: по перше, тому, що сюди належать лише так звані історичні пісні; по друге, тому, що квіти фантазії часто закривають істину; 2) як зображення народного побуту, джерела для внутрішньої історії, за якими можна судити про сус-

пільний устрій, про сімейний побут, звичаї і т. п. У цьому плані пісні вже мають більше значення, хоч і мають чимало недоліків, бо ті риси, що їх буде шукати історик, відбиті часто незрозуміло, фрагментарно і потребують додатків і критичного підходу; 3) як предмет філологічного дослідження. Тут пісні – надзвичайна цінність, особливо для історії розвитку мови; 4) як пам'ятки поглядів народу на самого себе і на довкілля. Це найважливіше і непорушне достоїнство пісень. Тут не потрібно навіть ніякої критики, лише б пісня була народна за походженням. Життя з усіма його явищами впливає із внутрішнього самоспостереження людської істоти. На цьому базується те, що ми називаємо характером: особливий погляд на речі, що його має як будь яка людина, так і будь який народ. Відповідно те, як сам народ висловив у піснях своє життя, можна розділити на три види: духовний, історичний, суспільний. Під першим будемо розуміти погляд народу на ставлення людини до вищої істоти і природи...» [6, с. 8].

Погляди М. Костомарова на міф і символ мали певну послідовність висвітлення та еволюцію щодо тлумачення й розуміння. Якщо в першій монографії «Історичне значення руської народної поезії» йшлося про символ, символізацію міфу на рівні світогляду, виявленого в усній творчості (переважно в піснях), то в праці «Слов'янська міфологія» більше уваги було зосереджено на поняттях міф, вища міфологія. У монографії «Історичне значення української народної пісенної творчості», що публікувалася, починаючи з 1872 року, М. Костомаров своєрідно поєднав вчення про зовнішню і внутрішню характеристики пісень за ознаками міфу і символу. У другому розділі магістерської дисертації М. Костомаров писав, що «предмет тілесний, входячи в твір народної поезії, отримує в ній духовне значення в формі застосування його до моральної істоти: це називається в широкому смислі символом. Поняття про символ не слід змішувати ні з образом, ні з алегорією, ні з порівнянням: все це форми вияву символу. Будь-яке поетичне порівняння має неодмінно спиратися на символ... Якщо народ має певне поняття про духовне значення якого небудь предмета фізичного світу, то це означає, що такий предмет містить символ... Народні символи, розташовані в системі, складають символіку народу, яка служить нам важливим джерелом для пізнання його духовного життя. В загальному плані символіка природи є продовженням природної релігії...» [6, с. 15-16].

У монографії про історичне значення народних пісень М. Костомаров уточнив розуміння поняття символу: «Характерною і панівною рисою поетичного уявлення в наших українських народних піснях є символізація природи. Під символом ми розуміємо образний вияв моральних ідей за допомогою деяких предметів фізичної природи, причому цим предметам надається більш менш визначена духовна властивість» [10, с. 64-65]. Дослідник запропонував двоступеневу класифікацію символів за ознаками, що їх можна умовно назвати генетичними і тематично семантичними. До генетичних належать: 1) деякі символи мають природне походження й абсолютно зрозумілі; 2) інші символи базуються на історичному вико-

ристанні певного предмета в житті предків народу; 3) є такі символи, в основі яких лежать давні міфічні чи традиційні оповіді та повір'я, що складають скарбницю народної міфології. Тематично-семантичну групу М. Костомаров сформував у такій послідовності: 1. Символи світил небесних і стихій із їхніми феноменами. 2. Символи місцевості. 3. Символи копалини (мінерали). 4. Символи рослинного світу. 5. Символи світу тварин. Автор застеріг, що ні обсяг роботи, ні засоби не дозволили йому викласти вповні всю символіку природи, виражену в народній поезії. Основну увагу М. Костомаров зосередив на найважливіших, з його погляду, символах: рослин і тварин [6, с. 16] (щоправда, світ тварин представлений тільки царством пернатих). І хоч учений у своїй другій монографії останнього періоду життя трохи додав інформації та переосмислив деякі положення ранніх праць, усе ж, за М. Грушевським, «поетична символіка Костомарова в новім обробленню виглядала поверхово і наївно поруч блискучих праць Потебні...» [4, с. XXII].

У «Слов'янській міфології» М. Костомарова, як зазначив М. Яценко, головним є доведення (через цілу систему зіставлень з історії Давнього Сходу, античної, давньоіндійської, іранської й скандинавської міфології, ідентифікації різних міфологічних істот у слов'ян – Перун, Сварог, Радегаст, Свентовіт та ін. – як посередників між небом і землею) думки про те, що єдиною верховною силою у слов'ян у різних іпостасях було божество, яке уособлювало світло і сонце (вогонь), якому протистоїть Чорнобог (диявол) – носій зла, ворог світлоносного начала, життя, добра [21, с. 18-19]. Дослідження М. Костомарова зі слов'янської міфології було своєрідною даниною часу і йшло не лише в руслі ідей Кирило-Мефодіївського товариства, але й у потоці зацікавлень архаїчним світоглядом як свідченням давності походження та унікальності слов'янських народів. Скажімо, ще до появи «Слов'янської міфології» М. Костомарова (нагадаємо, що лекції автор читав у другій половині 1846 р., а книгу цензор О. Федотов-Чеховський дозволив друкувати 15 листопада) 1845-го і в першій половині 1846 року опубліковано декілька помітних праць: Сементовський О. М. «Нариси української демонології»; Шафарик П. «Про Сварога, бога язичницьких слов'ян»; Срезневський І. 1) «Про святилища та обряди язичницького богослужіння давніх слов'ян, за сучасними свідченнями і переказами»; 2) «Про обожнення сонця у давніх слов'ян».

Слов'яни, на думку М. Костомарова, не дивлячись на «видиме багатобожжя», визнавали єдиного Бога, отця природи. Єдинобожжя слов'ян незаперечне. «Однак слов'янське розуміння божества – зов чи Прабог, як називає його Коллар, не сам утворив світ, не розсіявся у своєму творінні, а лишень випустив із себе духів, котрі населяють матерію і служать немовби посередниками між мертвою масою і всеоживляючим началом, але самі існують від Бога окремо» [11, с. 2-3]. В. Шаян, називаючи «Слов'янську міфологію» «справжньою нашою гордістю і цілою добою в дослідях мітології», відзначав, що «М. Костомарів перший дає собі раду з найповажнішим філософським і теологічним питанням старої віри і мітології. Це питання моно чи політеїзму. Костомарів стверджує і боронить рішуче

ідеї монотеїзму старослов'янської віри. Щоправда, він не знав тоді прийнятого сьогодні визначення «генотеїзму», яке краще висвітлює його природу, але ж в основному він зрозумів цю старовинну віру правильно...» [20, с. 180]. У давніх міфологічних уявленнях слов'ян М. Костомаров вбачав продукт колективної свідомості, що творився відповідно до реальних утилітарних потреб людей, продукт художньої свідомості, що виникав стихійно в результаті освоєння і одухотворення природи. «Міфологізація» природи та її «символізація» – перша реакція людини на шляху естетичного пізнання світу. Солярний календарний міф як стрижневий у системі давніх уявлень слов'ян аж ніяк не варто механічно переносити на історичного теогероя, як це робили Ш. Ф. Дюп'юї та Ф. І. Кройцер. М. Яценко зауважує, що М. Костомаров «прямо пов'язує солярний міф із християнською концепцією єдиного Бога», проте «при всій гіпотетичності ідентифікації Костомаровим головного слов'янського божества з Христом не можна не визнати його основної тези про життєдайну силу вогню (сонця, світла) в давніх віруваннях індоєвропейських народів, зокрема слов'ян» [21, с. 19-20]. Із цього приводу М. Ткач навіть жалкує, що М. Костомаров у своїх дослідженнях міфологічних персонажів пішов шляхом порівняння різних імен за функціональними особливостями та зведенням ледь не всіх до уособлення ними сонячного світла [19, с. 43].

Варто зауважити, що в М. Костомарова нема суперечності в розумінні та оцінках стадій народного світогляду – від давнього міфологічного до новішого народно християнського, православного. Ще М. Грушевський висловив думку про те, що вчений продемонстрував широке, нецерковне розуміння релігії. У М. Костомарова «відсутня негативна оцінка дохристиянського періоду історії України... Пошану вченого до язичницького минулого, в принципі неможливу для ортодоксального православного історика, засвідчують зацікавленість Костомарова дохристиянськими віруваннями українців...» [18, с. 50]. На думку М. Костомарова, «суттю нашої міфології» було одухотворення, обожнення різноманітних явищ фізичної природи. Спочатку людина сприймала природу загально, цілісно, самоідентифікуючись із нею. Виокремлення себе, а також розрізнення уявлень про конкретні явища, предмети («частини», «частки») природи відбувалося поволі. Спочатку для людини існувала тільки вода, а потім уже вона почала розрізняти ріки, озера, джерела, болота. Так само був час, коли людина ставилася до дерев як до лісу, а згодом «побачила» дуб, липу, клен; схоже було і з птахами – загалом як із тими істотами, що літають, а згодом на основі спостережень, елементів аналізу та синтезу «з'явилися» зозуля, орел, голуб. Із цими виокремленими з природи явищами і предметами людина почала узгоджувати, поєднувати особливі ознаки і явища свого духовного, морального життя. І таким чином через якості зовнішніх предметів, що викликали певні відгуки в людській душі, а також через стосунки людини з цими зовнішніми предметами, ці предмети одухотвореного довкілля почали ставати для людини символами. «Разом із тим, – зазна-

чав М. Костомаров, – людина створювала про ці предмети міфи, вигадані події ізморального світу стосовно до цих фізичних предметів. Міфи і символи зумовлюють і взаємно породжують один одного. Міф, поєднаний з яким небудь предметом фізичної природи в свідомості людини, повідомляє цьому предметові постійну присутність того духовного значення, що міститься в самому міфові» [10, с. 65].

Подальший крок у розвитку міфології, за М. Костомаровим, – відділення (відчуження) міфів від тих предметів фізичної природи, з якими вони були зв'язані і набуття ними ідеальних людських форм. Так, у грецькій міфології Зевс означав небо, Аполлон – сонце, Артеміда – місяць, Посейдон – воду, Гефест – вогонь і т. ін. Але ці міфічні істоти вже відрізнялися від тих фізичних предметів, що їх позначували і з якими раніше були нероздільні; вони стали людиноподібними володарями, божествами над тими предметами, якими були самі. Вслід за цим уява витворила між ними родинне життя, різноманітні зв'язки й стосунки, створила для них історію, застосувала до певних місцевостей їхні подвиги й вигадані події, що траплялися з ними. Потім почали творитися та множитися нові божества, що їх значення пов'язувалося вже не з предметами, які сприймаються чуттями, але із властивостями, ознаками та діями, що пізнаються внаслідок роздумів: так живодайна сила природи відбилася у постаті Афродіти, а статевий потяг втілювався в її незмінного супутника Ероса (Ероса); боротьба в природі персоніфікувалася в Арей; швидкість атмосферних фронтів у зіставленні зі змінами життєвських станів людини – в Гермесі; таємничий морок смерті перетворився на Плутона з усім його підземним царством; землеробська культура людського суспільства уособилася у Деметрі, а людський розум почав схилитися перед образом найчарівнішої непорочної діви – Афін. «У наших предків, – міркував М. Костомаров далі, – процес відділення (відокремлення) міфів від предметів фізичної природи та їх людського уособлення не відбувся і, мабуть, лише розпочався: це наочно підтверджує символіка природи в наших піснях, – символіка, що цілком відповідає ранньому, хоча й не первісному ступеню міфологічного розвитку... Іноземні назви декількох божеств... – Мокоші, Хорса, Симаргла і, можливо, Перуна – переконують, що початки позитивної релігії принесені до нас зовні і не встигли пустити коріння в народі. Від них не лишилося жодних слідів. Назви Даждьбога і Стрибога, безумовно, слов'янські (викликає сумніви загадковий Велес...); але, наскільки вони нам відомі, ці міфічні істоти, либонь, ще були тісно пов'язані з фізичними предметами. Даждьбог означав сонце, Стрибог – дід чи батько вітрів (в українській казці «вітрів батько»), ту силу, що від неї походять вітри» [10, с. 66]. Якщо про них і були міфи, що відповідають процесу відокремлення від фізичного предмета, то ці міфи мали належати до первісних і малорозвинутих міфів людства, інакше, по перше, пустили б від себе пагіні інших розгалужених міфів, по друге, вони не могли б зникнути, не залишивши й сліду в народі, який тривалий час зберігав навички язичницького життя. Релікції міфічних назв

у наших піснях незначні: Ладо (Лада), Купайло, Морена, Даждьбог. «За такої бідності всього того, що може засвідчити ознаки уособлення міфів і відокремлення їх від предметів фізичної природи, з якими вони були пов'язані, природа в цих піснях (веснянках, колядках, купальських та ін. – М. Д.), – констатував учений, – наповнена глибоко давнього символічного і міфічного характеру. З багатьма предметами досі поєднуються міфи, хоча переважно в незрозумілих уламках. Але ще більше в українських піснях з багатьма явищами і предметами фізичної природи пов'язане символічне значення» [10, с. 66–67]. М. Костомаров не стверджує, що вся символіка відомих пісень така ж сама, якою вона була в давній язичницькій період: «...Народ після прийняття християнства продовжував жити з попередніми язичницькими поглядами і навичками, що збереглися й досі, але водночас на нього впливала наступна доба. Ця живучість давнього язичництва, сприяючи збереженню основної суті старовини, водночас сприяла і змінності в формах вислову; давні поетичні світогляди не могли зберігатися, як археологічні коштовності...; вони залишалися в обігу справжнього духовного життя народу і тому неминуче мали підкорятися життєвому потоку і зазнавати змін; від цього деякі форми виникали заново, але неодмінно на старій підкладці... Взагалі способи ставлення людини до природи в українських піснях такі, що могли утворитися лише в часи панування міфологічних поглядів у духовному житті народу» [10, с. 68]. І далі М. Костомаров усвідомлює знаковість природи символу: «Нема описів заради самих описів, за винятком хіба найновіших пісень; предмети фізичної природи майже завжди зіставляються з явищами морального людського світу; часто людина розмовляє з ними, як із схожими на неї розумними істотами, нерідко й вони відгукуються до неї людською мовою, та й між собою вони частенько спілкуються, як істоти, що думають і почувають по людськи. Інші, зберігаючи постійно один головний символічний зміст, служать немовби ієрогліфами для вислову людських відчуттів» [10, с. 68]. Цікаво, що схожі положення щодо походження символу, його знаковості висловлювали в другій половині XIX ст. О. Потебня, О. Веселовський, М. Сумцов, а в XX ст. О. Лосєв, представники семіотичної школи. М. Костомаров свідомо, але й не без глибокої інтуїції науковця й поета, зосередив увагу на обрядових піснях з метою з'ясування міфосимволіки, давнього світогляду українців. Обрядові пісні, як відомо, більше від казок закорінені в побут, а тому мають автохтонний характер і висловлюють оригінальний «дух народу». Характерно, що М. Костомаров висловлював таке розуміння в потребі вивчати міфи через обрядові пісні ще до появи статті О. Веселовського «Порівняльна міфологія та її метод» (1873), написаної з приводу виходу у світ книги Анджело де Губертатиса «Міфологія тварин» (1872). О. Веселовський, зокрема, відзначав, що для пізнання міфу треба в першу чергу вивчати обряди і обрядові пісні, адже на початку цивілізації «обряди були одночасно й релігією, виражали практичний бік міфу» [16, с. 271–272]. Монографія М. Костомарова «Історичне значення української народної пісенної творчості» – «одна з найфундаменталь-

ніших праць з українського пісенного фольклору. В її основу покладено магістерську дисертацію... (1843). Оригінальність монографії полягає в тому, що в ній автор узагальнив свою роботу з вивчення народної пісенної творчості й одночасно подав монументальне зібрання українських народних пісень і народних звичаїв XIII – XIX ст.» [17, с. 185–186].

М. Костомаров був талановитим редактором і критиком рецензентом багатьох народознавчих видань. Чи не найпомітніші в цій царині – відредаговані три великі за обсягом фольклористичні томи «Праць...» («Трудов...») П. Чубинського: т. 3: Народний календар звичаїв та обрядів, колядки, щедрівки, багатий вечір (1872. – 486 с.); т. 4: Обряди: родини, хрестини, весілля, похорони (1877. – 716 с. плюс 46 с. нот); т. 5: Пісні про кохання (любовні), сімейні, побутові, жартівливі (1874. – 1210 с.). До третього тому М. Костомаров написав передмову. Видання «Праць...» було відзначене золотою медаллю РГТ (1873), золотою медаллю на міжнародній виставці в Парижі (1875), Уварівською премією Академії наук (1879). Підсумовуючи значення діяльності М. Костомарова, О. Пипін у третьому томі «Історії російської етнографії: Етнографія українська» (1891) наголосив: «Праці М. Костомарова були важливі для впровадження нового історико етнографічного вивчення, по перше, як цілісні огляди, по друге, багатьма подробицями: такими були в «Міфології» вказівки на зміст народних обрядів, у книзі про народну поезію – огляд поетичної символіки пісень і спроби змалювання за піснями історичних суспільних відносин. Можна пожалкувати, що ці властивості народної поезії привертають нині порівняно мало уваги...» [13, с. 179]. І далі: Костомаров «прагнув дати цілісне поняття про народну пісенну творчість, про даний його стан, як сучасний факт народного життя. За всіх упущень в його дослідженнях, вони за останній час залишаються єдиним своєрідним прикладом, і слід пожалкувати, що вчені нового покоління не беруться за подібні завдання з їх більш повними науковими засобами: народна поезія не є тільки предметом археології, вона є і фактом внутрішнього морально побутового життя народу і його історії... Успіх його історичних праць був, у багатьох планах, успіхом етнографії» [13, с. 186–187]. Р. Кирчів у першому томі «Історії української фольклористики» (2017) присвятив фольклористичній діяльності М. Костомарова декілька сторінок, звернувши увагу лише на деякі моменти. Вчений зазначив, що «докладніше про це повинно мовитися в наступному продовженні історії української фольклористики» [7, с. 289].

Висновки і пропозиції. Таким чином, М. Костомаров як представник романтично народницького напрямку, фундатор «народницької школи» у національній історіографії, заклав ті підвалини наукового систематичного вивчення міфу, символу, фольклору загалом та історії як своєрідної «психології минулого», на яких в українській історико філологічній науці зросли такі велетні думки і слова, як О. Потебня, В. Антонович, М. Драгоманов, І. Франко, М. Грушевський. Фольклористичну діяльність М. Костомарова ще належить висвітлити системно, фундаментально. Для цього необхідно повніше опрацювати архіви, в яких збе-

рігаються записи різних видів та жанрів фольклору, підготувати й видати зібране, а також повніше осмислити теоретичну наукову спадщину М. Кос-

томарова – дослідника фольклору, міфу, народно-поетичної символіки та фольклоризму його літературно художньої творчості.

Список літератури:

1. Багаутрак М. Микола Костомаров як попередник ідей французької історичної психології (школи «Анналів») // Народознавчі зошити, 1996. – № 4. – С. 251-258.
2. Бодянский О. М. О народной поэзии славянских племен. – М., 1837. – 154 с.
3. Гончар Ольга. Микола Костомаров: постать історика на тлі епохи. К.: Інститут історії НАН України, 2017. – 274 с.
4. Грушевський М. С. Етнографічне діло Костомарова // Етнографічні писання Костомарова / За ред. М. С. Грушевського. – К.: ДВУ, 1930. – С. VII-XXIV.
5. Грушевський М. Українська історіографія і Микола Костомаров: Пам'яті М. Костомарова в двадцять п'яти роковини його смерті // Молода нація: Альманах. – К.: Смолоскип, 2002. – С. 90-108.
6. Етнографічні писання Костомарова / За ред. М. С. Грушевського. – К.: ДВУ, 1930. – 352 с.
7. Кирчів Р. Історія української фольклористики. – Т. 1. – Львів: Інститут народознавства НАН України, 2017. – 524 с.
8. Колодний А. М., Филипович Л. О. Релігійна духовність українців: витоки, постаті, стан. – Львів: Логос, 1996. – 184 с.
9. Костомаров Н. И. Автобиография // Костомаров Н. И. Исторические произведения. Автобиография / Составитель и автор историко-биографического очерка В. А. Замлинский. – К.: Изд-во при Киевском ун-те, 1989. – С. 425-651.
10. Костомаров Н. И. Историческое значение южнорусского народного песенного творчества // Костомаров Н. И. Славянская мифология. Исторические монографии и исследования. – М.: «Чарли», 1994. – 688 с.
11. Костомаров Н. Славянская мифология (Извлечение из лекций, читанных в Университете Св. Владимира во второй половине 1846 г.). – К., 1847. – 113 с.
12. Матак И., Бодянский Й. Письмо к издателю // Телескоп, 1834. – № 21. – С. 336.
13. Пыпин А. История русской этнографии. – Т. 3: Этнография малорусская. – СПб., 1891. – 425 с.
14. Попов П. М. М. Костомаров як фольклорист і етнограф. – К.: Наук. думка, 1968. – 116 с.
15. Попов Павло, Сухобрус Галина. Видатний дослідник фольклору // Народна творчість та етнографія, 1967. – № 3. – С. 24-33.
16. Пропп В. Я. «Сравнительная мифология и ее метод» А. Н. Веселовского // Пропп Владимир. Фольклор. Литература. История. Собр. трудов / Сост., науч. ред., коммент., библиогр. указатель В. Ф. Шевченко. – М.: Лабиринт, 2002. – С. 269-277.
17. Смолій В. А., Пінчук Ю. А., Ясь О. В. Микола Костомаров. Віхи життя і творчості: Енциклопедичний довідник / Вступ. ст. і заг. ред. В. А. Смолія. – К.: Вища школа, 2005. – 543 с.
18. Сумцов М. Ф. Діячі українського фольклору. – Х., 1910. – 37 с.
19. Ткач Микола. Володимирові боги: Міфологічний зміст та систематизація головних персонажів язичницького культу. – К.: Український центр духовної культури, 2002. – 190 с.
20. Шаян В. Віра предків наших. – Т. 1. – Гамільтон, Канада, 1987. – 893 с.
21. Яценко М. Т. М. І. Костомаров – фольклорист і літературознавець // Костомаров М. І. Слов'янська міфологія. – К.: Либідь, 1994. – С. 4.

Дмитренко Н.К.

Інститут искусствоведения, фольклора и этнографии
НАН Украины (г. Киев)

НИКОЛАЙ КОСТОМАРОВ КАК ФОЛЬКЛОРИСТ (К 200-ЛЕТИЮ СО ДНЯ РОЖДЕНИЯ)

Аннотация

В статье, посвященной 200-летию со дня рождения известного украинского ученого и писателя, освещено его фольклористическую деятельность. Раскрыто народоцентрическую концепцию Н. И. Костомарова как историка и фольклориста – собирателя и теоретика фольклора. Особенное внимание уделено характеристике роли Н. Костомарова в исследовании славянской мифологии и народной песенности. Отмечено значительный вклад ученого в историю украинской фольклористики XIX в., его причастность к научным школам (мифологической, культурно-исторической, собственно исторической). Акцентируется на актуальности многих взглядов и идей Н. Костомарова в фольклористической дискуссии современности.

Ключевые слова: Н. Костомаров, фольклор, мифология, народнопоэтическая символика, история.

Dmytrenko M.K.Ukrainian and Foreign Folklore Department
of NAS of Ukraine (Kyiv)**MYKOLA KOSTOMAROV AS A FOLKLORIST
(TO THE 200TH ANNIVERSARY OF BIRTH)****Summary**

In the article, which is devoted to the 200th anniversary of birth of an outstanding Ukrainian scientist and writer, his folkloristic activity is highlighted. The populous concept of M. I. Kostomarov as a historian and folklorist – collector and folklore theorist is studied. Particular attention is paid to the characterization of M. Kostomarov's contribution to the study of Slavic mythology and folk songs. The contribution of the scientist in the history of Ukrainian folklore studies of the 19th century and his involvement in contemporary scientific schools (mythological, cultural historical, historical) is shown. The relevance of many scientist's positions and ideas in contemporary folklore discourse is emphasized.

Keywords: M. Kostomarov, folklore, mythology, national poetic symbols, history.

УДК 398.21:727.022.82

УКРАЇНСЬКЕ КАЗКОЗНАВСТВО У ДОСЛІДЖЕННЯХ ОЛЕКСАНДРА ПОТЕБНІ**Карпенко С.Д.**

Білоцерківський національний аграрний університет

В статті здійснено огляд фольклористичних праць Олександра Потебні, в яких порушено проблематику українського казкознавства у європейському контексті. Акцентовано на безпідставному упередженні до радикальних висновків вченого щодо відображення суспільно-історичної дійсності та міфологічних уявлень у казці. Підраховано кількість українських казкових сюжетів та мотивів задіяних вченим у магістерській роботі «Про міфічне значення деяких обрядів та повір'їв» (1865). Зроблено висновки щодо актуальності напрацювань О. Потебні для сучасного українського казкознавства.

Ключові слова: українська народна казка, казкознавство, О. Потебня, казковий мотив.

Постановка проблеми. Народна казка є тією незбагненною силою фольклорного вимислу, що упродовж віків формує народи, відрізняє їх один від одного, стає оберегом та скарбницею їхніх душ. Студії О. Потебні стосовно української народної казки були несправедливо забутими в силу різних об'єктивних причин. Сучасне українське казкознавство, спираючись на теоретичні та практичні здобутки XIX ст., неодмінно має враховувати увесь спектр досліджень, здійснених О. Потебнею, з огляду на те, що ще у 1865 р. ним ґрунтовно вивчено велику кількість українських казкових мотивів, образів та сюжетів у міжнародному контексті. **Мета** нашого дослідження – встановлення переліку казкових сюжетів та мотивів вивчених О. Потебнею, актуалізація знань про народну казку для подальших студій в українському казкознавстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Постать О. Потебні, як представника харківської історико-філологічної школи, часто згадувалася у працях стосовно наукових шкіл. Зокрема, це монографія О. Преснякова «Поетика пізнання і творчості. Теорія словесності О.О. Потебні» (1980) [21], І. Фізера «Психолінгвістична теорія літератури Олександра Потебні: Метакритичне дослідження» (1996) [22], наше дослідження «Роль психологічної школи в українських казкознавчих студіях» (2017) [10]. Біографічні огляди постаті вченого переваж-

но відкривали перед читачами Потебню-філолога (В. Франчук [23], В. Горленко [3], Н. Іщук-Пазуняк [9] та інші). Фольклористичного спадку О. Потебні упродовж декількох останніх десятиліть торкалися І. Дей [5], І. Дзюба [6], М. Дмитренко [7], І. Гунчик [4], О. Єременко [8] та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В історії фольклористики О. Потебню долучають до міфологічної школи, хоча в його методах дослідження спостерігаємо й історичну, міграційну та психологічну. Вчений дещо іронічно ставився до вимог міфологів, розглядаючи міф перш за все як історик, а міфологічне мислення вважаючи першим етапом у вивченні народної думки. Цими ж критеріями керувався він і у зверненні до теорії запозичення, основним визначаючи «асиміляційну силу народу» [19, с. 124-125]. Запропонована дослідником теза про безперервну творчість народної думки, її самостійність, дещо нагадувала «теорію зустрічних течій» О. Веселовського, проте поглиблювала її зміст і значення. На відміну від О. Веселовського, який у фактажі статей майже завжди ігнорував питання лінгвістики, використовуючи лише матеріали літературні та етнографічні, О. Потебня наслідував Ф. Буслаєва, встановлюючи найтісніші зв'язки мови з фольклором, що у спілці могли породжувати судження про ґенезу народного світогляду; в явищах

мови та народної творчості збереглися ті елементарні прийоми мислення, виникнення яких сягає глибокої давнини. Ці судження неодноразово підкріплювалися фактами з фольклористичних досліджень О. Потебні: перша дисертація «Про деякі символи в слов'янській народній поезії» (1860) [19], «Думка і мова» (1862) [17], «Про міфічне значення деяких обрядів та повір'їв» (1865) [18], «Українська народна пісня у списку XVI ст.» (1877) [16], «Слово о полку Ігоревім» (1878) [13], розбір збірника Я. Головацького «Народні пісні Галицької та Угорської Руси» (1880) [12], «Пояснення українських та споріднених народних пісень» (1882-1887) [20] та ін. Один із лекційних курсів О. Потебні з теорії словесності був опублікований по смерті вченого у 1894 р. за студентськими конспектами [15], а в 1905 р. окремі його примітки стосовно теорії народної поезії, міфу, проблеми народності у співвіднесенні з вивченням мови та фольклору, з питань епосу, окремих жанрів фольклору, про тропи та фігури, про суть поетичного та міфологічного мислення тощо, були дібрані та надруковані під загальною назвою «Із записок по теорії словесності» [14].

Звертаючи увагу на казкознавчий аспект досліджень Олександра Потебні, варто зазначити, що свого часу його думки стосовно психології міфологічних уявлень слов'янських народів були самобутніми за природою, випереджаючи на пів століття погляди авторитетних науковців. У циклі розвідок «Про міфічне значення деяких обрядів та повір'їв» (1865) [18] (у трьох книгах: «Різдвяні обряди», «Баба-Яга», «Змій. Вовк. Відьма») вчений здійснив аналіз казкових сюжетів дещо інтуїтивно використовуючи методику різних шкіл: міфологічної, історичної, міграційної, філологічної та психологічної. Спираючись на українські й загальнослов'янські вірування, звичаї та традиції, він детально простежив казкові мотиви оранки Змієм, вшанування хліба (казка про хліб та змію) у контексті різдвяних обрядів. Цілою книгою розглянув культурно-міфологічну строкатість образу Баби-Яги, зокрема, її відповідники у казках «Метелиця», «Морозко», «Казка про відьму» (відома ще як «Івась і відьма», «Телесик») із використанням міфічного образу німецької Гольди (Берти) та слов'янських відповідників. Вчений звернув увагу на ряд варіантів сюжету про дідову та бабину дочку, що відкрито проектує архетипи Анімус та Аніма. Окремо у дослідженнях О. Потебні вивчаються тваринні казково-міфічні персонажі, що у традиціях багатьох європейських народів співвідносяться з людськими рисами характеру. Так, зокрема, ним детально вивчено сюжети про лисицю як трансформування образу Баби-Яги/Гольди/Марени та побутування казок про лисицю і вовка у європейській фольклорній традиції. Дослідник провів аналогію між сюжетами про диких та свійських тварин, зокрема виконання котом/кішкою ролей лисиці/Гольди/Баби-Яги. Окремо подав розвідки про казкові сюжети, де діє Баба-Яга/Кобиляча голова (як паралелі); сюжети про богатирів (Кирила Кожум'яку, Котигорошка); про вовкулаків, відьом. Проте, праця лишилася поза увагою казкознавців переважно з причин неуважного прочитання та упередженого ставлення до набутків міфологічної школи.

Виклад основного матеріалу. Постать видатного науковця, лінгвіста та фольклориста Олександра Опанасовича Потебні (1835-1891) (народився на хуторі Маневі біля села Гаврилівка Роменського повіту Полтавської губернії (нині Сумська область) у родині маломаеткового дворянина Опанаса Потебні, що походив з козацького середовища XVIII ст.) формувалася у атмосфері ідей 60-х рр., коли в центрі наукових інтересів постала проблема народності. Його належність до міфологічної школи, що на момент діяльності вченого перебувала у стадії згасання, стала тим завершальним етапом, коли зрілі думки європейських міфологів легко було проілюструвати безмірним скарбом усної народної творчості східних слов'ян, зокрема українців. Погляди вченого часто співставляють з О. Веселовським з причин ствердження ним думки, що основи творчості закладені в народі. Розширюючи цю тезу, О. Потебня залучив до об'єкту вивчення і народне мислення, в основі якого лежить «колективне свідоме». Звідси виникла ідея, що народний світогляд та народна самосвідомість формуються не лише через культуру, а й через мову. Свої погляди вчений доводить у працях «Про деякі символи у слов'янській народній поезії» (1860) [19] та «Думка і мова» (1862) [17], глибинно розкриваючи поняття мови-мислення народу.

Використавши методологію міфологів (В. та Я. Грімів, В. Мангардта, Х. Вольфа, М. Мюллера, А. Куна, Ф. Буслаєва, О. Афанасєва та ін.), О. Потебня у дослідженні «Про міфічне значення деяких обрядів та повір'їв» (1865) фактично підвів підсумок міфологічним студіям. Його праця була новаторською за своїм духом і багатством досліджуваного матеріалу. Своєю сміливістю, рішучістю пошуків нових шляхів дослідження, сповіданням не тільки патріотичних ідеалів, демократичних переконань, а передусім істинності наукового пізнання вона, на думку О. Преснякова, насторожила прихильників поступового накопичення фактів [7, с. 21], що й призвело до нищівної критики з боку П. Лавровського (наукового керівника першої дисертації О. Потебні). Саме на підставі його негативного відгуку Рада історико-філологічного факультету Харківського університету своїм рішенням від 18 березня 1866 року відхилила роботу О. Потебні, відмовила у присвоєнні наукового ступеня доктора філології. Основною причиною, на думку О. Преснякова, було те, що О. Потебня «уже зробив крок у майбутнє філологічної науки, тоді як П. Лавровський залишався в її минулому». Окрім того різнилися і світоглядні позиції учня і вчителя на українське питання.

Деталізуючи казкознавчий аспект праці «Про міфічне значення деяких обрядів та повір'їв», зупинимось на тематичному та сюжетно-мотивному її рівнях. У першому розділі «Різдвяні обряди» згадується про обрядову оранку поля, що перегукується із сюжетом про перших ковалів-князів Бориса і Гліба, або Кузьми-Дем'яна, що дарували людям плуги [18, с. 8-11]. Пам'ять про божественне походження плуга збереглася в українському повір'ї, що сам Бог дав Адаму плуг, а Єві кужілку, коли висилав їх з раю [11, с. 74]. У казкових сюжетах цього типу коваль рятую героя від переслідувань змія, та проорює

ним борозну, що й досі називається Змієвим валом [32, с. 39-40]. Як паралель, О. Потебня наводить білоруську казку, в якій богатир вбиває змія, що поглинув сонце та втікає від матері змія із пашчею від неба до землі. Ковалі хапають її за язика розпеченими кліщами, вбивають (спалюють), а прах розвівають за вітром [1, Т. 1, № 100]. За спостереженнями вченого, безкорисливі лікарі Кузьма і Дем'ян стали ковалями із причин звукоподібності імені Кузьми із словами кузня, кузлю. Це один із прикладів сильного прагнення народу уподібнювати чуже, осмислювати звуки незрозумілих слів, надаючи їм власного змісту, до готової зовнішньої форми слова приєднувати внутрішню форму. Далі вчений проводить паралель до індійського бога Індри, що бореться зі змієм, який утримував небесну воду: перш ніж убити змія, Індра ним прокладає русла для річок [29, с. 164]. Дотично до проблематики празмія О. Потебня вважає й українську казку про хліб та змію [18, с. 41].

У другому розділі «Баба-Яга» [18, с. 85] О. Потебня торкається міфологічного підґрунтя появи образу казкового персонажу Баби-Яги, що виконує у чарівних казках функцію посередника, медіатора між світами, а також постає втіленням образу канібала-жінки, яка полює на чоловіків (поїдає дітей (переважно хлопчиків), добрих молодців (людські черепи на кілках навколо хатинки) тощо). Не викликає сумнівів, зауважує вчений, що в німецькій міфології той жіночий образ, якого стосуються натяки у різдвяних обрядах, є Гольда чи Берта. Гольда у нових німецьких говорах *Holle*, *Hulle* означає скромна, милосердна, милостива до людей. Коли падає сніг, то говорять, *Grau Holle* витрушує свою пухову постіль, або патрає своїх гусей, або розстелила своє біле плаття. Казки пам'ятають, що колодязь Гольди власне не на землі, а на небі (казки «Госпожа Метелиця», «Морозко» та подібні сюжети): дівчина, кинута мачухою в цей колодязь, знаходить на його дні дім Гольди на прекрасному лузі; Гольда дає їй роботу кожного дня перебивати постіль, так щоб сипалося пір'я, від чого на цьому світі йде сніг; але сніг іде зверху, а не знизу. Зупиняється вчений і на рукоділлі в казках, проводячи паралелі з дійсністю та віруваннями. Гольда, як і інші богині (Мати Божя, богині Долі) прядуть, що вгадується у тумані, легких хмарах як покривалі – одне з основних жіночих занять. Вона також є покровителькою вирощувачів льону; невтомним пряхам Гольда дарує прядки, пряде за них ночами. Лінивим вона підпалює або бруднить кужіль. Гольда в цьому перегукується із Парасковією П'ятницею, у п'ятницю неможна прости.

Уособлення верховної богині в казковому образі Баби-Яги знаходимо у О. Потебні досить логічним. Її вторинний потворний образ пояснюють частково впливом Християнства, а частково дійсно давніми міфічними уявленнями про богиню: згорблена, довгонога, зубата баба із закуйовдженим волоссям. Такою Гольдою лякають дітей. Проводячи паралель, вчений зазначав, що скандинавська подібна богиня *Huldra*, *Nulla* також має красу і потворність, проте її неодмінним атрибутом є хвіст (вказівка на тваринне походження її людської подоби). Її називають відьмою. Спереду вона гарна, а із задку – потворна (як

наші чорти). Вона любить музику і вміє співати тужливим наспівом, підходить до пастухів, бере участь у людських ігрищах. Одяг її – блакитне плаття і біле покривало, але у лісі – вона стара баба у сірому платті, з дійницею у руці попереду стада (кози, вівці, олені, коні). У Скандинавії вона покровителька скотарства, а у Німеччині – землеробства. Подібна до Гольди – Берхта, *Frau Berchte*, *Perahta* відома у тих Південно-Німецьких країнах, де невідома Гольда. За значенням імені вона мала би бути світлою, доброю, проте в уявленні народу це також стара баба, потворна, із закуйовдженим довгим волоссям, одна нога у неї ширша від іншої, нею лякають дітей. З'являється Берхта (ще відома як Біла Жінка), як і Гольда у світі людей на Голодну кутю (Водохреща) і слідкує щоб їли пісні страви [18, с. 88]. Всі ці образи мають місце в українській казковій традиції, що свідчить як про запозичення, так і само виникнення сюжетів та мотивів.

До культу Яги належать ігри із завданнями знайти, зловити, відгадати. О. Потебня згадує про використання у казках завдання знайти царівну [18, с. 92] яка ховається, або завдання царевичу (герою) заховатися тричі так, щоб чаклун (царівна-чарівниця) не знайшов. Як паралель, він розглянув казку про дідову і бабину дочку [18, с. 94], де ведмідь пропонує у лісовій хатині гратися у піжмурки (зловлю – з'їм), а миша рятує дідову добру дочку, замінивши її у грі, бо та пригостила її кашею [1, Т. 3, № 246]. У казках такого типу, зазначає вчений, заміна Яги ведмедем є типовим прийомом. Зв'язок Баби-Яни кістяної ноги із залізом видно з того, що ступа у неї залізна. Гольда і Берхта часто також залізні, мають залізний ніс, груди, залізні зуби. Зубастість цього образу й стає її символом (змія залізними зубами гризе дуба, на якому сидить Івасик-Телесик; залізноноса баба згадується у казках Західної України).

Якову Грімму, зазначав О. Потебня, так мало було відомо про міфічну природу лисиці (головного персонажа Середньовічного Німецького епосу), що він ладен був сумніватися в існуванні співвідношень між Бабою-Ягою та лисицею [18, с. 107; 26, с. 634]. Слов'янська ж традиція тут має набагато давніші корені і не викликає сумнівів. Так як Яга, миша і ворона пов'язані з дитячими зубами, так і у лисиці чеські діти просять залізні зуби. Як сорока-ворона, так і лисиця приносить на цей світ дітей та годує їх (замість каші – бублики із сіллю і маком). Відношення лисиці до дітей і до початку Великого Посту дає підстави вважати, що це той тваринний образ Баби, яка в різних слов'янських землях з'являється під різними іменами в один час та має подібні зовнішні ознаки та прикмети. Баба Коризма, Дідова Баба, Баба Руга (хорвати, серби), Покладня Баба, Дедка (словенія), Масляниця (росіяни).

Йдучи за європейськими традиціями методики дослідження казок, О. Потебня класифікував казковий матеріал для дослідження трьома розрядами: 1) тваринний; 2) напівтваринний; 3) людський. Казки кожного розряду вчений ще поділив на дві частини. Аналізуючи казки розряду тварин [18, с. 112], він розглянув мотив викрадення, зокрема «лисиця викрадає півника» у 4 варіантах із збірників О. Афанасьева: (А) [1, Т. 2, № 3], (Б) [1, Т. 4, № 19], (В) [1, Т. 4,

№ 23], (Г) [1, Т. 4, № 22]. Аналізовані тексти поділено кульмінацією казки навпіл (викрадення півня – повернення півня) та співвіднесено за варіантами. Цю методику використовують і сьогодні (Л. Дунаєвська, О. Бріцина, Л. Мушкетик та інші). Вона зручна для об'ємного сприйняття досліджуваного казкового явища та дозволяє поетапно робити висновки.

Напівтваринний розряд представлений мотивом «Яга викрадає дитя»; варіанти: (А) [1, Т. 2, № 113], (Б) [1, Т. 2, № 115], (В) (чеська «O smolickovi») [30, Т. VIII, № 28]. Перша докульмінаційна частина оповідає про викрадення Ягою дитини, друга – про порятунок (як і Івасика, героя хочуть засмажити і садять на лопату, а той вдає, що не тямить як). У чеському варіанті Смоличка викрадають Єскінки (маленькі істоти, жалісливі з виду, здатні трансформуватися, дуже сильні). Підводячи підсумки, О. Потебня зазначив: із зіставлення наведених казок про лисицю і Ягу видно, що перші їх половини найбільш схожі, навіть у подробицях: лисиця запрошує півника качати золоті яблучка, і Яга заманює Філюшку яблучком; півень і Філюшка кличуть на допомогу майже однаковими словами. Друга половина дещо відмінна, але у варіанті (А) казки про лисицю сказано, що вона збиралася смажити півника, що є основною рисою казок про Ягу; навпаки у варіанті (В) казки про Ягу Смоличек не сам звільняється, як у варіантах (А) й (Б), а рятує його олень, як у казці про лисицю півника рятує кіт, або кіт і баран. Таким чином, Жихарко, Філюшка і Смоличек казок про Ягу відповідають півневі казок про лисицю, з чого висновковуємо, що і в останніх півень це – дитина. Вторинне, з погляду оповідачів, значення братів півня, чи дитини, чи тих, у кого він мешкає, видно з того, що їх образи змінні у кожному варіанті [18, с. 116–120].

У розряді умовно названому людським [18, с. 220] О. Потебня звернувся до таких сюжетів: (А) «Про Івася та відьму» [1, Т. 1, № 16], (Б) «Про Тельпушку та Відьму» [1, Т. 1, № 20], (В) [1, Т. 1, № 91, 92], (Г) серб. «Мачуха і пасербиця» [28, № 35], (Д) (словен. «Про людодів» – Slov. Rov. 334), (Е) «Гензель і Греттель» [27, Т. I, № 79], (Ж) «Стара Фрікка» (Norddeutsch Sag. 319). Провівши наукові спостереження, вчений зробив наступні висновки [18, с. 125]. Вказані казки у докульмінаційній частині мають дві редакції. У першій – відьма викрадає дитину, у другій – брата і сестру (або три сестри) переслідує мачуха, і вони самі приходять до відьми. Сербський (Г) та український (А) варіанти, не зважаючи на відмінності, мають спільним епізод повернення дітей та підслуховування під вікном (подібно до Івася) із наступним вигуківанням типу «ми тут». Другою частиною наведені казки тотожні між собою настільки, наскільки можуть бути тотожними присутні лише в народній пам'яті повір'я племен, розділених упродовж багатьох століть. Івась функціонально відповідає Жихарку та Філюшці з попередніх сюжетів. Відьма у казках третього розряду ідентична з Ягою казок другого розряду. У варіанті (Ж) відьма названа die Alte Frick; Фрікка (за Мангардтом) співвідноситься з Гольдою/Бертою, а, відповідно, й з Ягою [29, с. 295]. Поява Євреїв у варіанті (Г), замість людодів

варіанту (Д), виникла від поширеної думки, що євреї вбивають християнських дітей. У варіанті (Д) Баба-Яга роздвоюється на діда і бабу. Те, що людодів названо у одному варіанті вітром, можливо, співвідноситься із зв'язком Гольди-Берти або Фрікки з Воданом, хмари які жене вітер [29, с. 284–285]. Що ж стосується спільного значення наведених казок, то ці казки є доказами того, що Лисиця/Яга викрадає дітей. Викрадених Півника, Філюшку, Івася вчений вважав людськими дітьми, викрадачку – за богиню Ягу/Морану/Гольду, процес викрадення – за смерть. Гуси-лебеді, що приносять Філюшку/Івася додому, а також і качечка, згадана німецькою казкою, мають тісний зв'язок з тією істотою, від якої вони звільняють дітей. Про це свідчить відношення гусей до хмари, снігу і Гольди [29, с. 259], також у німецькій міфології лебідь уособлював душу, супроводжував її [29, с. 342]. Цю останню рису знаходимо і в російських казках [1, Т. 6, № 118], у співставленні її із двома іншими [1, Т. 1, № 13, 92], очевидно, що гуси служать Язі і заміняють її (виконують накази Яги): «гуси-лебеді давно собі поганой слави нажили, скрізь літали і маленьких дітей викрадали».

Всебічно вичерпними постають перед нами дослідження О. Потебнею іншої популярної у казках пари тварин – вовка і лисиці, у символіці яких розкрито їх міфічне значення [18, с. 132]. Спорідненість міфічних тварин виринає із народної поезії та мови. Кровна спорідненість (за Грімом) з'явилася у пізніший байкарський період, де вовк – дядько, лис (der Fuchs, le renard) – племінник, тоді як у давніших джерелах лис тільки кум вовку, хрестив у нього сина [25, с. 26]. В українських казках вовк і лисиця не лише кум і кума, а й брат і сестра, і це останнє давніше першого. Наші казки про лисицю зберегли більше давнього, ніж середньовічний епос про тварин, і що можемо спостерегти глибоку давнину у кожній самостійній рисі цих казок, це видно вже з того, що жіночий рід слова лисиця є давнішим від чоловічого лис [24, с. 14–15].

Беручи до уваги схожість вовка з лисицею, а, відповідно, й з образом Яги та Задністровське повір'я, що не можна прясти від Різдва до Нового року, щоб вовки не псували худобу [24, с. 145], вказівка на відношення вовка до прядіння, або покровительство прядінню, богині, О. Потебня висловив припущення, що казки, де вовк функціонально відповідає Язі, мають міфічне значення. Для розгляду вчений обрав казку «Вовк і коза» («Вовк і семеро козенят») у варіантах: (А) [1, Т. 2, № 4], (Б) [1, Т. 4, № 51], (В) (чеськ. Skult. A Dobš. 486), (Г) [27, Т. I, № 5]. Довівши паралелізм між названим сюжетом та казкою «Про Івася та відьму», дослідник визначив ролі персонажів: коза – мати Івася, козенята – Івась, вовк – Яга. Помста кози відповідає спаленню, потопленню смерті (Морани).

Розглядаючи міфічну природу лисиці, вчений провів паралель до іншої тварини – кішки. У казках лисиця наречена, а потім і дружина кота Котофея Івановича, в іншому варіанті лисиця виходить за кота вже вдовою. У Гріммів є дві казки про заміжжя лисиці: у першому випадку лис помер, у другому – дев'ятихвостий лис вдає мертвого, щоб переконалися у вірності дружини. У обох

посередницею між лисицею та женихами є кішка (Frau Katze) [27, Т. I, № 38]. Сюжети казок про лисицю сваху мають варіативність кішки-свахи (кота у чоботях), що допомагає бідняку одружитися з царівною. О. Потебня зіставляє слов'янські (лисиця) та романо-германські (кішка) варіанти, згадуючи про кота у чоботях із французьких, італійських та норвезьких редакцій. Український сюжет про «Костянтина Костянтиновича» вчений вважає запозиченим з італійського джерела (в редакції Страпароли герой носить ім'я Константин). Так, у названому варіанті замість кота – лисиця, замість царя – цар Гром, або цар Вогонь і цариця Молонья, замість огра (франц.) у казках про Маркіза Карабаса та троля (норвеж.) цар Зміулан або Змій, або Змій Змієвич, Ворон Воронович і Кокош Котович [1, Т. 4, № 10, 11, 39]. О. Потебня не дає чіткого пояснення міфічного зв'язку лисиці/кота з вогнем-громом та блискавкою, з одного боку, та змієм, з іншого. Проте, не відкидає міфічної природи цих тварин. Посилаючись на праці Грімма, Маннгардта, Вулфа, Сумлорка, дослідник встановлює зв'язок між Гольдою та кішкою, як прислугою богині (посланця), а також паралель між віруванням перетворення відьом на кішок та відьомським шабашем і котячими збіговиськами.

До розгляду вченого потрапляють окремо сюжети про мачуху та пасербицю [18, с. 141]. Варіанти: (А) (нім. [27, Т. 1, № 24]), (Б) (словен. [31, № 250]), (В) (рос. [1, Т. 1, № 12]), (Г) (серб. [28, № 178]), (Д) (серб. [28, № 172]). Висновковуючи про наведені вище варіанти казок [18, с. 146], О. Потебня вважав, що німецький варіант (А) дає пояснення всім іншим. Колодязь Гольди у варіанті (Б) символізує перекладина через річку; у варіанті (Д) жінка сидить біля струмка, що у слов'янській традиції є вказівкою на стихійну основу характеру Яги. Колодязь варіанту (А) веде не до низу, а вгору, на небесні луки, освітлені сонцем, звідки падає сніг на землю. У варіанті (Б) річка є уособленням небесної річки, через яку у вищезгаданих варіантах качечка перевозить Гензель і Гретель, а в небесному просторі Івася перевозять Гуси-лебеді. На відміну від відьми у казці про Івася, істоти, що уособлюють Ягу хоч і грізні з виду, проте позитивні відносно героя і нагороджують за старанність та доброту. Хатинка Яги, Єжи-Баби стоїть у лісі (вар. Б, В, Г), або ж про неї не згадується. Варіант (Д) важливий тим, що перед нами прекрасний образ Яги, як жінки із пахучим волоссям. У інших казках згадується, що одне із завдань дівчини – ськати у голові господині: у німецькому варіанті [27, Т. III, № 41] дівчини мала ськати господині та її тваринам: ведмедю та мавпі; інша німецька казка [27, Т. III, № 42] говорить про ськання у голові закошланої Нікси (водяна істота, що живе у колодязі); у сербському варіанті – Ала (змія, по ідеї волосся не має); в білоруській – мати чеше голову Відьми-Яги, що викрала дитину; чеський варіант говорить про Білу Пані. Цікавими є варіанти (Е) [1, Т. 1, № 92] та (Ж) [1, Т. 1, № 13], які більше стосуються категорії викрадення дитини. За Маннгардтом, спільне значення сюжетів А–Д полягає у тому, що «у царство мертвих, яке належить Гольді, потрапляють дві душі (добра і зла) і починають діяти виявляючи кожна свої моральні принципи». Добра душа виходить на

світ через золоті ворота (зі сходом сонця); зла душа виходить через ворота обитою смолою, випльовує за кожним словом гаддя, що в природі уособлюється як град або дощ [27, № 300, 438; 18, с. 152]. Пропонуючи своє трактування, О. Потебня зазначає, що поява дівчат у світі людей не стільки уособлювалася як прояви природи, а як народження у новому тілі з новими проявами добрих і злих рис характеру та схильностей, зовнішніми вадами, що становлять нагороду чи покарання за попереднє життя.

В українській казці, що привернула увагу О. Потебні, присутній незвичний образ Яги – Кобиляча голова [18, с. 153]. За сюжетом казки, дівчина виконує прохання дивної істоти (стукотить, гуркотить кобиляча голова «Хто в моїй хатці? Відчини»), яку потрібно пересадити через поріг, покласти на під, давати вечеряти, розказувати казок. Останнє прохання – пролізти в одне вухо, а вилізти іншим – змінює героїню, вона стає вродливою і багатою. Бабину дочку чекає участь бути з'їденою Кобилячою головою. О. Потебня вважає, що всі чудесні коні (Сивка Бурка, навіть корова у казці «Ганна-панна») у казках аналогічні Кобилячій голові та Язі. Підтвердженням тотожності Яги та Кобилячої голови є те, що приблизно в той час, коли у Сербії та інших місцях з'являється баба Коризма, Дідова Баба, Покладня Баба, в Дубровнику та Князівстві Сербії ходять вулицями Туриця, істота з кобилячою головою, що мала великі зуби та клацала ними. Турицею, що ходила у компанії з Чорос та Вілою на Стрітення, лякали дітей, коли вони просили у піст м'яса (за Караджичем). На підставі української казки О. Потебня припускає, що Яга мала колись форму кобили [18, с. 157]. Такий тваринний образ обумовлений ще й тим, що в наступних казках про Бабу-Ягу кобили виявляються її дочками.

Простежуючи розвиток вище згаданих казкових персонажів у сюжетах з елементами царівності, О. Потебня розглянув казки з *мотивом викрадення жінки змієм та звільнення її з допомогою чарівного коня, вислуженого у баби* [18, с. 157]. Те, що помічає дослідник, аналізуючи та зіставляючи тексти, це вдале або невдале поєднання оповідачем (редактором-збирачем) декількох казкових сюжетів у один, намагаючись створити пригодницьку оповідь про декілька подвигів героя-богатиря, про його чарівне народження, дитинство, побратимство, одруження з найкращою дівчиною у світі (часто чарівницею), поява нащадків та (іноді) вже їх діяння (як завершення справи батька). У наведених нижче варіантах вчений шукав не стільки кінцеве пояснення смислу казок (пояснення, у більшості випадків, неможливе, користуючись лише слов'янськими та німецькими матеріалами), скільки встановлення зв'язку відомих казкових мотивів із окремими персонажами.

Для аналізу вчений обрав такі варіанти: (А): серб. «Златна јабука и девет пауница» [28, № 18]; (Б): чеський, «O třech holubicích» (Kuldy Poh. a pov. nar. Mor. 108); (В): рос. «Фёдор Тугарин и Анастасия Прекрасная» [1, Т. 1, № 70]; (Г): словенський «O slunečniku, mēsicniku, vētrniku, o krasnē Ulianē a dvou Tatršikach» [30, № 414]. Звертаючись до міфологічної теорії у поясненні сюжетів, вчений зазначив, що перша частина казок досить різна у способах

здобування нареченої, натомість друга – однакова у всіх різночитаннях. Персонажі казки так пов'язані між собою, що говорячи про одних, саме про Бабу і її дочок-кобилиць, не можна лишити у стороні інших. Змія і Уляну (Анастасію) варто вважати хмарами: змії – чорна, грозова хмара, Уляна – легка хмаринка, небесна жінка. Герой – громове божество (прирівнюється до індійської міфології). Царівна ідентична німецькій Валькірії [29, с. 563-566], або слов'янський Віллі [28, Т. I, № 65, 188, 191; II, № 134, 233]: літає золотоперу павою, голубкою (А), (Б); перемагає три війська (В), (Г), має чарівний меч (Г). Зосередившись на ролі помічників-тварин, вчений проаналізував дві слов'янські казки: «Ivica išel oca iskat» (Valjav. 150) та «Člověk oslobodil zakletu devojku» (Valjav. 152; Škult. a Dobs. 263, 536; [27, Т. I, № 62]), де тварини допомагають здобути Бабину дочку (сюжети про закліату дівчину зустрічаються і в українській традиції) [18, с. 176-178]. Ідентичність пасіння кобилиці та укладання шлюбу спостерігається в аналізі індійських та грецьких казок, де від шлюбу з дівчиною, що могла перетворюватися на кобилицю, народжується чарівний кінь, який у казках, найвірогідніше, є сином кобили-дочки Баби Яги. Таке кровне єднання чарівних (божественних) істот міфічного світу має давню традицію.

У третьому розділі «Змії. Вовк. Відьма» О. Потебня розглянув казкові *мотиви: народження богатира* (15 варіантів, серед них із збірника «Записки о Южной руси» П. Куліша – «Іван Голик», А. Новосельського [31] – «Про Сучича», О. Афанасьєва – «Іван Сученко і Білий Полянин», «Покотигорошко») [18, с. 240], *перемога змія та звільнення дівчи* (у зб. О. Афанасьєва – «Три царства: мідне, срібне й золоте), *бій зі змієм та звільнення сонця* (у зб. О. Афанасьєва – «Звіринне молоко», у зб. П. Куліша – «Про Солов'я-розбійника та сліпого Царевича»), *сватання дочки змія чи морського царя* (у зб. П. Куліша – «Іван Голик», у зб. О. Афанасьєва – «Безногий та сліпий богатири», «Віщий сон»). Пояснення казкових персонажів вченим все ж тяжіє до міфології та архаїчної світобудови. Переповідаючи коротко сюжети, він зупиняється на тих моментах, які можуть співвідноситися з народними віруваннями, або зустрічатися у літературній традиції. Міжнародний аспект такого дослідження спрямований на пошук прасюжету, що зводиться вченим до індійських священних книг.

Висновки і пропозиції. Таким чином, О. Потебня розглянув півтора десятка казкових мо-

тивів: *мотив обрядової оранки поля* (у казках це оранка змієм (вовком, ведмедем)), *мотив викрадення* (лисиця викрадає півника, Яга викрадає дитя, вовк викрадає козенят), *мотив виконання соціальних ролей* (тематичний цикл казкових сюжетів про вовка та лисицю: лисиця кума, плачея, сповідниця, суддя тощо), *мотив невинно гнаних* (казки про злу мачуху та пасербицю), *мотив виконання складного завдання* (у казках «Метелиця», «Кобиляча голова», «Про дідову та бабину дочку»), *мотив викрадення жінки змієм (Коцієм) та звільнення її з допомогою чарівного коня, вислуженого у баби* (тут також йдеться про роль помічників-тварин), *мотив змєборства* (бій Івана-мужицького сина на калиновому мосту, бій Котигорошка на металевому току), *мотив сватання до дочки змія чи морського царя* (тут розглянуто образи чарівних помічників: Об'їдайло, Обпивайло тощо), *мотив сили нареченої у цноті* (діва-богатирика), *мотив змії коханець* (літає до царівни, сестри богатири), *мотив обіцянки чарівникові того, чого вдома не знаєш*, тощо. Із такого великого списку мотивів, які досить детально вивчені О. Потебнею, стає зрозумілим, що несправедливо здобутки вченого знаходяться майже поза увагою українських казкознавців. Адже, враховуючи їх, теоретичні положення вивчення української казки у міжнародному контексті набувають нового, впливовішого звучання.

Все вищесказане свідчить про існування в українському казкознавстві кінця XIX ст. чіткої методології стосовно аналізу сюжетоснови народної казки, пошуку зв'язків казок з народними віруваннями та оповідними традиціями, володіння досвідом світового казкознавства та апелювання до історії людства. Частина матеріалі із вищеназваної праці О. Потебні увійшла до другого та третього тому тритомника О. Афанасьєва «Поетичні погляди слов'ян на природу» [6]. Хоча й вважають, що саме ця праця стала однією з головних у формуванні поглядів вітчизняної міфологічної школи та сприяла породженню низки досліджень, зокрема О. Потебні, О. Котляревського, М. Костомарова, М. Сумцова, П. Іванова та ін., проте бачимо, що міфологічна школа у авторстві російського вченого досить відірвана від народного побуту, не здатна самостійно пояснити причини виникнення та побутування народної душі в її віруваннях.

Відкритими для вивчення все ж лишаються сторінки фольклористичного спадку О. Потебні, зокрема його погляди на народну казку.

Список літератури:

1. Афанасьев А. Н. Народные русские сказки / Александр Николаевич Афанасьев. Т. 1 и 2, издание 2-е. – М., 1858. – 458 с.; Т. 3. Издание 3-е. – М., 1860. – 146 с.; Т. 4. Издание 3-е. – М., 1860. – 284 с.; Т. 5. Издание 3-е, дополненное, составитель К. Солдатенков. – М., 1861 – 264 с.; Т. 6. Издание 3-е, дополненное, составитель К. Солдатенков. – М., 1861 – 372 с.
2. Афанасьев А. Н. Поэтическое воззрение славян на природу. Том 1-3 / Александр Николаевич Афанасьев. – М., 1865-1869.
3. Горленко В. Ф. Нариси з історії української етнографії та російсько-українських етнографічних зв'язків / В. Ф. Горленко – К.: Наукова думка, 1964. – 288 с.
4. Гунчик Ігор. Народні молитви та заговляння у фольклористичних дослідженнях О. О. Потебні // Фольклористичні зошити. – Вип. 1. – Луцьк, 1996. – С. 48-55.
5. Дей О. І. Сторінки з історії української фольклористики / О. І. Дей – К.: Наукова думка, 1975. – 271 с.
6. Дзюба Іван. Поетика О. О. Потебні й українське літературознавство // О. О. Потебня й актуальні питання мови та культури: Зб. наук. праць. – К.: Вид. дім Д. Бурого, 2004. – С. 4-12.

7. Дмитренко М. К. Олександр Потебня як фольклорист. Монографія / Микола Костянтинович Дмитренко – К.: Вид-во «Сталь», 2012. – 536 с.
8. Єременко Оксана. Символіка балади у світлі концепцій М. І. Костомарова та О. О. Потебні // Література. Фольклор. Проблеми поетики. – Вип. 6. – К., 1999. – С. 42-51.
9. Іщук-Пазуняк Наталія. Олександр Потебня. Мова. Національність. Денаціоналізація // Розбудова держави, 1994. – № 1. – С. 60-65.
10. Карпенко Світлана. Роль психологічної школи в українських казкознавчих студіях // Молодий вчений. № 7(47) липень, 2017. – С. 192-198.
11. Максимович М. А. Дни и месяцы украинского селянина // Русская беседа, Т. II «Смесь», 1856.
12. Потебня А. А. «Народные песни Галицкой и Угорской Руси, собранные Я. Ф. Головацким» – М., 1878. – 3 части в 4-х томах. – Рецензия // Записки АН, 1880. – Т. 37. – Кн. 2. – Приложение № 4. – С. 64-152.
13. Потебня А. А. 1. Слово о полку Игореве. Текст и примечания. Изд. 2-е, дополн. из черновых рукописей «О Задонщине»; 2. Объяснение малорусской песни XVI века. Изд. 2-е. – Х., 1914. – 233 с.
14. Потебня А. А. Из записок по теории словесности. Изд. М. В. Потебни – Х., 1905. – 652 с.
15. Потебня А. А. Из лекций по теории словесности. Басня. Пословица. поговорка / Ред. В. И. Харциев – Харьков, 1894. – 162 с.
16. Потебня А. А. Малорусская народная песня по списку XVI века. Текст и примечания. – Воронеж, 1877. – 53 с.
17. Потебня А. А. Мысль и язык / Александр Потебня – Х., 1862. – 167 с.
18. Потебня А. А. О мифическом значении некоторых обрядов и поверий / Александр Потебня // Из журнала «Чтения в Обществе Истории и Древностей Российских» кн. 1-3. – Москва, 1865. – 310 с.
19. Потебня А. А. О некоторых символах в славянской народной поэзии / Александр Потебня – Х., 1860. – 155 с.
20. Потебня А. А. Объяснения малорусских и сродных народных песен. В 2-х томах / Александр Потебня – Варшава, 1882-1887. – Т.1. – 268 с.; Т. 2. – 810 с.
21. Пресняков О. П. Поэтика познания и творчества. Теория словесности А. А. Потебни / О. П. Пресняков – М.: Художественная литература, 1980. – 218 с.
22. Фізер Іван. Психолінгвістична теорія літератури Олександра Потебні: Метакритичне дослідження / Передм. І. Дзюби; авториз. пер. В. Брюховецького. – К.: Обереги, 1996. – 192 с.
23. Франчук В. Ю. Олександр Опанасович Потебня / В. Ю. Франчук – К.: Наукова думка, 1985. – 167 с.
24. Gołębiowski L. Lud Polski, jego zwyczaje, zabobony. – Warszawa, 1830. – 328 s.
25. Grimm J. Reinhart Fuchs. Von Jacob Grimm. – Berlin, 1834.
26. Grimms, Deutsche Mythologie. – Gottingen, 1835.
27. Grimms, Märchen: Kinder- und Hausmärchen. – Berlin, 1812-1815.
28. Karadžić Vuk. Narodne srbske pripovijetke. – Beč, 1821.
29. Mannhardt W. Germanische Mythen: Forschungen. – Berlin, 1858.
30. Němcová B. Slovensky povedky. Sebrani spisy Boženy Němcové. – Praha, 1863.
31. Nowosielski Antoni, Lud Ukraiński. Tom I-II. – Wilno, 1857.
32. Siemieński L. Podania i Legendy polskie, ruskie, litewskie. Zebrał L. Siemieński. – Poznan, 1845. – 166 s.

Карпенко С.Д.

Белоцерковский национальный аграрный университет

УКРАИНСКОЕ СКАЗКОВЕДЕНИЕ В ИССЛЕДОВАНИЯХ АЛЕКСАНДРА ПОТЕБНИ

Аннотация

В статье осуществлен обзор фольклористических работ Александра Потебни, в которых рассмотрено проблематику украинского сказковедения в европейском контексте. Акцентируется внимание на несправедливом пренебрежении радикальными результатами исследований ученого, которые показали связь народной сказки с мифологическими представлениями и социально-исторической действительностью. Обозначено количество украинских сказочных сюжетов и мотивов, задействованных ученым в магистерской работе «О мифическом значении некоторых обрядов и поверий» (1865). Подытожена актуальность наработок А. Потебни для современного украинского сказковеда.

Ключевые слова: украинская народная сказка, сказковедение, А. Потебня, сказочный мотив.

Karpenko S.D.

Bila Tserkva National Agrarian University

UKRAINIAN FAIRYLORE IN FOLKLORE STUDIES BY ALEXANDER POTEBNJA

Summary

The article deals with the overview of folklore works by Alexander Potebnja in which the problems of Ukrainian fairylore in the European context are considered. It focuses on the groundless bias towards the radical conclusions of the scientist regarding the reflection of the social and historical reality and mythological ideas in the fairy tale. There was calculated the number of Ukrainian fairy tales and themes involved in the master's thesis «On the Mythical Importance of Certain Customs and Beliefs» (1865). The conclusions have been made about the relevance of A. Potebnja's achievements for contemporary Ukrainian fairylore.

Keywords: traditional Ukrainian fairytale, fairylore, A. Potebnja, fairytale motive.

ВИДАВНИЧА СПРАВА Ф. СКОРИНИ В УКРАЇНІ У КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ

Мельник Л.М., Харьковщенко Ю.Є.
Білоцерківський національний аграрний університет

Найважливішою умовою і підвалиною культурного поступу періоду життя і видавничої діяльності Ф. Скорини був розвиток писемності та поширення грамотності й освіти. Високому рівню розвитку цього процесу можна завдячити виникненню мистецтва книгодрукування. В межах Великого князівства Литовського виникає потужний рух книгодрукарства, започаткований Ф. Скориною, що мав великий вплив на духовне і світське життя Білорусі й України. Дослідженню видавничих справ Ф. Скорини в Україні присвячена пропонована розвідка.

Ключові слова: Ф. Скорина, книгодрукування, Біблія, слов'яни, культура.

Постановка проблеми. На сторінках більшості підручників з історії України початківцем книговидавничої справи прийнято вважати І. Федорова. Однак історії відомо той факт, що перші друковані книги видрукувані Ф. Скориною на українських землях з'явилися майже на п'ятдесят років раніше чим праці І. Федорова. Підкреслимо, що й на могилі самого І. Федорова напис про те, що він «друкарство занедбане обнови».

Зазначимо, що у часи першодрукарства Україна та Білорусь були пов'язані державною належністю до Великого князівства Литовського. У той історичний проміжок часу культурне життя білоруського й українського народів багато в чому становило єдиний процес.

Друкована книга зрозумілою мовою для широких мас суспільства була відлунням епохи Відродження, яка дійшла й до литовсько-білорусько-українського суспільства. Прогресивні сили Великого князівства Литовського зуміли знайти в європейському Відродженні та в реформаційному рухові ідеї освіченості та гуманізму на противагу середньовічній темряві, грубому втручанню церкви не тільки в державне й громадське життя, але й в побут особистості. Починалася нова епоха, а на зламі епох народи народжують геніїв. У Білорусі часів Відродження таким генієм став Франциск Скорина (1490-1535). Ф. Скорина – видатний просвітител, гуманіст, ідеї якого мали вплив на суспільно-політичне та культурне життя українського народу. Із його іменем пов'язане становлення білоруської літературної мови та розвиток білоруської писемності. Висока друкарська естетика книг видатного першодрукаря справила значний вплив на подальший розвиток мистецтва книгодрукування у Східній Європі. Його видання у подальшому слугували взірцем для друкарів Білорусі, України, Литви та Москви.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Видавничу діяльність видатного діяча білоруської культури XVI ст. Ф. Скорини була і залишається у сфері найбільших зацікавлень фахівців і широкого освіченого загалу. Діяльності Ф. Скорини присвячені праці як зарубіжних так і вітчизняних науковців. Проте серед розмаїття наукових розвідок присвячених Ф. Скорині мало досліджено його книговидавничу справу в Україні. Серед науковців, які висвітлювали дане питання це історики М. Гембарович, Я. Ісаєвич, мистецтвознавець Л. Григорчук, Е. Кінан та ін.

Метою статті є дослідження видавничої діяльності білоруського книгодрукаря на українських землях і вплив на розвиток друкарської справи в Україні.

Виклад основного матеріалу. Білоруський друкар Ф. Скорина, друкарську працю розпочав у 1517 році заснувавши слов'янську друкарню у Празі на гроші меценатів, одним з яких був Костянтин Острозький, тому що саме в цьому місті гуситський рух започаткував небувале піднесення культурного та політичного життя. Невипадково в Чехії вийшли друком перші переклади Біблії на одну з слов'янських мов, широко використовувалися й рукописні переклади біблійних книг.

За два роки (1517-1519 роки) «руський» першодрукар переклав і видав 23 біблійні книги. Зазначимо, що Ф. Скорина видавничу діяльність починає з широко відомого в той час Псалтиря. До Псалтиря він додає руською мовою роздуми про його призначення: «дітям малим початок усякої доброї науки» [1, с. 291]. Книгодрукар свою працю призначає тому, хто хоче вивчати граматику «по-руськи говорячи, грамоту» [1, с. 291].

У той історичний проміжок часу друкування Біблії було не просто друкарським ремеслом, а потрібно було мати сміливість, реформаторських поглядів, щоб зайнятися саме такою справою.

В давній Україні його книги не лише читали, а й співали його псалми «аби ми Псалтирю поючи, чтучи і говорячи» [1, с. 291]. Згодом перекладає й видає друком Біблію, де дає свою передмову, післямову та коментарі. У них Ф. Скорина надавав можливість читачеві дізнатися інформацію з історії, географії, культури різних народів, особливо народів Близького Сходу. Крім передмов, перед кожним розділом Біблії було надруковано «аргумент» – це короткий зміст розділу. Білорус уперше в слов'янському книгодрукуванні вводить титульний аркуш, нумерує аркуші книги кириличними цифрами, активно використовує сюжетні гравюри – ілюстрації. Художні гравюри Скорина розглядав як засіб зробити книги більш зрозумілими.

Отже, вперше у східному слов'янстві Ф. Скорина перервав ініціативу церкви бути обов'язковим посередником між книгою і читачем. Відтепер читач мав можливість сам читати та трактувати Біблію. У передмові до Біблії Ф. Скорина зазначає: «В сей книзі всеє прирощено мудрости зачало и конец.. вен законы и права, ими же людє

на землі справоватися мають, пописані суть... всі лікарства, душевніє і телесніє... навчєніє філософії добронравное... справа всякого собрания людского и всякого града, еже верою, соединением ласки и згодою посполитое доброе помножено бываєть. Ту науčenje седми наук» [4, с. 9]. Священна книга стає джерелом знань, насиченим історичним і навчально-пізнавальним матеріалом. Основним своїм завданням мислитель ставить прилучення «простої і посполитої людини» до вивчення Біблії. Ф. Скорина поряд з іншими діячами Реформації прагнув навчити людину розуміти Біблію. Він концентрує увагу читача на двох аспектах «біблійної мудрості»: пізнавальному та морально-філософському.

Видання білоруса розповсюджувалися серед слов'ян, приносячи йому славу першодрукаря. Численні Скоринівські висловлювання на сторінках його праць були просякнуті патріотизмом. Ф. Скорина зазначав, що народився «в руській мові» і користувався в друці нею тому, що його «милосердний Бог з тої мови на світ пустив» [4, с. 94]. У передмові до Юдити Ф. Скорина підкреслює, що людина має любити й боронити місце свого народження, подібно звірям і птахам. Люди мають «всякого тружання и скарбов для посполитого доброго (держава) и для отчизны своея не лютовали (не щадили)» [4, с. 94]. Мову своїх «предмов» Ф. Скорина визначає як церковнослов'янську білоруської редакції.

Отже, незаперечно, що книговидавнича праця білоруського мислителя мала вплив на продовження цієї справи І. Федоровим.

На вищезазначене звертає увагу читачів І. Франко у рукописній «Історії української літератури» та «Нарисах історії українсько-руської літератури». Він підкреслює значення Ф. Скорини як першодрукаря і просвітника для українців та інших слов'янських народів: «З виходом Біблії Скорини перший могутній подих Реформації пронісся над Західною і Південною Руссю. Окремі томи цього перекладу сумлінно читали і переписували» [5, с. 173].

Погодимось з думкою білоруського історика Г. Я. Голенченка: «Вплив Скорини на духовну культуру Білорусії і східнослов'янських народів важко переоцінити. У широкому контексті як засновник білоруського та східнослов'янського книгодрукування він значно вплинув на зародження нової духовної цивілізації і у значній мірі на зближення слов'янських і європейських народів, латинської і греко-візантійської Європи» [2, с. 134].

На книговидавництво Ф. Скорини «руською мовою» вплинуло білоруське мовне середовище, проте ці видання мали відношення й до українських земель.

Вітчизняний історик Я. Ісаєвич у ґрунтовній праці «Українське книговидавництво: витоки, розвиток, проблеми» звертає увагу на те, що у книгозбірнях України збереглося 34 примірники видань Скорини (якщо рахувати біблійні книги як окремі видання): вісімнадцять у Національному музеї у Львові (16 біблійних книг, Псалтир, Часослов), дев'ять у Національній бібліотеці ім. В. Вернадського у Києві, сім в Одеській державній науковій бібліотеці, п'ять у Закарпатському державному краєзнавчому музеї в Ужгороді,

одна у Львівській науковій бібліотеці ім. В. Стефаника НАН України [3].

Книги, які побачили світ завдяки діяльності Ф. Скорини розповсюджувалися і переписувалися в Україні. Більше того, у науковому товаристві поширена версія, що рукописи книг неопублікованих частин Біблії є вихідцями з західних міст України – Львова та Кременця. Таку гіпотезу висуває і доводить польський дослідник М. Гембарович у науковій розвідці «Іван Федоров і його діяльність в 1569-1583 роках на тлі епохи». М. Гембарович підтверджує свою версію виходячи із фактів біографії білоруського просвітника.

Польський мистецтвознавець М. Гембарович звертає увагу, що на початку 1520 року Ф. Скорина наніс візит Альбрехту Гогенцоллерну – останній великий магістр Тевтонського ордену, який перейшов у лютеранство. Вже у травні цього ж року герцог Альбрехт Гогенцоллерн звернувся до віленського воєводи Альбрехта Гаштовта з проханням взяти опіку над родиною Ф. Скорини. Проте згодом герцог Альбрехт Гогенцоллерн звинувачує Ф. Скорину, що він таємно покинув Кенігсберг і з ним виїхали два євреї – лікар та друкар.

Дослідник аргументує, що друкарем був один із синів Самуїла з Галичу. Коли ж А. Гогенцоллерн почав шукати друкаря з Галичу та Ф. Скорину, то останній вимушений був йти на службу до віленського єпископа Яна, сина короля Зигмунта, який на той час отримав Кременецьке староство. І саме в Кременці переховувалися Ф. Скорина з друкарем.

М. Гембарович доходить висновку, що оскільки всі рукописні списки біблійних книг, які науковці гіпотетично пов'язують з ненадрукованою частиною Скорининої Біблії, походять зі східної частини Галичини й Поділля, то в Кременці вона й повинна була друкуватися. Також польський науковець у пошуках доказів діяльності Ф. Скорини у Кременці вказує і на ті факти, що текст епітафії І. Федорова та надпис у львівському Апостолі, про те, що він йшов слідом «богоизбранна мужа» і слова князя А. Курбського, що Біблія Ф. Скорини «опирається на єврейську» є доказом того, що дійсно білорус співпрацював із євреєм-друкарем, який був родом з Галичу. Проте після передачі Янем в 1536 році Кременецького староства королю, Ф. Скорина виїжджає до Праги [6, с. 1-2].

Видані праці Ф. Скорини мали попит в останній третині XVI століття. На сьогодні відомі такі копії цих текстів: Біблія 1568 року, переписана Василем Жугаєвичем; Біблія одну частину якої переписав Дмитро-Писарчук із Зінькова у 1575 році, а другу – протягом 1576-1577 років ієрей Іоанн у Маначині; Біблія Луки із Тернополя у 1596 році. Старозаповітні біблійні тексти в редакції Ф. Скорини переписувалися частинами або ж повно. У тексті передмов, післямов та заголовків замість імені Ф. Скорини внесено ім'я Жугаєвича [3].

Викликає інтерес і думка з цього приводу львівської мистецтвознавиці Л. Григорчук, що написи ікон із західноукраїнських земель, датованих орієнтовно XV – початком XVI ст., дуже близькі за графікою до шрифту видань Ф. Скорини. Тому дослідниця висловлює припущення, що на іконописців впливала графіка видань

Ф. Скорини або ж існувало джерело, спільне для цих видань й українських ікон.

Підкреслимо, що незважаючи на той факт, що в Україні спроби зблизити книжну мову з простою розмовною розпочалися ще з другої половини XV століття, однак поширення в Україні набуває лише після діяльності Ф. Скорини з другої половини XVI ст. Можна з упевненістю зазначити, що визначна рукописна пам'ятка староукраїнської мови та мистецтва XVI століття, один із символів української нації – «Пересопницьке Євангеліє» виникає під впливом праць Ф. Скорини. Текст Євангелія доносить нащадкам, що цю справу було виконано двома ченцями. Робота над Євангелієм розпочалася у Дворецькому монастирі в 1556 р., а завершена була в 1561 р. у Пересопницькому монастирі на Волині. Переписувачем твору був Михайло Василевич, син протопопа з Санока в Галичині. Керував цією працею пересопницький архімандрит Григорій – освічена людина, знавець багатьох мов. Сам же твір виконувався на замовлення княгині Анастасії-Параскевії Заславської.

У «Пересопницькому Євангелію» аналогічно як і у виданнях білоруса є пояснення, примітки, приписки і післямова перекладача, але мова цього видання ще більше наблизилася до живої народної мови, хоча в основі її все таки залишалася церковнослов'янська мова. І це закономірно, оскільки на той час в Україні вона була мовою культури.

Так, вислів Ф. Скорини «людям посполитымъ руського языка къ пожитку» є дуже близьким до пояснювальних слів Пересопницького Євангелія «для лепшого выразумления людю христианского посполитого».

Зазначимо, переклад не є однаково досконалим. Не дуже вдалий переклад Теофілакт (Феофілакт) Болгарського «Передмови до Євангелія». Також фактично старослов'янська мова залишилася у перекладах двох Євангелія – від Матвія та Марка. Ближче до народної мови перекладено Євангеліє від Іоанна й, особливо, Євангеліє від Луки.

З огляду на вищезазначене, можна дійти висновку, що Пересопницьке Євангеліє – це не є спонтанне, нічим не опосередковане явище. А це плід православного самоусвідомлення, а також і становлення української мови.

Висновки. Творчим розвоєм книговидавництва Ф. Скорини можна вважати перекладені в Україні в другій половині XVI ст. Крехівський апостол (1563–1572 роки), Євангеліє Негалевського (1581 р.). Скорининський відбиток стилю роботи наклався і на видавництво Острозької Біблії (1581 р.), завдяки чому в окремій її частині проникли елементи білоруської мови.

Отже, можемо констатувати, що друкарська та просвітницька діяльність в Україні Ф. Скорини залишила глибокий слід у розвитку культури нашого народу. Ф. Скорина – перший слов'янський книгодрукар, який усвідомлював книгу як засіб освіти, а до своєї діяльності ставився як до виробництва матеріалу для читання, для духовного збагачення людини.

Зазначимо, що прізвище Скорина має і українське розповсюдження та локалізується територіально в Полтавській області. Натомість, цей аспект проблеми потребує окремого генеалогічного дослідження.

Список літератури:

1. Возняк М.С. Історія української літератури / М.С. Возняк – Львів: Світ, 1992. – 494 с.
2. Галенчанка Г.Я. Француск Скарына: ў пацёне версій, стэрэатыпаў і міфаў / Г.Я. Галенчанка // Российские и славянские исследования. – Минск: БГУ, 2008. – Вып. 3. – С. 123–136.
3. Ісаєвич Я. Українське книговидавництво: витоки, розвиток, проблеми / Я. Ісаєвич [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/isaevych/is06.htm>.
4. Француск Скарына і яго час: энцыкл. Даведнік / рэдкал.: І.П. Шамякін (гал. рэд.) [і ін.]. – Минск: БелСЭ, 1988. – 608 с.
5. Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. / І. Франко Львів: Накл. Українсько-руської видавничої спілки, 1910. – 444 с.
6. Gębarowicz M. Iwan Fedorow i jego działalność w latach 1569 – 1583 na tle epoki. – Roczniki biblioteczne, 1969, t. 13, nr 1–2, s. 5–95; nr 3–4, s. 393.
7. Яскевич А.А. Творы Ф. Скарыны: Жанравая структура. Філасофскія погляды. Мастацтва слова / А.А. Яскевич – Минск, 1995.

Мельник Л.Н., Харьковченко Ю.Е.

Белоцерковский национальный аграрный университет

ИЗДАТЕЛЬСКОЕ ДЕЛО Ф. СКОРИНЫ В УКРАИНЕ В КОНТЕКСТЕ ФОРМИРОВАНИЯ УКРАИНСКОЙ НАЦИОНАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ

Аннотация

Важнейшим условием и основой культурного развития периода жизни и издательской деятельности Ф. Скорини было развитие письменности и распространения грамотности и образования. Благодаря возникновению искусства книгопечатания этот процесс достиг высокого уровня. В пределах Великого княжества Литовского возникает мощное движение книгопечатания, основанное Ф. Скориной, что имело большое влияние на духовное и светское жизни Беларуси и Украины. Исследованию издательских дел Ф. Скорини в Украине посвящена предлагаемая разведка.

Ключевые слова: Ф. Скорина, книгопечатание, Библия, славяне, культура.

Melnyk L.M., Kharkovshchenko Y.Y.
Bila Tserkva National Agrarian University

SKORYNA'S PUBLISHING IN UKRAINE IN THE CONTEXT OF FORMATION OF UKRAINIAN NATIONAL CULTURE

Summary

The most important reason of the cultural development of Skoryna's period of life and publishing activity was the development of literacy and the spread of literacy and education. The high level of development of this process can be explained by the emergence of publishing itself. Within the limits of the Grand Duchy of Lithuania there is a powerful movement of book-publishing, initiated by F. Skoryna, which had a great influence on the spiritual and secular life of Belarus and Ukraine. This article is dedicated to the research of Skoryna publishing in Ukraine.

Keywords: Skoryna, publishing, Bible, Slaves, culture.

НАШІ АВТОРИ

1. **Береговенко Наталія Сергіївна** – асистент кафедри романо-германської філології та перекладу Білоцерківського національного аграрного університету
2. **Биковець Ольга Іванівна** – асистент кафедри цивільно-правових дисциплін Білоцерківського національного аграрного університету
3. **Блохин Дарина Дмитрівна** – кандидат педагогічних наук, професор, член-кореспондент УВАН в Нью-Йорку, президент «Німецько-українського наукового об'єднання імені Ю. Бойка-Блохина в Німеччині»
4. **Борщовецька Валентина Дмитрівна** – кандидат педагогічних наук, доцент, декан факультету права та лінгвістики Білоцерківського національного аграрного університету
5. **Будугай Ольга Дмитрівна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов Білоцерківського національного аграрного університету
6. **Велика Катерина Ігорівна** – асистент кафедри іноземних мов Білоцерківського національного аграрного університету
7. **Демченко Наталія Сергіївна** – асистент кафедри романо-германської філології та перекладу Білоцерківського національного аграрного університету
8. **Денисенко Ілона Ігорівна** – асистент кафедри романо-германської філології та перекладу Білоцерківського національного аграрного університету
9. **Дмитренко Микола Костянтинович** – доктор філологічних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу української та зарубіжної фольклористики Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії НАН України (м. Київ)
10. **Єрмо Анастасія Ігорівна** – асистент кафедри іноземних мов Білоцерківського національного аграрного університету
11. **Зелінська Віта Анатоліївна** – асистент кафедри іноземних мов Білоцерківського національного аграрного університету
12. **Зізіньська Анна Петрівна** – асистент кафедри романо-германської філології та перекладу Білоцерківського національного аграрного університету
13. **Їнг-Яо Ченг** – професор, Тайванський національний університет імені Сунь Ятсена (Китай)
14. **Карпенко Світлана Дмитрівна** – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри славистичної філології, педагогіки та методики викладання Білоцерківського національного аграрного університету
15. **Куліш Ольга Володимирівна** – аспірант Тайванського національного університету імені Сунь Ятсена (Китай), асистент кафедри іноземних мов Білоцерківського національного аграрного університету
16. **Лобачова Світлана Віталіївна** – старший викладач кафедри іноземних мов Білоцерківського національного аграрного університету
17. **Ломакіна Ірина Юріївна** – кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін Білоцерківського національного аграрного університету
18. **Малишко Інна Володимирівна** – старший викладач кафедри цивільно-правових дисциплін Білоцерківського національного аграрного університету
19. **Марчук Володимир Васильович** – кандидат педагогічних наук, асистент кафедри іноземних мов Білоцерківського національного аграрного університету
20. **Марчук Марина Володимирівна** – Запорізький національний університет
21. **Мельник Людмила Миколаївна** – кандидат політичних наук, доцент, завідувач кафедри суспільно-гуманітарних дисциплін Білоцерківського національного аграрного університету
22. **Носенко Марія Миколаївна** – асистент кафедри іноземних мов Білоцерківського національного аграрного університету
23. **Обіюх Наталія Михайлівна** – кандидат юридичних наук, асистент кафедри цивільно-правових дисциплін Білоцерківського національного аграрного університету
24. **Пахомова Анна Олександрівна** – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін Білоцерківського національного аграрного університету
25. **Пилипенко Інна Олександрівна** – Білоцерківський національний аграрний університет
26. **Погоріла Світлана Григорівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри славистичної філології, педагогіки і методики викладання Білоцерківського національного аграрного університету
27. **Резнік Віта Григорівна** – старший викладач кафедри іноземних мов Білоцерківського національного аграрного університету
28. **Римар Наталія Юріївна** – кандидат філологічних наук, асистент кафедри славистичної філології, педагогіки та методики викладання Білоцерківського національного аграрного університету
29. **Самойлович Артур Андрійович** – старший викладач кафедри публічно-правових дисциплін Білоцерківського національного аграрного університету
30. **Стрілецька Світлана Валеріївна** – доцент кафедри романо-германської філології та перекладу Білоцерківського національного аграрного університету

31. **Тарасюк Анна Миколаївна** – асистент кафедри романо-германської філології та перекладу Білоцерківського національного аграрного університету
32. **Тимошук Анна Віталіївна** – асистент кафедри іноземних мов Білоцерківського національного аграрного університету
33. **Тимчук Інна Миколаївна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри славістичної філології, педагогіки і методики викладання Білоцерківського національного аграрного університету
34. **Туровська Людмила Володимирівна** – кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу граматики та наукової термінології Інституту української мови Національної академії наук України
35. **Харьковченко Юрій Євгенович** – кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри суспільно-гуманітарних дисциплін Білоцерківського національного аграрного університету
36. **Шмирова Ольга Володимирівна** – кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри іноземних мов Білоцерківського національного аграрного університету
37. **Щаслива Наталія Святославівна** – кандидат філологічних наук, асистент кафедри романо-германської філології та перекладу Білоцерківського національного аграрного університету
38. **Ярмола Олександр Володимирович** – кандидат філософських наук, доцент кафедри суспільно-гуманітарних наук Білоцерківського національного аграрного університету

Науковий журнал
«Молодий вчений»

№ 12.1 (52.1) грудень, 2017 р.

Щомісячне видання

Коректор: В. Бабич
Дизайн: А. Юдашкіна
Комп'ютерна верстка: О. Данильченко

Контактна інформація редакції журналу.
Поштова адреса: 73005 Україна, м. Херсон,
а/с 20, Редакція журналу «Молодий вчений»
тел.: +38 (0552) 399 530
info@molodyvcheny.in.ua
www.molodyvcheny.in.ua

Підписано до друку 29.12.2017 р.
Формат 60х84/8.
Папір офсетний. Цифровий друк.
Ум.-друк. арк. 16,51. Тираж 100 прим.
Зам. 1217-61.

ТОВ «Видавничий дім «Гельветика»
73034, Україна, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:
ДК № 4392 від 20.08.2012 р.